

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
TERMÉSZETTUDOMÁNYI ÉS INFORMATIKAI KAR
FÖLDTUDOMÁNYOK DOKTORI ISKOLA
GAZDASÁG- ÉS TÁRSADALOMFÖLDRAJZ TANSZÉK

**A VÁROSI DIVERZITÁS ÉS A VÁROSREHABILITÁCIÓ
KAPCSOLATÁNAK TÁRSADALOMFÖLDRAJZI VIZSGÁLATA
JÓZSEFVÁROSBAN**

Doktori (PhD) értekezés

Horváth Dániel

Témavezető:
Dr. Kovács Zoltán
tanszékvezető egyetemi tanár

Szeged
2019

TARTALOMJEGYZÉK

I. ÁBRÁK JEGYZÉKE.....	3
II. TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE	3
III. KÉPEK JEGYZÉKE	3
1. BEVEZETÉS	4
1.1. A témaválasztás indoklása.....	4
1.2. Problémafelvetés	5
1.3. A kutatás célja, fő kérdései.....	8
1.4. A dolgozat tudományrendszertani kontextusa.....	10
2. A VÁROSREHABILITÁCIÓ VIZSGÁLATÁNAK ELMÉLETI HÁTTERE.....	13
2.1. A városrehabilitáció fogalma.....	13
2.2. A városrehabilitáció fejlődéstörténete Európában és Budapesten.....	14
2.2.1. A városrekonstrukció időszaka	14
2.2.2. A városrevitalizáció időszaka	16
2.2.3. A városrehabilitáció időszaka	17
2.2.4. A városregeneráció időszaka	19
2.3. A városrehabilitáció és a városrészek továbbfejlődésének kapcsolata.....	20
3.1. A térbeli-társadalmi vizsgálatok főbb irányzatai.....	23
3.1.1. A szociálökológiai megközelítésű irányzat	23
3.1.2. Az intézményi megközelítésű irányzat	24
3.1.3. A társadalmi polarizációs megközelítésű irányzat.....	25
3.1.4. A kontextuális megközelítésű irányzat	27
3.2. Egyenlőtlenség és szegregáció a posztszocialista nagyvárosokban	28
3.2.1. A posztszocialista városok térszerkezeti sajátosságai.....	28
3.2.2. A posztszocialista városok átalakulásának főbb jellemzői	29
3.2.3. Budapest térbeli-társadalmi viszonyai	31
3.3. A városi sokszínűség fogalma, elméleti háttere	34
3.3.1. A szuperdiverzitástól a hiperdiverzitásig.....	34
3.3.2. A városi diverzitás és a városi kormányzás kapcsolata	36
3.3.3. A városi diverzitás és a társadalmi kohézió kapcsolata	37
3.3.4. A városi diverzitás és a társadalmi mobilitás kapcsolata.....	38
3.3.5. A városi diverzitás és a gazdasági teljesítmény kapcsolata	39
3.3.6. Elméleti keret, a városi diverzitás és a városrehabilitáció kapcsolata	40
3. A KUTATÁS MÓDSZERTANA	42
3.1. A városrehabilitáció vizsgálatának kutatási módszerei	42
3.2. A diverzitás kutatás kvantitatív módszereinek ismertetése	42
3.2. A diverzitás kutatás kvalitatív módszereinek ismertetése	46
3.2.1. A szakpolitikai diskurzus elemzésének módszertana	46
3.2.2. A sokszínűség lakossági megítélésének módszertana	46
3.2.3. A sokszínűség vállalkozói megítélésének módszertana	47
4. A VÁROSREHABILITÁCIÓ VIZSGÁLATÁNAK KUTATÁSI EREDMÉNYEI.....	49
4.1. A városrehabilitációt kiváltó tényezők, kihívások Budapesten.....	49
4.1.1. Műszaki-környezeti tényezők és kihívások	49

4.1.2. Gazdasági tényezők és kihívások.....	50
4.1.3. Társadalmi tényezők és kihívások	51
4.1.4. Várospolitikai, szervezeti tényezők és kihívások	52
4.2. Az európai és a budapesti városrehabilitáció összehasonlító vizsgálata	54
4.3. A városrehabilitáció típusai Budapesten	58
4.3.1. A városrehabilitáció városrendezési típusai.....	58
4.3.2. A városrehabilitáció tartalom szerinti osztályozása.....	58
4.3.3. A városrehabilitáció indíttatása, célja szerinti típusok	61
5. A VÁROSI SOKSZÍNŰSÉG KVANTITATÍV VIZSGÁLATÁNAK EREDMÉNYEI	64
5.1. A mintaterület bemutatása	64
5.2. Munkaerőpiaci szegmentáció vizsgálat eredményei	69
5.3. Disszimilaritási index számítás eredményei.....	71
5.4. Szegregációs index számítás eredményei.....	73
6. A VÁROSI SOKSZÍNŰSÉG KVALITATÍV VIZSGÁLATÁNAK EREDMÉNYEI	74
6.1. A városi sokszínűséget érintő szakpolitikák kritikai elemzése	74
6.1.1. A sokszínűség szakpolitikai megközelítései Magyarországon	74
6.1.2. A sokszínűség felfogása, kezelése Budapesten és Józsefvárosban.....	75
6.1.3. A nem kormányzati szervezetek sokszínűséghez fűződő viszonya	79
6.2. A városi sokszínűség lakossági megítélése a városrehabilitáció tükrében.....	80
6.2.1. Lakóhelyválasztás és lakóhelyi mobilitás Józsefvárosban	80
6.2.2. A városi sokszínűség észlelése a Józsefvárosban	84
6.2.3. Józsefváros általános megítélése.....	85
6.2.4. A lakosság kerületen belüli és kívüli aktivitása	87
6.2.5. A nonprofit szerveződések hatása a városi sokszínűségre.....	90
6.3. A városi sokszínűség hatása a társadalmi kohézióra a városrehabilitáció tükrében.....	91
6.3.1. A helyi társadalmi kapcsolatok általános jellemzői.....	91
6.3.2. A szomszédokkal való együttélés jellemzői	93
6.3.3. A városnegyed jelentősége a társadalmi kohézió szempontjából	94
6.4. A városi sokszínűség hatása a társadalmi mobilitásra a városrehabilitáció tükrében ..	96
6.4.1. A karrier lakóhelyi tényezői.....	96
6.4.2. A szomszédok szerepe a munkahelykeresésben	97
6.4.3. A lakóhely, mint a társadalmi mobilitás eszköze.....	98
6.5. A városi sokszínűség vállalkozói megítélése a városrehabilitáció tükrében	100
6.5.1. A sokszínűség szerepe a vállalkozásindítás terén	100
6.5.2. Józsefváros sokszínűségének szerepe a telephelyválasztás során	103
6.5.3. A sokszínűség és a gazdasági teljesítmény kapcsolata Józsefvárosban.....	105
5. ÖSSZEGZÉS	108
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS.....	113
FELHASZNÁLT IRODALOM	114
FELHASZNÁLT FORRÁSOK	125
SUMMARY	127
MELLÉKLET	132

I. ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. ábra A doktori kutatás témájának tudományrendszeri elhelyezkedése	11
2. ábra A városrehabilitáció típusainak egymáshoz való viszonya	19
3. ábra A települések tetraéder-modellje	20
4. ábra Városrészek potenciális fejlődési pályái	21
5. ábra A poszt szocialista város szerkezetváltásának irányai az átmenet során	29
6. ábra A homopolisz–heteropolisz, valamint az ezt kialakító folyamatok	31
7. ábra A hiperdiverzitás-elmélet koncepcionális kerete	35
8. ábra A diverzitás a térbeli-társadalmi vizsgálatok és a városrehabilitáció kontextusában ..	41
9. ábra: A térbeli társadalmi elemzés alapját képező terület egységek áttekintő térképe	42
10. ábra Józsefváros városnegyedei	43
11. ábra A józsefvárosi szociális városrehabilitáció szervezeti modellje	53
12. ábra A városrehabilitáció típusainak időbeli alakulása és komplexitásának változása	54
13. ábra A városrehabilitációs típusok eltérő elemei	56
14. ábra Az EU-s városrehabilitációs támogatások kerületek közötti megoszlása	59
15. ábra A városmegújítási modellek és a fejlesztési célok közötti összefüggések	61
16. ábra A városrehabilitációs célok prioritás sorrendje az eltérő típusok szerint	62
17. ábra Józsefváros sokszínűségét jelző különböző kolóniák	64
18. ábra Józsefváros lakosság számának alakulása (1870-2011)	65
19. ábra Józsefváros népmozgalmi adatainak alakulása (2000-2017)	67
20. ábra Az épített és megszűnt lakások egyenlege Józsefvárosban és Budapesten	68
21. ábra Józsefváros lakosságának társadalmi-gazdasági átalakulása (1990-2011)	71
22. ábra A disszimilitási index értékek változása Józsefvárosban (1990-2011)	72
23. ábra A foglalkozási csoportok szegregációs értékeinek alakulása (1990-2011)	73
24. ábra Józsefváros negyedei és a megkérdezettek által észlelt földrajzi választóvonalak	85
25. ábra A dolgozat egyes tárgyszavainak előfordulása digitális tartalmakban	132

II. TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. táblázat A térbeli-társadalmi vizsgálatok főbb jellemzői az elmúlt évtizedekben	10
2. táblázat A városrehabilitáció terminológiai összefoglalása	13
3. táblázat A társadalmi egyenlőtlenség és a térbeli elkülönülés viszonya a nagyvárosokban ...	27
4. táblázat A foglalkozási csoportokból képzett társadalmi-gazdasági státusz kategóriák	44
5. táblázat A városrehabilitáció fejlődési szakaszai a fejlett országokban és hazánkban	55
6. táblázat A városrehabilitáció alaptípusai	58
7. táblázat A helyi társadalom szegmentációjának változása (1990-2011)	69

III. KÉPEK JEGYZÉKE

1. és 2. kép Chemnitz és Stuttgart átépített belvárosa	14
3. és 4. kép A berlini Karl-Marx-Allee és a Hansaviertel	15
5. kép Tízemeletes szalagház a Szigony utcában	66

1. BEVEZETÉS

1.1. A témaválasztás indoklása

A sokszínűség évezredek óta a városok – különösen a nagyvárosok – egyik legfőbb jellemzője (pl. építészeti, funkcionális, társadalmi, gazdasági értelemben), ennek ellenére a városok diverzitásának vizsgálata csak az utóbbi években került a tudományos érdeklődés homlokterébe. A disszertációban a városrehabilitáció városi sokszínűségre gyakorolt hatásainak feltárásával foglalkozom. A dolgozat középpontjában egyrészt a *városi sokszínűség* (diverzitás), másrészt a *városrehabilitáció*¹ földrajzi vizsgálata áll. Az elemzés térbeli keretét Budapest VIII. kerülete, Józsefváros képezi, azonban a tanulmány kitér a nemzetközi – elsősorban nyugat-európai – folyamatokra, valamint a kelet-közép-európai, ún. poszt szocialista sajátosságokra. A témaválasztásomat indokolja, hogy Budapesten a szervezett városrehabilitáció gyakorlata az 1990-es évek második felében, illetve a 2000-es évek első felében terjedt el, így a városmegújítás társadalmi hatásaival foglalkozó társadalomföldrajzi, városszociológiai tanulmányok a 2000-es évek második felétől váltak egyre gyakoribbá (EGEDY T. 2005, KOVÁCS Z.-SZIRMAI V. 2006, ENYEDI GY. 2007, CSANÁDI G. *et al.* 2008).

Európában az elmúlt fél évszázadban gyökeres változáson mentek keresztül mind a nagyvárosi társadalmak, mind pedig a szervezett városfelújítás gyakorlata. A városi társadalmak átalakulásán belül a leglényegesebb változások között említhető a növekvő társadalmi-gazdasági polarizáció, a fokozódó földrajzi mobilitás, valamint a hozzájuk köthető térbeli-társadalmi elkülönülés. Ez idő alatt az intézményesült városmegújítás gyakorlata is jelentősen átalakult. A nyugati nagyvárosok belvárosi területeinek nagyszabású (állam által irányított), infrastrukturális orientált városrekonstrukciós programjai helyett a globális tőke által erősen befolyásolt, a közszféra váltakozó szerepével jellemezhető komplex városrehabilitációs beavatkozások terjedtek el.

Mindeközben a nagyvárosi társadalmak változásait górcső alá helyező térbeli-társadalmi kutatások elméleti háttére és módszertani eszköztára is jelentős változásokon esett át. Míg az 1980-as évekig a társadalmi-gazdasági különbségek feltárása és a szegregációs vizsgálatok szerepeltek a nagyvárosokat érintő társadalomföldrajzi érdeklődés középpontjában, addig az 1990-es évektől egyre inkább a társadalmi-gazdasági felértékelődés, a dzsentifikáció vizsgálatára helyeződött át a hangsúly. A 2000-es évek végén új társadalomtudományi irányzat bontakozott ki, amely a városi diverzitás különböző formáinak elemzésére koncentrált (*diverzitáskutatás*). Dolgozatommal a városrehabilitáció társadalmi hatásainak vizsgálatához szeretnék hozzájárulni, már az új irányzat szempontjai szerint.

A téma aktualitását jelzi, hogy az elmúlt években mind a laikus közvélemény, mind a politikai szféra oldaláról egyre növekvő érdeklődés övezi a diverzitással kapcsolatos jelenségeket. HALL, S. (1993) megfogalmazása szerint a 21. század egyik kulcskérdése az lesz, hogy miként leszünk képesek együtt élni a különbségekkel, az etnikumok, kultúrák, nyelvek, vallások gyorsuló ütemű keveredésével. A „Nyugat” számára a bevándorláspolitikai szabályozása és a multikulturalizmus menedzselése, Kelet-Közép-Európában a történelmi kisebbségek helyzetének és a multietnikus területek státuszának rendezése a közeljövő egyik legfontosabb kihívása lesz. A megállapítás óta eltelt időszak alatt a városi társadalmak diverzitása fokozódott, ezáltal a sokszínűség kezelésének kérdése egyre aktualitásabbá vált. Emiatt a doktori kutatás során a korábbi irányzatokkal ellentétben nem a térbeli-társadalmi elkülönülést helyezem az elemzés középpontjába, hanem a társadalmi keveredés vizsgálatát.

¹ A városrehabilitáció kifejezésnek mind a tudományos, mind a szakmai diskurzusban számos értelmezése van. Dolgozotomban a városrehabilitációt egy komplex beavatkozásként értelmezem, amely a városrekonstrukciónál és a városrevitalizációnál magasabb szintű városmegújítási forma, de nem éri el a városregeneráció szintjét.

A témaválasztást jelentősen meghatározta szakmai tapasztalatom. A Rév8 Józsefvárosi Rehabilitációs és Városfejlesztő Zrt-nél részt vettem a *Magdolna Negyed Program* (ALFÖLDI Gy. et al. 2005) szociális városrehabilitációs projekt különböző ütemeinek tervezésében és megvalósításában 2005-2017 között. Emellett betekintést nyertem a cég lebonyolításában zajló más városrehabilitációs programok megvalósításába is (pl. Corvin Sétány Program, Európa Belvárosa Program). A dolgozat szempontjából meghatározó jelentőséggel bírt a társaságnál elsajátított sajátos értékalapú, társadalmilag érzékeny, nyitott városfejlesztési szemlélet, amely által a változó várospolitikai viszonyok között innovatív (újszerű), a helyben élők számára befogadható, használható és lehetőség szerint megfizethető városi tereket, közösségi funkciókat és szociális programokat hoztunk létre. Miként a gyakorlati városfejlesztő munkám, úgy a dolgozatom alapegysége sem a tömb, az épület vagy a lakás, hanem elsősorban adott városrészek közösségei (szomszédságok). A Józsefvárosban gyűjtött szakmai tapasztalat és terepi tapasztalás a kutatói, elemzői nézőpontnál tágabb perspektívára adott lehetőséget a vizsgálatok során.

Fentiekből következik, hogy a munkám során végig intenzíven foglalkoztatott az a kérdés, hogy a beavatkozások, amelyek a különböző városrehabilitációs programok keretében megvalósulnak, milyen hatást gyakorolnak a rehabilitációval érintett városnegyed társadalmára. Amiatt jelentkeztem a Szegedi Tudományegyetem doktori képzésére is, hogy megismerjem a gyakorlati lépéseink tudományos hátterét, gazdagítsam szakmai ismereteimet. Érdekelt továbbá, hogy miként lehet elhelyezni tevékenységünket a hazai és a nemzetközi kontextusban. Utóbbihoz szervesen kapcsolódik személyes indíttatásom másik meghatározó forrása. A témaválasztás szempontjából erős motivációt jelentett, hogy a Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék jóvoltából 2013 és 2017 között részt vettem a „*DIVERCITIES - Governing Urban Diversity: Creating Social Cohesion, Social Mobility and Economic Performance in Today's Hyper-diversified Cities*”² című nemzetközi kutatási projektben, amely a *hiperdiverzitás* elméleti keretei között vizsgálta a társadalmi mobilitás, társadalmi kohézió és a gazdasági teljesítmény változó térbeli megjelenési formáit a nagyvárosi környezetben.

1.2. Problémafelvetés

Az egyik, ha nem a legaktuálisabb téma a közbeszédben a nagyvárosok viharos társadalmi átalakulásának kérdései; a különböző nemzetiségek, kultúrák, vallások keveredése, a részben demográfiai, részben gazdasági és migrációs okok miatt jelentkező radikális társadalmi változások. Minden eddiginél gyakrabban hallani, olvasni a nyomtatott és online médiában a multikulturalizmusról és az ezt eredményező migrációról, a különböző társadalmi feszültségekről. A nagyvárosokhoz kötődő problémák közül a növekvő környezeti terhelés káros hatásai mellett minden bizonnyal a társadalmi kihívások jelentik azt a témát, amelyek iránt a közvélemény és a legkülönbözőbb tudományterületek is leginkább érdeklődnek.

A globális urbanizáció jelentős társadalmi kihívások hordozója. Soha nem látott mértékben zajlik a népesség térbeli koncentrációja, amely folyamathoz tartozik nem csak a lakosságnak a rurális térségek felől a nagyvárosi régiók irányába tartó áramlása, hanem magán az urbanizáción belüli súlyponteltolódás is a kisebb városok felől a nagyvárosok irányába. Az ENSZ adatai szerint 2007 volt az az év, amikor a városlakók aránya a Földön meghaladta a falun élők arányát. Napjainkban a globális népességen belül a városi népesség aránya eléri az 54 százalékot, és ez az arány folyamatosan növekszik. Ezzel együtt a nagyvárosokba, azon belül elsősorban a belvárosokba koncentrálódnak a társadalmi-környezeti problémák.

² EU 7th Framework Programme; Grant agreement: 319970

SZIRMAI V. (2006) a lakóhelyi társadalmi egyenlőtlenségeket, a szegénységet, a bűnözést, a környezeti ártalmakat, a társadalmi konfliktusokat, továbbá a terrorcselekményeket, a globális klímaváltozás veszélyeit említi az elsőszámú kihívások között. A hazai és a nemzetközi szakirodalom alapján a nagyvárosokat érintő elsőszámú társadalmi problémák között említhető a növekvő térbeli-társadalmi elkülönülés (szegregáció), a fokozódó társadalmi polarizáció, a mélyülő városi szegénység, a globális migráció és bevándorlás következtében a befogadás és az integráció kihívásai. A különböző társadalmi csoportok együttélése kapcsán megemlíthetők még a diverzifikálódó életstílusból és térbeli aktivitásból származó konfliktusok. Az elméleti fejezetben részletesen foglalkozom ezen témakörök hazai és nemzetközi szakirodalmi hátterével, melyekben az közös, hogy szoros összefüggést mutatnak a társadalmi keveredéssel, a sokszínűséggel. VRANKEN, J. (2014) fogalmazott úgy, hogy amit Durkheim szerves szolidaritásként írt le, ma azt nevezzük sokszínűségnek, egy bizonyos térbeli egységen belül számos specifikus társadalmi-gazdasági, etnikai és kulturális csoport jelenlétét, együttélését.

A növekvő társadalmi egyenlőtlenség, a fokozódó bevándorlás, az életstílusban jelentkező növekvő diverzifikáció a társadalmi-gazdasági sokféleséget erősíti, ami a gazdagok és a szegények, az alacsony iskolázottságúak és a magasán képzettek, az eltérő etnikai, demográfiai, kulturális csoportok által képviselt különböző értékek, normák és viselkedésformák – konfliktusokkal terhelt – együttélését teszi szükségessé. Ugyanakkor a konfliktusok fokozzák a városok fenntartható fejlődése és fejlesztése iránt jelentkező igényt. Nem véletlen, hogy egyre népszerűbb téma a városrehabilitáció, amely intézkedéseket a döntéshozók jelentős részben a fent említett kihívások leküzdése érdekében kezdeményeznek, és melyekben a társadalmi kohézió erősítése egyre hangsúlyosabb célként fogalmazódik meg. A beavatkozások esetében egyre inkább előtérbe kerül a városok környezeti, műszaki-fizikai, társadalmi és gazdasági pluralizálódásának kérdése. LUKOVICH T. (1997) a posztmodern urbanisztika kihívásai kapcsán fogalmazott úgy, hogy a kialakuló új világrendet egyre inkább az ellentmondások, az ambivalencia, a súrlódások, a megosztottság, a kulturális sokszínűség, az eklektika és a plurális értékrendek dinamikus egyensúlya jellemzi.

A fenti folyamatok az elmúlt évtizedekben a posztszocialista nagyvárosokat is elérték. A nyugat-európai városfejlődési folyamatokban kialakult belvárosi társadalmi problémák a mai kelet-közép-európai városfejlődésben is relevánsak. Szükség lehet tehát ezekben az országokban a nyugat-európai fejlődési modellből következő, de a helyi hagyományokra építő társadalmilag fenntartható városfejlődés koncepciójának az alkalmazására (KOVÁCS Z.-SZIRMAI V. 2006). A doktori kutatás földrajzi keretét jelentő Józsefvárosban 1997-től több modell megvalósítására került sor, így időszerű annak megvizsgálása, hogy társadalomföldrajzi szempontból a városrehabilitációnak milyen következményei, hatásai lehetnek, valamint a globális urbanizációs trendek helyi lenyomatai miként érhetők tetten a városi társadalom összetételében, ezen belül elsősorban a társadalmi sokszínűség vonatkozásában. A problémafelvetés kapcsán érdemes kihangsúlyozni, hogy a városrehabilitáció és a diverzitás kapcsolata kettős. Egyrészt a növekvő társadalmi sokszínűség és az egyre sokrétűbbé váló konfliktusok kezelése miatt növekvő igény mutatkozik a kortárs városrehabilitáció eszközeinek alkalmazása iránt, másrészt maga a városrehabilitáció is társadalmi problémák, feszültségek kialakulásához vezet a társadalmi sokszínűség vonatkozásában.

A doktori kutatással érintett kulcs témákat illetően digitális tartalomelemzést végeztem. Az értekezés 1. mellékletében szereplő vizsgálati eredmények különösen a diverzitás, sokszínűség esetében mutatták ki a fogalom megjelenésének robbanásszerű emelkedését, amely jelentős részben betudható annak, hogy a téma a politikai diskurzusnak is az egyik fő témájává vált világszerte. Ugyanakkor érdemes megemlíteni, hogy az elmúlt években jelentősen átalakult a sokszínűség megítélése, vagyis a fogalom előfordulásának mennyiségi bővülése mögött markáns minőségi változás (a pozitív felől a negatív irányba) történt.

BOROS L.-FABULA SZ. (2017) tanulmányukban a társadalmi sokszínűség megítélésének változását kiváltó tényezők között az elmúlt évek migrációs folyamatait, az Európába érkező menekültek növekvő számát, és a kapcsolódó politikai válaszokat, diskurzusokat említették. A sokszínűség negatívabb megítéléséhez valószínűleg hozzájárult a bevándorlás és a terrorizmus jelenségének összekapcsolása, a szubjektív biztonságérzet gyengülése, valamint más (pl. vallási) kérdések is. A negatív hatásokra érezhetően ráerősített a 2015. évi menekültválság is.

A témaválasztásom szempontjából további aktualitással szolgál az Európai Unió csatlakozást követően, a támogatások felhasználása kapcsán kibontakozó új (kvázi)városfejlesztési politika, a városfejlesztésben alkalmazandó új módszerek (pl. társadalom bevonása), új szempontok megjelenése (pl. integrált megközelítés, területi alapú stratégiák). A városrehabilitáció a helyi értékű városépítő és városhasználó életforma helyreállításáról, a helyi gazdasági-közösségi-kulturális lét rekonstrukciójáról szól – kellene szóljon. Az újonnan bevezetett városrehabilitációs programokban benne rejtőzik ez a gondolat és szándék (VARGA-ÖTVÖS B. 2008), ugyanakkor a hazai városrehabilitációs programok fenntarthatósága számára a feltételek nem biztosítottak.

Nemzetközi példák bizonyítják, hogy van lehetőség olyan típusú városfejlesztésre, városnegyed szintű integrált modellekre, amelyek hosszútávon javítják a helyi erőforrások hatékonyabb felhasználását, megállíthatják a társadalmi kohézió gyengülését, nyitottabbá, rugalmasabbá tehetik az adott városrészt a külső kapcsolatok irányába, azaz biztosítják egy adott városrész társadalmilag fenntartható fejlesztését. Ezt támasztotta alá a városrehabilitációval foglalkozó „NeHoM” nemzetközi kutatási projekt³. A 2001 és 2004 között zajlott kutatás az Egyesült Királyság, Észtország, Franciaország, Magyarország, Németország, Norvégia, Olaszország és Svédország 11 városában, 26 rehabilitációs területen végzett vizsgálaton alapul, amelynek célja olyan innovatív és hatékony városrehabilitációs kezdeményezések feltárása volt, amelyek segítségével a hanyatló városnegyedekben élő lakosság életkörülményei javíthatók. Az elemzés szerint az 1990-es évektől a projektben részt vevő országok többsége kísérletet tett arra, hogy elszakadjon a hagyományos, ágazati vagy egy bizonyos problémát megcélzó városi politikától és elmozduljon az integrált városfejlesztési politika irányába (EGEDY T. 2005).

A doktori dolgozatban hangsúlyosan szereplő szociális városrehabilitáció nem csak területi vonatkozásokban, hanem eszköztárában is alapvetően különbözik az eddigi városrehabilitációs típusoktól, hazánkban újkeletű, modellértékű. Nem csak arról van szó, hogy olyan területeket kell bevonni a városmegújítás folyamatába, amelyek maguktól, a lakosság önjelétől, vagy a piaci folyamatok hatásaként talán sohasem újulnának meg, hanem arról is, hogy az ilyen területeken az eddigiektől lényegesen különböző eszközöket kell alkalmazni. A komplex problémákra csak komplex válaszok adhatók, így szükséges a lakóházakra és közterületekre kiterjedő fizikai városmegújítás eszközeinek összekapcsolása a szociálpolitika, a lakásfenntartás és lakásgazdálkodás, a foglalkoztatás, a kisebbségi politika, a közösségfejlesztés és a közbiztonság terén megteendő lépésekkel (TOSICS I. 2004). Józsefvárosban 20 évnyi tapasztalat halmozódott fel a városrehabilitáció megvalósítása kapcsán, ugyanakkor a program sikerei és kudarcai rávilágítanak arra, hogy számos tekintetben a feltételek az elmúlt időszakban még nem voltak adottak a fent említett elvek maradéktalan érvényesítésére. A dolgozat lehetőséget ad arra, hogy a városrehabilitáció és a városi sokszínűség kapcsolatának vizsgálatán keresztül értékeljem a Józsefvárosban megvalósított programokat és a pozitív eredmények, vagy éppen negatív tapasztalatok alapján a szakpolitika számára hasznosítható ajánlásokat fogalmazzak meg.

³ NeHoM – Neighbourhood Housing Models: evaluating housing initiatives to improve the quality of life of deprived urban neighbourhoods and assessing their transferability across Europe. 5th Framework Program.

1.3. A kutatás célja, fő kérdései

A doktori kutatás céljai több síkon értelmezhetők. A doktori vizsgálataim általános célja, hogy a városrehabilitáció társadalmi hatásait új szemszögből világítsam meg, egyrészt az általánosan elterjedt szegregációs és dzsentrifikációs vizsgálatok helyett a társadalmi keveredésre helyezzem a hangsúlyt, másrészt felhívjam a figyelmet a különböző városrehabilitációs stratégiák eltérő hatásaira, végül rámutassak a városi sokszínűség és városrehabilitáció kapcsolatára. Kutatásom specifikus céljai közül az *elméleti cél* a városrehabilitáció különböző típusainak meghatározása, a beavatkozások hazai és nemzetközi fejlődéstörténetének felvázolása, rendszerbe illesztése, a városrehabilitációval kapcsolatos elméleti megközelítések vizsgálata és kritikai elemzése, értékelése. Az utóbbi évtizedekben számos hazai tanulmány foglalkozott a városrehabilitációval és annak társadalmi hatásaival, amelyekben a szerzők elsősorban a budapesti példákat vették górcső alá (LADÁNYI G.-CSANÁDI G. 2003, BERÉNYI, E. 2005, EGEDY T. *et al.* 2005, KOVÁCS Z. 2005, TOMAY K. 2006, ALFÖLDI GY.-HORVÁTH D. 2009, KERESZTÉLY K. 2010, CSANÁDI G. *et al.* 2010, CSIZMADY A. 2011, CSANÁDI G. *et al.* 2013), de a vidéki városaink is több esetben a vizsgálat tárgyát képezték (EGEDY T. 2005, TIMÁR J.-NAGY E. 2007, CSIZMADY A. 2010). Alacsony a hazánkban megvalósított városrehabilitációs modellek komplex összehasonlító elemzésével foglalkozó dolgozatok száma, különösen abból a szempontból, hogy mennyiben más az eltérő városfejlesztési stratégiák társadalmi hatása (EGEDY T. 2005, KOVÁCS Z. 2005, CSANÁDI G. *et al.* 2007, BERÉNYI B. E. 2010).

Továbbá nem találunk olyan hazai tanulmányt, ahol a dzsentrifikáción, és a társadalmi státusz változásán túl a társadalmi keveredés átalakulására kapnánk tudományos eredményeket. Jellemzően egy-egy konkrét projekt részletes vizsgálata képezte a kutatások tárgyát, legyen az az 1980-as évek végi, 1990-es évek eleji tanulmányok, amelyek a belső-erzsébetvárosi eset tanulságait igyekeztek feldolgozni (CSÉFALVAY Z.–POMÁZI I. 1990, HEGEDÜS J.–TOSICS I. 1991, KOVÁCS Z. 1992, CSÉFALVAY Z. 1995, KOVÁCS Z.–WIEBNER, R. 1999, CSANÁDI G. *et al.* 2009). Később az 1990-es évek második felében és a 2000-es évek elején jellemzően a Középső-Ferencvárosban megvalósuló tömbrehabilitáció képezte a vizsgálatok fókuszát (LOCSMÁNDI G. 2005, TOMAY K. 2006, ACZÉL G. 2007). A 2000-es évek második felétől pedig a józsefvárosi városrehabilitációs programok kerültek az elemzések középpontjába (ALFÖLDI GY. *et al.* 2007, HORVÁTH D.-TELLER N. 2008, ALFÖLDI GY.-HORVÁTH D. 2009, CZIRFUSZ, M. *et al.* 2015).

Az idézett kutatások által érintett városrészek földrajzi elhelyezkedése leképezte a főváros történelmi belvárosában az 1980-as évektől kibontakozó városrehabilitáció változását. A hazai tanulmányok jelentős része abban az időszakban készült (1990-2010), amikor a ferencvárosi városrehabilitáció mellett, csupán a VI. és VII. kerületi – kevésbé programszerűen végrehajtott – rehabilitációs beavatkozásokat lehetett évtizedes időtávból vizsgálni, és a józsefvárosi városrehabilitációs programok végrehajtása (Corvin Sétány Program, korábbi nevén Corvin-Szigony Projekt, 2002; Magdolna Negyed Program, 2005; Európa Belvárosa Program, 2007) még kezdeti fázisában tartott. Emiatt különösen indokolt olyan empirikus kutatás, amely a városrehabilitáció hatásain belül a keveredést helyezi a középpontba és a térben koncentráltan, de eltérő modellek szerint végrehajtott városrehabilitációs beavatkozások hatásait együttesen, összehasonlító vizsgálat formájában törekszik feltárni. Dolgozatom teoretikus célját képezi továbbá, hogy a hazai geográfiában eddig hiányzó elméleti kereteket (pl. szuperdiverzitás, hiperdiverzitás), fogalmakat részletesen tárgyaljam, továbbá a dolgozat empirikus kutatása révén hozzájáruljak a hazai diverzitáskutatás (*diversity studies*) eredményeinek bővítéséhez. A magyar társadalomföldrajz tudástárából jelentős részben hiányzik a nemzetközi szakirodalomban már ismert diverzitáskutatás, melynek elméleti és módszertani gyökerei a 2000-es évek második felére nyúlnak vissza.

Az irányzat tudomány-rendszertani pozíciója és legitimációja csak napjainkban kezd letisztulni, megszilárdulni (NÉMETH Á. 2016, KOVÁCS Z.-SZABÓ B. 2017). Az utóbbi években jelentek meg a hazai szakirodalomban a városi diverzitás kutatásának elméletével és empirikus kutatási eredményekkel foglalkozó tanulmányok. A diverzitáskutatás elméletének tudományrendszertani elhelyezkedéséről 2016-ban született NÉMETH Á. (2016) átfogó tanulmánya. Budapest diverzitásának változására koncentráló fővárosi szintű empirikus kutatások közül az elmúlt években csak néhány tanulmány született (FABULA, SZ. *et al.* 2017, KOVÁCS Z.-SZABÓ B. 2017), jellemzően hiányoznak a hazai szakirodalomból. Józsefváros diverzitásának elemzése tárgyában is csupán néhány tanulmány (BOROS, L. *et al.* 2016, BOROS L.-FABULA SZ. 2017) született az elmúlt években.

A dolgozat *empirikus* részének célja, egyrészt a hazai városrehabilitációs modellek meghatározása, másrészt Józsefváros diverzitásának a rendszerváltozást követő időszakban végbemenő változásának feltárása, ezen belül a városrehabilitáció társadalmi hatásainak feltérképezése különös tekintettel a társadalmi kohézió, a társadalmi mobilitás és a gazdasági teljesítmény tekintetében. A városi sokszínűség feltárására irányuló kutatás gyakorlati céljait indokolja, hogy a kerület társadalmát a 2000-es évek elejéig, egy évtizedekig tartó negatív spirál jellemezte, amely a *szegregáció* fokozódását vonta maga után. A korábbi szegregációvizsgálatok jellemzően a kerületek közötti összehasonlítás formájában kutatták Józsefváros fokozatosan romló társadalmi-gazdasági helyzetét (PROBÁLD F. 1975, CSANÁDI G.-LADÁNYI J. 1987, LADÁNYI J. 1988, HEGEDÜS, J.-TOSICS, I. 1991, CSANÁDI G.-LADÁNYI, J. 1992, KOVÁCS Z. 1994, SCHUCHMANN J. *et al.* 2006). Később, a 2000-es évek elején megindított szervezett városfelújítási tevékenységnek köszönhetően a kerület egyes részein a társadalmi-gazdasági felértékelődés jelei voltak tapasztalhatók. Nem véletlen tehát, hogy a városmegújítás társadalmi hatásaival foglalkozó tanulmányok rendszerint a városrehabilitációval érintett lakosság kicserélődésére, a magasabb státuszú társadalmi csoportok megjelenésére, vagyis magára a *dzsentrifikáció* jelenségére helyezték a hangsúlyt. A szakirodalomban ekkortól zömmel kerületi léptékű, de már városnegyedekre koncentráló elemzések voltak a jellemzők (TOMAY K. 2008, BERÉNYI B. E. 2010, CSANÁDI G. *et al.* 2010, FÖLDI, ZS.-KOVÁCS, Z. 2011, CSIZMADY A. 2011, CZIRFUSZ, M. *et al.* 2015).

A kutatások átfogóan vizsgálták az eltérő városrészek társadalmát, de kisebb hangsúlyt kaptak az egyes társadalmi csoportok (pl. DINKY, YUPPIE, cigányság), valamint a kisebb területi egységek az elemzésekben. A vizsgálatok elsősorban a „minőség”, társadalmi státusz szempontjából, vertikális skálán közelítik meg a kérdést (pl. végzettség, foglalkozási helyzet, jövedelem, lakásminőség). Dolgozatom a társadalmi hatások vizsgálatát egy tágabb perspektívába kívánja helyezni, a fenti szempontokon túllépve a vizsgálat középpontjába a városi diverzitás földrajzi szempontú vizsgálata áll, azon belül elsősorban a társadalmi sokszínűség jelenségét állítja. Vagyis arra keresem a választ, hogy a városrehabilitáció különböző típusai miként alakítják a társadalmon belüli diverzitást és ennek milyen jellegzetességei fedezhetők fel a térbeli mintázatban. Mindez a vertikális nézőpont helyett egy horizontális, térbeli-társadalmi elemzési szempontot feltételez. A kutatás empirikus célja továbbá, hogy hozzájáruljon a városrehabilitáció társadalmi hatásainak elemzéséhez, a korábbi időszakokban a szegregációra, majd később a dzsentrifikációra koncentráló diskurzus mellett a városi diverzitáskutatás módszertani szempontjainak markáns megjelenítésével (1. táblázat).

A doktori kutatás további *empirikus* célja, hogy feltárja Józsefváros térbeli-társadalmi folyamatait és rávilágítson a folyamatokat kiváltó legfontosabb tényezőkre, konfliktusokra. A dolgozat arra keresi a választ, hogy ha egy terület lakosságának demográfiai szerkezete, társadalmi státusza, lakáskörülménye javul vagy romlik, a folyamat eredményeként milyen módon és milyen mértékben változik a helyi társadalom sokszínűsége a társadalmi kohézió (kapcsolatok, interakciók), a társadalmi mobilitás és a gazdasági teljesítmény viszonylatában.

1. táblázat A térbeli-társadalmi vizsgálatok főbb jellemzői az elmúlt évtizedekben

Időszak	Kutatás tárgya	Földrajzi lépték	Elemzés egysége
1990-es évek	szegregáció	főváros	kerület
2000-es évek	dzsentrifikáció	kerület	városrész
2010-es évek	diverzitás	városrész	szomszédság

Forrás: saját szerkesztés

A dolgozatom *szakpolitikai* célja, hogy a különböző területi alapú városrehabilitációs stratégiák, Józsefvárosban megvalósított eltérő modellek városi diverzitásra gyakorolt hatásain keresztül ajánlást fogalmazzak meg a várospolitikai szereplői számára a társadalmilag fenntartható városfejlesztés szempontjait szem előtt tartva. Tapasztalataim szerint a városrehabilitáció előrehaladtával nem csak, hogy jelentősen nő a helyben lakó magas presztízsű foglalkoztatási főcsoportba tartozó, zömében fiatalabb népesség aránya, de jelentősen nő a munkavállalási korban lévők aránya, erősödik a külföldiek jelenléte, több egyedülálló jelenik meg. Ezáltal jelentősen nő a különböző aktivitással, magatartásformákkal, életstílussal rendelkező lakosság részaránya is, amely jelentős mértékben átalakítja a korábbi térhasználati szokásokat, eltérő keresletet jelentenek a helyi szolgáltatások számára. A kutatás szakpolitikai céljai keretében arra a kérdésre keresem a választ, hogy a különböző városrehabilitációs technikák, eltérő területi alapú stratégiák milyen szerepet játszanak ebben a folyamatban, és ezek közül melyek erősítik vagy gyengítik azt.

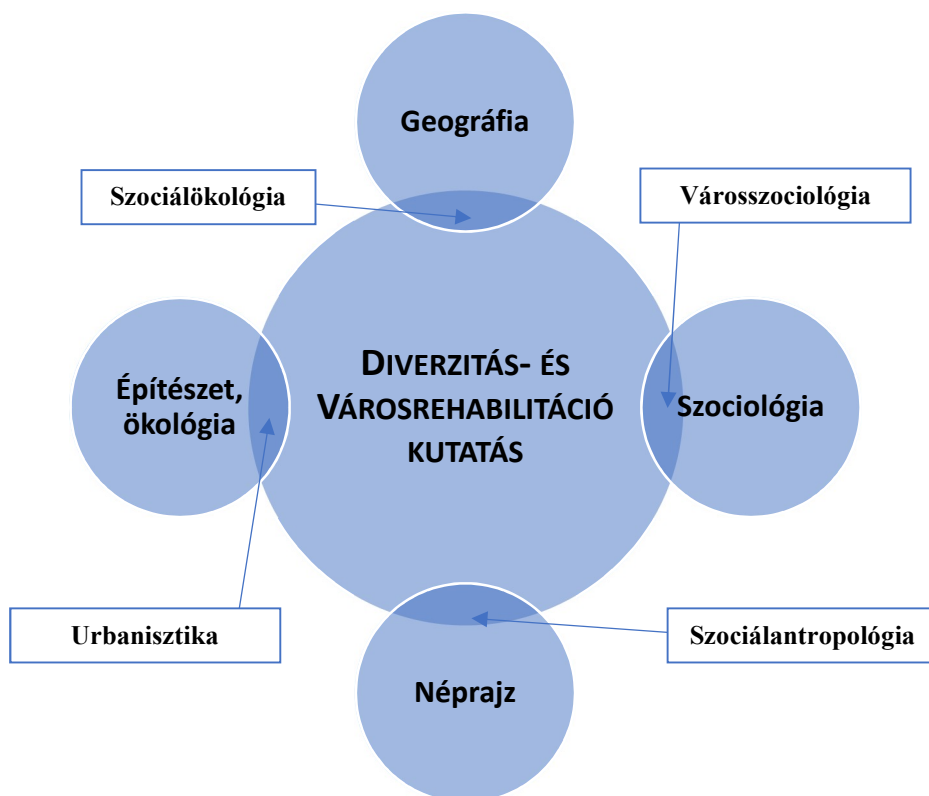
Az előzőekben leírtak alapján a kutatásom **kérdéseit** az alábbiakban foglalom össze:

- 1) Miként alakult át a városrehabilitáció nemzetközi és hazai gyakorlata, milyen eltérések és hasonlóságok mutathatók ki a városrehabilitációs modellek között és hogyan értékelhetők a Józsefvárosban megvalósított programok?
- 2) Miként változott Józsefváros diverzitása a rendszerváltozást követő időszakban, és milyen tényezők, jellegzetességek mutathatók ki ebben az átalakulásban?
- 3) Milyen módon hatott a városrehabilitáció Józsefvárosban a városi diverzitás átalakulására, különösen a társadalmi kohézió, a társadalmi mobilitás és a gazdasági teljesítmény vonatkozásában?
- 4) Mennyire mutathatók ki jellegzetes eltérések a társadalmi hatások tekintetében a különböző területi alapú városrehabilitációs stratégiák megvalósítása nyomán?
- 5) Mennyire igazolható az a széles körben elterjedt állítás, hogy a városrehabilitáció hosszú távon törvényszerűen az érintett városrész társadalmi homogenizációját erősíti?

1.4. A dolgozat tudományrendszertani kontextusa

A dolgozat multidiszciplináris jellegű, hiszen több tudományterület eredményeire épít. A komplex, integrált városrehabilitáció számos szakterület (pl. építészeti, mérnöki, szociális, gazdálkodási, ökológiai) ismereteit ötvözi. A diverzitáskutatás szintén sokrétű, szerteágazó tudományterület. VERTOVEC, S. (2009) beszámolója szerint a paradigma megszületésében jelentős szerepet játszott az azonos témával foglalkozó, de ahhoz különböző szemléletmóddal közelítő antropológusok, szociológusok, demográfusok, történészek, pszichológusok, geográfusok között egy közös nyelvezet kialakítása iránti igény, melyet végül a diverzitáskutatás elmélete teremtet meg (1. ábra).

1. ábra A doktori kutatás témájának tudományrendszertani elhelyezkedése

Forrás: saját szerkesztés

A térbeli-társadalmi vizsgálatok a tértudományok közül a *geográfia*, azon belül a társadalomföldrajz fő kutatási területe. A különböző társadalmi és etnikai csoportok együttélésének kérdéséhez a városokkal foglalkozó tudományterületek korábban az elkülönülés, a szegregáció fokának mérésén keresztül közelítettek (DUNCAN, O. D. – DUNCAN, B. 1955). Később a dzsentrifikáció kutatásában is jelentős szerepet töltöttek be a geográfia képviselői (HARVEY, D. 1973, SMITH, N. 1979, LEES, L. 2000, KOVÁCS Z. 1992, KOVÁCS Z.–WIEBNER, R. 1999, BERÉNYI, B. E. 2010). Érzékelhető, hogy korunk tértudományai az elmúlt évtizedekben több paradigmaváltással szembesültek (KOVÁCS Z.-SZABÓ B. 2017). Ezek egyike a diverzitáskutatás megjelenése és rohamos elterjedése volt (NÉMETH Á. 2016). A diverzitáskutatás továbbfejlesztésében jelentős szerepet játszanak a kortárs geográfia képviselői nemzetközi (VAN KEMPEN, R., TASAN-KOK, T. 2013, BOLT, G., TAMMARU, T.) és hazai szinten egyaránt (NÉMETH Á. 2016, KOVÁCS Z.-SZABÓ B. 2017, BOROS L.-FABULA SZ. 2017). A kutatás földrajztudományi karaktere megnyilvánul abban is, hogy empirikus kutatásom eredményeit a térinformatika eszközével, térképi ábrázolással is megjelenítem.

A dolgozat a geográfia mellett a *szociológiához*, azon belül a városshociológiához áll a legközelebb. A korábbiakban idézett városökológiai irányzat a városshociológián belül fejlődött ki, de a diverzitáskutatás is tudományrendszertani szempontból közel áll a szociológiához. A városshociológia elsősorban a társadalmi egyenlőtlenségek feltárását és ennek térbeli megjelenési formáit vizsgálja, amely témák szorosan kapcsolódnak a városrehabilitáció témaköréhez. A dolgozatban többször hivatkozom olyan szegregációs és dzsentrifikációs témájú kutatásokra, melyek a szociológia tudományterületéről származnak (RUTH GLASS 1964, CASTELLS, M. 1977, CSANÁDI G.-LADÁNYI J. 1987, LADÁNYI J. 1988, SZELÉNYI I. 1996, SZIRMAI V. 2006, TOMAY K. 2007, KERESZTÉLY K. 2007, CSIZMADY A. 2011). A dolgozat empirikus része jelentős részben támaszkodik a *szociálökológia* tudományos eredményeire, amely irányzat a két világháború között indult útjára. Az ún. chicagói iskola képviselői közé tartozott PARK, R. E., BURGESS, E. W. és MCKENZIE, R. D.

A városökológiai irányzat a várost egy élő organizmusnak fogta fel és a kutatók az ökológia analógiáját használták arra, hogy leírják a lakossági szegregáció változó mintázatait. A munkájukkal bevezették a szegregációs indexet (MASSEY, D. S.-DENTON, N. A. 1988; PEACH, C. 2009), mely egyike kutatásom kvantitatív elemzési módszereinek is.

A diverzitáskutatás is szorosan kapcsolódik az *ökológiához*. Magának az ökológia tudományának egyik leggyakrabban használt fogalma a diverzitás. A diverzitásra az ökológia mára már természeti erőforrásként tekint. Kérdés, hogy társadalmi értelemben is megállja-e a helyét ez a felfogás? Az utóbbi években a kortárs városrehabilitáció esetében is előtérbe kerültek az ökológia tudományág eredményei. A környezeti fenntarthatóság érvényre juttatása miatt az ökológikus szemlélet mind az épületek, mind a közterületek megújítása kapcsán egyre hangsúlyosabb szerepet játszik.

A városrehabilitáció alapvetően műszaki beavatkozás, ezáltal számos műszaki tudományterülethez kapcsolódik. A doktori témán szempontjából az építéstudományokon belül elsősorban az *építészet*, *tájépítészet*, *városepítészet* diszciplinák emelhetők ki. Ugyanakkor osztom ALFÖLDI GY. (2007) álláspontját, melyben kihangsúlyozza, hogy az építészet és a városalakítás két egymástól jelentősen eltérő folyamat. Utóbbi hazai megfelelőjeként az *urbanisztika* tekinthető, melybe beletartozik a várostervezés, városszabályozás és a város társadalmi, gazdasági fejlesztése is. Az urbanisztika – egyfajta várostudomány – önálló diszciplinaként hiányzik a hazai tudományrendszertanból, szemben többek között az angolszász rendszerrel, melyben az *urban studies* önálló diszciplinaként jelenik meg. Hazánkban GRANASZTÓI P. (1960) tanulmányában jelentkezett először az a meglátás, hogy a városfejlesztés tevékenysége túlnő a városépítésnek nevezett, nagyrészt építészek és mérnökök által gyakorolt, leginkább műszaki jellegű feladatokon, és a közegészségügytől, a társadalom- és gazdaságtudományok különféle válfajain át a geográfiáig, a közigazgatás-szervezésig terjedően a különböző szakterületek ismeretének összehangolt alkalmazására van szükség a települések fejlesztéséhez.

A diverzitáskutatás alapvetően *szociálintropológiai* eredetű diszciplína, így a néprajztudományhoz is kapcsolódik. A nemzetközi szakirodalomban a diverzitással foglalkozó kutatások már a 2000-es évek második felében megjelentek (VERTOVEC, S. 2005, 2007, MUTSAERS, P.-SWANENBERG, J. 2012, CZAJKA, M.-DE HAAS, H. 2014), azonban a diverzitáskutatás önálló, egységes paradigmaként való megjelenése a VERTOVEC, S. (2015) tanulmánykötetéhez köthető. A diszciplína rétegzett jellegét mutatja, hogy a kutatások közül van, amelyik a *nyelvészet* oldaláról, más szerzők a *migrációkutatás*, vagy az *etnikai földrajz* felől közelítik meg a diverzitás kérdését. VERTOVEC, S. (2015) a konceptuális triádnak nevezett modell révén határozza meg a diverzitáskutatás elméleti keretét, melyet a szociálintropológia manchesteri iskolájának úgynevezett szituációelemzési technikájából eredeztet. A modell általban megjelenő szempontok a dolgozat empirikus részének központi elemét képezik.

A városrehabilitáció társadalmi hatásainak vizsgálata miatt lényegesnek tartom a *kritikai városkutatás* tudományos eredményeit is figyelembe venni. A kutatási irányzat a dolgozatomhoz hasonlóan több tudományterületet integrál magában. JELINEK CS. (2013) szerint a kritikai városkutatás a földrajz, a szociológia, az antropológia és a politikai gazdaságtan határán intézményesült. A hazai kutatók zöme a földrajztudományból került ki (TIMÁR J., NAGY E., BODNÁR J., CZIRFUSZ M.). Az irányzat 2013-ig csak töredékesen szerepelt a hazai szakirodalomban, azóta viszont több meghatározó jelentőségű tanulmány jelent meg, melyek témája több esetben foglalkozott a Józsefvárosban zajló térbeli-társadalmi folyamatokkal (JELINEK CS. *et al.* 2013, CZIRFUSZ M. *et al.* 2015, CZIRFUSZ M.-PÓSFAL ZS. 2015). Mivel a kutatás földrajzi keretét Budapest VIII. kerülete képezi, ezért indokolt a kutatási irányzat eredményeit hasznosítani.

2. A VÁROSREHABILITÁCIÓ VIZSGÁLATÁNAK ELMÉLETI HÁTTERE

2.1. A városrehabilitáció fogalma

A városrehabilitáció fogalma számos tanulmányban, jogszabályban⁴ megjelenik, azonban a fogalomnak nincs egy egységesen elfogadott meghatározása, definíciója. Széleskörű értelmezésének több oka van. Egyrészt a jelenség másfajta beavatkozásokat takart az elmúlt évtizedekben, másrészt a tevékenység komplex, multidiszciplinális jellegű, emiatt jelentős nehézséget okoz a fogalom egzakt meghatározása. Számos városi jelenség magyar elnevezése esetében segítséget nyújtanak az angolszász és német nyelvterületeken használt terminológiák, azonban a városrehabilitáció esetében ez kevésbé jelent támpontot. A városrehabilitáció (*urban rehabilitation*) fogalma az angolszász nyelvterületek szakirodalmában szinte teljesen hiányzik, a hazánkban egységesen városrehabilitációként definiált fogalmat az eltérő városmegújítási gyakorlatoknak megfelelően specifikus meghatározásokkal illetik. Hasonló a helyzet a német elnevezésekkel is, ahol a *Stadt rehabilitation* terminológia helyett önálló elnevezéseket alkalmaznak az eltérő városrehabilitációs technikák esetében (2. táblázat).

2. táblázat A városrehabilitáció terminológiai összefoglalása

Hazai meghatározás	Angolszász meghatározás	Német meghatározás
városrehabilitáció (szinonimaként: városfelújítás, városrevitalizáció)	urban reconstruction, urban redevelopment, urban renewal, urban regeneration	Stadtumbau, Stadtsanierung, Stadterneuerung, Stadtregeneration

Forrás: saját szerkesztés

A városrehabilitáció egyik legkomplexebb meghatározása EGEDY T.-KOVÁCS Z. (2004) tanulmányában jelenik meg, amely szerint a városrehabilitáció általában a leromlott állapotú, belső városrészek lakóházainak és lakásainak, közösségi intézményeinek és infrastruktúrájának a felújítása, melynek során törekedünk arra, hogy a városrész jellegzetes szerkezetét, beépítési módját és épületállományának értékes részét megtartsuk. A nagyvárosok egyik legfontosabb övezete a belváros, ugyanakkor a városi környezetei, társadalmi problémák jelentős része is a belvárosokban koncentrálódik (SZIRMAI V. 2006). A belvárosok alapvető szerepeket vállalnak a modern nagyváros működésében, a globális gazdaság terjedésében, a nagyvárosok gazdasági versenyképességében, ezért különös jelentőséggel bírnak a városrehabilitációs beavatkozások, amelyek komplex hatást fejtenek ki a városi környezet mellett, a helyi társadalom és gazdaság szereplőire is.

Hazánkban alapvetően a városrehabilitációval azonosítunk minden olyan városmegújítási kezdeményezést, amely egy városrész programszerűen végrehajtott megújítását célozza, függetlenül attól, hogy a terminológiát építészeti, városrendezési, szociológiai vagy városföldrajzi értelmezésben használjuk. Jellemzően a városrehabilitációból képzett jelzős szerkezettel jelezzük, hogy valamely altípusról van szó. A városrehabilitáció fogalmi meghatározásánál a különböző szerzők a beavatkozások programszerű, tervszerű jellegét, és területi kiterjedését veszik alapul, vagyis több tömbre, városrészre kiterjedő megújítást értenek alatta. KERESZTÉLY K. és SCOTT J. W. (2011) tanulmányukban hangsúlyozzák, hogy a „városrehabilitáció” kifejezés hazánkban csak kevés különbséget tesz a városmegújítási programok különböző típusai között és azonos terminológia vonatkozik a városfejlesztési beavatkozások egymástól nagyon eltérő fajtáira.

⁴ 1993. évi LXXVIII. törvény a lakások, helyiségek bérletére, és az elidegenítésükre vonatkozó egyes szabályokról. 1997. évi LXXVIII. törvény az épített környezet alakításáról és védelméről. 46/1997.(VIII.13.) Fővárosi Közgyűlés rendelete a Fővárosi Városrehabilitációs Keretből juttatható támogatás feltételeiről és a pályázati eljárás rendjéről.

A szerzők példaként hozzák a korábban ipari hasznosítás alatt lévő területek funkcióváltásával járó, teljesen magánforrásból megvalósuló ingatlanfejlesztéseket (pl. XIII. kerület), a történelmi városrészekben a régi épületek lebontásával járó beruházásokat, valamint a teljes lakónegyedek megújítását célzó széleskörű rehabilitációs programokat (pl. IX. kerületi tömbrehabilitáció).

A településrehabilitációra jogszabályi meghatározást az országos településrendezési és építési követelményekről szóló 253/1997.(XII. 20.) számú Kormányrendelet tartalmaz, amely szerint a „rehabilitáció az elavult, de értéket képviselő településrész, tömb olyan felújítása, amely során az úthálózat, az épületállomány és a növényzet erre érdemes elemeinek megtartásával, korszerűsítésével, az alkalmatlan épületek, épületrészek elbontásával, esetleg azok új épületekkel történő pótlásával történik az érintett terület értékeinek és minőségének a kornak megfelelő színvonalra emelése”. A jogszabály meghatározta továbbá a rekonstrukció és revitalizáció fogalmát is az alábbiak szerint:

- „a rekonstrukció a zömében elavult településrész olyan korszerűsítése, amelynél az épületek nagy része bontásra kerül, és szükség szerint az úthálózat és a tömbosztás is módosul a jelen igény szintnek megfelelő állapot elérése érdekében.”
- „a revitalizáció a különösen értékes, elsősorban számos műemléki értékkel rendelkező, elavult, élettelen településrész „újraélesztése” a történelmi érték megtartásával, minimális kiegészítő, nagyrészt helyreállító beavatkozással, szükség szerint rendeltetésmódosítással.”

2.2. A városrehabilitáció fejlődéstörténete Európában és Budapesten

2.2.1. A városrekonstrukció időszaka

Európában a belső, elhanyagolt városrészek szervezett megújításának kialakulása alapvetően a második világháborút követő évtizedre tehető. A központi kormányzatok által szervezett városmegújítás kezdeti időszaka a városrekonstrukció (reconstruction) korszaka. Kibontakozásában az 1940-es évek második felében és az 1950-es években egyrészt egyszeri hatásként szerepet játszott a második világháborúban elpusztított épületállomány pótlásának, megújításának szükségessége. Másrészt mivel a városmagok épületállományának kora jelentős részben megközelítette a száz-, vagy akár a több száz éves kort, a természetes fizikai degradációs folyamat által már műszaki okok miatt is szükségessé vált a megújításuk. Németországon belül az egykori NSZK, valamint az egykori NDK területén is találunk klasszikus példákat. Az 1. és 2. kép Chemnitz és Stuttgart példáját mutatja, amelyek az egykori történelmi belvárosuk épületállományának közel 90%-át elveszítették.

1. és 2. kép Chemnitz és Stuttgart átépített belvárosa

Forrás: saját felvétel (Chemnitz, 2004; Stuttgart, 2011)

Az újjáépítés eredményeként modernizált városközpontok számos korábban hiányzó, új funkciókat hordozó épületállománnyal (pl. bevásárló központok, irodaépületek, szállodák, konferenciaközpontok), továbbá jelentősen átalakított köz-, és közösségi terekkel (pl. sétáló övezetek, parkok) gazdagodtak, amelyek kialakítására egyébként csak a városrészek kiterjedt szanálásával nyílt volna lehetőség. COUCH, C. (1990) megfogalmazása szerint a városrekonstrukció keretében, a korábban elmaradt városépítési törekvéseknek is jobban meg lehetett felelni. A szlömök felszámolása és az állam által irányított, helyi önkormányzatok és a magán szektor által támogatott folyamat szinte mindenütt az iparosított építészeti technológiák térnyeréséhez és a lakótelepek sokat bírált elterjedéséhez vezetett (EGEDY T.-KOVÁCS Z. 2005).

A városrekonstrukció⁵ időszakában nem volt lényegi különbség a nyugati és keleti blokk városfelújító gyakorlata, mechanizmusa között (pl. állam által irányított és finanszírozott beruházások, lakótelep típusú beépítések). Jellemzők voltak ebben az időszakban a központi hatalom erejét megtestesítő presztízsbetűrák, mint például a mai berlini Karl-Marx-Allee létrehozása 1949 és 1960 között (3. kép). A városrekonstrukció másik tipikus példája a szintén Berlin belvárosában fekvő Hansaviertel, amely lakónegyed eredetileg az úgynevezett Gründerzeit (1870-1914) idején épült. A lakótelep típusú újjáépítést (4. kép) indokolta, hogy a korábbi lakóépületek 90%-a a második világháború idején megsemmisült, vagy megsérült.

3. és 4. kép A berlini Karl-Marx-Allee és a Hansaviertel

Forrás: Karl-Marx-Allee: stadtentwicklung.berlin.de, Hansaviertel: findingberlin.com

Budapesten a tervezett városépítészeti beavatkozásokat az ún. slum clearance⁶ (buldózeres városrehabilitáció) típusú, nagyobb volumenű, a leromlott épületállomány lebontásával, új házak építésével járó városrehabilitációt jelentették az 1970-es évekig. A korabeli városrendezési tervek ezeket az átépítéseket is városrehabilitációként, egészen pontosan városközpont-rekonstrukcióként határozták meg. Ebben az időszakban létesültek Budapesten többek között a Belső-Óbuda Flórián tér környékén, valamint Újpest-Városház és -Városház térségében koncentrálódó, hagyományos beépítésű városrészek helyén létesített házgyári technológiával épített lakótelepek. Budapest történelmi belvárosában, kisebb kiterjedésben a Középső-Ferencváros szélén, a Haller utca mentén találunk hasonló lakótelepet. A városrekonstrukció szélsőséges példájává vált a Józsefvárosban megépített, a főváros legbelső fekvésű összefüggő panel épületegyüttese, a Szigony utcai (újabbán Losonci) lakótelep is. Ez az építkezés volt az egyetlen ilyen jellegű kísérlet a fővárosban arra, hogy a belvárost panelházakkal, lakótelepszerű beépítéssel alakítsák át (CSANÁDI G. *et al.* 2009).

⁵ A városrekonstrukciónak egészen új példái is vannak, elég csak Frankfurt óvárosának újjáépítésére gondolni. Németország egyik legnagyobb, faszerkezetű házakból álló városrésze a második világháború bombázásaiban teljesen elpusztult. A hetvenes évekre a súlyosan sérült belvárost beépítették, de 2012-2018 között 35 épületet építettek fel újra Frankfurt belvárosában

⁶ A „slum clearance” fogalmát az Egyesült Királyságban 1930-ban elfogadott Lakásügyi törvény (Housing Act) vezette be.

Az 1970-es években a történelmi belváros Nagykörúton belüli és kívüli területeinek jelentős részére (nem csak Józsefvárosra vonatkozóan) születtek nagyívű városrekonstrukciós tervek, de ezek döntő többségéből semmi nem valósult meg, főként a magas laksűrűségből adódó elhelyezési problémák és a forráshiány miatt. A budapesti városrehabilitáció számára meghatározó jelentőséggel bír, hogy a rekonstrukciós elképzelések városrendezési szempontból évtizedekig hatályban voltak, ebből adódóan az épületállomány jelentős részére felújítási, építési és változtatási tilalom vonatkozott, amely hozzájárult a városrészek hanyatlásához.

2.2.2. A városrevitalizáció időszaka

Nyugat-Európában az 1960-as évekre megnőtt a lakossági elégedetlenség a slumok felszámolásának módjával és a városszéli lakótelepekkel szemben. Továbbá a belvárosi városnegyedeket kedvezőtlenül érintette a növekvő szub-, és dezurbanizációs tendencia, amellyel párhuzamosan a városok fejlődése és a városfejlesztés súlypontja is a szuburbán területekre tolódott át. A fenti tényezők a nyugat-európai államokban is rávilágították a figyelmet arra, hogy a városok fennmaradását csak ezen spontán slumosodási folyamatba való központi, hatósági beavatkozás révén lehet segíteni (CSANÁDI G. et al. 2010). A mai értelemben vett városrehabilitáció első kísérletei a *városrevitalizáció (revitalisation)* korszakát jelentették Nyugat-Európában, amelynek gyakorlata az 1970-es években bontakozott ki és kifejezetten a világháborúk előtt épült épületállomány felújításával, valamint helyi kezdeményezések megjelenésével volt jellemezhető.

A nyugati és a posztoszocialista típusú városmegújítás jellegében, céljaiban és tartalmában az 1960-as években vált el élesen egymástól és ez a különbség alapvetően a rendszerváltozás időszakáig megmaradt. A városmegújítás Nyugat-Európában az 1970-es évektől, hazánkban és a posztoszocialista nagyvárosokban csak az 1990-es évektől kezdte (újra)felfedezni a belvárosi negyedeket, áthelyezve a hangsúlyt a lakókörnyezet és épületállomány fejlesztésében, felújításában (EGEDY T.-KOVÁCS Z. 2005). Ezzel egyidőben megkezdődött, az 1990-es évektől pedig fokozatosan erősödött az urbanisztika interdiszciplináris jellege. Egyre többféle tudomány, különösen a társadalom- és viselkedéstudományok jelentek meg a városokról való gondolkodásban a maguk sajátos szemléletével, fogalmaival (CSANÁDI G. et al. 2009).

A budapesti várospolitikában a mai értelemben vett „városrehabilitáció” fogalma első ízben 1974-ben merült fel (CSÉFALVAY Z. 1995). A Budapesti Várostervező Intézet (BUVÁTI) a Belső-Erzsébetváros és Terézváros elavult tömbjeinek felújításos átépítésére tett javaslatot. A BUVÁTI-féle javaslat szemben állt a városrehabilitáció akkori hazai felfogásával, amely városrehabilitáció alatt szinte kizárólag egy adott terület tömbönkénti, bontással járó átépítését értette. Érdekeség, hogy ugyanebben az évben fogadták el Ausztriában a városfelújítási programok jogi keretét létrehozó városfelújítási rendeletet⁷. A jogszabály újdonsága az volt, hogy az 1960-as évekig uralkodó városmegújítási gyakorlat mellett, ami a leromlott negyedek bontásával és újjáépítésével járt („kemény rehabilitáció”), teret engedett, sőt ösztönözte az ún. „puha rehabilitáció” alkalmazását. 1978-ban döntött úgy a Fővárosi Tanács, hogy a városközpont-rekonstrukciónak nevezett bontás és lakótelep-építés mellett szükségesnek tartja a város fejlesztésének a városszerkezetet, az utcahálózatot megőrző, a tömbök beépítési konfigurációját, a meglévő és gazdaságosan felújítható épületeket és lakásokat megfelelően korszerűsítő városrehabilitációt (ONGJERTH R. 2008). A tömbrehabilitáció végleges programját 1981-ben fogadták el, ezután kezdett kibontakozni a Klauzál tér környezetének megújítását célzó rehabilitációs kísérlet (15-ös tömb).

⁷ 287/1974. számú törvény: „287. Bundesgesetz vom 3. Mai 1974 betreffend die Assanierung von Wohngebieten (Stadterneuerungsgesetz)

A szakzsargonba ekkor került be a rehabilitáció tömbrehabilitációval való azonosítása, ami a Középső-Ferencvárosban az 1980-as évek közepétől kibontakozó rehabilitáció hatására a 2000-es évekig meg is maradt. Az 1980-as évekre a városrehabilitációról szóló diskurzus nagyrészt gazdaságossági megfontolások révén átalakult, ehhez társult a lakók bevonásának ideológiája is (CSANÁDI G. et al. 2009). 1986-ban született javaslat Budapest belső területeinek rehabilitációs koncepciójára, amelyet Budapest Főváros Tanácsa 1987-ben fogadott el, amely kitér a lakossági bevonás szükségességére: *külön gondot kell fordítani a rehabilitációval érintett lakosság folyamatos és hiteles tájékoztatására, egyetértésének, támogatásának megnyerésére, a döntések előkészítésébe való bevonására* (BUVATI 1986, 14. o.). A koncepció célja az volt, hogy Budapesten 2000-ig egy 15 éves program keretében kerüljön sor a komplex rehabilitáció megindítására és 25-30 év alatt a megvalósítására. A rehabilitáció szociálpolitikai törekvései az 1970-es években elkészült tervek és az 1987-ban elfogadott koncepció között már jelentősen felpuhultak. A koncepció a rehabilitáció céljai között kiemelte, hogy a beavatkozások eredményeként az itt élők életkörülményei lényegesen javuljanak úgy, hogy annak anyagi terhei elviselhetők legyenek. Azonban a gyakorlat nem ezt mutatta. A VII. kerületi tömbrehabilitáció kísérlete jó példa arra, hogy miként ügyeltek gondosan arra, hogy a rehabilitált tömbbe olyan társadalmi rétegek kerüljenek, akik „képesek megőrizni és megbecsülni” a magas költséggel járó felújított lakásokat (CSANÁDI G. et al. 2009). A jelenség egyfajta „szocialista” vagy irányított dzsentifikációként írható le, amelyről találunk említést több szerző tanulmányában is (CSÉFALVAY Z.–POMÁZI I. 1990, HEGEDÜS J.–TOSICS I. 1991, KOVÁCS Z. 1992, KOVÁCS Z.–WIEßNER, R. 1999). Ez a jelenség ugyanakkor nem vált tömegessé a fővárosban, hiszen az államilag irányított városfelújítás már a kísérleti időszakot követően a rendszerváltozás környékén megtorpant. A 15-ös tömb rehabilitációja is félbe szakadt.

2.2.3. A városrehabilitáció időszaka

Nyugat-Európában az 1970-es évek után a városrevitalizációs beavatkozások helyét egyre inkább a *városfelújítás (renewal)* vette át, amelynek legjelentősebb újdonsága az volt, hogy elkezdődött az együttműködés a városműködtetés korábban teljesen különálló gazdasági, szociális és műszaki alrendszerei között (EGEDY T.-KOVÁCS Z. 2005). A városmegújítás komplex jellege ekkor kezdett kibontakozni (városrehabilitáció). Ebben szerepet játszott az is, hogy az 1978-ban nyilvánosságra került Machu Pichu Charta – amely az Athéni Charta kritikájaként került megfogalmazásra – a várost állandóan növekvő, folyamatosan változó, komplex struktúraként határozta meg, amelynek végső formáját nem lehet meghatározni (CSANÁDI G. et al. 2009). Alapvető változásokat hoztak az együttműködés és finanszírozás kérdéskörében az 1980-as évek (TUROK, I. 1987). A várospolitikát fokozatosan eltávolodott attól a felfogástól, hogy az évtizedre jellemző *fejlesztés (redevelopment)* számára minden szükséges forrást a központi államnak kell biztosítani, és a középpontba az együttműködés (partnerség) szerepének hangsúlyozása került (EGEDY T.-KOVÁCS Z. 2005). A jóléti államok leépülése volt az egyik leglényegesebb hatása az 1970-es évek gazdasági paradigmaváltásának. A sorozatos válságot kísérő recesszió következtében megerősödött a helyi, különösen a városi szint szerepe és megnőtt a külső források bevonásának szükségessége. A politikában a neoliberáliszmus váltotta a korábbi uralkodó irányzatot, a jótékony és erős állami szerepvállalásra épülő keynesianizmust. Ennek nyomán a fejlett ipari országok kormányzati politikájában a korábbi fő cél, a jóléti állam kiépítése és kiterjesztése helyébe az ellenkező törekvés, a jóléti állam tevékenységének megkurtítása, visszaszorítása lépett (SZAMUELY L. 2004). Az állam a közösségi gondoskodást egyre nehezebben tudta fenntartani, és az 1990-es években megkezdte a kivonulását a városmegújítási folyamatokból is. A városfenntartás és városfejlesztés felelősségét egyre inkább megosztották a közösségek (önkormányzatok-állam) a piaci és lakossági szereplőkkel, a városi kis közösségek egyre több közvetlen felelősséget kaptak, és kapnak mind a mai napig (ALFÖLDI GY. 2007).

Budapesten a mai értelemben vett modern városrehabilitációs politika alapjait Budapest Főváros Önkormányzata 1994 és 1997 között fektette le. 1994-ben született meg a „Budapest reneszánszáért” című javaslat (ERŐ Z. *et al.* 1994), a főváros városrehabilitációjának programja, amely koncepcionálisan új alapokra helyezte a Budapesten zajló városrehabilitációt. A szakmai javaslat kijelölte a megváltozott körülmények között folytatandó szervezett városmegújítás tárgyát, területeit (krízisterületek) és eszközeinek körvonalát, a városrehabilitációhoz szükséges jogi, pénzügyi és szervezeti feltételrendszert. Az 1997-ben elfogadott Városrehabilitációs Program és az ahhoz kapcsolódó fővárosi önkormányzati rendelet alapvetően a támogatási rendszer működését, a Fővárosi Önkormányzat, a kerületi önkormányzatok és a társasházak közötti együttműködés kereteit határozta meg, szabályozta a Fővárosi Városrehabilitációs Keretből juttatható támogatások rendjét (HORVÁTH D. *et al.* 2018). A program elsősorban az önkormányzatok tulajdonában álló lakások privatizációjából és a fővárosi önkormányzat saját forrásaiból származó bevételek akcióterületekre fókuszáló, koncentrált újraelosztása révén kívánta elérni a főváros lepusztult városrészeinek komplex rehabilitációját magántőke bevonásával. Budapesten fővárosi szintű városrehabilitáció intézményesített formában 1997 óta zajlik. Az 1990-es években kibontakozó és napjainkig domináns városrehabilitációs gyakorlatot elsősorban az ingatlanpiaci alapú beavatkozások jelentették. Valószínűleg ebből származik a TOSICS I. (2015) által alkalmazott „kapitalista” jelző. Ebbe a kategóriába sorolhatók a VI. és VII. kerület kevésbé koordinált városfejlesztései, a középső-ferencvárosi tömbrehabilitáció, valamint Józsefváros egyes fejlesztései (pl. Futó utca rehabilitációja).

Nyugat-Európában a hasonlóan projekteket a legtöbb esetben a közszféra által irányított „koalíciók” és kifejezetten ilyen célokra létesített specializált ügynökségek vezényelték le annak érdekében, hogy a helyi gazdaságnak lökést adjanak a gyorsan változó globális kapitalizmus viszonyai között. MACLEOD, G. (2011) ezeket a projekteket az új várospolitikai jelképeiként (zászlóshajó) határozta meg, amely elméleti és várostervezői körökben egy sor olyan jól felismerhető fogalom megjelenését hozta magával, mint a „városmarketing”, a „városrehabilitáció”, a „helymarketing”, a „növekedési koalíció” és a „vállalkozói szemlélet”. Számos szerző (HARVEY 1989; HUBBARD, HALL 1998; WILSON 2004; HACKWORTH 2007) ezt úgy értékeli, hogy a jóléti juttatások és a kollektív fogyasztás kiterjesztése iránti egykori keynesiánus elköteleződést erőteljesen kikezdte egy, a gazdasági növekedést előtérbe helyező *neoliberális konszenzus*. Budapesten az 1990 és 2010 közötti időszak projektjeit jellemzően PPP (Public Private Partnership) konstrukcióban hozták létre, azaz a közszféra és a magánszféra együttműködéseként. Azonban Budapesten a komplex városrehabilitációs programok csak néhány esetben valósultak meg erre a célra létrehozott, részben vagy egészen önkormányzati tulajdonban lévő városfejlesztő társaságok által (pl. SEMIX Zrt., Rév8 Zrt.).

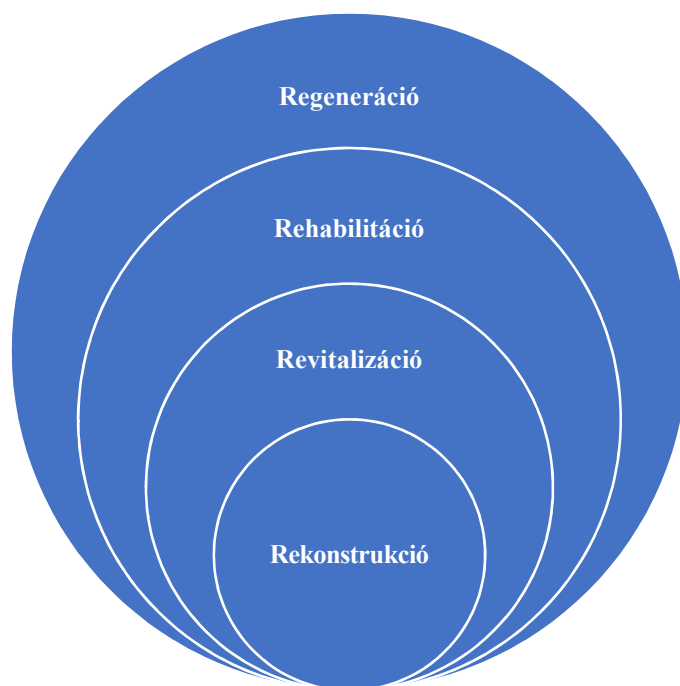
A modell a korábbi szocialista modelltől eltérően vegyes, mert a megvalósításban a köz-, és a magánpiaci érdek, tulajdonosi háttér, feladatok együttesen vannak jelen. Az érintettek (stakeholderek) a feladatokat, a kompetenciákat, a kockázatokat kölcsönösen megosztották egymás között. A modell attól is vegyes, mert a városrehabilitáció végterméke egy városi mix, egyaránt tartalmaz piaci alapú beruházásokat (pl. kiskereskedelem, iroda, lakás), továbbá közcélú fejlesztéseket (pl. közterületek, közintézmények, bérlakások). A Középső-Ferencvárosban, és különösen a Középső-Józsefvárosban megvalósított városrehabilitáció esetében, a helyben élő lakosság áthelyezése kapcsán alkalmazott alapelvek (pl. a meglévő lakáshoz képest magasabb komfortfokozatú lakások biztosítása) megfeleltethetők azoknak a jóléti intézkedéseknek, melyek miatt a neoliberális konszenzusra épülő várospolitikai csak korlátozottan érvényesült.

2.2.4. A városregeneráció időszaka

Nyugat-Európában számos tényező (pl. társadalmi-gazdasági átalakulás, a fenntartható fejlődés eszméje) vezetett el az 1990-es években oda, hogy alapvetően változzon meg a városmegújítás jellege. Jelentős hatással volt erre a változásra az 1987-ben megjelent Brundtland-jelentés, amely megalapozta a fenntartható fejlődésről, indirekt módon a fenntartható fejlesztésről – beleértve a városfejlesztést is – való gondolkodást. Az említett gyökeres politikai, társadalmi-gazdasági átalakulási folyamatok vezettek el oda, hogy a városfejlesztés területén az 1990-es években még csak kísérleti jelleggel, de a 2000-es évektől már egyre komplexebb módon jelentek meg a városregenerációs programok. A *városregeneráció* lényegében olyan átfogó és integrált szemléletmód és beavatkozás, amelynek célja a városi problémák megoldása és a fejleszteni kívánt terület gazdasági, fizikai, társadalmi és környezeti feltételeinek tartós javítása (ROBERTS, P.-SYKES, H. 2000).

A folyamatosan bővülő eszközrendszernek köszönhetően a különböző városrehabilitációs modellek egymásra épülnek, egyúttal eltérő szinteket jelenítenek meg, amely értelmezésem szerint egyfajta minőségi kategóriát is jelent (2. ábra). A legfejlettebb városmegújító szemléletmódot és eszközöket a városregeneráció, a hagyományos, kissé elavult szempontokat és eszközöket a városrekonstrukció testesíti meg. Integráltságának köszönhetően a magasabb szintű városrehabilitációs beavatkozások tartalmazhatnak alacsonyabb szintű rehabilitációs elemeket, miként a következő összefoglaló ábrából is levezethető.

2. ábra A városrehabilitáció típusainak egymáshoz való viszonya

Forrás: saját szerkesztés

Budapesten a 2000-es évektől számos peremfeltétel megváltozott a városmegújítás terén és ezáltal a városrehabilitáció fókuszja is módosult. A fővárosi szintű városrehabilitációban hangsúlyeltolódásra először 2002 és 2005 között került sor, az első közel egy évtizedes tapasztalatok felhasználása, illetve új szempontok előtérbe kerülése miatt, melyben elvitathatatlan az EU-csatlakozás és általa a megnyíló források szerepének jelentősége. Ennek keretében 2002-ben új városrehabilitációs program került kidolgozásra, valamint módosult az Fővárosi Városrehabilitációs Keret felhasználását szabályozó rendelet. Ezt követően közel egy évtized elteltével, 2013-ban módosult jelentősen a budapesti városrehabilitáció keretrendszere (pl. TÉR_KÖZ), amelyet a 1993. évi LXXVIII. ún. Lakástörvény változása tett szükségessé.

A posztmodern urbanisztikai felfogás szerint a városok olyan organikus egységnek tekinthetők, amelyekben együttesen van jelen az épített és természeti környezet, a gazdaság és a társadalom elemeinek összessége, amelyek folyamatos kölcsönhatásban vannak egymással és a közöttük fellépő interakciók révén teremtenek egy állandóan változó közeget. A városrehabilitációt is integráltan, ebben a hármas vagy négyes dimenzióban szükséges értelmezni. Hasonló megközelítést alkalmaz a településekre vonatkozóan TÓTH J. (1981) a tetraéder modelljében (3. ábra).

Az 1980-as években a hazai szakirodalomban újszerű megközelítésben a település egymással dinamikus kölcsönhatásban álló szféráinak rendszerét egy tetraéder (egyenlő oldalú háromszögekből álló test) szemlélteti, amelynek élei mentén minden szféra kölcsönhatásban áll a másikkal.

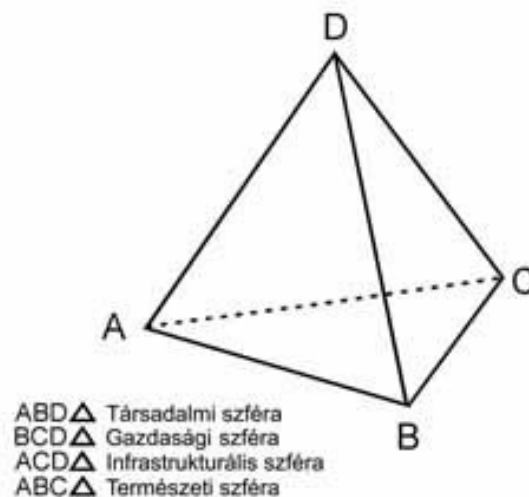
Az elmúlt évtized változásai egy irányba mutatnak a tekintetben, hogy az 1990-es években uralkodó szemlélettel szemben napjainkban a városrehabilitáció célja nem pusztán a fizikai környezet megújítása, hanem a területen zajló pozitív társadalmi és gazdasági folyamatok megindítása, ezáltal a társadalmi-gazdasági környezet javítása. A társadalmi szempontok erősödésére utal többek között az, hogy számos területen érvényesül a társadalmi bevonás a megújítási folyamat során.

A hazai gyakorlatban a nyugat-európai értelemben vett városregenerációval nem találkozhatunk, azonban a Budapesten megvalósított beavatkozások közül a legközelebb hozzá az integrált szociális városrehabilitációs programok álnak. Az integrált programokat alapvetően az EU-s támogatások hozzáférhetősége kényszerítette ki Budapesten a szociális rehabilitációs programok mellett ún. funkcióbővítő városrehabilitációs programok formájában. Ennek ellenére azonban az első kísérleti jellegű modellprogramok még a Fővárosi Önkormányzat támogatásával 2005-ben indultak meg a külső-ferencvárosi Illatos út menti tömb, a Kőbánya középű részén fekvő Bihari út menti tömb, valamint a középű-józsefvárosi Magdolna-negyed területén. A kőbányai és józsefvárosi projekt esetében azonban kijelenthető, hogy 2005 és 2009 között sikeresen megvalósult a szociális és közösségi programokat, foglalkoztatási elemeket, közterület-rehabilitációt és az önkormányzati tulajdonban lévő lakóépületek felújítását magában foglaló városrehabilitációs program, amelyet a Magdolna Negyed Program esetében még további két ütem (2008-2012, 2012-2016) követett.

2.3. A városrehabilitáció és a városrészek továbbfejlődésének kapcsolata

A 4. ábra mutatja, hogy az előzőekben említett kihívásokkal szemben miként befolyásolható, milyen potenciális fejlődési pályák jelölhetők ki egy hanyatló negyed számára az önkormányzati, állami, valamint magán-erős városfejlesztési beavatkozások által. Egy városrész értékét a műszaki, a gazdasági, a társadalmi és a környezeti állapot, valamint a negyed megítélése együttesen határozza meg. JACQUIER, C. és szerzőtársai (2007) által felvázolt modellben a kiindulási helyzetet (t_0) egy átlagos státuszú városrész jelenti (A), melynek bizonyos idő elteltével (t_n) a leszakadása figyelhető meg. Ennek hatására a negyed veszt értékéből, és a városi hierarchiában egyre alacsonyabb szintet foglal el (A_n). Ezt alapul véve a lecsúszó negyed számára négy fejlődési pálya vázolható fel.

3. ábra A települések tetraéder-modellje

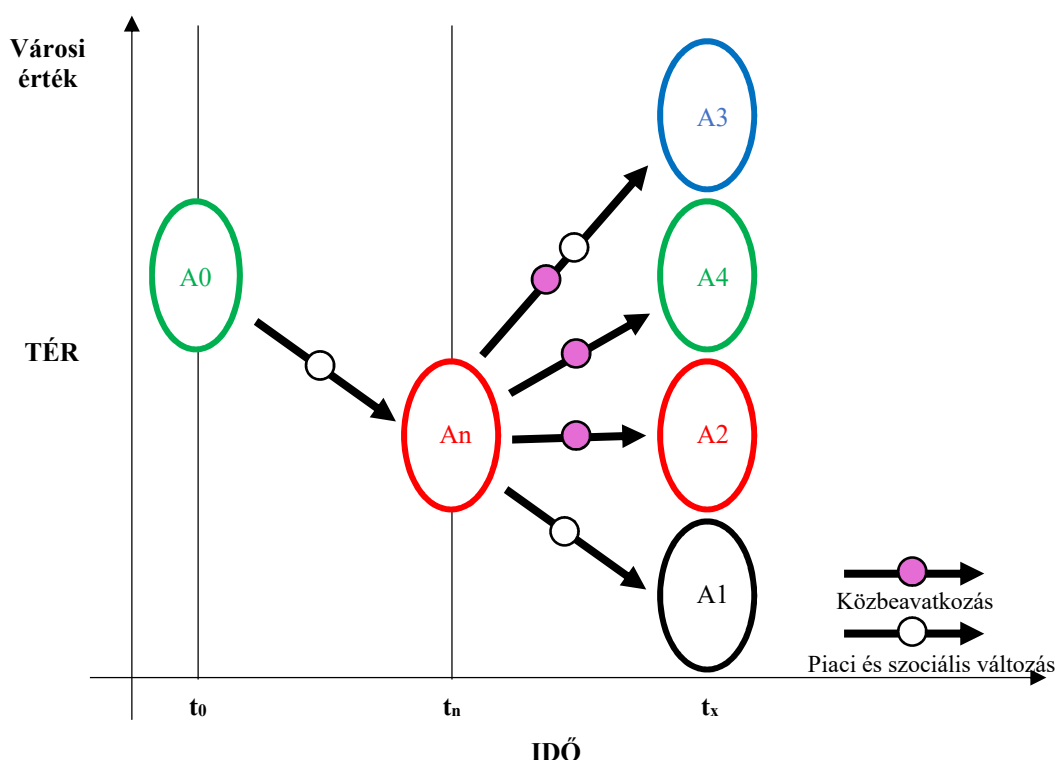

Forrás: TÓTH J. (1981)

(A1) Leszakadás: az első alternatíva a városrehabilitáció nélküli, spontán városfejlődés esete, amikor köz-, és magánérős városfejlesztési beavatkozás egyáltalán nem, vagy csak minimálisan érinti az adott városrészt. Feltehetően beavatkozás híján a leszakadás negatív spirál jellegéből adódóan, a terület lecsúszása tovább folytatódik, és hosszú távon (t_x) a slumosodás és a növekvő szegregáció jellemezné a városrészt. Ezt a folyamatot gyakran egy városrész dezintegrációs folyamatként írják le (JACQUIER, C. *et al.* 2007).

Az alternatíva akkor következik be, ha az adott városrész „magára marad”, és belső erőforrás híján a városhierarchián belül még alacsonyabb szintre süllyed. Budapesti példaként hozható a ferencvárosi ún. Dzsumbuj területe, napjainkban a kőbányai Hős utca. A Józsefvárosban a városrehabilitáció elmaradása esetén valószínűleg ez a sors várt volna a Magdolna- és az Orczy-negyedre is. A jövőben kellő figyelem hiányában ez a sors várhat a Népszínház-negyedre.

4. ábra Városrészek potenciális fejlődési pályái

Forrás: JACQUIER, C. *et al.* 2007, p. 33.

(A2) Fenntartás, megőrzés: az alternatíva a szociálisan érzékeny beavatkozás, az integrált városrehabilitáció esete, melyek során a közösségi (önkormányzati, állami, intézményi, lakóközösségi) erőforrások bevonásának köszönhetően lelassul, megáll a városrész degradációja. Bizonyos mértékű helyreállítás, korszerűsítés, javítás történik a lakóegységek szintjén, a közterületeken, de a radikális minőségi javulást eredményező fejlesztés elmarad. A közbeavatkozások célja jelentős részben a helyi adottságok, értékek megőrzése és a helyi közösségek segítése. A modellben nem kifejezetten cél, olyan jellegű és mértékű beavatkozások megvalósítása, amelyek radikálisan megváltoztatnák, adott esetben megfordítanák a városrész jövőbeli fejlődési folyamatait, és hosszú távon jelentősebb városátalakulást – többek között például lakosságcserét – eredményeznének. Ennek megfelelően a városrész pozíciója a városi hierarchián belül lényegében nem változik (JACQUIER, C. *et al.* 2007).

Gyakorlati szempontból lényeges, hogy adott esetben az is jelentős eredménynek tekinthető, ha a városmegújító beavatkozások által a városrész legfeljebb megőrzi relatív helyzetét, és presztízse nem romlik tovább. Ez az eset gyakori a posztszocialista országokban, ahol a városfejlesztés még gyerekcipőben jár, és/vagy forráshiányos. Felfogható egy olyan stádiumnak is, amely egy komplexebb városrehabilitációs beavatkozás korai, akár kísérleti üteme. Budapesti példa a Magdolna Negyed Program, annak is elsősorban a 2005-2009 között végrehajtott I. üteme, a kőbányai Bihari út 8. lakótömb 2004-2009 közötti rehabilitációja, továbbá a szintén Kőbányán végrehajtott Kis-Pongrác projekt, amely a Pongráctelep 2010-2015 között megvalósított rehabilitációját célozta. Nyugat-Európában (pl. Németország, Nagy-Britannia, Franciaország, Hollandia) a fenti célok megvalósítása érdekében, célzottan folynak hasonló, közösségi szempontú városfejlesztési beavatkozások.

(A3) Felértékelődés, dzsentrifikáció: a harmadik alternatíva megfeleltethető egy városrész teljes vagy részleges felértékelődésének, melynek során tehetősebbek költöznek be egy adott városrészbe, jellemzően spontán, egyéni döntésekre épülő folyamatként (dzsentrifikáció). A felértékelődési folyamatot közvetlenül vagy közvetetten elősegítheti a közsféra a városmegújítási beavatkozások által. Egy városrész megújítása során a fizikai környezet, az emberek és az intézmények közötti koherencia újjáépítéséről van szó, amely beavatkozás jellemzően az ottélőktől függetlenül, nem az ottélőkért és az ottélők bevonásával történik, jellemzően a helyi érdekek figyelembevétele nélkül, a helyben élő lakosság kárára (JACQUIER, C. *et al.* 2007). Az alternatíva Európa szerte gyakori, média és hatóságok megítélése által rendszerint a városmegújítás sikeres változata. Mégis hibás az a megközelítés, ha „jó gyakorlatként” tartjuk nyilván, hiszen rendszerint a leghátrányosabb helyzetű társadalmi csoportok kárára valósul meg és nem oldja meg a helyben felhalmozódott problémákat. Budapesti példaként említhető a középső-ferencvárosi tömbrehabilitáció, és a józsefvárosi Corvin Sétány Program.

(4) Koherencia, jó példa: a forgatókönyv a városregenerációs folyamattal azonosítható. A városmegújítás ebben az esetben a lakosság aktív bevonásával, a helyi közösség érdekében történik. Ezeket a programokat a legnehezebb véghez vinni, következésképpen előfordulásuk a legritkább. A projektek megfelelnek annak az elvárásnak, hogy a városrehabilitáció megteremtse a fizikai környezet, a helyben élő lakosság és az intézmények közötti koherenciát. Az alternatíva esetében mutatható ki a legszorosabb összefüggés a projekt és a földrajzi hely elemei között. Az alternatíva végrehajtása egysajátos megközelítést, közösségorientált, a társadalmi tőke tekintetében pozitív hozzáállást igényel, amely egy „gondos gazda” hozzáállásával azonosítható (JACQUIER, C. *et al.* 2007). A Magdolna Negyed Program első fele (2005-2011) volt valószínűleg az a periódus a 10 éves városrehabilitációs beavatkozásokon belül, amely a leginkább megfeleltethető ennek az alternatívának. A városmegújítás már túlterjedt a pusztán megőrzésre, javításra törekedő rehabilitáción, az első ütemben kiépült „intézmények” lehetővé tették a lakossággal való széleskörű kapcsolattartást, bevonást.

3. A VÁROSI SOKSZÍNŰSÉG VIZSGÁLATÁNAK ELMÉLETI HÁTTERE

3.1. A térbeli-társadalmi vizsgálatok főbb irányzatai

A nagyvárosokban a társadalmi-gazdasági státusz szerinti térbeli elkülönülés egyidős az urbanizáció történetével (NIGHTINGALE, C. H. 2012). BOOTH, C. (1888) a londoni borough-k társadalmi-gazdasági környezetéről szóló úttörő munkája jelentette a városon belüli térbeli-társadalmi kutatások kezdetét. Eltekintve attól a meghatározó kutatási irányzattól, amely az egyének és a háztartások preferenciáira, választásaira és döntéseire koncentrál (CLARK, W. A. V.-DIELEMAN, F. M. 1996; LEWIS V. A. – EMERSON, M. O. *et al.* 2011), számos makroszintű megközelítés létezik, amelyek mérhetővé teszik a szegregációt, és amelyek a jelenség alapjául szolgáló szélesebb társadalmi és gazdasági folyamatokra vonatkoznak. MUSTERD, S. és OSTENDORF, W. (2012) nyomán a megközelítések négy fő típusba sorolhatók, melyeket az alábbiakban részletesen is kifejtetk: (1) *szociálökológiai*, (2) *intézményi*, (3) *társadalmi polarizáció*, (4) *kontextuális* megközelítések.

3.1.1. A szociálökológiai megközelítésű irányzat

Az amerikai városszociológián belül a két világháború között indult útjára a humán-, vagy más néven *szociálökológiai megközelítésű* irányzat, melynek neves képviselői többek között ROBERT EZRA PARK, ERNEST W. BURGESS, RODERICK D. MCKENZIE. Mivel az irányzat első képviselői a Chicagói Egyetem szociológusai közül kerültek ki, ezért ez az irányzat „chicagói iskola” néven is ismert (KOVÁCS Z. 2002). A chicagói iskola az „invázió”⁸ és a „szukcesszió”⁹ biológiai analógiáját használták arra, hogy megmagyarázzák a lakossági szegregáció változó mintáit, amelyek végül egy vagy több társadalmi-gazdasági csoport dominanciájához vezettek a város bizonyos részein (MARCINČZAK, S. *et al.* 2015). A chicagói tudósok ugyan figyelmen kívül hagyták az egyéni preferenciákat és az intézményi hatásokat, munkájukkal bevezették a szegregációs indexet (MASSEY, D. S.-DENTON, N. A. 1988; PEACH, C. 2009), mely disszertációm kvantitatív elemzési módszerének egyik eszköze.

DUNCAN, O. D. és DUNCAN, B. (1955) nevéhez köthető a széles körben használt disszimilitási index számítás. A szerzők megállapították, hogy a szegregációs profilokat leíró fent említett U-alak jellemzően szabálytalan. A szegregációs görbében jelentkező eltérés, eltolódás („szabálytalanság”) jellegének és mértékének elemzése vezethet közelebb minket a különböző társadalmi csoportok térbeni elkülönülésének egy-egy városra vagy várostípusra jellemző sajátosságainak megértéséhez. A társadalmi egyenlőtlenségek térbeli leképződése esetén megfigyelhető, hogy a földrajzi távolság a társadalmi távolsággal együtt nő. Az európai nagyvárosok esetében jellemzően a magasabb státuszú társadalmi-gazdasági csoportok (fehérgalléros munkavállalók vagy magas jövedelműek) elkülönülése erőteljesebb. MORGAN, B. (1975, 1980) angliai és walesi városokon belüli társadalmi-gazdasági szegregációról szóló tanulmányai mutatták ki a szegregációs profilok eltolódott U-alakját a magasabb társadalmi-gazdasági csoportok felé. CSANÁDI G. és LADÁNYI J. (1987) ezt a jelenséget úgy írja le, hogy a magas státuszúak lényegében úgy és azokra a városrészekre szegregálódnak, ahogyan és ahova akarnak, ezzel szemben az alacsony státuszúak úgy és oda, ahová hagyják őket. A városon belüli hatalmi viszonyok spontán alakulása a magas státuszú társadalmi csoportok számára lehetővé teszi, hogy „saját” városrészeket hozzanak létre maguk számára, míg a legalacsonyabb státuszú csoportok csak a kedvezőtlen feltételek között való lakás lehetőségei közül választhatnak. A szerzők szerint az alacsonyabb státuszúak nem kevésbé, hanem földrajzilag más léptékben, eltérő mintázat szerint szegregálódnak a térben.

⁸ Behatolás egy területre.

⁹ Csoportosulások időbeli egymás utánisága. Az a folyamat, amely során egy új lakosság nagy tömegű beköltözése után a településről a régi lakosság elköltözik.

MARCIŃCZAK, S. és szerzőtársai (2015) kutatásából is úgy tűnik, hogy az európai nagyvárosokban a magasabb jövedelmű csoportok tagjai kisebb valószínűséggel keverednek más társadalmi-gazdasági csoporthoz tartozókkal. Napjainkban a nagyvárosok jövedelmi szegregációjának elemzése mutatnak rá hasonló tendenciákra az Egyesült Államokban (FISCHER, C. S. *et al.* 2004, REARDON, S. F.-BISCHOFF, K. 2011), azzal a különbséggel, hogy ott a szegregációs görbe alakjában jelentkező eltérések az európai nagyvárosoknál tapasztalttal ellentétes irányúak. Az amerikai nagyvárosokban az alacsony státuszúak szegregációs indexei többnyire magasabbak, mint a társadalmi hierarchia tetején elhelyezkedő társadalmi csoportoké. Ez az eltérés számos okra vezethető vissza (pl. a városok eltérő építészeti struktúrájára, a társadalmi-gazdasági státusz etnikai gyökereire, a lakáspiac működésében kimutatható különbségekre).

A modern nagyvárosi társadalmak szerkezete a hagyományos szociálökológiai modellek által alkalmazott szabályos geometriai formákkal és más nagy léptékű modellekkel egyre kevésbé írható le. Az ökológiai megközelítés korlátairól, kritikájáról számos szerző (BULMER, M. 1984, CSANÁDI G.-LADÁNYI J. 1987) részletesen írt. Az egyik általános jellegű kritika az irányzattal szemben, hogy a nagy léptékű ökológiai megközelítésű modellek jelentős részben elfedik egy-egy terület egység belső heterogenitását. Az ökológiai felfogásra jellemző, hogy feltételezi a fennálló társadalmi-gazdasági folyamatok organikus és a piaci egyensúlyi állapot felé tartó jellegét, valamint az állami beavatkozással szemben az önszabályozó szabadpiaci viszonyokat. Az irányzat lényeges sajátossága továbbá, hogy feltételezi széles társadalmi rétegek számára a gazdasági előnyök és erőforrások egyenlő hozzáférhetőségét, ugyanakkor a külső (pl. intézményi) hatásokat figyelmen kívül hagyja. Mindezen korlátok miatt indokolt a lehető legalacsonyabb területi szinten, több módszerrel, komplex megközelítéssel vizsgálni a térbeli-társadalmi mintázatot, ahogy erre a dolgozat empirikus részében sor kerül.

3.1.2. Az intézményi megközelítésű irányzat

A klasszikus szociálökológiai megközelítés kritikájaként jelent meg a *politikai gazdaságtan* irányzata. BULMER, M. nyomán GYIMESI P. (2013) tanulmányában arról ír, hogy a marxista kritika abból indul ki, hogy a jelenségek a kapitalizmus működésének ellentmondásaira vezetők vissza, a politikára helyezett hangsúly révén pedig az állam és a gazdaság összefonódó viszonyát vizsgálja. Az *intézményi megközelítésű* irányzat kezdete az 1960-as évekre tehető. REX, J. és MOORE, R. S. (1967) kimutatták, hogy az állami beavatkozások hogyan mérsékelhetik a jövedelmi és lakáshatási különbségeket. Az irányzat erőteljesebb fejlődése az 1970-es évek közepén, a gazdasági paradigmaváltás idején kezdődött, a befolyásos marxista szemlélet hatására, elsősorban HARVEY, D. (1973) és PAHL, R. E. (1975) munkái által. A megközelítés kiemeli a lakáspiac és a lakáspolitikák szerepét, azok eltérő formáit és tulajdonosi struktúráit, valamint a lakásszektor működését és döntéshozók motivációit, értékrendszerét a városon belüli eltérő társadalmi-gazdasági státuszú lakóterületek kialakításában (MARCIŃCZAK, S. *et al.* 2015). A politikai gazdaságtan hagyományos vizsgálati léptéke az állam volt, azonban az 1970-es évek neomarxista megközelítéseinek jelentősége éppen abban állt, hogy a politikai gazdaságtan léptékét a városra is kiterjesztette (CASTELLS, M. 1973, HARVEY, D. 1973, LEFEBVRE, H. 1974; GOTTDIENER, M. 1985).

A marxista elmélet alkalmazásának kiindulópontja, hogy a kapitalizmus működését a „tőke urbanizációja” vezérli. A marxista felfogásban a tőke körforgásának, egyben az osztálykonfliktusnak is az alapja, hogy a munkások által megtermelt értéktöbbletet a tőkések kisajátítják és újra beruházzák a termelőerők növelésébe, későbbi profitjuk és domináns osztályhelyzetük fenntartása és további növelése érdekében. Az irányzat szerint a tőke körforgásának folyamatossága a megtermelt javak értékének állandó növelésén és folyamatos terjeszkedésén alapszik.

DAVID HARVEY másik fontos állítása, hogy a kapitalizmus működéséhez elengedhetetlen az épített környezetbe befektetett tőke térben differenciált elértéktelenedése. A marxista felfogásban a tőkésített beruházások értékesítésének és elértéktelenedésének dialektikája alapozza meg a térbeli egyenlőtlenségek képződését a városi, regionális és globális léptéken, amelyből következik, hogy a fejlett térségek mellett létező elmaradottság és a térbeli differenciálódás a tőke túlélésének feltétele is egyben.

Az állam és az önkormányzatok jóléti intézkedéseinek formája és jellege alapvetően meghatározza a lakáspiac, és ezen keresztül a spontán városfejlődés alakulását. A jólét újraelosztása közvetíti a globalizáció és a gazdasági szerkezetváltás társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségre gyakorolt hatását (HAMNETT, C. 1996, MUSTERD, S.-OSTENDORF, W. 1998). A központi és helyi kormányzatok fontos szerepet játszanak a lakás és más városi politikák elosztásában, azáltal például, hogy meghatározzák mely lakásszegmensek találhatók a város különböző részein (BROWN, L. A.-CHUNG, S. Y. 2008; VAN KEMPEN, R.-MURIE, A. 2009).

Hazánk ebben a tekintetben sajátos posztoszocialista jegyeket mutat. A lakásépítések, a lakásviszonyok, sőt teljes lakásszektor mind társadalmi, mind gazdasági szempontból a globális gazdasági ciklusok, illetve e ciklusokon belül Magyarország félperifériás helyzete mozgatja. Ezt jelzi például, hogy a lakásépítések száma szorosan követi a tágabb gazdasági konjunktúraciklusokat, vagy az, hogy a lakásépítésből való állami kivonulás szorosabban köthető az 1970-es évek gazdasági válságához, mint a rendszerváltozáshoz (KOVÁCS Z. 1992, FARKAS E. J.-SZABÓ M. 1995, CZIRFUSZ M. *et al.* 2015). Számos szerző szerint az állam radikális és az önkormányzatok fokozatos kivonulása a lakásszektorból (privatizáció) a rendszerváltozást követő időszakban az egyik leglényegesebb folyamat a városon belül térbeli-társadalmi egyenlőtlenségek és ezzel együtt a szegregáció fokozódása szempontjából.

Az intézményi megközelítés kapcsán érdemes kitérni a városrehabilitáció megítélésének egyik legfontosabb és politikailag is legvitatottabb kérdéskörére, a dzsentrifikáció folyamatára. A dzsentrifikáció során ugyanis az alsó középosztálybeli és a munkásosztálybeli lakosság által lakott leromlott negyedeket a felső középosztály számára újíttják fel, így a korábbi lakók kiszorulnak eredeti lakhelyükről (SMITH, N.-WILLIAMS, P. 1986; SMITH, N. 1996; ATKINSON, R.-BRIDGE, G. 2006; LEES, L. *et al.* 2007; BERÉNYI, E. 2010). NEIL SMITH HARVEY nyomán a dzsentrifikáció városi folyamatát a globális egyenlőtlen fejlődés és az épített környezet második tőkekörforgása szempontjából, a bérleti rés (*rent gap*) fogalmának segítségével értelmezi újra (SMITH, N. 1979, 1982, 1984, 1996). A dzsentrifikáció vizsgálata széles körben a társadalmi polarizációs megközelítés időszaka során bontakozott ki.

3.1.3. A társadalmi polarizációs megközelítésű irányzat

A társadalmi polarizáció felől közelítő kutatási irányzat az 1980-as évek végén, a 90-es évek elején kezdett kibontakozni, többek között SASSEN, S. (1991) „globális város” (*global city*) tézise által. Az elmélet középpontjában az áll, hogy a gazdasági egyenlőtlenség és a társadalmi megosztottság növekedése egyrészt a posztfordi gazdasági szerkezetváltással, valamint a gazdasági liberalizáció folyamatával, másrészt az állam társadalmi-gazdasági életből történő részleges visszavonulásával (jóléti állam válsága) magyarázható. SASSEN azzal érvel, hogy a munkaerő és a tőke növekvő globalizációja bizonyos nagyvárosokat részesít előnyben, amelyek ezáltal a globális kapitalizmus irányító és ellenőrző központjaivá váltak. A magaspresztízsű szolgáltatások vezetői és szakemberei iránt jelentkező igény számos jól fizetett szolgáltató munkahelyet teremt, ugyanakkor a termelő ágazatokban és a helyi szolgáltató szektorban az alacsony jövedelmű munkahelyek növekedése figyelhető meg, ami elősegíti a társadalmi hierarchia alsó szintjeinek gyarapodását, miközben a feldolgozóipar eltűnő munkahelyei hozzájárulnak a középosztály elvékonyodásához. Ezek a változások társadalmi polarizációt eredményeznek.

Más szerzők (CASTELLS, M. 1989, MASSEY, D. S. 1996) kiterjesztik ezt az érvet, kihangsúlyozva, hogy a társadalmi polarizáció térbeli polarizációhoz vezet. Fenti nézetet azonban nem mindenki osztja (MARCUSE, P. 1989; FAINSTEIN, S. S. *et al.* 1992; HAMNETT, C. 2012), sőt, egyes tudósok azzal érvelnek, hogy a társadalmi polarizációs tézisnek nagyon kevés köze van a térbeli szegregációhoz (BUTLER, T.-HAMNETT, C. 2012). ESTEBAN, J. M. és RAY, D. (1994) szerint a nagyobb egyenlőtlenség nem szükségszerűen foglalja magában a társadalmi struktúra nagyobb polarizációját és fordítva.

SMITH (1990) amellet érvel, hogy a 20. század végi és 21. század eleji városi társadalmi-gazdasági folyamatokat az *új urbanizmus* szemüvegén keresztül érdemes megközelíteni. SASSENEL ellentétben ő nem a tőke és a munkaerő globalizálódására helyezi a hangsúlyt, hanem a társadalmi (újra)termelés globalizációjára. Felfogása szerint ebben a világszinten szerveződő urbanizációban a városrehabilitáció szerepe nem más, mint a dzsentrifikáció globális városi stratégiájának megvalósítása. Két, egymást kölcsönösen erősítő folyamatot érdemes kiemelni az új urbanizmus szempontjából. Az egyik meghatározó tényező, hogy az 1970-es és 1980-as évektől a termelés alacsonyabb területi szinten kezdett el szerveződni. A termelés városi lépték felé történő elmozdulása egy globális változást fejezett ki. A másik jellemző folyamat a nemzetállamoknak a – fejlett államokban a 20. század közepétől dominánssá vált – liberális várospolitikáktól való egyre határozottabb eltávolodása volt. Bizonyos funkciók és tevékenységek, melyek korábban nemzeti szinten szerveződtek, szétterültek a területi hierarchia különböző fokain, továbbá a jóléti állami juttatások jelentős része megszűnt.

SMITH, N. (2002) szerint annak ellenére, hogy a városok 21. századi drámai térnyerését egyértelműen a társadalmi termelés növekedése, nem pedig a társadalmi újratermelés vezeti, nem csökken a társadalmi újratermelés jelentősége a városi lét formálásában. Ennek a városi szinten szerveződő újratermelési folyamatnak az egyik központi eleme a dzsentrifikáció, mint globális városi stratégia általános elterjedése is a városrehabilitáción keresztül. A RUTH GLASS (1964) által leírt kisebb léptékű, fragmentált dzsentrifikáció helyett az 1980-as évek után egy egészen más dimenziójú folyamatnak lehetünk tanúi. LEES, L. (2000) fogalmazta meg, hogy a dzsentrifikáció jelentősen különbözik attól, ami jellemző volt az 1990-es évek elejéig. A városmegújítás ambícióinak léptéke a globalizáció hatására drasztikusan kitágult. Míg a nyugati városok háború utáni, államilag finanszírozott városmegújítása elősegítette a szétszóródott, magánpiaci dzsentrifikációt, addig az új típusú dzsentrifikáció a belvárosi telek- és ingatlanpiacok 1980-as évek óta tartó egyre intenzívebb privatizációjával karöltve megteremtette az alapot arra, hogy nagy léptékű, sokrétű, az 1960-as évek városmegújításait messze meghaladó városrehabilitációs tervek bontakozzanak ki.

Az Európában bizonyos helyeken a 19. század végére, Észak-Amerikában pedig a Progresszív Érából Roosevelt New Dealjébe való átmenet időszakára visszanyúló liberális városi politika fokozatosan megbukott, kezdve az 1970-es évek politikai és gazdasági válságával, majd ezt követően az 1980-as években előretörő konzervatív nemzeti kormányokkal. Reagantól Thatcherig és később Kohlig a liberális várospolitiká gondoskodó intézkedéseit szisztematikusan gyengítették vagy lebontották nemzetállami szinten, és a dzsentrifikációt korlátozó közpolitikák helyét átvette a városi épített környezet államilag támogatott magánpiaci átalakítása. A huszadik század végére a tudatosan megtervezett, és a köz- és magántőke összehangolt és módszeres partnersége által hajtott dzsentrifikáció betöltötte a liberális várospolitiká megszűnése miatti űrt (SMITH, N. 2002). A 21. századra a városok globális versenye miatt a városvezetés politikai színezetétől függetlenül a városközpontok dzsentrifikációja széles körben elfogadott és alkalmazott városi stratégiává vált. A globális tőke szerepe a dzsentrifikáció általánossá válására is meghatározóan hatott. A dzsentrifikáció legutóbbi hullámának sajátossága, hogy a globális tőke leszivároag a városnegyedek szintjére.

3.1.4. A kontextuális megközelítésű irányzat

Számos szerző érvel a társadalmi-gazdasági szegregációs minták sokrétű, kontextuális magyarázatának szükségessége mellett (BURGERS, J.-MUSTERD, S. 2002). MALOUTAS és FUJITA (2012) is ezt a nézetet osztja, amikor arra utalnak, hogy az egyik domináns tényezőre – például a társadalmi egyenlőtlenségre vagy a bűnözésre – összpontosító megközelítések a lakóhelyi szegregáció társadalmi-gazdasági mintáinak magyarázata során, az Egyesült Államok vagy Nyugat-Európa legnagyobb városainak konkrét eseteire irányulnak. Álláspontjuk szerint az ilyen egyoldalú kutatások nem veszik figyelembe a sokféle kontextusból származó különböző helyi adottságokat.

A gazdasági egyenlőtlenség és a városon belüli társadalmi-gazdasági szegregáció mintázatának összetett kapcsolatai a helyi lakáspiac különböző formáitól és a jóléti ellátás mértékétől függenek. Az egyenlőtlenség és a szegregáció közötti kapcsolatot a város különböző jellemzői együttesen alakítják, mint például a város mérete, a történelmileg kialakult gazdasági profilja és a foglalkozási szerkezete (BURGERS, J.-MUSTERD, S. 2002, BROWN, L. A.-SHARMA, M. 2010, REARDON, S. F.-BISCHOFF, K. 2011), a lakóépületállomány tulajdoni, használati viszonyai (GALSTER, G.-BOOZA, J. 2007), valamint a topográfiája (MEYER, W. B. 2005). VAN KEMPEN és MURIE (2009) példaként hozza, hogy Nyugat-Európa városai esetében a közszférának a jóléti ellátásokban és a lakáelosztásban való aktívabb részvétele, valamint a központi város és az elővárosok viszonyában tapasztalható lényegesen kompaktabb térszerkezete kevésbé egyértelmű térbeli-társadalmi megosztottságot eredményezett.

MALOUTAS és FUJITA (2012) tizenegy nagyvárost vizsgált világszerte Latin-Amerikától Ausztráliáig bezárólag a lakóhelyi szegregációt kiváltó, befolyásoló tényezők tekintetében. SZABÓ, B. (2013) szerint a szerzők egyik legfontosabb következtetése az volt, hogy a lakóhelyi szegregáció vizsgálatában nagy szükség van egy, a kontextuális sokszínűséget tükröző modellre. Vizsgálataik azt mutatták, hogy a tizenegy nagyváros gyakorlatilag tizenegy sajátos mintát tükröz a társadalmi egyenlőtlenség és a lakóhelyi szegregáció viszonylatában, ugyanakkor mégis a városoknak öt jól elkülöníthető csoportja különíthető el (3. táblázat).

3. táblázat A társadalmi egyenlőtlenség és a térbeli elkülönülés viszonya a nagyvárosokban

		Társadalmi egyenlőtlenség	
		Alacsony	Magas
Térbeli elkülönülés	Alacsony	Tajpej, Tokió	Hongkong, Athén, Madrid
	Közepes	Nem releváns	<u>Budapest</u> , Párizs
	Magas	Koppenhága	Peking, Isztambul, Sao Paulo

Forrás: MALOUTAS, TH. és FUJITA, K. (2012) alapján saját szerkesztés

A következtetések lényeges támpontokat szolgáltatnak a budapesti vizsgálataimhoz azáltal, hogy a magyar fővárost a térbeli-társadalmi elkülönülés és a társadalmi egyenlőtlenség tekintetében a nemzetközi összehasonlítás révén egy tágabb perspektívába helyezi. A tizenegy különböző város vizsgálata nem támasztja alá azt az általános hipotézist, mely szerint a globalizáció hasonló városfejlődést és térbeli-társadalmi mintázatot eredményez az egész világon. A példák inkább azt sugallják, hogy az intézmények, a helyi és a nemzeti politikák, a regionalizmus szerepe továbbra is fontos. A térbeli-társadalmi elkülönülés mintázatai – a gazdasági és társadalmi változások ellenére – mindenütt viszonylag stabilnak tekinthetők az utóbbi évtizedekben (SZABÓ, B. 2013).

3.2. Egyenlőtlenség és szegregáció a posztoszocialista nagyvárosokban

3.2.1. A posztoszocialista városok térszerkezeti sajátosságai

A szakirodalomban általános egyetértés van abban, hogy a szocialista várostervezési elvek, a munkaerőpiaci sajátosságok, a lakások adminisztratív elosztása az egykori szocialista városokat kevésbé szegregálta, ezáltal a nyugati társaikhoz képest térbelileg homogénebb városok jöttek létre Kelet-Közép-Európában (SZELENYI I. 1996, SYKORA, L. 2009, GENTILE, M. *et al.* 2012, MARCINCZAK, S. *et al.*, 2014). A munkaerőpiac, a lakáselosztási rendszer, valamint a várostervezés is a homogén egységek (lakótelepek, ipari és közlekedési terek) kialakítására törekedett. BATER, J. (1980) vizsgálatai kimutatták, hogy a szocialista kontextusban a lakásfeltételekben megmutatkozó egyenlőtlenségek erősebbek voltak a térbeli szegregációnál, ugyanakkor a korszak térbeli-társadalmi viszonyait elemző kutatások alátámasztják azt az előző fejezetben tett állítást, mely szerint a szegregáció nem kizárólag piacgazdasági jelenség, hanem például az államszocialista berendezkedés esetében is kimutatható volt. SZELENYI I. (1990) a lakótelepek társadalmi összetételének vizsgálatán keresztül bizonyította, hogy a szegregáció kialakulásához vezető folyamatok olyan esetekben is kimutathatók, amikor a piaci mechanizmus egyáltalán nem, vagy csak nagyon korlátozott mértékben működnek. Ennek egyik okát BATER-hez hasonlóan abban látta, hogy a különböző vállalatok, intézmények különböző típusú munkaerőt alkalmaznak, és egy-egy szimbiotikus komplexumhoz csatlakozó lakónegyed (józsefvárosi példa a GANZ-gyár és a mellé épített GANZ-kolónia) potenciálisan a szomszédos lakóterülettől eltérő, más társadalmi összetételűvé vált.

A szocialista rezsim olyan lakáselosztási mechanizmusokat vezetett be, amelyek a lakosságot a lakások minősége és mérete alapján rendezte el (SZELENYI I. 1983, GENTILE, M.-SJÖBERG, Ö. 2010). A központosított lakáselosztási gyakorlatnak a magyarázatát részben a lakáshiányban, a lakásoknak a specifikus foglalkozási csoportokkal való összekapcsolásában (DOMANSKI, B. 1997, GENTILE, M.-SJÖBERG, Ö. 2010, PETROVICI, N. 2012), valamint a nagyrészt szükségleteken alapuló lakáselosztási rendszer elégtelenségeiben és visszasságaiban kell keresni (MORTON, R. W. 1984). A lakáshasználó „kiválasztásának” szempontjai jelentős részben társadalmi-gazdasági (DOMANSKI, B. 1997, ZAVISCA, J. 2012) és etnikai alapúak voltak (TAMMARU, T. *et al.* 2013, SILM, S.-AHAS, R. 2014, LEETMAA, K. 2015) vagy mindkettő. Az állam által irányított elosztási mechanizmus a lakásszektorban jól beazonosítható társadalmi-gazdasági és etnikai alapú egyenlőtlenséget eredményezett.

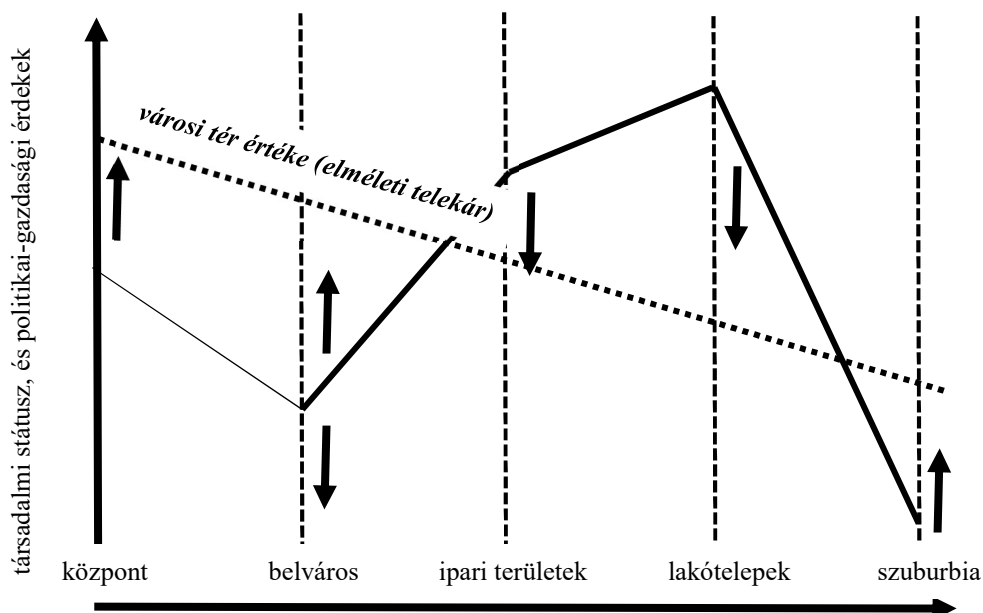
Az előzőekben felsorolt tényezők következményeként, az államszocializmus keretei között fejlődött városok belső térszerkezete sok szempontból eltért a nyugati városokétól. A belváros presztízse a felgyorsuló slumosodás nyomán hanyatlott. A belváros széli övezetbe és a külvárosokba telepített, jellemzően ipari technológiával épült lakótelepek komfortosabb, jobb minőségű lakásaiba beköltöző fiatal és képzettebb népesség az övezet társadalmi státuszának emelkedését eredményezte. A szabad ingatlanpiac, és ezáltal a telekárak hiányával magyarázhatjuk, hogy a város területhasználata rendkívül pazarló volt. Ennek tudható be, hogy a belső városrészekben foghíjtelkek sorjázta, a külvárosokban nagy kiterjedésű parlagterületek, alulhasznosított ipari- és raktárnegyedek húzódtak (KOVÁCS Z.-SZABÓ B. 2017). Budapest és a többi posztoszocialista nagyváros jellemzően kompakt maradt. Nem, vagy csak korlátozott mértékben épültek be az elővárosi területek. Ezt a politikai, társadalmi-gazdasági rendszert és annak földrajzi leképződését jelentő térbeli rendet bolygatta meg a rendszerváltozás, és az azt kísérő társadalmi-gazdasági átalakulási folyamatok. Általában elfogadott nézet, hogy a posztoszocialista átmenet a demokratikus politikai rendszer és a piacgazdasággal rendelkező társadalom kiépülését célzó komplex, évtizedes folyamat. A politikai, társadalmi-gazdasági átmenetben 1989-1990 csak a kezdet volt a szocialista rezsim és a központi tervezés elutasításával.

3.2.2. A posztszocialista városok átalakulásának főbb jellemzői

SYKORA, L. (2009) a posztszocialista város térszerveződését alakító új mechanizmusok kettős átalakulását írja le, amely magában foglalja egyrészt a helyi posztszocialista gazdaságról a piacgazdaságra és egyben a gazdasági globalizációra való átmenetet, valamint annak hatását a helyi politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális térszerkezetre. A szerző elméletét tovább fejlesztve BERKI M. (2014) kifejti, hogy a rendszerváltozást követően a szocialista városok övezeteinek társadalmi státusza mellett az ezekhez fűződő politikai és gazdasági érdekek jelentősen átrendeződtek, többnyire a korábbiakkal ellentétes irányú folyamatok vették kezdetüket. SYKORA, L. (2009) ezt a városrészek közötti kiegyenlítődési folyamatot a városi átlag irányába ható tendenciaként határozza meg és a „posztszocialista átalakulás paradoxonjának” nevezi. Azon túl, hogy egyfajta kiegyenlítődés jeleit láthattuk a nagyvárosi makro-térszerkezet átalakulása során, valójában a szociálökológiai elméletekben megfogalmazott telekár-modell érvényesüléséről van szó a szabadpiaci körülmények hatására. Ugyanakkor korántsem nivellálódásról van szó, hiszen a telekárak alakulását – számos lokális eltérítő tényező mellett – alapvetően a városközponttól való távolság határozza meg (5. ábra).

A kelet-közép-európai szocializmus megszűnése óta számos kutatás foglalkozott a szegregáció kialakulásához, felerősödéséhez vezető folyamatokkal, melyek között említhető a szuburbanizáció (TAMMARU, T. 2005, OREDNICEK, M. 2007, LEETMAA, K. *et al.* 2009), a városrehabilitáció és dzsentrifikáció (SYKORA, L. 2005, TEMELOVA, J. 2007, KOVÁCS, Z. *et al.* 2013), a demográfiai és életmódbeli változások (BUZAR, S. *et al.*, 2007; HAASE, A. *et al.* 2012), valamint a zárt közösségek elterjedése (BRABEC, T.-SYKORA, L. 2009). Az említett jelenségek kialakulása és elterjedése Kelet-Közép-Európában gyors ütemben ment végbe és ezáltal számos látványos szélsőséget termelt ki. Ilyen többek között a régió jövedelmi egyenlőtlenségeinek általános növekedése, továbbá a vagyonosok és a szegények lakáskörülményei között lokálisan kibontakozó drasztikus különbségek (MARCINCZAK, S. *et al.* 2015).

5. ábra A posztszocialista város szerkezetváltásának irányai az átmenet során

Forrás: SYKORA, L. (2009), BERKI M. (2014) alapján saját szerkesztés

Egyes szerzők megjegyzik, hogy ez a folyamat nem csak térbeli szegregációként vagy társadalmi polarizációként értelmezhető, hanem térbeli-társadalmi keveredést is jelenthet (SAILER-FLIEGE, U. 1999, TOSICS, I. 2009, SMITH, A.-TIMÁR, J. 2010, TEMELOVA, J. *et al.* 2011).

A posztszocialista nagyvárosok belső társadalmi-gazdasági elkülönüléséről szóló közelmúltbeli tanulmányok kimutatták a szegregáció stabil, vagy akár enyhén csökkenő szintjét (SYKORA, L. 2009; MARCINCZAK, S.-SAGAN, I. 2011; MARCINCZAK, S. *et al.* 2012; MARCINCZAK, S. *et al.* 2013; MARCINCZAK, S. *et al.* 2014), és a növekvő társadalmi keveredést, amely egy hosszú távú, erősödő szegregációs folyamat átmeneti időszakaszként is értelmezhető, ahogy ezt FREEMAN, L. (2009) egy dzsentifikációs folyamat esetében leírja.

A posztszocialista nagyvárosok esetében a jelenleg tapasztalható növekvő társadalmi keveredéssel valószínűsíthetően hosszabb távon számolni kell. Budapest esetében SZELÉNYI I. (1996) a térbeli-társadalmi differenciálódás növekedését prognosztizálta a rendszerváltozást követő évtizedekre. Véleménye szerint a lakótelepek, amelyek a posztszocialista városi lakosság nagy részének otthonát jelentették, a 21. század nyomornegyedeivé válnak. Ehelyett a posztszocialista nagyvárosokat célzó kutatások azt mutatják, hogy a vizsgált lakótelepek megtartották belső társadalmi-gazdasági stabilitásukat, és továbbra is vegyes lakosság lakja őket (KÄHRIK, A.-TAMMARU, T. 2010, TEMELOVA, J. *et al.* 2011, KOVÁCS, Z.-HERFERT, G. 2012). Ráadásul a posztszocialista lakótelep, mint lakáspiaci szegmens például Budapest esetében az ezredforduló környékén jellemző műszaki, társadalmi-gazdasági hullámvölgy óta az elmúlt évtizedben megvalósított panelrekonstrukciók jóvoltából a legkülönbözőbb társadalmi csoportok számára az egyik legkeresettebbé, ezáltal sok esetben társadalmilag a legkiegyenlítettebb városrészé vált.

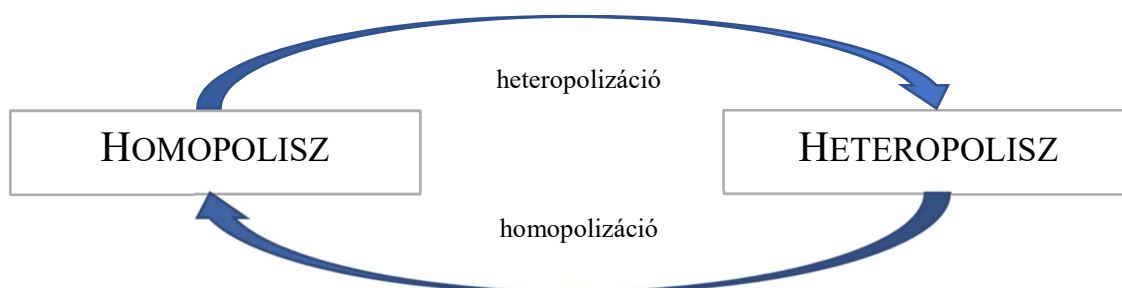
A lakótelepek esetében a 2001-ben megkezdett és napjainkig zajló rehabilitáció (panelprogramok, szociális városrehabilitációs programok) hatékony eszköznek bizonyult a társadalmi-gazdasági visszaesés megakadályozásához és a nagy lakótelepek lakáspiaci helyzetének megerősítéséhez. KOVÁCS, Z. *et al.* (2018) vizsgálatai azt mutatják, hogy a lakótelepek különböző generációi eltérő pályákat követtek, azonban a társadalmi összetételük eddig viszonylag heterogén maradt, és az új lakosok beáramlása miatt még inkább diverzifikálódott. A dinamikusan változó lakáspiaci körülmények között a lakótelepeknek különleges szerep jut az újonnan érkezők (pl. a diákok), a kevésbé tehetős és idős emberek lakhatása szempontjából.

A posztszocialista nagyvárosok előzőekben leírt jellemzője inkább GOLUBCHIKOV, O. *et al.* (2014) elméletét támasztja alá, mely szerint a posztszocialista városok egyfajta hibrid képződmények, amelyeket szocialista és kapitalista komponensek egyaránt jellemeznek, ugyanakkor kevésbé támasztja alá SYKORA, L. és BOUZAROVSKI, S. (2012), MARCINCZAK, S. (2012), GENTILE, M. *et al.* (2012) evolúciós felfogását, mely szerint a városok többszörös átalakulások lenyomatai. Ez az elméleti vita szorosan kapcsolódik a posztszocialista városok urbanizációja kapcsán felmerülő alapvető kérdéshez, mely arról szól, hogy létezik-e önálló szocialista típusú urbanizáció (szocialista város), és amennyiben igen, az milyen viszonyban van a kapitalista urbanizációval.

SZELÉNYI I. (1996) értelmezése szerint alapvetően két felfogás létezik: az *ökológiai felfogás* szerint a szocialista városokban is ugyanazok a városfejlődési szakaszok figyelhetők meg, mint a kapitalista városokban, csak a tőkés országokhoz képest megkésve. Ezt az irányzatot képviselte ENYEDI GY. (1988) is. A történeti felfogás (HARVEY, D. 1973, CASTELLS 1977) ezzel szemben azt képviselte, hogy a domináns termelési mód (neomarxista megközelítés) és a politikai berendezkedés (neo-weberiánus megközelítés) alapvető eltérése két különálló – kapitalista és szocialista – urbanizációs modellt eredményezett. A szocializmus és a posztszocializmus viszonyát tárgyaló irodalom (FRENCH, R. A.-HAMILTON, F. E. I. 1979; ANDRUSZ, G. *et al.* 1996; VERDERY, K. 1996; BURAWOY, M.-VERDERY, K. 1999) egyik legalapvetőbb elméleti kérdése, hogy a két korszak között kimutatható-e markáns törés, vagy sokkal inkább egyfajta fokozatos átmenet figyelhető meg?

A válasz rendszerint az, hogy a szocializmusból a kapitalizmusba történő társadalmi átmenetet nem lehetséges egyértelműen sem törésként, sem organikus folyamatként kezelni, az egyes események időtávja és léptéke ugyanis attól függően változik, hogy milyen jelenséget vizsgálunk, azaz az átmenet politikai, gazdasági, kulturális, demográfiai vagy éppen urbanisztikai aspektusaira vagyunk kíváncsiak. A kérdéskör újabb megközelítéseinek egyike GENTILE, M. *et al.* (2012) elméleti keretrendszere, amely a kapitalista–szocialista urbanizáció dialektikus ellentétpárjától elvonatkoztatva, de szintén dichotomikus módon tárgyalja a témakört. E modellben két idealizált várostípus, a homopolisz és heteropolisz áll szemben egymással (BERKI M. 2014). A két várostípust alakító folyamatok összességét a szerzők homopolizációnak és heteropolizációnak neveznek (6. ábra). Amíg tehát a szocialista és a kapitalista város különbségei ideológiai, politikai és gazdasági természetűek, addig a homopolisz–heteropolisz ellentétpár az eltérő társadalmi és térbeli struktúrára alapul, mely meghatározás már érinti a városi diverzitás témakörét is.

6. ábra A homopolisz–heteropolisz, valamint az ezt kialakító folyamatok

Forrás: GENTILE, M. *et al.* (2012) alapján saját szerkesztés

A szocializmusban a városok kiemelt szerepet játszottak az új társadalom tervezésében és építésében, melynek során fontos volt a különbségek eltüntetése, ami társadalmi, gazdasági és térbeli homogenizációhoz, ezáltal homopolisz jellegű fejlődéshez vezetett. A rendszerváltozást követően rendkívül gyors ütemű heteropolizáció vette kezdetét a térség átalakuló városaiban. E folyamat eredményeként alakul ki a heteropolisz, azaz a demográfiai, gazdasági és kulturális jellemzőit, valamint térbeli szerkezetét tekintve komplex és heterogén város, amelyet nagyfokú diverzitás és rugalmasság, valamint decentralizált irányítási környezet jellemez (GENTILE, M. *et al.* 2012). A heteropoliszokat városnegyed szintjén nagyfokú diverzitás jellemzi. Kialakulásukban meghatározó szerepet játszik a globalizáció, ami közvetlen hatást gyakorol a helyi társadalmi, gazdasági, kulturális viszonyokra és áttételesen egy adott városrész épített környezetére is. FÖLDI, ZS.-VAN WEESEP, J. (2007) elemezte a globális folyamatok városrészi szinten érezhető hatását, többek között józsefvárosi példákra keresztül.

3.2.3. Budapest térbeli-társadalmi viszonyai

Budapest térbeli-társadalmi viszonyainak feltárására irányuló módszeres vizsgálatok közül elsőként BEYNON, E. D. (1943) szociálökológia indíttatású tanulmánya emelhető ki, amely átfogó képet nyújt a két világháború közötti Budapest társadalmi-gazdasági különbségeiről, városszerkezetéről, funkcionális tagolódásáról. A szerző kimutatja a különböző társadalmi csoportok viszonylag erős keveredését, amit a századfordulót megelőző bérházas beépítés eredményének tulajdonít. Emellett leírja a Buda és Pest között mutatkozó markáns térbeli-társadalmi, morfológiai különbségeket. BEYNON külön elemzi egyrészt a belvárosban kialakult központi üzleti negyedet, és ennek másik végletként bemutatja a mai Külső-Erzsébetváros területén, a Keleti-pályaudvarnál található, szegények által lakott városrészt. A szerző nevéhez fűződik a városnegyed sajátos elnevezése, az ún. budapesti „Chicago” tudományos meghatározása.

A fővárosra vonatkozó matematikai-statisztikai alapokon nyugvó szegregációs vizsgálatok Probáld Ferenc 1975-ös tanulmányáig nyúlnak vissza. A szerző vizsgálata a „fahérgalléros” szellemi foglalkozásúak területi elkülönülésére vonatkozott két területi dimenzióban, a 22 fővárosi kerületre három népszámlálás (1949, 1960, 1970) valamint az 57 alkerületre, két népszámlálás (1960, 1970) időpontjában. KOVÁCS Z. és SZABÓ B. (2017) tanulmányukban kiemelik, hogy PROBÁLDNAK sikerült kimutatnia a szegregáció gyengülését az államszocializmus első évtizedében (1949–1960), majd némi erősödését a rákövetkező évtized (1960–1970) során. Továbbá vizsgálataiban a Buda és Pest között meglévő, hagyományosnak tekinthető társadalmi különbségek is számszerűsíthetővé váltak. CSANÁDI G. és LADÁNYI J. (1987) nevéhez kötődik az első részletesebb és hosszabb időtávot átfogó szegregációs elemzés, melyben a szerzők Budapest ökológiai társadalmi szerkezetének 1930 és 1980 közötti változásait mutatták be.

A rendszerváltozást követő években, nem utolsósorban a viharos társadalmi-gazdasági átalakulás megértését célozva, jelentősen megszorodtak a Budapestet érintő térbeli-társadalmi vizsgálatok (HEGEDÜS, J.-TOSICS, I. 1991, CSANÁDI G.-LADÁNYI, J. 1992, KOVÁCS Z. 1994, LICHTENBERGER, E. *et al.* 1994), melyek elsősorban a fővároson belüli térbeli elkülönülés (szegregáció) feltárására összpontosítottak. A kutatások emelkedő számának okai jelentős részben a SÝKORA, L. és BOUZAROVSKI, S. (2012) által feltárt sajátos jellemzőkben keresendők, melyek a nagyon változatos lakásállomány, a társadalom sokoldalú szegregációs mintázata és nem utolsósorban a fővárosban zajló, újkeletű átalakulás gyors üteme és összetett jellege. A szerzők egy része vizsgálataiban során arra kereste a választ, hogy melyek voltak a gazdasági szerkezetváltás és a globalizáció következményei (BARTA GY. *et al.* 2006; FÖLDI, ZS.-VAN WEESEP, J. 2007), mások az ingatlanpiac átalakulását és annak az épített környezetre gyakorolt hatását elemezték (HEGEDÜS, J.-TOSICS, I. 1994; KOVÁCS, Z.-WIESSNER, R. 1999; TOSICS, I. 2005; KAUKO, T. 2007). Megint mások a lakóhelyi mobilitás – beleértve a szuburbanizációt is – új hullámaira helyezték a hangsúlyt (BELUSZKY, P.-TIMÁR, J. 1992; KOK, T.-KOVÁCS, Z. 1999; TIMÁR, J.-VÁRADI, M. M. 2001; CSANÁDI G.-CSIZMADY A. 2002, DÖVÉNYI, Z.-KOVÁCS, Z. 2006), és voltak szerzők, akik a társadalmi szegregáció új mintázatának kialakulását helyezték az elemzésük homlokterébe (LADÁNYI, J. 2002, TOSICS, I. 2006, KOVÁCS, Z. 2012).

A Budapestről szóló kutatásokban jellemző hangsúlyeltolódást lehet tapasztalni a társadalmi-gazdasági, politikai átmenet időszakában. Egyrészt a korábbiakban (2000-es évek elejéig) a térbeli-társadalmi vizsgálatok elsősorban egyes társadalmi-gazdasági csoportok leszakadásáról, ezáltal bizonyos városrészek marginalizálódásáról szóltak (LADÁNYI, J. 1993, KOVÁCS, Z. 1998). Később (2000-es évek derekától) a kutatások súlypontja áttevődött a fizikai és társadalmi felértékelődés vizsgálatára, melyek a városban zajló piacvezérelt, illetve a helyi önkormányzatok által irányított városrehabilitáció hatásaira helyezték a hangsúlyt (FÖLDI, ZS. 2006; EGEDY T. 2007, KERESZTÉLY K. 2007, TIMÁR J.-NAGY E. 2007, TOMAY K. 2007). Utóbbi jelenségnek is betudható, hogy az elemzések a társadalmi-gazdasági folyamatokat egyre inkább a városi szint mellett, részben helyett a városrészi szinten vették górcső alá. Hasonló felértékelődési folyamatokról számolt be számos tanulmány más posztszocialista nagyváros belvárosi területeinek átalakulása kapcsán. Ezek között a városok között említhető Prága (SÝKORA, L. 1999), Vilnius (STANDL, H.-KRUPICKAITE, D. 2004), Riga (KRIŠJĀNE, Z.-BĒRZIŅŠ, N. 2014), Varsó (GÓRCZYŃSKA, M. 2014) és Moszkva (BADIYINA, A.-GOLUBCHIKOV, O. 2005).

Budapest jelenlegi térbeli-társadalmi szerkezete szorosan összefügg a topográfiájával, amely lényegesen különbözik a város nyugati (hegyvidék, zöld, lazább beépítésű) és keleti (sík és sűrű beépítésű) fele között. Budapesten belül az alacsonyabb társadalmi státusszal rendelkező városrészek többnyire a város Dunától keletre fekvő részének (Pest) külső övezetiben találhatók.

Általánosságban megállapítható, hogy a budapesti szomszédsági egységek társadalmi-gazdasági státusza nyugatról kelet felé csökken, amely trend felett vannak némileg a pesti oldal földrajzi periferiáján fekvő, jelentős részben a belső szuburbanizációval érintett kertvárosi területek, ahol a lakosság jövedelmi, gazdasági státusza magasabb a belsőbb fekvésű városrészekénél. Az 1950-es és 60-as évek politikája Budapesten kisebb társadalmi elkülönülést eredményezett. A lakóhelyi szegregáció azonban a gazdaság és a lakásrendszer liberalizációjával kezdett növekedni, már az 1970-es évektől (KOVÁCS, Z. *et al* 2015). Budapestet a korai és nagyarányú lakásprivatizáció (HEGEDÜS J. 2013), továbbá a szocializmusban a többi posztoszocialista városhoz képest viszonylag magas szegregáció és mélyen decentralizált városi kormányzás jellemezi (TAŠAN-KOK, T. 2006). MARCINCZAK, S. és szerzőtársai (2015) vizsgálatai szerint Budapest, a kelet-közép-európai posztoszocialista fővárosok közül a legszegregáltabb, a társadalmi-gazdasági csoportok eloszlását kétszer nagyobb egyenlőtlenség jellemzi, mint például Prága esetében, amely a legkevésbé szegregált város a vizsgált posztoszocialista nagyvárosok közül. A posztoszocialista fővárosok és így Budapest társadalmának szegregációs profilja megközelíti a szabálytalan U-alakú mintát, és ezáltal nagymértékű összhangot mutat a térbeli-társadalmi eloszlásban megfigyelhető általános tendenciákkal (DUNCAN, O. D.-DUNCAN, B. 1955, MORGAN, B. 1975, REARDON, S. F.-BISCHOFF, K. 2011). Nyugat-Európa és Észak-Amerika nagyvárosaihoz hasonlóan, a posztoszocialista városokban is a legmagasabb társadalmi-gazdasági státuszú csoportok térbeli elkülönülése erősebb, mint az alacsonyabb státuszú társadalmi csoportoké (LADÁNYI J. 1989; MARCINCZAK, S. *et al*. 2013).

Budapesten – a többi várostól eltérően – a magas társadalmi-gazdasági státusszal rendelkező körzetek jelentős csoportosulása mutatható ki (pl. a Budai-hegyekben, a Duna mentén, kisebb részben a pesti belvárosba). Budapesten a legelterjedtebb városnegyed típust a kevert társadalmi-gazdasági státuszú körzetek alkotják. Ebbe a kategóriába sorolhatók egyrészt a belvárosi lakóterületek, amelyek esetében a lakóhelyi keveredés néhány fontos mikroszintű jellemzőt rejt magában. A régi belvárosi lakóterületekben jellemzően a magasabb társadalmi-gazdasági státuszú családok foglalták el a nagyobb utcai fekvésű lakásokat, míg az alacsonyabb státuszú családok általában a kisebb, belső udvarra néző lakásokban éltek (KOVÁCS, Z. *et al*. 2015). Ez a társadalmi keveredés a következő évszázadra is konzerválódott. A kevert státuszú lakóegységek tipikus városrészei között feltűnnek a belsőbb fekvésű, magasabb presztízsű lakótelepek: példaként említhető a budai oldalon a III. kerületi Óbudai-lakótelep, Újbudán az örmezői és a kelenföldi lakótelepek, a pesti oldalon a XIII. kerületben az újlipótvárosi, zuglói lakótelepek vagy éppen a ferencvárosi József Attila lakótelep. A kevert státuszú városrészek közé tartozik néhány sajátos arculatú és társadalmi összetételű korai generációs lakótelep is (pl. a józsefvárosi Tisztviselőtelep, a kispesti Wekerletelep).

A lakótelepek presztízse Budapesten folyamatosan nő (KOVÁCS, Z. *et al*. 2018), így nem meglepő a rendszerváltozás környékén még a lakás piac alsó szegmenséhez tartozó panellakótelepek felzárkózása. Ezt a trendet támasztja alá KOVÁCS Z.-SZABÓ B. (2017) vizsgálata is, mely szerint az egyetlen olyan városöv, amely a rendszerváltozást követően mind a népesség korszerkezetét, mind foglalkozási szerkezetét tekintve egyértelműen diverzifikálódott: a panel lakótelepek. Az alacsony, és alacsony-közepes státuszú lakóterületek alapvetően a főváros pesti oldalán koncentrálnak, azon belül is elsősorban a külső, városperemi városrészekben, valamint a belvároshoz közeli leromlott bérházas, rosszabb minőségű panellakótelepeken, továbbá az átmeneti övezet ipari-barnamezős területei közé ékelődő lakóegységeiben. Ezek között a terület egységek között megfigyelhetőek az alacsonyabb státuszú lakótelepek városrészei, a budai oldalon kivételt jelentő békásmegyeri lakótelep területe, valamint a pesti oldalon Józsefváros, Újpest, Angyalföld lakótelepei, továbbá a főváros periferiáján elhelyezkedő családirányú lakóterületek.

3.3. A városi sokszínűség fogalma, elméleti háttere

3.3.1. A szuperdiverzitástól a hiperdiverzitásig

A 2000-es évek elején a multikulturalizmus elméletének kritikájaként jelent meg az a társadalomtudományi irányzat, amelyet túllép azon a megközelítésen, hogy az etnicitás fogalmát használja a társadalmi diverzitás fő magyarázó tényezőjeként. A diverzitás, az eltérő társadalmi csoportok együttélése mindig is a városok jellemzője volt (WIRTH, L. 1938). Ennek ellenére a nagyvárosok térbeli-társadalmi viszonyainak kutatása csak az elmúlt évtizedben fordult a *diverzitáskutatás* felé. A korábbi fejezetekben említésre került, hogy a különböző társadalmi csoportok együttélésének kérdéséhez a városi társadalommal foglalkozó tudományterületek (pl. szociológia, geográfia, antropológia) korábban az elkülönülés, kirekesztés, a szegregáció vizsgálatán keresztül közelítettek. Ugyanakkor a globális migráció gyorsuló üteme és a nyomában járó növekvő multikulturalizmus kihívásai a kutatók figyelmét szükségszerűen az elkülönülésről a keveredésre irányították (KOVÁCS Z.-SZABÓ B. 2017).

A *diverzitás* szó a legáltalánosabb értelemben a társadalmi elkülönülés módjait, a sokféleség formáit jelenti, mely magában foglalja az emberek közti különbözőség valamennyi lehetséges dimenzióját az életkortól és nemtől kezdve a társadalmi osztályon át az etnikai és vallási hovatartozásig, vagy akár a fogyatékoság különböző típusaiig. VERTOVEC, S. (2007) megállapítása szerint a diverzitáskutatás mindenekelőtt a társadalmi és kulturális különbségek észlelésével, konfigurációival, egyenlőtlenségeivel, interakcióival, térbeli manifesztálódásával és ezek politikai vonatkozásaival foglalkozik. A diverzitáskutatás lényege, hogy az a hagyományos szemléletmóddal ellentétben nem az etnikai, nyelvi, vallási csoportok felől közelít egy adott problematikához, hanem magát a diverzitás fogalmát teszi központi, analitikai kategóriává (NÉMETH Á. 2016). Ez a megközelítésmód merőben más, mint a hagyományos etnikai földrajzi kutatások, vagy a társadalmi kirekesztésről és dzsentifikációról szóló elméletek szempontrendszerei. Az elmélet a diverzitás konfigurációinak és térbeli struktúráinak, az érzékelés-megítélés, valamint a társadalmi interakciók felmérésére helyezi a hangsúlyt, mely szempontok a dolgozat empirikus részének központi elemét képezik.

A városi diverzitáskutatás elméletének közvetlen tudományos előzményeként egyrészt a *szuperdiverzitás* elméletét, másrészt az *interszekcionalitás* gondolatvilágát tekinthetjük. VERTOVEC, S. a szuperdiverzitás kifejezést 2005-ben, egy interjúban használta először. A terminológia használatával azt a tényt kívánta hangsúlyozni, hogy a nemzetközi migráció fokozódik. Az egyre sokszínűbb sokaság által az 1990-es évektől az Egyesült Királyságba irányuló migrációs folyamatokban és térbeli-társadalmi mintázatokban új tényezők jelentek meg. A szerző szerint a trendek mögött új típusú társadalmi jelenségek és interakciók jöttek létre. A diverzitáskutatás elmélete számos ponton kapcsolódik az interszekcionalitás elméletéhez, melyben az individuumok, mint a társadalom építőkövei, egyénenként is a legkülönbözőbb módon kategorizálhatók. Az elmélet legfontosabb üzenete és tanulsága, hogy nem lehet egyetlen tulajdonságra, egyetlen változóra – a vallásra vagy az etnikai hovatartozásra – redukálni az egyének összetett identitását (DeWind, J. 2009, ERIKSEN, T. H. 2011).

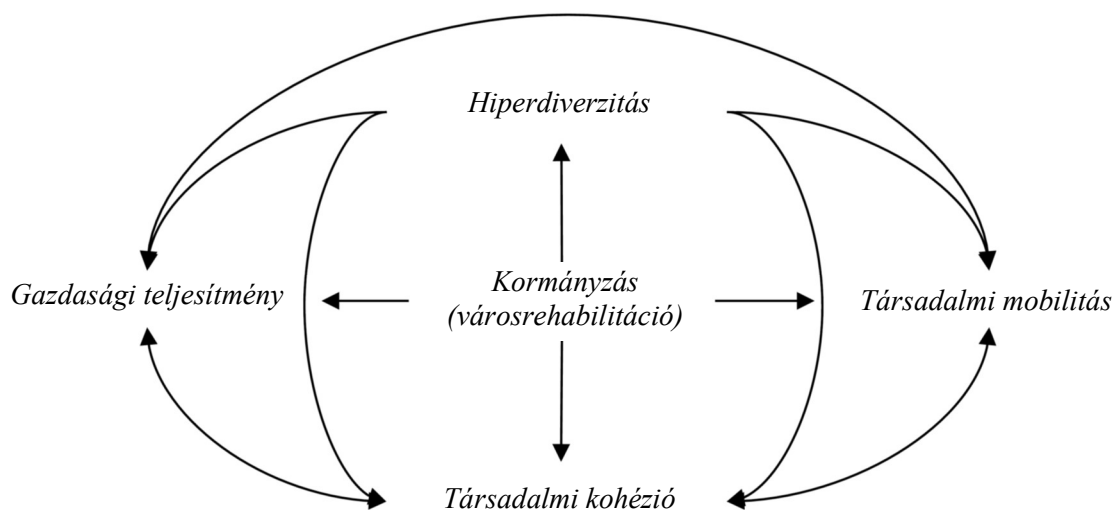
A szuperdiverzitás elméletével szemben számos kritika látott napvilágot. MAKONI, S. B. (2012) Dél-Afrika példáját említve azt állítja, hogy a szuperdiverzitás koncepciója hangsúlyosan a társadalmi romantika érzését hordozza, a sokszínűség nyílt ünnepléseként értelmezhető, ami az egyenlőség hamis illúzióját kelti különösen a homogenizálással, az erőszakos idegengyűlölettel fűtött társadalmakban. DEUMERT, A. (2014) kritikai állítása, hogy a „szuperdiverzitás” kifejezés használata egy elméleti zsákutcát idéz elő, mert végső soron a kvantitatív mérés lehetőségét korlátozza. CZAJKA, M. és DE HAAS, H. (2014) vizsgálatai azt mutatták, hogy amíg globálisan a bevándorlók száma nőtt, ezalatt a Föld lakossága nagyobb ütemben gyarapodott, ezáltal a bevándorló népesség aránya globálisan csökkent.

A 2010-es években látott napvilágot a szuperdiverzitás elméletének részben kritikájaként, részben tovább fejlesztéseként a *hiperdiverzitás* elmélete (TASAN-KOK, T. *et al.* 2013). A tudományos koncepció megszületésében annak felismerése játszott szerepet, hogy az európai nagyvárosok társadalmán belül meglévő társadalmi-gazdasági, szociális és etnikai különbségeken felül egyre több különbözőség mutatható ki. A városi társadalmak minden korábbinál sokszínűbbé és dinamikusabbá váltak. A kifejezésben a „hiper” szó is arra utal, hogy az egyes jövedelmi, etnikai, demográfiai csoportokon belül jelentős eltérések mutatkoznak az életstílusok, az attitűdök és az aktivitás tekintetében.

NATHAN, M. (2011) a városi társadalmak sokszínűbbé válásának okait, nem csupán az identitások növekvő számának tulajdonítja, hanem annak is, hogy ezek az identitások egyre komplexebbeké és rugalmasabbá váltak az elmúlt időszakban. A migráció kulcsszerepet tölt be a sokszínűség növekedésében, de messze nem az egyetlen tényező. A trend mögött meghúzódik az egyének azon sajátossága is, hogy manapság az emberek már nem egy, hanem növekvő számú identitással rendelkeznek („homoszexuális”, „fekete”, „ázsiai”, „zsido” vagy „fogyatékos”). Ezek a különbségek magyarázatul szolgálhatnak például a társadalmi kohézió és a társadalmi mobilitás eltérő jelenségeire is. Azonos társadalmi vagy etnikai csoporthoz tartozó emberek eltérő háttérrel rendelkezhetnek az iskola, a munka, a társadalmi kapcsolatok és más jellemzők tekintetében. Nagyon különböző az egyének napi rutinja és életmódja. A fiatalok és a középkorúak kiterjedt napi mobilitást mutatnak, amelyek egy egész városra, sőt azon túlra is kiterjednek, míg mások elsősorban a szűk lakókörnyezetükben mutatnak aktivitást.

A *hiperdiverzitás* elmélete szerint a városi társadalom olyan dinamikusan változik, hogy számos, korábban használt elméleti koncepció a növekvő városi sokszínűség jellemzéséhez már nem alkalmazható. Az új elmélet középpontjában az az állítás áll, hogy napjaink nagyvárosi társadalmi már a szuperdiverzitás elméleti keretei között nem írhatók le, esetükben már a hiperdiverzifikáció jellemző, melynek koncepcionális vázát a városi kormányzás, a társadalmi kohézió, a társadalmi mobilitás és a gazdasági teljesítmény alkotja (7. ábra).

7. ábra A hiperdiverzitás-elmélet koncepcionális kerete

Forrás: TASAN-KOK, T. et al. (2013) nyomán saját szerkesztés

A hiperdiverzifikált város a sokszínűség változó formáinak növekvő számát foglalja magában. A sokszínűség új formái a szakirodalom szerint sok tényezőtől származnak (SEPULVEDA, L.-SYRETT, S. 2007; 2011, VERTOVEC, S. 2007, FAIST, T. 2009). A szerzők a legfőbb okokat egyrészt a migráció növekedésében és a bevándorlókat kibocsátó országok diverzifikációjában látja.

Meghatározó jelentőséggel bír az etnikai és nemzetiségi hovatartozás, vallási meggyőződés és nyelvi különbségek köré szerveződő heterogenizálódás trendje is. A kutatások szerint a társadalmi mobilitás növekedése és a városi társadalmon belül a bevándorló és más etnikai kisebbségi csoportok megváltozott körülményei és társadalmon belüli pozíciói is a sokszínűséget erősítik. Egyes elméletek szerint a bevándorlók társadalmi-gazdasági differenciáltsága és eltérő jogi státusza is hozzájárul a városi sokszínűség fokozódásához. Az elmúlt 30 év során kibontakozó neoliberális is érzékelhetően táplálta a társadalmi sokszínűséget (pl. gazdasági globalizáció, növekvő jövedelemegyenlőtlenség, polarizáció, szegregáció), jelentős mértékben hozzájárulva a városi társadalom növekvő összetettségéhez. Az előzőekben részletezettek hatására a városon belül új társadalmi formációk, új hatalmi erők és politikai struktúrák, továbbá új identitások fejlődnek ki. A következő fejezetekben a városi diverzitás különböző megnyilvánulási formáit veszem górcső alá a városi kormányzás, a társadalmi kohézió, a társadalmi mobilitás és a gazdasági teljesítmény vonatkozásában. A városi diverzitás jellemzőinek feltárásához, jelenségeinek megértéséhez nyitott szemlélettel és komplex módon érdemes közelíteni. A hiperdiverzitás egy sokkal bonyolultabb helyzetre utal, mint a szuperdiverzitás fogalma. Példaként említhető, hogy egy nagyvárosban élő bevándorló kolónia első ránézésre nagyon homogén csoportnak tűnhet (pl. etnikai háttér, demográfiai, társadalmi-gazdasági helyzet). Azonban szélesebb perspektívából vizsgálva már markáns belső különbségek mutathatók ki a különböző csoportok között a napi aktivitás, a társadalmi kapcsolatok, az attitűd terén; a férfiak rendszeresen sportolhatnak, míg a csoport más tagjai fő tevékenységként intenzíven ápolhatják távoli kapcsolataikat a szülőföldön élő családtagokkal, míg egy harmadik csoport szabadidejét a helyiekkel töltheti, szoros kapcsolatot ápolhatnak a szomszédságban élőkkel.

A társadalom (hiper)diverzitásának felismerése arra világít rá, hogy új megközelítésre van szükség a különböző társadalmi csoportok városban való együttélésének megértése, vizsgálata szempontjából. Adott szomszédságban élő jövedelmi vagy etnikai alapon kevert csoport tagjai földrajzi értelemben egymás közelében élnek, ugyanakkor a különböző életstílusból, attitűdből és tevékenységekből származó társadalmi távolság miatt ezek az emberek gyakorlatilag soha nem találkoznak egymással. A hagyományos kategóriákra irányuló – például a szegényeket, egyes etnikai vagy demográfiai csoportokat célzó – szakpolitikai törekvések valószínűleg addig nem lesznek eredményesek, amíg figyelembe nem vesszük az egyes lakossági csoportok, társadalmi osztályok belső sokféleségét. Adott városrész társadalmi kohéziójának javítására irányuló városrehabilitációs intézkedések sem működnek, amíg a lakosság sokféleségét nem vesszük figyelembe. A hagyományos megközelítés gyakran ragaszkodik a merev, éles vonallal elválasztott társadalmi kategóriákhoz, földrajzi egységekhez, így figyelmen kívül hagyja a hiperdiverzifikált térbeli-társadalmi valóságot.

3.3.2. A városi diverzitás és a városi kormányzás kapcsolata

LE GALÉS (2002) a kormányzást (governance) különböző szereplők, társadalmi csoportok és intézmények konkrét célok elérését szolgáló összehangolásának folyamatként definiálja. A korábbiakban már szót ejtettem a jóléti állam koncepciójának leépülési folyamatáról. A városi kormányzás szempontjából ez amiatt lényeges, mert a (neo)liberális felfogás szerint az állami politikák általános sikere egyre inkább függ a köz- és a magánszféra közötti együttműködéstől, ezzel párhuzamosan az egyéneknek és a közösségeknek egyre nagyobb felelősséget kell vállalniuk saját jólétük biztosítása érdekében. A hagyományos kormányzati modellek már nem képesek teljesíteni a jelenlegi lakosság igényeit, továbbá nem képesek kezelni a társadalmi csoportok növekvő sokféleségét. A városok vezetésének integrált módon (pl. a komplex városrehabilitáció eszközével) egyidejűleg a fizikai állapot, a társadalmi és gazdasági körülmények, valamint a települési környezet javítására szükséges erőfeszítéseket tenni, a magasabb minőségű városi lét elérése érdekében.

BECK (2002) a társadalom individualizációjáról, az indirekt állami beavatkozások különböző formáival jellemezhető részpolitikákról, valamint az egyének és közösségek nagyobb autonómiájáról tett említést. A nagyvárosok a várospolitikák és a tervezésemlekek tekintetében világszerte ehhez az állapothoz közelítettek a 2000-es években. A második világháború után Nyugat-Európában a társadalmi osztályellentétekre épülő politikát az ún. "posztpolitika" váltotta fel, amely a konszenzusépítésre, az együttműködésre és az egyének és közösségek aktív, erős szerepére épül. BECK (2002), GIDDENS (2002; 2009) és HELD (2010) szerint az új politika a társadalom strukturális átalakulásának eredménye, amelyben az egyének és közösségek már nem osztályokkal és a baloldali / jobboldali politikai megosztottság szerint azonosítják magukat. Ez különösen a kozmopolita és hiperdiverzifikált európai nagyvárosok esetében igaz. A kormányzás kérdései egyre összetettebbé váltak, és a kormányzatok olyan megoldásokat kerestek, amelyek képesek kezelni a szűkülő intézményi kapacitások (részben a szándékos megszorító intézkedések következtében) és az egyre sokszínűbbé váló lakosság bővülő és egyre szerte ágazóbb igényei között növekvő eltéréseket. A 2008-as pénzügyi válság és a 2011-es euróválság következtében EU-szerte a regnáló kormányok megszorító programokat vezettek be annak érdekében, hogy csökkentsék az állam méretét, és rugalmasabbá és változatosabbá tegyék az irányítási rendszereket. A kormányzatok irányadó filozófiájává vált egy visszahúzó állam koncepciója, amely korlátozza az állam monopol szerepét, lehetővé téve a nem kormányzati (NGO) és civil szervezetek, a szociális vállalkozások és a vállalatok számára, hogy közszolgáltatásokat nyújtsanak, átadják vagy megosszák a hatalmat a közösségeknek. Hasonló tendenciák zajlottak Európában a nagyvárosok és országok szintjén, ahol a kormányzatok felismerték annak lehetőségét, hogy a politikai döntéshozók teret engedjenek a közös politikaalkotásban való aktív részvételre a városlakók számára (MULGAN, G. 2009, OOSTERLYNCK, S.-SWYNGEDOUW, E. 2010).

Ugyanakkor keveset tudunk a különböző nagyvárosi társadalmak kapacitásáról és motivációjáról, abból a szempontból, hogy meg tudnak, illetve meg akarnak-e felelni a kormányzásban kialakuló új, kiterjesztett szerepüknek. A posztpolitikai, közösségi kormányzás felé való elmozdulás az egyenlőség és a társadalmi igazságosság kérdését veti fel, és az sem egyértelmű, hogy az állam és a kormányzati szervek szerepének csökkentése szükségszerűen javítja a kormányzati folyamatok hatékonyságát vagy elszámoltathatóságát. A decentralizáció és a lokalitás szerepének felértékelődése a privatizáció új formái előtt nyitotta meg az utat, amely egyrészt nagyobb hatékonyságot eredményezhet, azonban másik oldalról a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenség növekedésével járhat (BOYLE, M. 2011, MACLEOD, G.-JONES, M. 2011, RACO, M. 2013). RANCIÉRE (2006), SWYNGEDOUW (2009) és ŽIŽEK (2011) is azt állítja, hogy azzal az indokkal, hogy a meglévő intézményi struktúrák már nem működnek és azokat meg kell reformálni, egy olyan politikai-ideológiai programot indítottak Európa szerte, amely igyekszik megtámadni a jóléti állami rendszereket és marginalizálni próbálja a szegényebb és sokszínű városi közösségeket a decentralizáció, valamint a hatalom átruházás égisze alatt (MOUFFE, C. 2005, CROUCH, D. 2011).

3.3.3. A városi diverzitás és a társadalmi kohézió kapcsolata

MALOUTAS és MALOUTA (2004) megfogalmazása szerint a társadalmi kohézió a legáltalánosabb definíció szerint egy olyan „ragasztóanyag”, amely együtt tartja a társadalmat. A társadalmi kohézió koncepciója nemcsak a társadalom egészére, hanem annak különböző szintjeire (városi, szomszédos, utcai), valamint a társadalom különböző egyégeire (család, szervezet, egyetem) is vonatkozik (SCHUYT, K. 1997). KEARNS és FORREST (2000) a társadalmi kohézió öt területét azonosítja: közös értékek és civil kultúra; a társadalmi rend és a társadalmi kontroll; a társadalmi szolidaritás és a vagyoni különbségek csökkentése; helyhez kötődés és a megosztott identitás; a társadalmi hálózatok és a társadalmi tőke. A dolgozat főleg a közös értékekre, a helyhez kötődésre és a közösségi hálózatokra koncentrál.

A társadalomkutatók között alapvető nézetkülönbség van a sokszínűség és a társadalmi kohézió közötti kapcsolatáról. A társadalomtudományok egyik része úgy tartja, hogy a sokszínűség ellenére a vegyes közösségeket belső harmónia jellemezi. A sokféleség és a szolidaritás közötti egyensúly megtalálása nem könnyű, de nem feltétlenül lehetetlen és nemkívánatos küldetés (AMIN, A. 2002). PUTNAM (2007) a sokféleséget és a heterogenitást a társadalmi kohézió és a kulturális homogenitás alapvető kihívásának, sőt akadályának tekintik. Az „optimista” és a „pesszimista” felfogás közötti különbség a társadalmi keveredési politikákról szóló irodalomban (VAN KEMPEN, R.-BOLT, G. 2009) is tükröződik. Egyrészt számos európai ország döntéshozói a különböző jövedelmi csoportok és az eltérő etnikai közösségek közötti fokozottabb keveredés ösztönzésére törekednek a társadalmi kohézió növelése érdekében (GRAHAM, E. *et al.* 2009). Más kutatók ugyanakkor azt hangsúlyozzák, hogy a sokféleség gyakran negatív viszonyban áll a társadalmi kohézióval. Egyrészt vannak olyan tanulmányok, melyek a társadalmi keveredési politikák szomszédságra gyakorolt hatásának vizsgálata alapján arra a következtetésre jutottak, hogy a társadalmi keveredés inkább gyengíti, mint erősíti a társadalmi kohéziót (BOND, L. *et al.* 2011, BOLT, G.-VAN KEMPEN, R. 2013). Vannak vizsgálatok, melyek arra a következtetésre jutnak, hogy a különböző társadalmi csoportok között alig vannak kölcsönhatások (JOSEPH, M. *et al.* 2007, BRETHERTON, J.-PLEACE, N. 2011). Másrészt KEARNS és MASON (2007) kvantitatív kutatásában arra az eredményre jutott, hogy a tulajdonosok növekvő sokfélesége negatívan befolyásolja a társadalmi kohéziót.

A társadalmi diverzitásnak számos típusa létezik, ugyanakkor a legnagyobb figyelmet az etnikai sokszínűség kapja (PUTNAM, R. D. 2007). Az etnikai koncentráció és a társadalmi kohézió közötti kapcsolatáról sokféle elmélet létezik (GIJSBERTS, M. *et al.* 2011). A homogenitáselmélet szerint az emberek hasonló tulajdonságokkal rendelkező emberekkel tartják szívesebben a kapcsolatot, emiatt várható, hogy a heterogén szomszédságban élő emberek között az interakciók gyengébbek, mint a homogén szomszédságban élők között. A csoportkonfliktus-elmélet szerint az emberek más csoportok jelenlétét fenyegetésként élik meg, különösen akkor, ha a másik csoport nagyobb létszámú. PUTNAM (2007) „zsugorodás elmélete” részben átfedi a konfliktuselméletet. A szerző véleménye, hogy egy lakóközösségen belül, ahol magasabb az etnikai sokszínűség, ott többek között a helyi politikusokkal szemben alacsonyabb a bizalom szintje. Az etnikai heterogenitás negatív hatással van a barátok és ismerősök számára, valamint csökkenti a hajlandóságot arra, hogy valaki tegyen valamit a lakóközösségért, esetleg önkéntes munkát vállaljon. A sokféleség erősödése nemcsak a csoporton kívüliekkel szembeni bizalmatlanságot erősíti, hanem a csoporton belülit is. Ez a párhuzamos társadalom elméletéhez kapcsolódik, mely szerint az emberek élhetnek egymáshoz közel, de ez nem jelenti feltétlenül azt, hogy kapcsolatot tartanak fenn egymással. Annak ellenére, hogy a szakirodalom jelentős része pesszimista a diverzitás és a társadalmi kohézió viszonya tekintetében, azt fontos hangsúlyozni, hogy nem kizárólag negatív korreláció áll fenn a sokféleség és a kohézió között. DELHAY és NEWTON (2005) kimutatták, hogy a regionális és nemzeti szintű jó kormányzás pozitívan befolyásolja a társadalmi kohéziót és megszünteti a sokszínűség jellemzően negatív hatásait. A diverzitás hatása társadalmanként különbözik az etnikai hovatartozás, az etnikai csoportok között feszülő határvonalak különbözősége okán, többek között a kulturális-etnikai határvonalak konkrét típusától és a társadalmi bezárkózás mértékétől függ (CORNELL, S.-HARTMANN, D. 1998, WIMMER, A. 2013).

3.3.4. A városi diverzitás és a társadalmi mobilitás kapcsolata

A társadalmi mobilitás az egyének és csoportok társadalom belüli vertikális (felfelé, lefelé) mozgását jelenti, például a munkahelyek és a jövedelem (státusz és hatalom) tekintetében. A szakirodalom a társadalmi mobilitással sokféle módon, szűkebb és szélesebb értelemben foglalkozik, ugyanakkor szinte mindegyik értelmezés érinti a munkaerőpiaci jellemzőket.

Az egyén aktivitása megnyilvánul akkor, ha az egyik munkahelyről a másikra, vagy munkanélküli státuszból a munkaerőpiacra lépnek és fordítva. A társadalmi mobilitás szoros összefüggést mutat a társadalmi tőke fogalmával. A legegyszerűbb értelmezés szerint a társadalmi tőke a társadalmi kapcsolatok által elérhető potenciális nyereség (KLEINHANS, R. 2005). Ez a megközelítés közvetlenül is megteremti a lehetőségét annak, hogy a társadalmi kohézió és a társadalmi mobilitás közötti összefüggéseket vizsgáljuk.

A társadalmi tőke fogalma a huszadik század elején jelent meg elsőként a szakirodalomban (HANIFAN, L.J. 1920), de a máig sokak által hivatkozott főbb definíciós kísérletek és elemzések a hetvenes-nyolcvanas években születtek (LOURY, G.C. 1977, 1981, BOURDIEU, P. 1983, COLEMAN, J.S. 1988). Ezzel párhuzamosan alakult ki egy olyan kutatási irányzat is, amely a társas kapcsolatok és hálózati struktúrák szerepét hangsúlyozta, elsősorban a munkahelykeresés, információszerzés, státuszelérés és gazdasági sikeresség területére koncentrálnak (GRANOVETTER, M.S. 1973, 1974, 1983, LIN, N. *et al.* 1981, BURT, R.S. 1992). BOURDIEU, P.-WACQUANT, L.J.D. (1992) számára a társadalmi tőke olyan tényleges és virtuális erőforrások, erőviszonyok összessége, amely a társadalmi kapcsolatokon és hálózatokon keresztül érhető el. Az elemzések fő kérdése, hogy az egyének miként profitálnak a társadalmi kapcsolataikból, amik által gyakorlati ismeretekre, fontos információkra tehetnek szert. A szakirodalom lényeges különbséget tesz a kapcsolati és hálózati tőke között (GRANOVETTER, M.S. 1973, PUTNAM, R.D. 2001). A kapcsolati tőke az egyén környezetében meglévő szoros kapcsolatokra utal, miközben a hálózati tőke a szűkebb körön kívüli, gyengébb kapcsolatokra vonatkozik. GRANOVETTER (1973) szerint a hálózati típusú kapcsolat sokkal nagyobb valószínűséggel nyújt fontos információkat, például a munkahelyekről. A dolgozatban a társadalmi tőkére a társadalmi mobilitás és kohézió elérésének eszközeként tekintek.

A nemzetközi szakirodalomban a szomszédsági vizsgálatok alkalmával a társadalmi jellemzők és a társadalmi mobilitás közötti kapcsolatok elemzése központi szerepet játszik, viszont a legtöbb tanulmányban a szegregáció társadalmi mobilitásra gyakorolt hatása kerül az elemzések középpontjába, a sokszínűség kevésbé képezi a vizsgálatok tárgyát. A kutatások eredménye rendszerint az, hogy a társadalmi mobilitás szempontjából az egyének tulajdonságai sokkal fontosabbak, mint a szomszédság jellemzői (GALSTER, G. *et al.* 2008, URBAN, S. 2009, BRÄNNSTRÖM, L.-ROJAS, Y. 2012, GORDON, I. R.-MONASTIRIOTIS, V. 2006). Ez elsősorban annak tulajdonítható, hogy az emberek az életüknek csak egy részét szervezik meg közvetlenül a lakókörnyezetükben. A mobilitás, a közlekedés, az internet és a mobileszközök által szinte korlátlan kapcsolatfelvételre nyílik lehetőség. Az egyének egyidejűleg több hálózatban vesznek részt, számos helyet látogatnak és sokakkal találkoznak személyesen vagy virtuálisan (VAN KEMPEN, R.-WISSINK, B. 2014). Az emberek érintkezhetnek egymással adott városon belül, ugyanakkor a világ különböző részein élő, de azonos etnikai csoportokhoz tartozók ugyancsak egy közösséget alkothatnak regionális, országos vagy globális szinten függetlenül attól, hogy fizikailag hol tartózkodnak (ZELINSKY, W.-LEE, B.A. 1998, BOLT, G.-VAN KEMPEN, R. 2013).

3.3.5. A városi diverzitás és a gazdasági teljesítmény kapcsolata

A nemzetközi szakirodalomban a diverzitást a városok gazdasági teljesítménye, versenyképessége szempontjából többnyire előnyösnek értékelik, a sokszínűséget a városok jóléte és a társadalmi-gazdasági fejlődés potenciális katalizátoraként tartják számon (BODAAR, A.-RATH, J. 2005, FAIRSTEIN, S. 2005, BELLINI, E. *et al.* 2008, TASAN-KOK, T.-VRANKEN, J. 2008, ERAYDIN, A. *et al.* 2010). Az általános vélemény szerint a sokféleség pozitív hatással van a városok gazdasági fejlődésére is. Ugyanakkor vannak sikeres vállalkozások, melyek homogén környezetben működnek, és vannak kutatások, melyek szerint a sokféleség és a gazdasági teljesítmény negatív kapcsolatban áll egymással (ANGRIST, J.-KUGLER, A. 2003, ALESINA, A.-LA FERRARA, E. 2005).

NATHAN (2011) nyomán a sokszínűség pozitív gazdasági hatásai közül az alábbi tényezőket emelem ki:

Nagyobb termelékenység: a kutatások rámutatnak arra, hogy a sokféleség növeli az áruk, a szolgáltatások és azoknak a készségeknek a sokféleségét, melyek a fogyasztás, a termelés és az innováció számára rendelkezésre állnak (O'REILLY, C.A. *et al.* 1998, LAZEAR, E.P. 1999, BERLIANT, M.-FUJITA, M. 2004, OTTAVIANO, G.I.P.-PERI, G. 2006, BELLINI, E. *et al.* 2008).

Könnyebb hálózatépítés: egyes tudósok (ALESINA, A. *et al.* 2004, DEMANGE, G.-WOODERS, M. 2005) a klubalakítás kapcsán mutatnak rá arra, hogy a társadalmi keveredés a képességek, tapasztalatok és kultúrák sokféleségét eredményezi, ami innovációhoz, kreativitáshoz, ezeken keresztül pedig nagyobb termelékenységhez vezet. Érdeemes megemlíteni SAUNDERS, D. (2011) „arrival city” koncepcióját, mely szerint a társadalmilag kevertebb városnegyedek kedvezőbb környezetet biztosítanak a bevándorlók számára vállalkozás indítás szempontjából, különösen az újonnan érkezők számára, az információhoz való könnyebb hozzáférésnek köszönhetően.

Nagyobb versenyelőny: több tanulmány a diverzitást, mint a versenyelőny növelésének eszközét emeli ki (THOMAS, J.M.-DARNTON, J. 2006, BELLINI, E. *et al.* 2008, BLUMENTHAL, P. *et al.* 2009, ERAYDIN, A. *et al.* 2010, NATHAN, M. 2011). Ezeknek a tanulmányoknak a közös érve az, hogy a sokszínűsége nyitott területek a tehetségek (nemzetiségi, faji, etnikai és szexuális irányultság) szélesebb körét képesek vonzani, mint a viszonylag zárt települések. Ennek eredményeképpen nagyobb a valószínűsége, hogy kreatív, innovatív és vállalkozói képességeiknek köszönhetően dinamikusabb gazdaság alakul ki a homogénebb városokhoz képest (SCOTT, A. J. 2006).

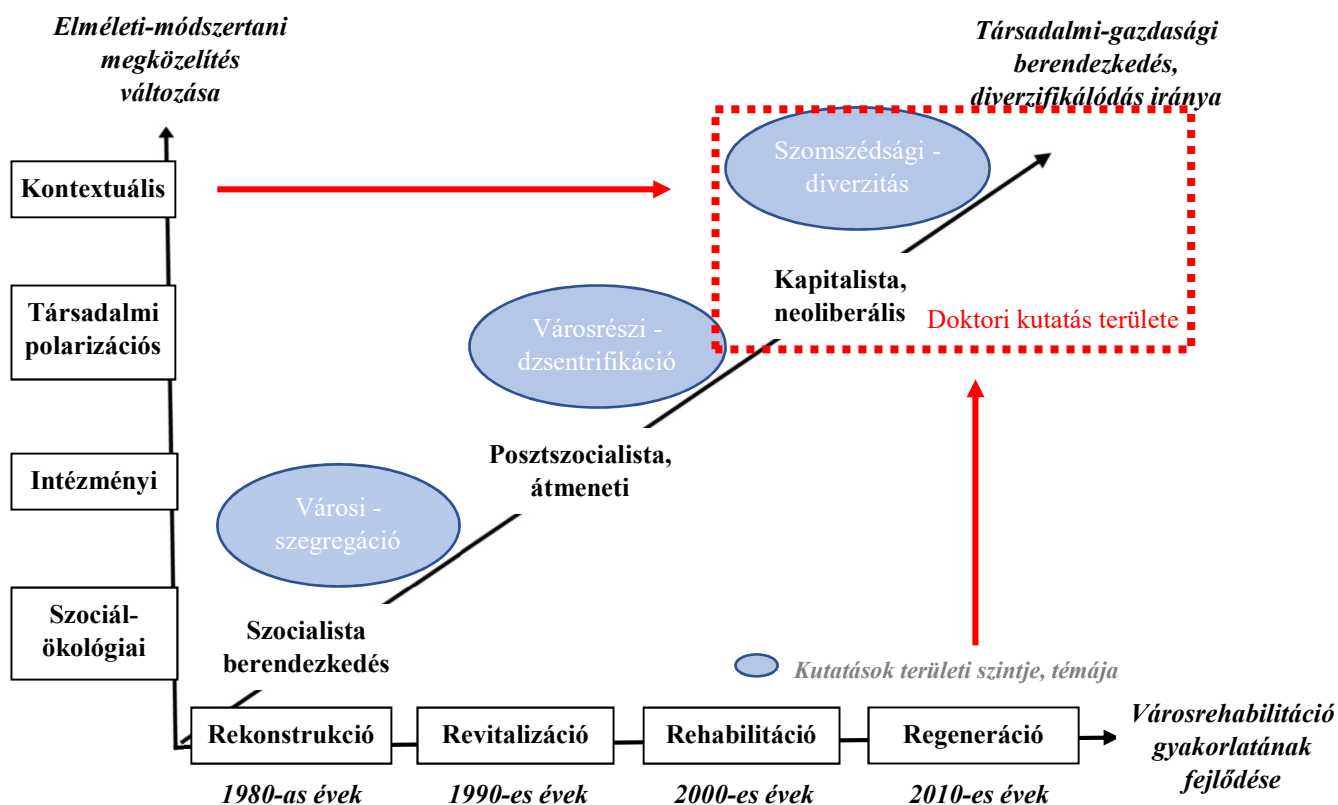
Nagyobb társadalmi-gazdasági jólét: számos tanulmány rámutatott a városi sokszínűség társadalmi-gazdasági jólétre gyakorolt pozitív hatására, tekintettel arra, hogy a társadalmilag kevert, attraktív környezet a hálózatépítés és a társadalmi tőke előmozdításának helye, mely ösztönzőleg hat a gazdasági szereplők letelepedésére, működésére (KLOOSTERMAN, R.-VAN DER LEUN, J. 1999, VAN KEMPEN, R. *et al.* 2006).

3.3.6. Elméleti keret, a városi diverzitás és a városrehabilitáció kapcsolata

A térbeli-társadalmi vizsgálatok elméleteinek elmúlt évtizedekbeli átalakulásáról összegezve megállapítható, hogy egyrészt a kutatások homlokterébe a térbeli-társadalmi elkülönülés vizsgálata (pl. szegregáció, dzsentifikáció) mellett új irányzatként kezd megszilárdulni a társadalmi keveredés vizsgálatának elméleti koncepciója, tudományrendszertani pozíciója. Másik lényeges folyamatként említhető a kutatási elméletek komplexebbé, multidiszciplináris jellegűvé válása, az elméletek kontextuális megközelítésének fokozódása. A komplexebb vizsgálatok egyben azt is jelentik, hogy a kortárs elméleti irányzatok a kvantitatív elemzési eszköztárat kvalitatív elemzési módszerekkel egészítették ki, ezzel együtt a szociálökológiai szemléletet a kontextuális megközelítési mód váltotta fel. Földrajzi szempontból kiemelendő, hogy a makroszintű, strukturális megközelítés felől az elméletek középpontjába a mikroszintű (pl. városrészi vagy az alatti) elemzések kerültek, és a korábbiakhoz képest felértékelődött a hálózatok, kapcsolatok elemzésének szerepe.

A térbeli-társadalmi vizsgálatok mellett a hazai városrehabilitáció elmélete és gyakorlata is jelentősen átalakult. Az 1980-as évek épület-, és infrastruktúrafejlesztésre irányuló városrekonstrukciós beavatkozásaitól, a 2000-es évek integrált, szociális típusú városrehabilitációig a városmegújító beavatkozások egyre összetettebbekké, sokszereplőssé váltak. A városrészek társadalmi-gazdasági differenciálódásával párhuzamosan a városrehabilitáció diverzifikálódásának lehettünk tanúi. A doktori kutatás elméleti keretét és benne a vizsgálatok fő területét vázolja fel a 8. ábra.

8. ábra A diverzitás a térbeli-társadalmi vizsgálatok és a városrehabilitáció kontextusában

Forrás: saját szerkesztés

A 7. ábra szemléltette a hiperdiverzitás elméleti keretén belül a városrehabilitáció helyét, melyet a városi kormányzáson belül helyeztem el, olyan tényezőként, amely jelentős befolyással van a városi diverzitás alakulására és ezen keresztül a társadalmi kohézióra, a társadalmi mobilitásra és a gazdasági teljesítményre. A 8. ábra nyújt átfogó képet arról az összefüggésről, hogy miként viszonyul a doktori kutatás diverzitásvizsgálata a térbeli-társadalmi vizsgálatokhoz, valamint a városrehabilitációhoz.

3. A KUTATÁS MÓDSZERTANA

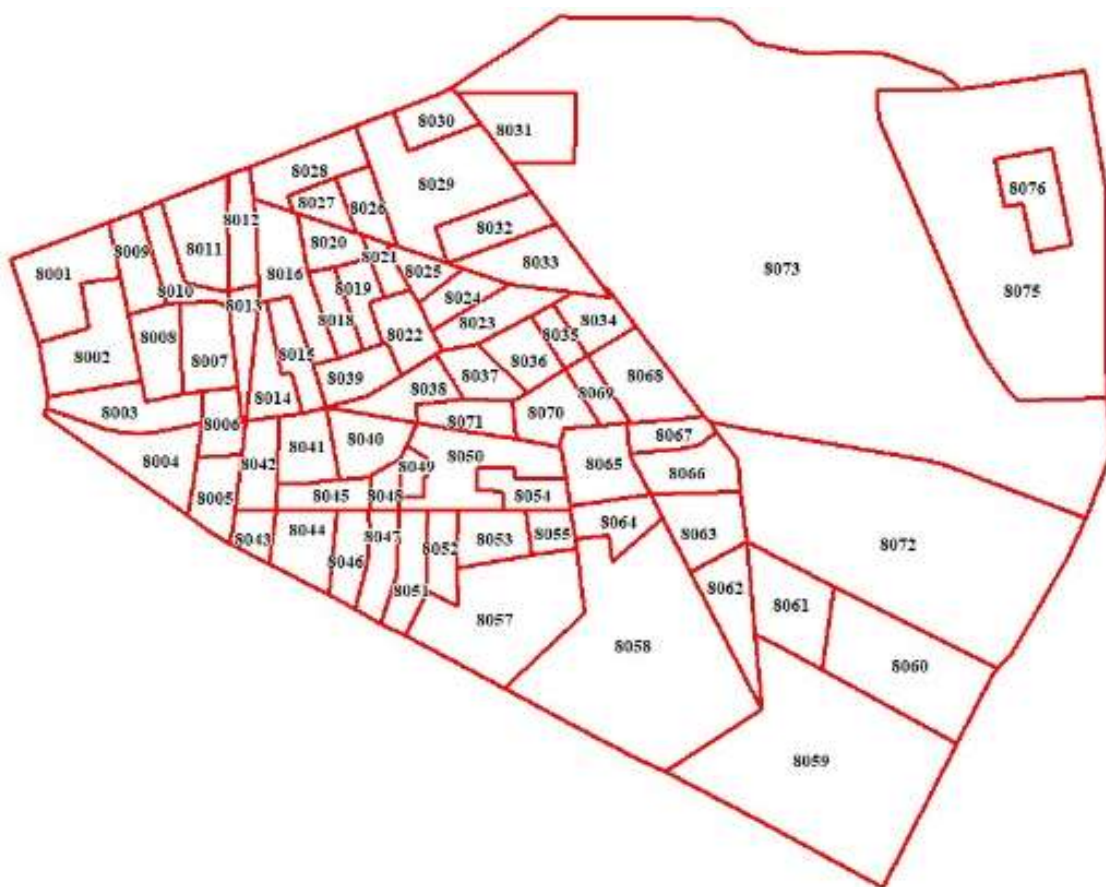
3.1. A városrehabilitáció vizsgálatának kutatási módszerei

A városrehabilitáció elméletének és gyakorlatának elemzése során elsősorban a szakirodalom elemzését helyeztem a középpontba, ugyanakkor támaszkodtam statisztikai adatokra is (pl. városrehabilitációs célú támogatás-felhasználás).

3.2. A diverzitás kutatás kvantitatív módszereinek ismertetése

A társadalmi sokszínűség vizsgálata során először a kutatás mintaterületének, Józsefvárosnak a fejlődését elemeztem jellemzően statisztikai adatok (KSH B-STAR) segítségével. A kutatás során azonban támaszkodtam a helyszíni terepbejárások, valamint a saját helytörténeti kutatásaim tapasztalataira (pl. „Józsefváros, Magdolna-negyed – egy városrész ébredése” c. helytörténeti kiállítás, N&N Galéria, Budapest, 2005). A doktori kutatás során a következő kvantitatív elemzési módszereket alkalmaztam: munkaerőpiaci szegmentáció vizsgálat, disszimilaritási index számítás, valamint szegregációs index számítás. A statisztikai számítások elvégzéséhez a Microsoft Excel, az eredmények szemléltetéséhez a térinformatika (GIS) eszközeit (MapInfo) vettem igénybe. Józsefváros térbeli-társadalmi szerkezetének feltárásához, továbbá a rendszerváltozást követő időszak során végbement változások vizsgálatához a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) 1990., 2001., valamint 2011. évi népszámlálási, valamint a Budapesti Statisztikai Adatok Rendszere (B-STAR) adatait vettem alapul. A földrajzi vizsgálatot több területi szinten végeztem el. A legalacsonyabb területi szinten lévő egységeket Józsefváros közigazgatási területén belül lehatárolt 77 körzet képezi (9. ábra).

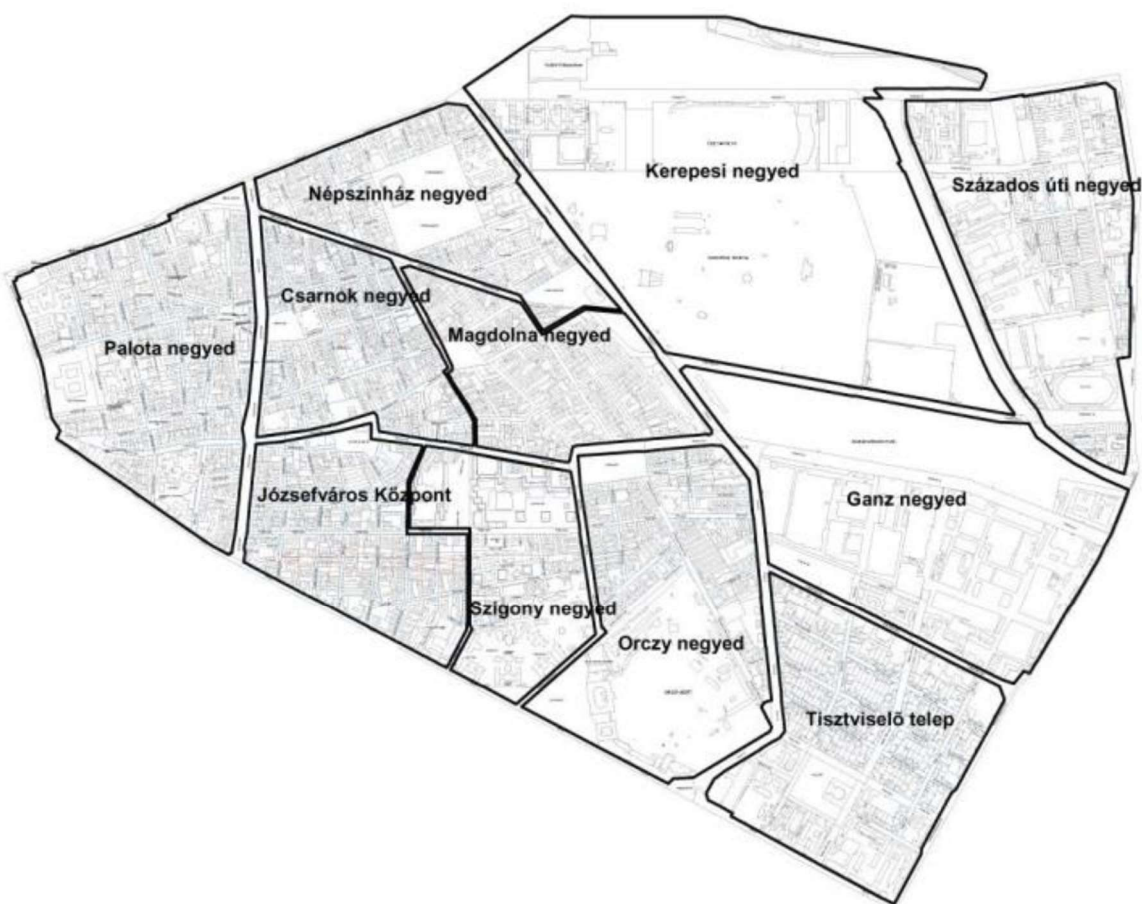
9. ábra: A térbeli társadalmi elemzés alapját képező területegységek áttekintő térképe

Forrás: Kovács Z. és Szabó B. (2015) felosztása alapján saját szerkesztés

A mikroegységek lehatárolása az adott kerületrészt településmorfológiai jellege, és a városszerkezeti adottságok alapján történt, figyelembe véve a lakosságszám kiegyenlített jellegét. A tömböknél nagyobb, viszont a városrészeknél kisebb földrajzi egységek lehatárolását indokolja, hogy a kutatás célja Józsefváros térbeli-társadalmi mozaikosságának minél pontosabb meghatározása. Az elemzés területegységeinek jelentős, de nem túl magas száma még kezelhetővé, áttekinthetővé teszi a vizsgálatok eredményeit, mindemellett viszonylag részletes képet kaphatunk a földrajzi különbségekről. A népszámlálási adatok megfelelő térbeli felbontásban álltak rendelkezésre az 1990., 2001. és 2011. évi adatfelvétel időpontjából, ami részletes térbeli-társadalmi elemzésre adott lehetőséget. A szegregációs és társadalmi keveredés elemzéséhez lehatárolt földrajzi egységek kompaktak, relatív kis kiterjedésű, kb. 1.000 fős lakossággal rendelkező körzetek. Az azonos népességszámmal rendelkező területi egységek lehatárolása érdekében a különböző népszámlálásokhoz tartozó területi felosztások nem teljesen egyeztek meg egymással. 1990 és 2001 között tíz körzetet, 2001 és 2011 között három körzetet érintően volt szükség a körzethatárok módosítására. A statisztikai alapú vizsgálatot a 11 városnegyed alapul véve is elvégeztem. A mezoszintű egységek azok a városrészek, amelyek a 2005-ben elfogadott kerületfejlesztési stratégiában (SÁRKÁNY Cs. *et al.* 2005) lettek meghatározva és a 2008-ban (ALFÖLDI Gy. *et al.* 2008), valamint a 2015-ben (BEDŐCS B. *et al.* 2015) elfogadott városfejlesztési stratégiában is megerősítésre kerültek (10. ábra). Az elemzés során összehasonlító jelleggel kitértem Budapest diverzitási viszonyaira is, amely már kerületi szintű vizsgálatot jelentett.

10. ábra Józsefváros városnegyedei

Forrás: Rév8 Zrt., 2005

A társadalmi szegregáció időbeli változásának mérésére foglalkoztatási adatokat használtam, amelyek mindhárom rendszerváltást követő népszámlálás időpontjában rendelkezésre állnak (1990., 2001., 2011.), így lehetőség nyílik a társadalmi változások két évtizedes időtávban történő vizsgálatára. A foglalkozás a társadalmi-gazdasági státusz meghatározásának széles körben elfogadott indikátora, valamint segítségével meghatározható az egyén társadalmi hierarchiában betöltött szerepe is (MORGAN, B. 1980). A foglalkozási típusok meghatározására a Foglalkozások Egységes Nemzetközi Osztályozási Rendszerének (International Standard Classification of Occupations, röviden: ISCO) felosztását alkalmaztam. Az ISCO az egyik legelfogadottabb osztályozás a munkaerőpiac tagolódásának vizsgálatára, továbbá a kelet-közép-európai országokban a jövedelmi különbségek és a társadalmi egyenlőtlenségek, ebből adódóan a posztszocialista társadalmi-gazdasági rétegződés feltárására (SMITH, A. *et al.* 2008, MARCINCZAK, S. *et al.* 2012). A 2. melléklet tartalmazza egyrészt az ISCO osztályozása szerinti tíz foglalkozási csoport meghatározását, másrészt az egyes csoportokhoz társítható képzettségi és iskolai végzettségi szinteket. A 3. mellékletben összefoglalom, hogy az egyes képzettségi szintek miként feleltethetők meg a legmagasabb befejezett iskolai végzettség kategóriáinak. A csoportosítás szerint a legmagasabb végzettségi szint a diplomát adó végzettséggel, a harmadik szint a felsőfokú továbbképzéssel, a második szint a bizonyítványt adó középfokú végzettséggel, míg a legalacsonyabb képzettségi szint a legfeljebb általános iskolai végzettséggel azonosítható.

Az előzőekben részletezett osztályozáson a kerületi társadalom sajátosságaihoz igazodva egyszerűsítettem, amely két foglalkozási csoport elhagyását jelentette. Józsefvárosban a mező-, erdőgazdálkodás és halászati ágazatban elhanyagolható volt a foglalkoztatottak száma, és a fegyveres erőknél szolgálatot teljesítők aránya is radikálisan visszaesett a rendszerváltozást követően. A két foglalkozási csoport nullához közeli arányának elhagyásával nem torzulnak az elemzés eredményei. Így a társadalmi státuszon alapuló szegregációs minták elemzéséhez nyolc foglalkozási csoportot használok fel. Az ISCO-nomenklátúra a foglalkozási csoportokat négy képzettségi szinthez rendeli. A kategorizálást tovább vezetve a társadalmi-gazdasági elkülönülés, valamint a társadalmi keveredés elemzéséhez a nyolc foglalkozási csoport alapján három társadalmi-gazdasági státusz szerinti kategóriát képeztem (4. táblázat).

4. táblázat A foglalkozási csoportokból képzett társadalmi-gazdasági státusz kategóriák

Sor-szám	ISCO-08 foglalkozási csoportok	Összevont társadalmi-gazdasági státusz szerinti csoportok
1	Vezetők	Magas státuszú
2	Értelmiségiek	
3	Technikusok	Közepes státuszú
4	Hivatalnokok	
5	Szolgáltatók	Alacsony státuszú
6	Iparosok	
7	Gépkezelők	
8	Szakképzetlenek	

Forrás: saját szerkesztés

A helyi társadalom térbeli mintázatának kimutatására két hagyományosnak mondható elemzési módszert alkalmaztam; a szegregációs-index, valamint a disszimilitási index számításokat.

A mutatók jól jelzik egyrészt a lakóhelyi elkülönülés mértékét, másrészt rávilágítanak arra, hogy mely társadalmi-gazdasági különbségek esetében mutathatók ki földrajzi távolságok. A társadalomföldrajz a Hoover-index logikáját használja leggyakrabban a társadalmi csoportok térbeli koncentrációjának, egymástól való lakóhelyi elkülönülésének elemzésekor. Disszimilitási indexnek (DI) nevezzük abban az esetben, ha két népességcsoport terület elhelyezkedésének különbségét mérjük vel (DUNCAN, O.D.-DUNCAN, B. 1955, PROBÁLD F. 1974, CSANÁDI G.-LADÁNYI J. 1992). Az index segítségével két társadalmi (pl. foglalkozási, etnikai) csoport földrajzi távolságát, azaz a megoszlásukban fellelhető különbséget határozhatjuk meg. A szegregáció statisztikai értelmezése szerint két társadalmi csoport között akkor nincs szegregáció, ha a két csoport mindegyik területi egységben azonos arányban van jelen. Minden más esetben a két csoport valamilyen mértékű szegregációjával van dolgunk. Ezzel a módszerrel térképezhetjük fel a társadalmi csoportok közötti keveredést is.

A disszimilitási index azt mutatja meg, hogy mennyiben tér el két népességcsoport területi elhelyezkedése a szegregációmentes elrendezéstől (NEMES NAGY J. 1998). Az index értéke 0 és 1 közötti értéket vehet fel. 0 az index értéke, amennyiben nincs szegregáció és 1, amennyiben abszolút szegregáció mutatható ki.

A disszimilitási index képlete:

$$D = \frac{1}{2} \sum_{i=1}^n \left| \frac{x_i}{X} - \frac{y_i}{Y} \right|$$

ahol:

x_i jelenti az „A” társadalmi létszáma i területegységen belül,

y_i jelenti a „B” társadalmi csoport létszáma i területegységen belül,

X jelenti az „A” társadalmi csoport összlétszáma,

Y jelenti a „B” társadalmi csoport összlétszáma,

n jelenti a területegységek számát.

A szegregációs index egy adott társadalmi (pl. foglalkozási, etnikai) csoportnak az összes többihez viszonyított elkülönülését adja meg. A szegregációs index esetében először kiszámoltam az adott társadalmi csoport és az összes népesség disszimilitási indexét, majd ezt elosztottam az adott csoport és az összes népesség 1-ből kivont hányadosával.

A szegregációs index képlete:

$$S = \frac{D_s}{1 - \frac{\sum x_{ai}}{\sum x_{ni}}}$$

ahol:

D_s az adott társadalmi csoport disszimilitási index értéke,

x_{ai} az adott társadalmi csoport összlétszáma,

x_{ni} a teljes népesség létszáma.

3.2. A diverzitás kutatás kvalitatív módszereinek ismertetése

3.2.1. A szakpolitikai diskurzus elemzésének módszertana

A városi sokszínűség társadalmi-gazdasági, szociális és etnikai szempontból történő megközelítése, valamint az életmódok, az attitűdök és a tevékenységek diverzitása tekintetében először a szakpolitikai diskurzusokat vizsgáltam. A kutatás kvalitatív megközelítésen alapul, dokumentumelemzést és félig strukturált interjúk eredményeit tartalmazta. A kutatás keretében jogszabályokat, stratégiai dokumentumokat (4. melléklet) és a témával kapcsolatos korábbi kutatások eredményeit vizsgáltam. 2013. augusztus és 2014. április között félig strukturált interjúk készültek a közigazgatás különböző szintjeiről kiválasztott szereplőkkel a kormányzati szervektől a fővárosi önkormányzaton keresztül a kerületi önkormányzati és civil szervezetekig (5. melléklet), valamint helyi kezdeményezések képviselőivel (6. melléklet).

3.2.2. A sokszínűség lakossági megítélésének módszertana

A doktori kutatás során 50 kerületi lakossal készült félig strukturált mélyinterjú. A józsefvárosi lakosság sokszínűségének minél pontosabb feltérképezése érdekében az interjúalanyok különböző csatornákon keresztül lettek kiválasztva. A terepmunka megkezdése előtt egy 25-30 potenciális interjúalanyt tartalmazó lista készült, melynek forrása alapvetően két részre osztható. Egyrészt a kerületi munkám során megismert személyek jelentették a potenciális interjúalanyok csoportjának alapját, másrészt a baráti és ismerősi kapcsolatokon keresztül kerültek kiválasztásra egyes személyek. Összességében az 50 interjúalany 40%-a (20) köthető közvetlenül a Rév8-nál folytatott munkámhoz és 20%-a (10) az ismerősi körhöz. A kiválasztás során törekedtem arra, hogy a lakóhely, az életkor, a nem, a képzettség és a foglalkozás szempontjából a megkérdezettek csoportja leképezze a kerületi lakosság sokszínűségét.

A lakosok közül sokan a kerületben aktív társadalmi életet éltek vagy foglalkozásuk jellegéből adódóan sok embert ismertek (pl. társasházi közös képviselő, civil szervezeti tag, tanár). Szerepük a további interjúalanyok felkutatásában kulcsfontosságú volt, hiszen segítségükkel sikerült a „hólabda-módszerrel” új kapcsolatokra szert tenni. A kutatásban való részvétel mindenki számára önkéntes volt. Mindazonáltal az alacsonyabb státuszúak, illetve a bevándorlók megközelítése nehezebb volt, ezért ezek a megkérdezettek kisebb tárgyi vagy pénzbeli „honoráriumban” részesültek. Az interjúalanyok kiválasztásánál figyeltem arra, hogy a csoport minél kiegyensúlyozottabb képet mutasson Józsefváros sokféleségéről (7. melléklet). A minta azonban bizonyos hiányosságokkal rendelkezik, például a nők (62%) és a középkorúak (különösen a 31 és 60 év közötti) felülreprezentáltak. A legnehezebb feladatot a kelet-ázsiai bevándorlók (kínai, vietnami) jelentették. Józsefvárosban a legjelentősebb etnikai csoportok közé tartoznak, jelentős hatást gyakorolnak a városképre, a kerület gazdasági életére, viszont zárt közösségekben élnek, és a kutatásba való bevonásuk nagy nehézséget okozott. A civil szervezetek (pl. bevándorló érdekképviselői csoportok) és más helyi kezdeményezések segítségét kértük, de erőfeszítéseink kevés sikerrel jártak.

A lakossági interjúalanyok közül 31 nő és 19 férfi volt. A válaszadók legnagyobb csoportja, több mint egyharmada, a 31-45 éves korosztályhoz tartozik (19), míg a 18-30 éves korosztályban a megkérdezettek száma 9 fő volt. A további válaszadók közül 13 fő a 46-60 éves korosztályból került ki. A 60 év feletti interjúalanyok száma 9 (kettő közülük több mint 75). Az etnikai háttérre vonatkozó adatok a válaszadók önkéntes bevallásán alapultak. A mintát döntően magyar nemzetiségűek alkották, azonban az interjúalanyok egynegyede (13) a magyar mellett legalább egy másik nemzetiséghez tartozónak is vallotta magát. 8 megkérdezett számolt be külföldi születési helyről; főként a szomszédos országokból, Szlovákiából és Romániából.

A családi állapot szerint a megkérdezettek közül 28 házas, 16 egyedülálló, 5 elvált és 1 özvegy volt. A válaszadók fele (26) 20 vagy annál hosszabb ideje élt Józsefvárosban, míg 9 fő kevesebb, mint 5 évvel ezelőtt költözött a kerületbe. Az újonnan érkezők fontos szerepet játszanak a Józsefvárosban zajló dzsentrifikáció szempontjából. A többi interjúalany tartózkodási ideje: 5-9 év 7 fő, 10-14 év 5 fő, 15-19 év 3 fő. A megkérdezettek területi eloszlásáról megállapítható, hogy mind a 11 negyedben sikerült interjúalanyokat megszólaltatni, legtöbbjük Középső-Józsefvárosban él (8. melléklet).

3.2.3. A sokszínűség vállalkozói megítélésének módszertana

A kutatási eredmények a Józsefvárosban 36 vállalkozóval és vállalkozói szempontból 4 kulcsszereplővel (közülük kettőnek vállalkozása is volt, így összesen 38 vállalkozást sikerült elérni) folytatott mélyinterjúkon alapulnak, melyek 2015. szeptember és 2016. január között készültek (9. melléklet). Többfajta vállalkozóval sikerült kapcsolatba lépni, többek között a vállalkozás tevékenységi köre, a vállalkozás nagysága és a cégforma, a tulajdonos vagy a munkavállalók származása szerint. Emellett négy kulcsszereplővel készült interjú, akik mélyebb ismeretekkel rendelkeztek Józsefváros üzleti környezetéről. Köztük volt a kerületben illetékes kereskedelmi és iparkamara képviselője, önkormányzati szakember, és olyan személy is, aki a bevándorlók számára nyújtott támogató szolgáltatásokat a vállalkozások alapítása és működtetése terén. Az interjúalanyokat különböző csatornákon keresztül sikerült elérni. Egyrészt, egy régi lakos kulcsszemélyként közvetített a vállalkozók felé. Rajta keresztül az interjúalanyok mintegy harmada (többnyire egyéni-, mikro- és kisvállalkozás) került bevonásra. Másrészt, Rév8 Zrt-n keresztül sikerült gazdasági szereplőket elérni, a cég által széles körben kiépített vállalkozói hálózat révén. Harmadrészt, két vállalkozót a „hólabda”-módszerrel sikerült elérni, és végül különösen az etnikai háttérű vállalkozókat, közvetítők nélkül, spontán, az utcáról belépve sikerült megkérdezni.

A minta összeállítása során cél volt, hogy a megkérdezettek megfelelő módon leképezzék Józsefváros sokszínűségét és ezáltal kiegyensúlyozott kép alakuljon ki a kerület vállalkozói aktivitásáról, ugyanakkor a minta több hiányossággal rendelkezik. Először is, a női vállalkozók alulreprezentáltak, mivel a megkérdezettek közül csak hét volt nő. Ez az arány egyébként összhangban van az országos tendenciákkal, mely szerint a férfiak aktívabban vesznek részt a vállalkozói tevékenységekben, a férfiak a cégek vezetői között is felülreprezentáltak. Másodszor, Józsefvárosban az afrikai bevándorlók népes közössége volt jelen, de ebből a csoportból senkit sem sikerült megszólítani, részben a vállalkozók időhiánya, részben a bizalmatlanság miatt. Harmadszor, a megkérdezettek többsége az idősebb korosztályhoz tartozott, mindössze három volt 35 évnél fiatalabb. Végül megemlítenéd, hogy Józsefváros egyike az informális és illegális gazdaság központi területeinek, azonban ebből a „szektorból” nem sikerült interjúalanyt megszólaltatni. A 38 megkérdezett vállalkozás az életkor alapján meglehetősen arányos eloszlást mutatott, 30-39 év közötti nyolc, 40-49 év közötti kilenc, 50-59 év közötti hat, 60-69 év közötti tizenhárom, és 70-79 év közötti korcsoportból két interjúalany került ki. Az idősebb vállalkozók nagy aránya a rendszerváltozás gazdasági hatásának következménye.

A megkérdezett vállalkozók többsége Budapesten született (25). Két interjúalany született a fővárosi agglomerációban, öten vidékről származtak. Az etnikai vállalkozások számos típusa képviseltette magát a kutatásban. Az etnikai háttérrel rendelkező vállalkozók közül egy interjúalany romániai származású (de magyar nemzetiségű), két válaszadó született Törökországban, míg a fennmaradó három Iránban, Kínában és Vietnámból származott. A vállalkozók etnikai háttérét figyelembe véve, 25 magyarnak, egy cigánynak, egy kurdnak, egy töröknek, egy perzsának, egy kínainak és egy vietnáminak vallotta magát.

A megkérdezett vállalkozók lakóhelye csak harmadrészen (12) volt józsefvárosi, 26 vállalkozó Budapest más kerületeiből, vagy az agglomerációból jár a kerületbe. A vállalkozások a fő tevékenységi köre alapján öt típusba sorolhatók: A vállalkozások első csoportját a hagyományos „kisiparosok” alkották. Ebbe a vállalkozástípusba 10 interjúalany tartozott: asztalos, kárpitos, bórdíszműves, órás, kalapos, hegedűkészítő, üveges, ékszerész, nyomdász és műköves. A második csoportot a „kiskereskedők” alkották. Ez a csoport szintén 10 vállalkozást foglalt magába: egy perzsa élelmiszerbolt, egy török szupermarket, egy török hentes és élelmiszerüzlet, egy vietnami kisbolt, egy virágüzlet, egy papír-írószerek bolt, egy kínai bolt, egy bioélelmiszer üzlet, egy zöldséges és egy könyvkiadó. A fenti két vállalatcsoport a megkérdezett vállalkozások több mint felét fedte le. A vállalkozások harmadik csoportja a „turizmus és vendéglátás” szektorhoz volt köthető. Ez a csoport kilenc vállalkozást tartalmazott: egy háromcsillagos szálloda, egy luxus apartmanhotel, egy elegáns zsidó étterem, egy olcsó kínai gyorsétterem, két cukrászda, két multikulturális söröző és kávézó, valamint egy közösségi központtal rendelkező romkocsmá. A vállalkozások negyedik csoportja a „tanácsadói és mérnöki szolgáltatások” tevékenység típusba volt sorolható. Ezt az ágazatot öt vállalkozás képviselte, egy környezetvédelmi tervezőiroda, egy ingatlanfejlesztő holding, két építőipari vállalat és egy mérnöki tanácsadó iroda. Végül, a vállalkozások ötödik csoportja a „lakossági szolgáltatások”-nak volt tekinthető. Ezt az ágazatot négy vállalkozás képviselte, köztük egy autószerelő, egy kutya szépségszalon, egy fordítóiroda és egy egészségügyi startup.

Az interjúk alapján megállapítható, hogy a vállalkozások közel fele bérelte üzlethelyiségét, részben a józsefvárosi önkormányzattól (6), az államtól (1) vagy magánszemélytől (11). Szinte valamennyi bérelt ingatlan üzlethelyiség volt, kivéve egy esetet (romkocsmá). A nem bérelt, hanem saját tulajdonban lévő ingatlanok nagyon különböző jellegűek voltak: épületek (4), lakóegységek (4) és üzlethelyiségek (12). Kilenc vállalkozás több telephellyel is rendelkezett, melyek közül minden második szintén Józsefvárosban volt.

Földrajzilag a Baross utca mentén sikerült több vállalkozói interjút készíteni, ahol hagyományosan magas a vállalkozók koncentrációja (a Corvin-negyed, a Csarnok-negyed és a Losonci-negyed határán), különösen a hagyományos kisiparos, kiskereskedő és lakossági szolgáltató szektorban. Ezen a területen kilenc megkérdezett vállalkozás telephelye volt található. Egy városrész kivételével (Százados úti negyed) valamennyi negyedben sikerült interjút készíteni. Tizenhét vállalkozás kötődött a városrehabilitáció által megújult területekhez. A Palotanegyedben nyolc, a Csarnok-negyedben és a Corvin-negyedben hét interjú készült. Négy interjú a Népszínház-negyedben, három a Magdolna-negyedben, három a Losonci-negyedben, kettő a Kerepesi-negyedben, és egy-egy a Tisztviselőtelepen és a Ganz-negyedben készült (10. melléklet).

A Nagykörút, a Corvin sétány és a Baross utca a forgalom, az ügyfelek gyakorisága alapján a szolgáltatások és a kiskereskedelem legfontosabb csomópontjai a kerületben. Ezek a tengelyek forgalmas tömegközlekedési útvonal mentén fekszenek, könnyen megközelíthetők, kedvező üzleti környezetet biztosítanak a Palotanegyedhez, a Corvin-negyedhez és Csarnok-negyedhez kötődően.

4. A VÁROSREHABILITÁCIÓ VIZSGÁLATÁNAK KUTATÁSI EREDMÉNYEI

4.1. A városrehabilitációt kiváltó tényezők, kihívások Budapesten

A városmegújítás területén az elmúlt 30 évben Budapesten – és a legtöbb posztszocialista nagyvárosban – egy gyors fejlődés következett be, akár a városrehabilitáció eszköztárát, akár a városmegújítás intézményi hátterét, akár a bevonható források körét (pl. globális befektetők, Európai Unió támogatások) vesszük figyelembe. Ahhoz, hogy megértsük a budapesti városrehabilitáció jelenlegi sajátosságait, elengedhetetlen feltárni azokat a legfőbb társadalmi, gazdasági, környezeti és politikai folyamatokat, amelyek az elmúlt évtizedekben végbementek. Jelen alfejezetben meghatározom a városrehabilitációt kiváltó folyamatokat, kitérve a posztszocialista sajátosságokra, valamint az aktuális jelenségekre. SAILER-FLIEGE, U. (1999) nyomán a posztszocialista városátalakulás szempontjából a rendszerváltozás időszakának legfontosabb tényezőjeként az alábbiak határozhatók meg:

- a gazdasági átalakulás nyomán megjelenő dezindusztrializáció és terciarizáció,
- a neoliberális ideológia elterjedése,
- a társadalmi egyenlőtlenségek növekedésével járó szociális átrétegződés,
- a várostervezés gyengülése, valamint
- az állam szerepének visszaszorulása

KOVÁCS Z. (2007) a történelmi városrészek fejlődését, átalakulását befolyásoló leglényegesebb hatótényezők között említi a városrehabilitációt az 1990 utáni időszakban számos más tényező mellett (pl. a politikai-irányítási rendszer átalakítása, a globalizáció és a gazdasági szerkezetváltás, a szabad ingatlanpiac helyreállítása), melyek alapvetően meghatározták Budapest posztszocialista városfejlődését. A felsorolt tényezőket kibővítve a városrehabilitációt kiváltó folyamatokat a műszaki-környezeti, a gazdasági, a társadalmi és a szervezeti szempontok szerint foglalom össze. A tényezők csoportosítása megegyezik egy korábbi tanulmányunkban (ALFÖLDI GY. – HORVÁTH D. 2009) alkalmazott felosztással, amely a józsefvárosi Mátyás tér 2005-2008 közötti közösségi részvétellel történő megújításának témájában készült. A cikk összefoglalta azokat a tényezőket, amelyek a megvalósítás szempontjából a legjelentősebb kihívást jelentették és a program során alapvetően megszabták a rehabilitációban szereplők mozgásterét:

- Felújítási deficit – műszaki-környezeti jellegű kihívások;
- Gazdasági deficit – gazdasági kihívások;
- Bizalmi deficit – társadalmi kihívások;
- Demokrácia-hiány, együttműködési deficit – szervezeti kihívások;

4.1.1. Műszaki-környezeti tényezők és kihívások

A rendszerváltozás időszakára a belvárosi lakóterületek épületállományának jelentős része műszakilag kritikus állapotba került. Az MTA Földrajztudományi Kutatóintézet 2005. évi felmérése azt mutatta, hogy a főváros pesti oldalán a belső lakóövezetben a renoválással érintett épületek aránya nem érte el a teljes épületállomány 25%-át. A rossz minőségű épületállomány térbelileg koncentrált módon helyezkedett el. A felújítási deficit a rendszerváltozást megelőző évtizedekben gyökerezik, amikor az épületállomány állami tulajdonban és tanácsai ingatlankezelő vállalatok (IKV) kezelésében volt. A rendkívül alacsony lakbér és az állami fejlesztési források hiánya miatt az ingatlanok állagmegőrzésére sem volt elegendő forrás. A városrehabilitációs beavatkozások számára a műszaki-környezeti kihívások részben abból táplálkoztak, hogy az 1960-as, 70-es évekbeli kisebb felújítási hullámon kívül jelentősebb átalakítás sem a közterületek, sem az épületállomány vonatkozásában nem jelentkezett.

A fejlesztések elmaradásához társult a karbantartás, üzemeltetés területén jelentkező egyre súlyosabb lemaradás, amely használhatatlan, funkcióvesztett, sivár és élehetetlen lakókörnyezetet teremtett. A fizikai környezet degradációjával egyfajta „elgazdátlanodás” érzése/látszata alakult ki a közösségi területeken, ami felerősítette a vandalizmust, a használati konfliktusokat (pl. prostitúció, gengszersedés) (ALFÖLDI GY. – HORVÁTH D. 2009).

A rendszerváltozást követően a korábban döntően állami tulajdonban lévő lakásállomány a kerületi önkormányzatok tulajdonba került, akiknek sem forrása, sem apparátusa nem volt a több tízezres lakásállomány fenntartására, üzemeltetésére. Ez az erőforráshiány 1990 után csak tovább fokozta a korábbi évtizedekben felhalmozott műszaki, környezeti problémákat és felgyorsította a leromlott lakónegyedek további degradációját. Jelzésértékű, hogy még a 2001. évi népszámlálás adatai szerint is a nem komfortos (substandard) lakások aránya a teljes fővárosi lakásállományon belül megközelítette a tíz százalékot (9,8%, KSH), ami 80 ezer lakást jelentett. Érdekes külön szót ejteni a közterületek, közösségi terek állapotáról, amelyek hozzáférhetősége, helyzete jelentősen meghatározza egy adott lakókörnyezet életminőségét. Az 1990-es évekre a belváros frekvenciát, magas presztízsű városrészeinek kivételével a közterületek, közösségi épületek műszaki-fizikai állapota rendkívül leromlott, többségük funkcionálisan kiüresedett, alulhasznosítottá, elhagyatottá vált (pl. játszóterek, grundok, művelődési házak). A társadalmi élet, sportolás és más közösségi használat számára rendelkezésre álló nyitott terek csak korlátozott mértékben és többnyire rossz minőségben álltak a városlakók rendelkezésére, miközben a társadalmi változások hatására a szabadidő hasznos eltöltésére alkalmas nagyvárosi közösségi terek, intézmények iránt fokozott igény jelentkezett. Évtizedek óta megoldatlan problémát jelentett a rendkívül sűrűn lakott, hanyatló városnegyedekben a kevés zöldfelület, valamint a gazdátlan foghíjtelkek jelenléte, amelyek jelentős részben a közbiztonsági és köztisztasági problémák gócpontjaivá váltak.

4.1.2. Gazdasági tényezők és kihívások

A városrehabilitációhoz vezető gazdasági folyamatok közül kiemelt jelentőséggel bír az 1970-es évek óta kibontakozó gazdasági szerkezetváltás, a rendszerváltozást követően kibontakozó neoliberális gazdaságpolitika és globalizáció. Szintén lényeges tényező, az elsősorban a posztoszocialista városátalakulás sajátosságait meghatározó privatizáció, továbbá az utóbbi évtizedben az európai uniós és hazai fejlesztési források felhasználása. Az elmúlt évtizedek városrehabilitációval érintett városrészei azok a belvárosi lakónegyedek, vegyes funkciójú, döntően ipari, kereskedelmi és közlekedési-logisztikai hasznosítású területek, amelyek a gazdasági konjunktúrát kísérő városrobbanás időszakában (19. század utolsó harmada és az 1900-as évek eleje) jöttek létre. Ezek a negyedek a korábbi funkciójukat, prosperitásukat már jóval a rendszerváltozás előtt elveszítették. A főváros leromlott városrészei a második világháború, majd azt követő évek államosításai és a rendszerváltozás hatására több lépcsőben elveszítették gazdasági szerepüket, helyi vállalkozásaik, üzleti életük az 1990-es évekre döntően elszorvadt. Mindeközben a helyi lakosság összetétele is negatív irányba változott, fokozatosan nőtt a munkanélküliek, és más szociálisan rászorulókon koncentrációja, amely egyrészt a helyi szolgáltatások iránti keresletre is kedvezőtlenül hatott, másrészt egyre nagyobb ráfordítást igényelt az önkormányzatoktól. 1990 után a belső lakóterületeken a lakófunkció kiszorítása árán fokozatosan megjelentek a *neoliberális gazdaságpolitika* által vezérelt globális kapitalizmus lokális terei, a plázák, a multinacionális vállalatok főhadiszállásai, a turisztikai funkciók (pl. airbnb), amelyek jellemzően a városközpontot és közvetlen környezetét részesítették előnyben. A szabad ingatlanpiac kibontakozása, valamint a szolgáltató szektor kiteljesedése következtében a belvárosi területek jelentős mértékben felértékelődtek. ENYEDI GY. (2007) ezt a térhódítást elkerülhetetlennek értékeli, hiszen az államszocialista rendszer évtizedeiben ez a térigény nem létezett.

Posztszocialista sajátosság, hogy 1990 után rövid időn belül megtörtént a rendszerváltozás előtt köztulajdonban lévő lakásszektor szinte teljes *privatizációja*, amelynek eredményeként a fővárosban a KSH 2017. évi adatai szerint a lakásállománynak már több mint 95%-a magántulajdonban van. Számos szerző (KOVÁCS Z.-SZIRMAI V. 2006, TOSICS I. 2006, ENYEDI GY. 2007, HEGEDÜS J. 2008, KERESZTÉLY K.-SCOTT, J. W. 2011) a városi terek funkcionális átrendeződésének egyik leglényegesebb motorjaként említi a bérlakásállomány tömeges privatizálását. A folyamat eredményeként a belvárosi lepusztult városrészek meglévő funkcióinak működése, és a potenciális területhasznosítás által érvényesíthető haszon között egyre tágabbra nyílt az olló. SMITH, N. (1979, 1982, 1984, 1996) ezt a jelenséget bérleti részként (*rent gap*) határozta meg, és elsősorban a dzsentifikáció városi folyamatának modellezésére használta. Megfelelő rés elérése esetén lehetővé teszi a már kifizetődő újbóli beruházások megindulását, amely erőforrások többek között városrehabilitáció formájában jelennek meg (újra) a korábban leértékelődött városrészekben (GYIMESI Z. 2013). SMITH ezt a folyamatot a globális egyenlőtlen fejlődés és az épített környezet második tőkekörforgásaként írta le.

A kerületi önkormányzatok számára városrehabilitációs célokra elérhető külső források közül az alábbi folyamatokat érdemes kihangsúlyozni. 2013-ban megszűnt az 1996-ban életre hívott Fővárosi Városrehabilitációs Alap, így fokozatosan kimerülőben van a Fővárosi Önkormányzat által eddig a kerületi önkormányzatok számára biztosított *városrehabilitációs keret*. Az elmúlt évtizedben, különösen Budapesten felerősödött az állami szerepvállalás és számottevő *központi költségvetésből származó* fejlesztési forrás jelent meg a városátalakításban. Az állam által kezdeményezett és lebonyolított – gyakran presztízs – beruházások, valamint zömében kormányzati intézményi, sport, oktatási és kulturális fejlesztések gyakran a leromlott városrészek rovasára valósulnak meg (pl. Ludovika Campus). Az állami beruházások nem csak közvetlen beavatkozások révén fejtik ki hatásukat, hanem az állami támogatások korlátozott volta miatt a városrehabilitációs beavatkozások elől vonják el a forrásokat. A konvergencia szabályok miatt fővárosi szinten már a 2014-2020 közötti költségvetési időszakban is jelentősen csökkent a városrehabilitációra fordítható *európai uniós források* összege. Ugyanakkor a globális és hazai makrogazdasági növekedés hatására a *magánbefektetések* szerepe különösen 2013 óta fokozatosan nő. Az ingatlan célú befektetések 2017-ra értékék a 2008-as gazdasági válság előtti szintet (CBRE 2017).

4.1.3. Társadalmi tényezők és kihívások

A városrehabilitációt kiváltó társadalmi folyamatok közül a demográfiai átalakulást, valamint a társadalom foglalkozási-jövedelmi polarizációját érdemes kiemelni. Folyamatos és súlyos kihívást jelent a főváros fejlődésére nézve az 1980-as évek eleje óta megfigyelhető és a rendszerváltozás után tovább romló demográfiai helyzet (KOVÁCS Z. 2007). Budapest társadalma nagymértékben elöregedett. A 60 éven felüli lakosság aránya a város népességén belül az 1980 és 2011 között 20,2%-ról 25,4%-ra nőtt. Mindeközben a város lakosság száma a 80-as évek elejétől kezdve 16%-kal, 2.059.226 főről (1980) 2011-re 1.729.040 főre csökkent. A belvárosi kerületek lakosság száma szenvedte el a legjelentősebb mértékű csökkenést. Az I., V., VI. kerület 2011. évi népességszáma nem érte el az 1980-as lélekszám 60%-át, míg a VII., VIII., IX. kerület a 70%-át. Mind az elöregedés, mind a radikális lakosságszám veszteség nagyon jelentős kihívások elé állította a szociális, egészségügyi és oktatási ellátórendszert, valamint a lakásrendszerre is negatív hatást gyakorolt. A demográfiai viszonyok kedvezőtlen alakulása mellett a másik legjelentősebb társadalmi folyamatként a társadalom jövedelmi polarizációja emelhető ki. Az előző részben említett gazdasági szerkezetváltással egyidejűleg jelentős differenciálódás ment végbe a munkaerőpiacon, amelynek eredményeként az elmúlt három évtizedben kialakult egy magasan kvalifikált, zömében fiatal korcsoportok tagjaiból álló, kimagasló jövedelemmel rendelkező menedzser réteg (Yuppie - Young Urban Professionals, DINKY - Double Income, No Kids).

Az alulképzett, alacsony jövedelemmel rendelkező társadalmi rétegek kiszorultak a munkaerőpiacról, akik jellemzően a hanyatló városrészekben találtak maguknak lakóhelyet. A foglalkozási-jövedelmi polarizáció a földrajzi térben markáns lakóhelyi szegregáció formájában jelent meg. A társadalmi-gazdasági átalakulás eredményeként gyökeresen átalakult a népesség lakásmobilitása, változtak a lakóhelyi preferenciák (FÖLDI Zs. 2000). Ennek nyomán már a rendszerváltozás előtt, de különösen 1990 után jelentősen felerősödött a középosztály elvándorlása a történelmi városmagból, a fizikailag leromlott városnegyedekbe a szegényebb rétegek, közöttük romák költöztek tömegesen (CSANÁDI G.-LADÁNYI J. 1992).

A munkanélküliség tekintetében a világgazdasági konjunktúra hatására 2013 óta pozitív átalakulás ment végbe, azonban ez a foglalkozási fordulat sem járult hozzá a jövedelmi egyenlőtlenségek és ezáltal a lakóhelyi szegregáció csökkenéséhez. A lakóhelyi mobilitás és szegregáció erősödése mellett a kevert társadalom kialakulása is megkezdődött, mely folyamat Budapesten és számos más kelet-közép-európai nagyvárosban a rendszerváltozást követően bontakozott ki. A jelenség tömegessé a globális migráció révén, a 2000-es évektől vált a fővárosban, kialakulása jellemzően a lepusztult városrészekhez köthető (pl. Kőbánya, Külső-Erzsébetváros, Középső-Józsefváros), amelyek új kihívást jelentenek mind a helyi társadalmak, mind az intézményi ellátórendszerek számára.

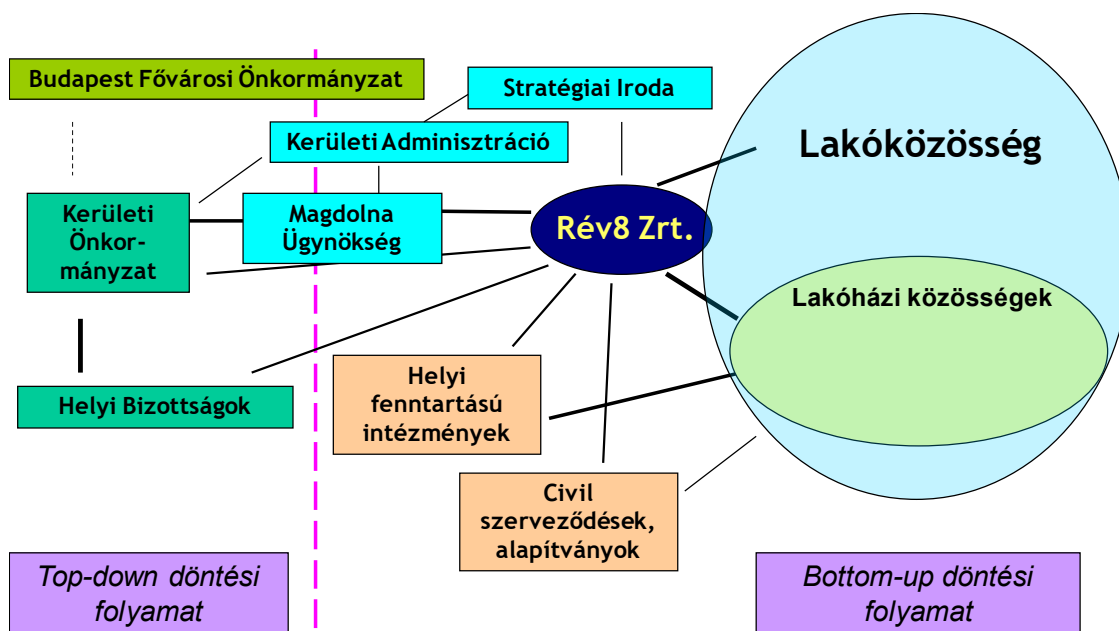
A társadalmi kihívások közül a városrehabilitáció szempontjából lényeges tényező egyrészt a helyi társadalom általánosan rossz szociális, egészségügyi helyzetéből, alacsony iskolázottságából fakadó sebezhetőség, kiszolgáltatottság, amelyről CSIZMADY A. (2011) részletesen ír tanulmányában. Másrészt fontos szerepet játszik a kölcsönös bizalom hiánya, amely legalább két síkon is kézzel fogható a társadalmon belül. Egyrészt a lakóközösségeken belüli, a szomszédság tagjai közötti bizalomhiány a társadalmi kapcsolatok hiányából fakadóan. Másrészt a rendszerváltozás előtti fél évszázadban gyökerező, azóta csak fokozódó bizalmatlanság, amely kitapintható a civil (lakosság, társadalmi szervezetek) és a közszféra (állam, önkormányzat és szervezetei) között is (ALFÖLDI GY. – HORVÁTH D. 2009).

4.1.4. Várospolitikai, szervezeti tényezők és kihívások

Az államszocialista gazdasági és politikai berendezkedés keretei között kibontakozó várospolitikai nem kedvezett a belvárosi lakóterületek fejlődésének, sőt ellenkezőleg, jelentős részben hozzájárult a belső városrészek drasztikus lepusztulásához. A városfejlesztést az ötéves lakásépítési tervek végrehajtása határozta meg alapvetően. Ennek megfelelően az 1960-as és 1970-es éveket az extenzív lakásépítési politika jellemezte, amely elsődleges céljának a fővárosba koncentrálódó lakásínség enyhítését tekintette, és a meglévő lakásállomány karbantartására kevés figyelmet fordított. A fővárosban 1960-ban több mint 120 ezer lakásigénylőt tartottak nyilván (KONDOR A. CS. – SZABÓ B. 2007). 1975-től, a szabadon, illetve kevesebb ráfordítással beépíthető területek már csak korlátozottan álltak rendelkezésre, ezért a várospolitikai a kerületközpontok rekonstrukciójára helyezte a hangsúlyt (pl. Óbuda, Újpest, Kőbánya). Ebben az időszakban 50-60 ezer, zömében alacsony komfortfokozatú lakás megszüntetése révén épültek lakótelepek, elsősorban külső kerületek városközpontjainak átépítésével. A rendszerváltozásig a belső kerületek közül többek között a Józsefvárosban, a Szigony utca mentén épült házgyári technológiájú lakótelep. Az elmúlt három évtized a városok gazdasági és társadalmi környezetének messzemenő, az épített környezetre is kiható átalakulását hozta magával. A globális trendek egy gyorsan urbanizálódó, de radikálisan egyenlőtlen városképet alakítottak ki (MACLEOD, G. 2011). A szakirodalom a folyamat mintapéldájaként tartja számon a belvárosok rehabilitációját, ami dizájnintenzív, sokemeletes plázák, szállodák és konferencia-központok, valamint ikonikus nagyberuházások megaprojektjeinek sorát eredményezte (CONNELL 1999; GRAHAM, M. 2001; TURNER 2002, DOUGLAS, H. 2007; YOUNG, K. 2010).

Az új várospolitikát több szempontból is különbözik a 20. század közepén jellemző – pl. angolszász városüzemeltetés-központú megközelítés – politikáitól (SAUNDERS, P. 1986; SAVAGE, M. *et al.* 2003). A MOLOTCH, H. (1976) által megfogalmazott „növekedési gépezet” (*Growth Machine*) elmélet szerint a posztfordi berendezkedés egyik leglényegesebb, a városrehabilitáció típusától független újdonsága a városátalakítás sokszereplős jellege. A formális kormányzati szereplők mellett új aktorok váltak érdekeltté a várospolitikát formálásában. Megjelentek a magán-, a szakmai, az önkéntes, a nonprofit szervezetek, illetve ingatlanfejlesztő városrehabilitáció esetén meghatározóvá váltak a befektetők, akik növekedési koalíciókba, a köz- és magánszféra közötti együttműködésekbe szerveződtek. Egy integrált szociális városrehabilitációs program szervezeti felépítésén keresztül is jól érzékeltethető a sokszereplőssé vált, összetett együttműködési rendszer (11. ábra). Számos szerző a városi kormányzás területén végbemenő átalakulás vezérmotívumaként a városirányításnak az üzemeltetői szemléletről a vállalkozói szemléletre történő átváltását nevezte meg (BARNEKOV *et al.* 1989; HARVEY, D. 1989; GOTHAM 2001).

11. ábra A józsefvárosi szociális városrehabilitáció szervezeti modellje

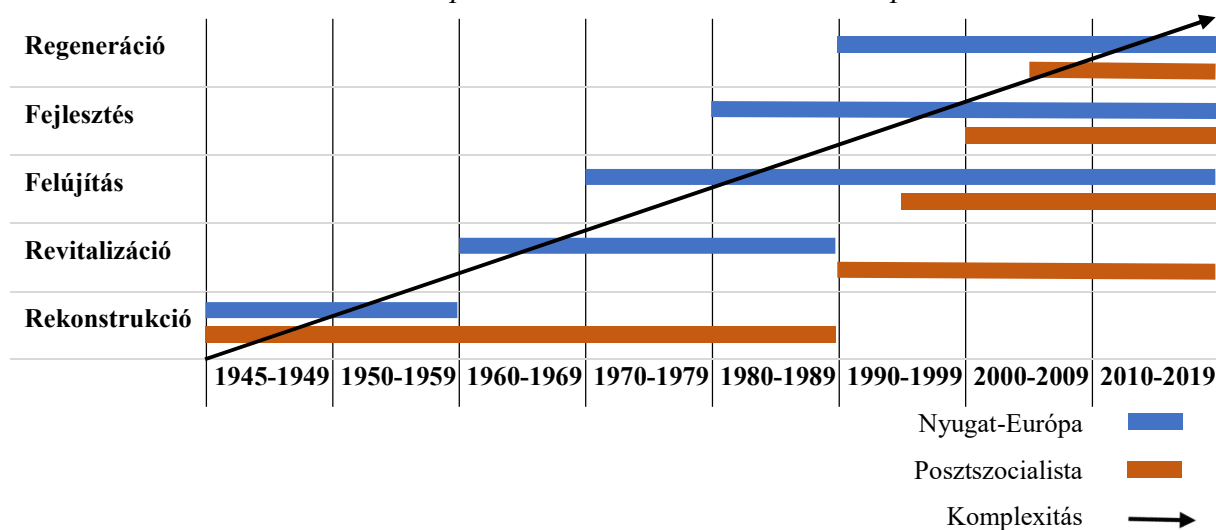
Forrás: FÖLDI, ZS.-HORVÁTH, D. 2010

A posztfordi városokban az új várospolitikai folyamatok hatására újszerű kormányzási formák születtek. Ilyen újszerű kormányzási formaként említhetjük a belvárosok városfejlesztő ügynökségeken keresztül történő intenzívebb szabályozását, fejlesztését. 1990 után következett be a posztszocialista országokban a neoliberális fordulat, amely a várospolitikát is jelentősen átalakította. A forráshiányos és gyenge állami és önkormányzati szereplők miatt a magántőke dominanciája jellemezte a városfejlesztést. A befektetői tőke városfejlesztési hasznosítására születtek az első komplex városrehabilitációs akciók a Ferencvárosban a SEM IX Városfejlesztő Zrt., a Józsefvárosban a Rév8 Józsefváros Rehabilitációs és Városfejlesztési Zrt.) lebonyolításában, amelyek PPP (Public Private Partnership) konstrukcióban, a köz- és a magánszféra együttműködésében célozták meg komplett városnegyedek átalakítását.

4.2. Az európai és a budapesti városrehabilitáció összehasonlító vizsgálata

A hazai városrehabilitációs gyakorlat a szakmai megvalósítás terén két évtized alatt eljutott a tervutasításra épülő gyakorlattól a társadalmi bevonás eszköztárának alkalmazásáig. Ennek tudható be, hogy a Nyugat-Európában szervesen, évtizedről évtizedre fejlődő eszközrendszer különböző korszakai – a megelőző 30-40 év lemaradásának köszönhetően – jelentős mértékben átfedésbe kerültek. A városrehabilitációs beavatkozások egyre komplexebbekké váltak (12. ábra). A zaklatott ütemű fejlődésnek tulajdonítható, hogy napjainkban Magyarországon az eltérő városrehabilitációs modellek mind jelen vannak (diverzifikáció). Különösen az 1990-es és 2000-es évek átalakulásában nagyon jelentős szerepet játszottak az Európai Unió irányelvek (pl. komplexitás, partnerség, szubszidiaritás, területi alapú személet, integrált megközelítés), amelyek helyi alkalmazása – elsősorban a pályázati rendszerek által – ajánlottá, bizonyos esetekben kötelező érvényűvé vált.

12. ábra A városrehabilitáció típusainak időbeli alakulása és komplexitásának változása

Beavatkozás jellege	Beavatkozás célja	Város-rekonstrukció	Város-revitalizáció	Város-rehabilitáció	Város-regeneráció
Fizikai-műszaki	lakó- és intézményi épületek felújítása, újjáépítése				
Környezeti	közterület-fejlesztés, közösségi terek létrehozása				
Gazdasági	vállalkozás-fejlesztés, ingatlan befektetések	Nem jellemző			
Társadalmi	szociális felzárkóztatás, közösségfejlesztés	Nem jellemző	Nem jellemző		
Jelmagyarázat		Erős	Közepes	Gyenge	Nem jellemző

Saját szerkesztés

Az irányelvek gyakorlati megvalósítását számos tényező nehezítette (pl. politikai elköteleződés hiánya, tapasztalat és szakmai tudás hiánya, jogszabályi akadályok, gyenge civil szféra, ágazati beidegződés), emiatt jelentős torzulásokat, hiányosságokat szenvedtek el a városrehabilitációs programok.

Mindezek ellenére jelentős előrelépés történt a hazai városrehabilitáció terén, melynek eredményeként az 1960-as évektől egymástól eltávolodó nyugat-európai és hazai gyakorlat között érzékelhető közeledés következett be (5. táblázat).

5. táblázat A városrehabilitáció fejlődési szakaszai a fejlett országokban és hazánkban

Időszak	Fejlődési szakaszok Nyugat-Európában	Stratégia, fejlődési irány (fejlett országok)	Fejlődési szakaszok Budapesten* (posztoszocialista)
1950-es évek	Rekonstrukció (reconstruction)	Régi városrészek rekonstrukciója gyakran „masterplan” alapján, szuburbanizáció	Újjáépítés (pl. Corvin-negyed egyes részei)
1960-as évek	Revitalizáció (revitalisation)	Városszéli negyedek felépítése, korai városrehabilitációs kísérletek, szuburbanizáció	Rekonstrukció (pl. Óbudai kísérleti lakótelep)
1970-es évek	Felújítás (renewal)	In situ felújítások, lakónegyed szintű tervek, periféria fejlődése, <i>dezurbanizáció</i> *	Városközpont-rekonstrukció (buldózeres rehabilitáció, pl. Szigony utcai lakótelep)
1980-as évek	Fejlesztés (redevelopment)	Nagy fejlesztési tervek, zászlóshajó projektek, <i>dezurbanizáció</i> *	Szocialista (tömb)rehabilitáció (pl. Klauzál tér, Ferenc tér)
1990-es évek	Regeneráció (regeneration)	Átfogó várospolitikai és gyakorlat, integrált problémakezelés, <i>globalizáció urbanizációja</i> *	Tömbrehabilitáció (pl. Középső-Ferencváros, Palotanegyed)
2000-es évek*	Regeneráció (regeneration)	Partnerségi programok, helyi közösség-orientált fejlesztések, <i>globalizáció urbanizációja</i> *	Komplex városrehabilitáció (pl. Corvin Sétány Program)
2010-es évek*	Regeneráció (regeneration)	Innovatív programok, smart fejlesztések, <i>globalizáció urbanizációja</i> *	Integrált városrehabilitáció (pl. szociális), kiemelt állami fejlesztések

Forrás: EGEDY T.-KOVÁCS Z. (2005) alapján * saját szerkesztés

2010 után egy kettősség tapasztalható a hazai városrehabilitáció vonatkozásában, egy új korszak azonosítható. Egyrészt a még elérhető EU-támogatások, valamint az átalakuló fővárosi támogatási rendszer hatására a komplex programok, a társalmi bevonás különböző formái széles körben elterjedtek a kerületek városrehabilitációs gyakorlatában (pl. III., XI., XIII., XIV., XVIII. kerület). Meglátásom szerint a 2008 utáni gazdasági válság is bizonyos tekintetben segítette az integrált, partnerségre épülő programok kialakulását, hiszen a problémák egyre sokrétűbben jelentkeztek, kezelésük is komplexebb megközelítést kívánt. A befektetői (magán, állami) források hiánya a közösségi erőforrások becsatornázását és ezáltal a szorosabb helyi együttműködések megjelenését vonta maga után. Trendjellegű folyamatként határozható meg, hogy az idő előrehaladtával a lepusztult városrészek megújítására fókuszáló beavatkozások egyre komplexebbé váltak, és a pusztán fizikai-műszaki szempontok felől egyre inkább a társadalmi-gazdasági, kulturális szempontok érvényesítésének irányába haladtak.

A doktori kutatás tudományos megközelítésében a „komplexitás” az a jellemző, amely alapján egy városfejlesztési tevékenység városrehabilitációnak nevezhető. Ez alatt azt értem, hogy egy adott városrész megújítását célzó kezdeményezés akkor tekinthető rehabilitációnak, amennyiben az adott városrész megújítása során az alkalmazott eszközök a műszaki, környezeti, gazdasági és társadalmi problémák közül legalább két elemre érdemi megoldást kínálnak, hangsúlyosan, programszinten foglalkoznak az adott szakterülettel. A helyi sajátosságokat figyelembe vevő, egyedi programok felépítése között kimutatható különbségeket a 13. ábra szemlélteti.

13. ábra A városrehabilitációs típusok eltérő elemei

Városi dimenzió	Projektelelemek	Ingatlanfejlesztő városrehabilitáció	Kulturális-gazdaságfejlesztő városrehabilitáció	Szociális városrehabilitáció
Műszaki, környezeti	Lakóépület-felújítás			
	Lakóépület-fejlesztés			
	Közterület-rehabilitáció			
	Közösségi terek létrehozása			
	Intézmény-fejlesztés			
Társadalmi	Oktatási, képzési programok			
	Szociális programok			
	Közösségfejlesztő, programok			
	Kulturális programok			
	Bűnmegelőzési programok			
Gazdasági	Befektetői program			
	Vállalkozás-fejlesztés			
	Foglalkoztatás, munkahelyteremtés			
Józsefvárosi példa	Érintett városrész	Corvin-negyed	Palotanegyed	Magdolna-negyed

Forrás: saját szerkesztés (szürke cella=jellemző; üres cella=nem jellemző)

Példaként említhető a Corvin Sétány Program, amelyet egyes szerzők, szakemberek nem is tekintenek városrehabilitációnak, illetve városrekonstrukciós beavatkozásként, ingatlanfejlesztésként írnak le (KOSZORÚ L. 2010, SZEMEREY S. 2010). Ez az állítás abban az esetben is a vita tárgyát képezheti, ha csak a fizikai produktumot nézzük, hiszen a teljes akcióterület viszonylatában a bontandó lakások, épületek aránya még a 40%-ot sem éri el. A program komplexitását a projekt szerves részét képező társadalmi programrész adja. A társadalmi program tartalmazta a rehabilitáció által kiköltöztetéssel érintett lakosság kerületen belüli lakóhelybiztosításának átfogó programját (egyéni szabott tanácsadás; cserelakások biztosítása; új bérházak építése).

A hazai gyakorlatban 2010 után tapasztalható kettősség vonatkozásában másodsorban kiemelhető, hogy az utóbbi évtizedben az állam szerepe, befolyása folyamatosan erősödik a városfejlesztés terén is, és a tendencia további fokozódása várható a 2020-as években, melyet feltételezést a gyakorlati tapasztalatom, illetve a megszülető jogszabályok támasztanak alá. Részben ezzel függ össze, hogy egyre több jel utal a városrehabilitáció gyakorlatának hagyományos eszközökhöz való visszatérésére (pl. erősödő városrendezési szemlélet, komplexitás hiánya, kevésbé fenntartható beruházások). Az okokat az alábbiakban lehet összefoglalni.

A közsférában fokozatos centralizáció ment végbe, ennek hatására a korábbi városfejlesztő műhelyek, többek között a városrehabilitációs társaságok kompetenciái fokozatosan szűkültek (pl. Rév Zrt. 2011-től), illetve átalakításra vagy megszüntetésre kerültek (pl. SEM IX Zrt. 2012). A 2014-2020-as költségvetési ciklusban csökkent az Európai Unió források jelentősége a fővárosi városrehabilitáció terén, ennek következtében szűkültek a bevonható (külső) források és csorbultak a haladónak tekinthető EU-s irányelvek. A 2021-2027-es időszakban valószínűleg még kisebb lesz az EU-s források jelentősége. 2010 után egyre dominánsabban jelentkeztek az ágazati jellegű állami – gyakran presztízs – beruházások, amelynek hatására ún. „párhuzamos városfejlesztés” zajlott Budapesten a kerületi és a fővárosi önkormányzat, valamint az állam között, gyakran a helyi önkormányzatok megkerülésével, a helyi fejlesztési szükségletekkel, érdekekkel ütközve. A kedvező makrogazdasági környezet és ingatlanpiaci fellendülés hatására a befektetői nyomás – elsősorban a belvárosi negyedekben – markánsan jelentkezett, különösen 2015 után.

Pozitív lépésként értékelhető, hogy Budapest és a fővárosi agglomeráció átfogó fejlesztése 2018-tól helyettes államtitkári helyet kapott a kormányzati szerkezetben, továbbá a fővárost érintő kiemelt beruházások koordinációjáért kormánybiztos felel – egyelőre a 2018-2020 közötti időszakban. A tudatos és kiszámítható városfejlesztés szempontjából elengedhetetlen az országos és/vagy területi (pl. fővárosi) szintű koordináció megléte. A helyi gyakorlati megvalósítás szintjén azonban nem szerencsés az állami dominancia erősítése, hiszen a sikeres és eredményes városrehabilitáció egyik alapfeltétele, hogy valós, helyi szükségletekre reagáljon az adott beavatkozás, emiatt előnyös, ha a komplex városi problémák kezelése is a lehető legalacsonyabb szinten valósul meg. A központosított városfejlesztés irányába mutat ugyanakkor az a kormányzati intézkedés, amely az Állami Beruházási Ügynökség 2019. január 1-jei létrehozását eredményezte, és a gyakorlati megvalósítás szintjén 2020. januártól lép életbe.

4.3. A városrehabilitáció típusai Budapesten

Az alábbi alfejezetben a hazai városrehabilitáció típusait mutatom be a szakirodalomban fellelhető terminológiák alapján. Az alaptípusok osztályozásának szempontrendszeréről a 6. táblázat nyújt áttekintést. A hazai városrehabilitáció tekintetében lényegében két alaptípus különíthető el, amelyek között a gyakorlatban természetesen számos árnyalat létezik.

6. táblázat A városrehabilitáció alaptípusai

Városrendezési szempontok szerinti típusok	A beavatkozások célja szerinti típusok	A beavatkozások tartalma szerinti típusok	A beavatkozások összetettsége szerint típusok
kemény („slum clearance”)	városrendezési	funkcióbővítő	komplex
enyhe	szociális	szociális	integrált

Forrás: saját szerkesztés

A doktori kutatás egyik eredménye, hogy túllépve az eddigi osztályozási szempontokon (pl. városrendezés), a városrehabilitáció indíttatása, tartalma és hatásai alapján meghatároztam a városrehabilitáció három típusát (környezet-, gazdaság- és társadalomfejlesztő).

4.3.1. A városrehabilitáció városrendezési típusai

A hazai és a nemzetközi szakirodalom a városrehabilitáció fogalmán belül városépítészeti, városrendezési szempontból két alaptípust különböztet meg annak függvényében, hogy a megújítással érintett városrész épületállománya milyen mértékben alakul át és ezzel párhuzamosan milyen mértékű városszerkezeti beavatkozások (pl. tömbök átépítése, közterület-hálózat átalakítása) valósulnak meg.

Kemény rehabilitációról beszélünk, amennyiben az érintett városrész, vagy tömb egésze, illetve túlnyomó része (50%<) bontásra kerül, és a régi épületállomány helyén újépítésű ingatlanok válnak dominánssá. Nem kötelező érvénnyel, de jellemzően változik a tömbök beépítettsége (pl. keretes beépítés jön létre), növekszik az utcák szélessége, és átalakulnak a közösségi használatra szolgáló terek is (pl. tömbbelsőikben korlátozottan hozzáférhető zöldterületek jönnek létre). A teljes vagy részleges bontással járó kemény rehabilitációt („slum clearance”, *buldózeres városrehabilitáció*) szokás városrekonstrukcióként is értelmezni.

Enyhe rehabilitációról beszélünk, amennyiben az érintett városrész vagy tömb épületállománya teljes mértékben vagy túlnyomó részben (50%<) megmarad és korszerűsítésen, felújításon esik át. Ennek velejárója, hogy a tömbök beépítettsége, az utcaszerkezet alapvetően nem változik. Az enyhe rehabilitációnak számos fajtája létezik a városrevitalizációtól a városregenerációs programokig. Nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy az 1970-es évekig túlnyomórészt a fizikai rekonstrukció volt jellemző Nyugat-Európa és a szocialista blokk nagyvárosaiban is. A szociális jellegű „enyhe” rehabilitáció az 1980-as évektől jelent meg. Az 1990-es évektől azonban újabb váltás figyelhető meg a nemzetközi trendekben. A végletesen szegregált területeken a társadalmi struktúra részleges átalakításával, mérsékelt lakosságcsereével igyekeznek segíteni (TOSICS I. *et al.* 2004).

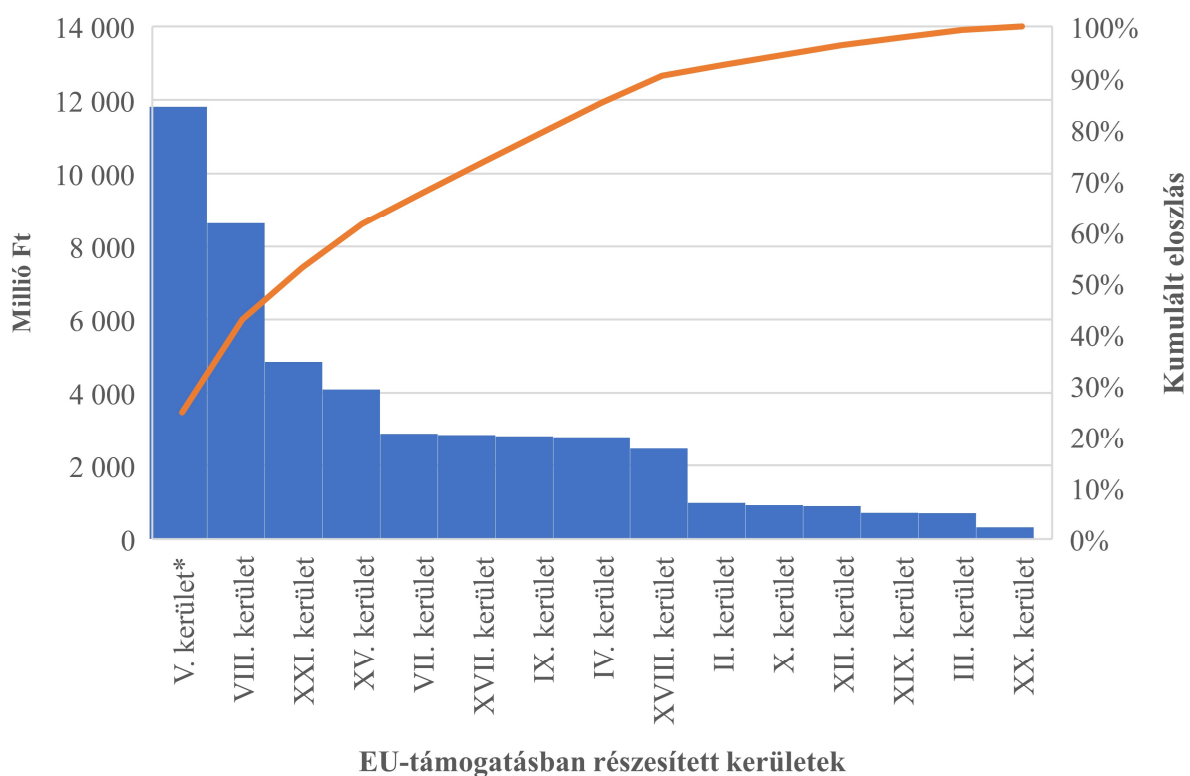
4.3.2. A városrehabilitáció tartalom szerinti osztályozása

Az Európai Unió támogatási rendszer 2007-től a városrehabilitáció két alaptípusát különböztette meg, amelyek elsősorban a rehabilitáció tartalma szerint lettek meghatározva az ún. Városfejlesztési Kézikönyv (2007, 2009) előírásai szerint. Ez a két alaptípus a szociális és funkcióbővítő városrehabilitáció.

A Közép-Magyarország Operatív Program (KMOP) keretében szociális városrehabilitációra összesen 17,3 Mrd. forint összegű támogatás, a funkcióbővítő városrehabilitációra 17,9 Mrd. forint került felhasználásra a 2007-2013 közötti időszakban. A Versenyképes Közép-Magyarország Operatív Program (VEKOP) keretében funkcióbővítő városrehabilitációra már nem, azonban szociális városrehabilitációra további 12,6 Mrd forint lett felhasználva a 2014-2020 közötti programozási ciklusban (11. melléklet). Városrehabilitációs célú Európai Unió támogatás 15 kerület által lett felhasználva 2008-2018 között, amelynek megoszlását a 14. ábra mutatja. A vizsgálat során a támogatások területi eloszlása esetében nem a támogatás kedvezményezettjét vettem alapul, hanem a felhasználás helyszínét, azaz melyik kerületben valósult meg az adott városrehabilitációs beavatkozás.

Jelentős földrajzi koncentrátságra utal, hogy az összesen 47,8 milliárd forint összegű forrás egynegyede Belváros-Lipótváros (24,8%), további 18,1%-a pedig Józsefváros területén szolgált városrehabilitációs célokat. Előbbi esetében a források teljes egészében a Budapest Szíve funkcióbővítő projekt, utóbbi esetében döntően a hagyományos beépítésű, leszakadó városrészek megújítását célozva, a Magdolna Negyed Program szociális városrehabilitációs projekt finanszírozását szolgálták. A fővárosi kerületek között a harmadik legmagasabb részesedéssel Csepel rendelkezik, ahova a 10 éves időszak támogatásainak 10,1%-a koncentrált, elsősorban az ipari technológiával épített lakótelepi városrészek megújítását célozva. Ehhez közel megegyező mértékű forrás jutott a XV. kerületnek is, részben szociális, részben funkcióbővítő városrehabilitációs feladatokra. Figyelemre méltó, hogy a támogatási források 90%-a kilenc kerületben hasznosult, fele-fele részben a belső és külső kerületek között. A 14. ábrán szereplő Pareto-vonal jelzi a támogatások kumulált eloszlását.

14. ábra Az EU-s városrehabilitációs támogatások kerületek közötti megoszlása

Forrás: <https://www.palyazat.gov.hu> adatai alapján saját szerkesztés

(*a Budapest Szíve projektnél a támogatás egyharmada esetében Budapest Főváros Önkormányzata volt a kedvezményezett)

A *funkcióbővítő városrehabilitáció* a városi területek olyan integrált, akcióterületi alapú megújítása, amely a város társadalmi-gazdasági szerepkörének bővülését, a város vonzerejének erősödését célozza. A városi funkciók megerősítése keretében megújulnak az épületek, közterületek, az infrastruktúra, megőrződnek és hasznosulnak az épített örökség értékei, helyi vállalkozásösztönzés mellett a közcélú funkciók, közszolgáltatások bővülése, megújítása valósul meg. A Városfejlesztési Kézikönyv (2007, 2009) az integrált városrehabilitáció kategóriájába sorolja a rehabilitációnak ezt a típusát, azonban a dolgozatban kifejtett szempontok alapján, a funkcióbővítő programok esetében legfeljebb komplex rehabilitációról beszélhetünk (pl. hazai Főtér és Főutca programok). A funkcióbővítő városrehabilitáció a korábban meghatározott fogalmi keretek alapján a városrevitalizáció modellbe sorolható.

A 2007-2013 közötti költségvetési ciklus után a funkcióbővítő városrehabilitáció uniós támogatási forrása megszűnt, ugyanakkor Budapest Főváros Önkormányzata 2013-ban fogadta el a Fővárosi Városrehabilitációs Keret felhasználásának szabályairól szóló új rendeletét (ERŐ Z.-HORVÁTH D. 2012), amellyel hatályon kívül helyezte a 2013-ig érvényben lévő városrehabilitációs rendeletet. Még ebben az évben indult útjára a főváros TÉR_KÖZ városrehabilitációs program (DEÁK K. E. *et al.* 2013), amellyel a Fővárosi Önkormányzat azt a célt tűzte ki, hogy új lendületet adjon a fővárosi közterületek és közösségi terek megújulásának, valamint ösztönözni kívánja az integrált szemléletmód, valamint a társadalmi bevonás technikáinak alkalmazását. A TÉR_KÖZ fővárosi támogatási rendszere a funkcióbővítő városrehabilitációhoz hasonlóan elsősorban a közterületfejlesztést priorizálja, azonban a társadalmi céljait, eszközrendszereit tekintve igyekezett tanulni a funkcióbővítő városrehabilitációs projektek korábbi fogyatékosságaiból. Ennek megfelelően orientálni igyekezett a kerületi szereplőket a társadalmi bevonás, innovatív megoldások, valamint az integrált megközelítési mód alkalmazására.

A projektekben érintett szakértőkkel készített interjúk tapasztalatai ugyanakkor azt mutatták, hogy a 2013 és 2017 között megvalósított TÉR_KÖZ projektek megvalósítása során – bár törekvés számos helyen volt rá – széles körben nem sikerült érvényesíteni a társadalmi bevonás eszközeit. (HORVÁTH D. *et al.* 2018). Hasonlóan értékelem a funkcióbővítő városrehabilitációs programokat is, amelyek Budapest belvárosának (pl. Belváros Új Főutcája Program), valamint számos kerület városközponti részének megújítását, funkcióinak megerősítését célozták, de az integrált szemlélet csak néhány esetben mutatható ki. Az integrált megközelítés leginkább modellt képviselő városrehabilitációs programoknak az előző fejezetben meghatározott szempontoknak megfelelően a szociális városrehabilitációs beavatkozásokat tekintem.

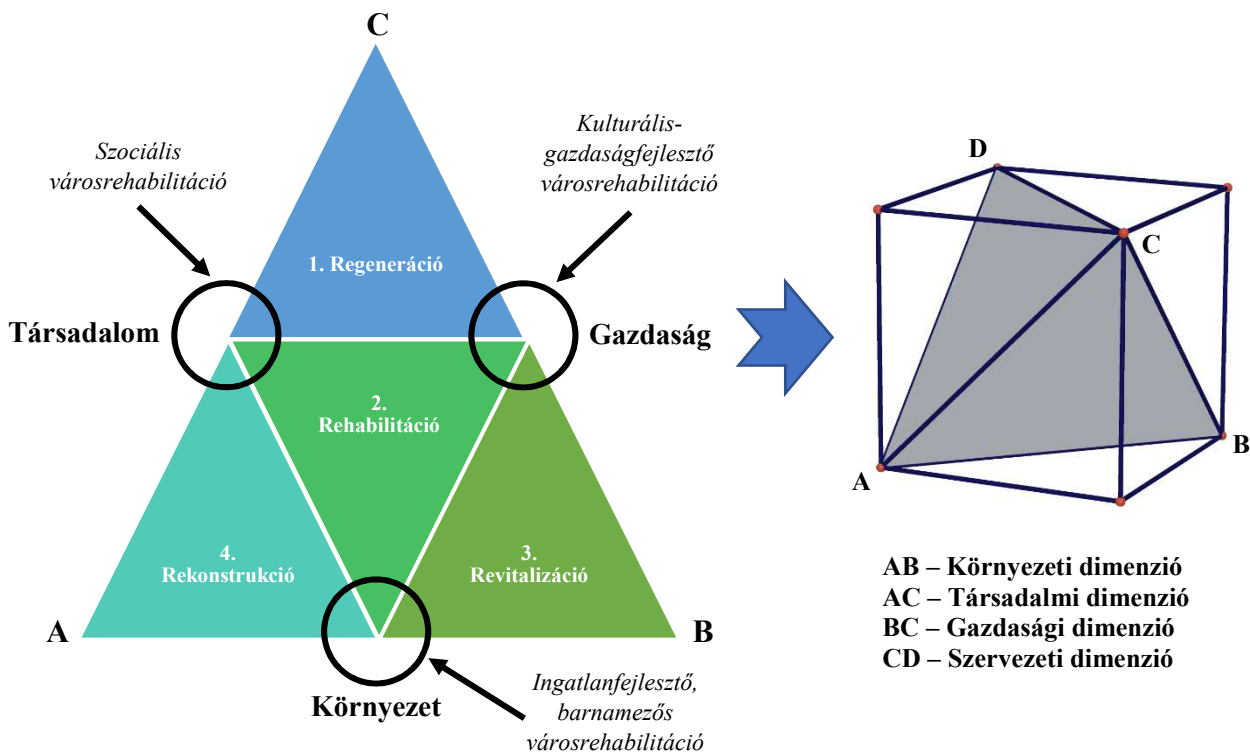
Az *integrált városrehabilitáció* terminológia, értelmezésem szerint a városrehabilitációnak egy új szintje, a városmegújítás minőségileg magasabb kategóriája. Az integrált városrehabilitáció a nemzetközi szakirodalomban fellelhető terminológiával összevetve a *városregeneráció*val azonosítható, amelynek hazai megfelelője a *szociális városrehabilitáció*. A *szociális városrehabilitáció* olyan integrált beavatkozás, amely egy leromlott vagy leszakadó városrész leépülési folyamatának megállítását és megfordítását, valamint a városnegyednek a tágabb város fejlődésébe való bekapcsolását célozza a fizikai környezet megújítása és a szociális problémák kezelése révén, a szegregált településrészen élőknek a felzárkóztatása, a társadalomba történő visszaintegrálása érdekében. A szociális városrehabilitációnak két altípusa létezik hazánkban, amelyek közül az egyik a házigyári technológiával épített panellakótelepek, másik a hagyományos beépítésű, elsősorban belvárosközeli leromlott lakónegyedek felzárkóztatását célozza. A hazai szakirodalomban a *szociális városrehabilitációról*, mint a jövő egy lehetséges útjáról tesznek említést (EGEDY T.-KOVÁCS Z. 2004, CSANÁDI G. *et al.* 2010, CSIZMADY A. 2011).

Az integrált városrehabilitáció annyiban különbözik a (komplex) városrehabilitációtól, hogy az adott városrész műszaki, társadalmi, gazdasági és környezeti problémáira együttesen – ha nem is mindenre kiterjedően, és nem is egyenlő hangsúllyal, de a lehető legszélesebb körben – ad választ. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy egy városrészre koncentrálnak, egy városrehabilitációs program keretében valósulnak meg különböző ágazati beavatkozások: önkormányzati és társasházi tulajdonban lévő lakóépületek megújítása; közterület-rehabilitáció és közösségi terek létrehozása; intézményfejlesztések; szociális és közösségfejlesztési programok; képzési, oktatási és foglalkoztatási programok; bűnmegelőzési tevékenységek. Hazai példaként a józsefvárosi Magdolna Negyed Programot említem meg, amelynek felépítését ALFÖLDI GY. és szerzőtársai (2007) tanulmányukban részletesen kifejtették. Számos nemzetközi példa igazolja, hogy hosszú távú és fenntartható városfejlődés csak komplex, integrált programokkal érhető el. Különösen érvényes ez a megállapítás azokra a leromlott negyedekre, amelyek nem képesek arra, hogy magukat fenntartsák, különösen arra, hogy önerejükkel fejlődjenek. Ezek a városrészek célzott regenerációs eszközöket igényelnek, amelyek a három, egy közös térben koncentrálnak városi szféra – a társadalom, a gazdaság és a környezet – mindegyikét egyaránt szem előtt tartják (HORVÁTH D.-TELLER N. 2008).

4.3.3. A városrehabilitáció indíttatása, célja szerinti típusok

A városrehabilitáció négy modellje a korábbi fejezetekben bemutatásra került az egyes korszakok alapján (pl. rekonstrukció, revitalizáció, rehabilitáció, regeneráció). A 15. ábra mutatja azt a hármas célrendszert, melyben ezek a modellek indíttatásuk alapján elhelyezhetők. A háromszög oldalai a társadalom, a gazdaság és a környezet dimenziója. Ezek a városi szférák – bár a természeti és infrastrukturális környezet elkülönítése révén – megjelentek TÓTH J. (1981) településekről alkotott tetraéder modelljében. A célrendszerben a városrehabilitáció négy modellje, egy-egy belső háromszöget testesít meg. A modellek elhelyezkedése egyrészt jelzi az elsődleges célokhoz fűződő viszonyt (pl. környezeti, gazdasági, vagy társadalmi orientáltság), másrészt utal az egyes modellek komplexitás szerinti kategorizálására is.

15. ábra A városmegújítási modellek és a fejlesztési célok közötti összefüggések

Tekintettel arra, hogy a városrehabilitáció elsődleges célterülete a sűrű beépítésű belváros (pl. Józsefvárosban), ez indokolhatja a TÓTH J. által alkalmazott négy szféra közül a természeti és az infrastrukturális környezet szférájának együttes kezelését. Ugyanakkor a korábbi fejezetekben kimutattam, hogy mind a beavatkozások, mind a kihívások szintjén a szervezeti dimenzió a városrehabilitációs programok megvalósítása szempontjából kulcsfontosságú, így egy önálló szféraaként vettem figyelembe. Ez alapján elvégeztem a TÓTH-féle tetraéder-modell továbbfejlesztését, a természeti, a gazdasági és a környezeti szférák szervezeti dimenzióval való kiegészítésével, miként az megjelenik a 15. ábrán. A doktori kutatás alapján felállított modellben a rekonstrukció és a revitalizáció azok a beavatkozások, amelyek legkevésbé komplexek, ugyanakkor elsődleges céljuk a városi tér fizikai (műszaki, környezeti) átalakítása. A városrekonstrukció az épületállomány újjáépítése mellett együtt jár a társadalom radikális megváltozásával is, ezért értelmezésem szerint a környezeti célok mellett a társadalmi aspektusok játszik a fő szerepet. A komplexitás tekintetében eggyel magasabb szintet képvisel a városrevitalizáció, amely az épületállomány, a közterületek rehabilitációja mellett jellemzően együtt jár a szolgáltatási környezet javításával is, így a gazdasági célok markánsan megjelennek. A piramis közepében helyezkedik el a (komplex) városrehabilitáció, mely esetében a társadalmi, gazdasági és környezeti beavatkozások kiegyenlítetten jelennek meg. A piramis csúcsán a városregeneráció található, ahol a társadalmi-gazdasági megújulás jelenti a fő prioritást, és csak másodlagos célként (eszközként) jelenik meg a városi környezet átalakítása. A rekonstrukciótól a regenerációig a szereplők (stakeholderek) száma nő. Erre utal a tetraéder szervezeti dimenziója, amely a regeneráció felé fokozatosan szélesedik.

A napjainkban Budapesten zajló városrehabilitációs beavatkozásokat, céljuk, indíttatásuk szerint a szakirodalom (BERÉNYI B. E. 2010, TOMAY K. 2010, CSIZMADY A. 2011) alapvetően két típusba sorolja: *városrendezési indíttatású* és *szociális városrehabilitáció*. A két alaptípust ACZÉL G. (2007) a városrehabilitáció két végleteként határozza meg, mely értelmezésem szerint a környezetfejlesztő és a társadalomfejlesztő típusoknak feleltethető meg (16. ábra).

16. ábra A városrehabilitációs célok prioritás sorrendje az eltérő típusok szerint

Környezetfejlesztő városrehabilitáció (pl. ingatlanfejlesztő, barnamezős)	Gazdaságfejlesztő városrehabilitáció (pl. funkcióbővítő, kulturális-gazdaságfejlesztő)	Társadalomfejlesztő városrehabilitáció (pl. szociális városrehabilitáció)
1. Az építészeti cél: a fizikai környezet átalakítása 	1. A gazdasági cél: a gazdasági, vállalkozói környezet élénkítése 	1. A társadalmi cél: a társadalmi környezet javítása
2. A gazdasági cél: a gazdasági, vállalkozói környezet élénkítése 	2. Az építészeti cél: a fizikai környezet átalakítása 	2. Az építészeti cél: a fizikai környezet átalakítása
3. A társadalmi cél: a társadalmi környezet javítása	3. A társadalmi cél: a társadalmi környezet javítása	3. A gazdasági cél: a gazdasági, vállalkozói környezet élénkítése

Forrás: saját szerkesztés

Ugyanakkor ne feledkezzünk meg arról, hogy a városmegújítás bizonyos típusai esetében a legfőbb motiváló erőt a gazdasági szempontok jelentik, emiatt azonosítható egy harmadik alaptípus, a gazdasági indíttatású városrehabilitáció. Ezek a projektek is jelentős városátalakítással, városrendezési következményekkel járnak, ugyanakkor a célok tekintetében ez csak másodlagos. A gazdaságfejlesztő indíttatású típus önálló megjelenítését támasztja alá COX, K. (1993) megállapítása, mely szerint az Egyesült Államok várospolitikájának lényegét egyre inkább a helyi gazdasági fejlődés témája határozza meg, különösen az önkormányzatok versengése a befektetésekért és infrastrukturális fejlesztésekért, valamint a belvárosok rehabilitációja, a fejlesztések körül létrejövő konfliktusok.

A városrendezési indíttatású városrehabilitáció esetében a szakirodalom számos altípust különböztet meg. Az egyes terminológiák elsősorban valamely jellemző sajátosság kiemelésével operálnak (pl. értékmegőrző, dzsentrifikációs). TOMAY K. (2006) LOCSMÁNDI G. (2005) tanulmánya nyomán a középső-ferencvárosi rehabilitáció kapcsán ún. *értékmegőrző rehabilitációról* ír. CSANÁDI G. és szerzőtársai (2010) szintén említést tesznek az értékmegőrző rehabilitációról, amely alatt egy vegyes modellt értenek – részben bontással részben felújítással járó városrehabilitáció – amelyre példaként a középső-ferencvárosi rehabilitációt hozzák. Egyes szerzők (BERÉNYI B. E. 2010, CSANÁDI G. et al. 2010, CSIZMADY A. 2011) kiemelik, hogy a mai budapesti gyakorlatban a piaci alapú, nagymértékű átépítéssel és lakosságcserevel járó *dzsentrifikációs városmegújítás* az elterjedt. A dzsentrifikációs városmegújítás meghatározással annyiban vitatkoznék, hogy véleményem szerint a városrehabilitáció bármely típusának végrehajtása esetén számolnunk kell dzsentrifikációval. Ez tehát nem egy különálló típus. Akármennyire is érzékeny szociálisan egy városrehabilitációs beavatkozás, bármennyire is a helyben élő lakosság megtartását tűzi ki célul, a lassabban (10-15 éves időszak) és kisebb mértékben átalakuló települési környezet is fejt ki spontán dzsentrifikációs hatást. Így a kérdés csupán az, hogy mikor és milyen mértékű a lakosság kicserélődése. Említésre méltó, hogy napjainkban a nagymértékű átépítéssel és – közvetlen és/vagy közvetett – lakosságcserevel járó rehabilitáció aktív szereplőjévé az állam és intézményei váltak, a helyi önkormányzatokkal együttműködve. Példaként hozom a józsefvárosi Orczy-negyed egy részének megújítását, a kőbányai Hős utca és Bihari út tömbjei körül kibontakozott terveket, továbbá a ferencvárosi Gát utca menti városrészt érintő József Attila Tervet, amelyek elsősorban városrendezési beavatkozásokkal kívánják megszüntetni a problémákat.

CSANÁDI G. (2010) szerzőtársaival külön típusként határozza meg az ún. közterület-rehabilitációt, mint városrehabilitációs stratégiát (értsd *közterületi városrehabilitáció*), amely leginkább a *városrevitalizációval*, valamint különösen az angolszász városfejlesztésben elterjedt „Főutca” programmal azonosítható (LUKOVICH T. et al. 2008). A hazai szakirodalomban a városrevitalizáció példaként a ferencvárosi Ráday utca fejlesztését, a Váci utca lipótvárosi kiterjesztését, valamint a józsefvárosi Palotanegyedben a Reviczky utca és Mikszáth tér megújítását szokták említeni. A revitalizáció is elsősorban városrendezési indíttatási beavatkozás, melynek során az elsődleges cél az adott központi tér, vagy utca arculatának fejlesztése. A városrevitalizáció szerves részét képezik a vállalkozásfejlesztési beavatkozások, bizonyos „enyhe” eszközök alkalmazása (pl. rendezvények, köztisztaság-közbiztonság megszervezése, utcamenedzsment). Számos szerző megkülönbözteti az *ingatlanpiaci rehabilitációt*, melyre példaként a Corvin Sétány Programot említik. Erről a típusról ALFÖLDI GY. (2018) hasonló terminológiát használva *ingatlanfejlesztő rehabilitációról* tesz említést. A típus szintén a városrendezési indíttatású városrehabilitáció alá sorolható, és meghatározása a PPP-konstrukcióban megnyilvánuló markáns befektetői szerepvállalásra utal.

5. A VÁROSI SOKSZÍNŰSÉG KVANTITATÍV VIZSGÁLATÁNAK EREDMÉNYEI

5.1. A mintaterület bemutatása

Józsefváros térbeli-társadalmi tagoltsága, sokszínűsége jórészt történeti, illetve földrajzi okokra vezethető vissza. A mai Józsefváros területének beépülése az 1700-as évek elején kezdődött, azonban a városiasodás csak a 19. század első felében vette kezdetét. A kerületet 1777-ben nyilvánították önálló településsé, amely társadalmilag is meglehetősen heterogén volt már a kezdetekkor. A Palotanegyed sok mindent megőrzött a korábbi arisztokrata jellegéből. Ezen a területen a bérházak jellemzően a középosztály számára, általában nagyobb lakásokkal épültek. A Baross utca környezete (Csarnok-negyed) tipikus pesti bérházakkal épült be. Elöl a jó lakások, hátul a gangról a szegényeknek épült szoba-konyhák létesültek. Gyengébb minőségű épületállomány alakult ki a Baross utcától délre, ahol a 19. század végi nagy bérházépítési láz is hamar alábbhagyott (Corvin-negyed). Még szegényesebbek a mai Fiumei út (egykori városárok) mentén fekvő területek, ahol a lakófunkció mellett az ipar és más gazdasági tevékenységek is nagyobb számban meglepültek (pl. Magdolna, GANZ-negyed). Budapesten, így Józsefvárosban is a 19. század utolsó harmadában az iparosodás alakította a városfejlődést, amely jelentősen átrajzolta a városképet. A Kiegyezést követő urbanizációs fejlődés eredményeként a kerület belső részei a történelmi belváros szerves részévé váltak. Ugyanakkor a városrobbanás időszakában kialakult külső városrészeket Budapest átmeneti övének részeként a mozaikosság, kiterjedt ipari (mai barnamezős) területek jelenléte jellemezte. Józsefváros a Nagykörút 19. század végi kiépülésével állt össze összefüggő városrészé. Ez az egységesség azonban inkább csak a városszerkezetben jelentkezett, a lakosság sokszínűsége, a városkép mozaikossága a következő évtizedekben is fennmaradt (17. ábra).

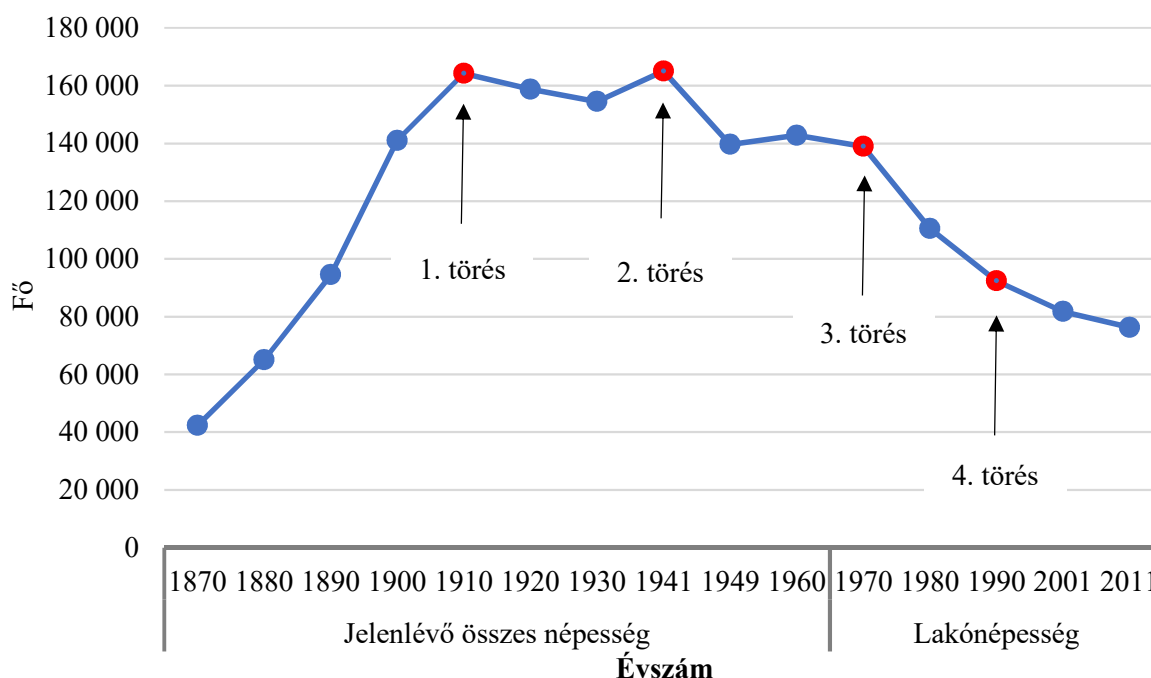
17. ábra Józsefváros sokszínűségét jelző különböző kolóniák

Forrás: saját felvételek (2018), sorrendben az 1.) a szlovákok által épített tömb a Rákóczi út felől (Luther-ház), 2.) a gyáriparosoknak épült GANZ-kolónia a Vajda Péter utca felől, 3.) a Teleki tér környéki zsidó kereskedők által lakott Zsibárus-tömb, 4.) a hivatalnokok számára épült Tisztviselőtelep

Józsefváros a gyáripar (pl.: GANZ, Taurus) megjelenése ellenére elsősorban kisiparos kerület maradt. Az iparos réteg mellett itt élt a pesti zsidóság jelentős létszáma, kevésbé tehetőse része, valamint a cigányság felső rétegéhez tartozó muzsikus cigány családok. A századfordulón jelentős szlovák kolónia is megtelepedett. Pest, Buda és Óbuda egyesülését követően (1873) Józsefváros beépítése és a lakosság száma ugrásszerűen növekedett, 1910-ben érte el csúcspontját. A tömeges betelepülés és magas természetes szaporodás eredményeként Józsefváros lakosainak száma 1870 és 1910 között közel négyszeresére, 42.331 főről 164.255 főre emelkedett. A kimagasló népességkoncentrációt jelzi, hogy az 1910-ben Józsefvárosban mért népességszám Budapest jelenlegi területére vetítve 14,8%-os arányt ért el. A városrobbanás időszaka ekkor véget ért. Az első világháborút követő kismértékű csökkenés után a kerület lakosságszáma 1941-ben közelítette meg újra a 165 ezer főt, azóta folyamatos és gyors csökkenés jellemzi, amelyet a 18. ábra szemléltet. A kerület fejlődésében az első jelentős törést az első világháború okozta. A háború következtében a szegénység és a gazdaság stagnálása miatt a lakásépítési tevékenység szinte teljesen megszűnt. A legtöbb, a 19. század fordulóján virágzó ipari üzem megszűnt vagy elköltözött. A gazdasági pangás, a lakásviszonyok elmaradottsága, a külső (még mindig falusias jellegű) részek elszegényedése jellemezte ezt az időszakot, valamint ekkorra tehető a jelentős prostituált negyed kialakulása is. A két világháború közötti építési konjunktúra létrehozott ugyan néhány jól sikerült épületet, épületegyüttest a kerületben, de ez a folyamat rövid ideig tartott ahhoz, hogy észrevehetően megváltoztathassa Józsefváros jellegét. A kerület fejlődésében a következő jelentős törést a második világháború és az 1956-os forradalom időszaka jelentette. A harcok során a józsefvárosi épületek mintegy 90%-a sérült meg. Az 1940-es évek végére Józsefváros tekintélyes része már erősen leromlott állapotban volt. A háború után és az 1956 utáni rekonstrukció idején elsősorban a romos házakat tették lakhatóvá, de néhány menthetetlen épület helyén új épület létesült (pl.: a Corvin Mozi körüli tömbök).

18. ábra Józsefváros lakosságszámának alakulása (1870-2011)

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal Népszámlálás adatai alapján saját szerkesztés

A foghíjak a városkép állandó elemévé váltak, de például a József körút – Üllői út sarkán lévő épületek, valamint az Üllői út – Futó utca találkozásánál fekvő tömbök jelentős átépítésen estek át 1957 és 1960 között.

Józsefváros fejlődésében az újabb jelentős törést az 1950-1989 között kibontakozó szocialista várospolitikája jelentette, amelynek eredményeként Józsefváros Budapest egyik legelhanyagoltabb kerületeként konzerválódott. Ehhez jelentős részben hozzájárult a bérházak államosítása és tanácsai fenntartása. Az elmaradó karbantartás és felújítás miatt az épületek állapota fokozatosan leromlott. A városépítés a lakásínség enyhítését szolgáló lakótelepépítésre helyezte a hangsúlyt, amely jelentős sebeket ejtett a városszövetben. A lakhatási feltételek javításához jelentősen hozzájárult a Szigony utcai lakótelep építése, ami azonban tovább szabdalta a kerület térbeli-társadalmi szerkezetét és a jövőre nézve a problémák újabb gócpontját hozta létre (5. kép).

5. kép Tízemeletes szalagház a Szigony utcában

Forrás: saját felvétel (2018)

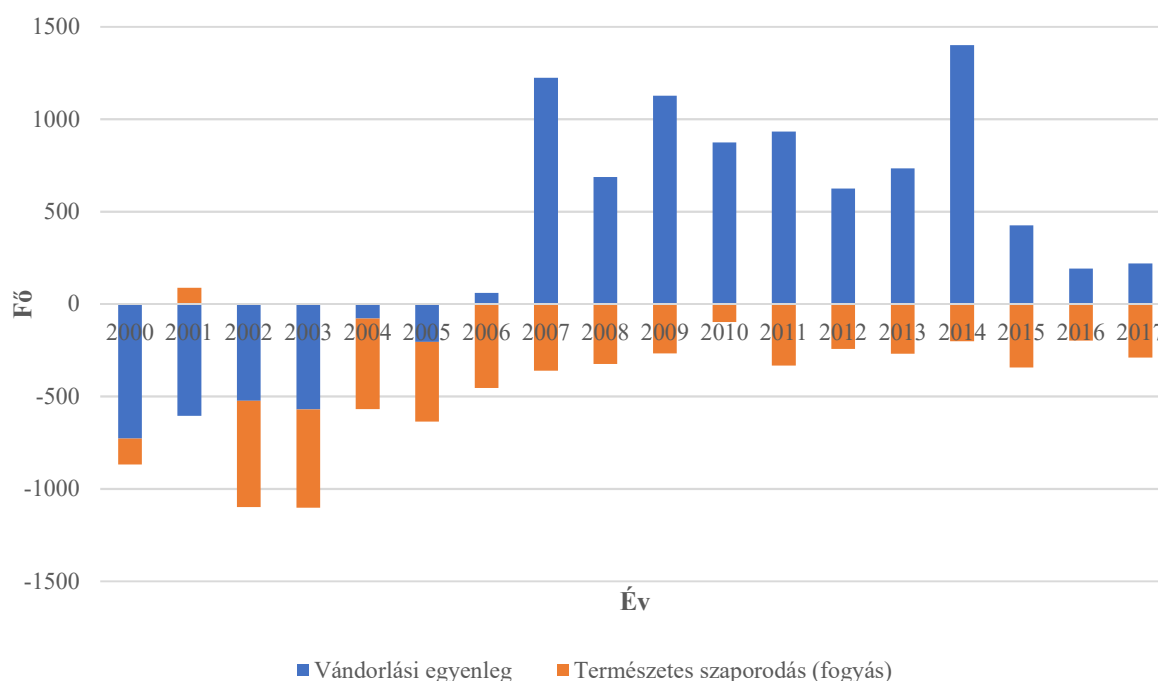
A számos munkalehetőség és a megfizethető lakáslehetőségek miatt a kerület lakosságszáma az 1960-as és az 1970-es években folyamatosan emelkedett, melynek eredményeként az 1970-es évek elején a kerület lakosságszáma közel 140.000 fő volt. A második világháborút követő évtizedekben jelentősen átalakult a helyi társadalom összetétele is. A háború előtt meghatározó zsidó közösség, valamint a középosztály egyes csoportjai (pl.: a magasabb státuszú népesség, a szakmunkásréteg) elhagyták a kerületet, míg a társadalmi státusz alapján átlag alatti kerületbe az alacsony státuszúak beáramlása vált jellemzővé. Ebben az időszakban széles körben elterjedt a társbérlet intézménye, minden hozzáférhető, adott esetben nem lakás céljára szolgáló helyiség (pl.: alagsorok, üzlethelyiségek) lakás céljára funkcionált. A diverzitás szempontjából lényeges, hogy ebben az időszakban a lakosság heterogenitása csökkent. Józsefváros 1960-ig kis kiterjedése ellenére Budapest legnépesebb kerülete volt. Az 1960-as években merült fel először Józsefváros átfogó fejlesztésének, átépítésének a gondolata. Annak ellenére, hogy az elképzelésből városrekonstrukciós terv született (Budapesti Városépítési Tervező Vállalat 1969), az 1970-es évek első feléig elsősorban a foghíjak egy részének beépítésére került sor. A városrekonstrukció keretében végül az 1970-es évek végén, 80-as évek elején épült meg a Szigony utcai lakótelep. Ugyanakkor a lakosságszám az 1980-as évek elejére 110,5 ezer főre esett vissza.

Józsefváros fejlődésében a negyedik törést a rendszerváltozás időszaka hozta. 1990-ben a lakosság száma 92.386 fő volt. A rendkívül kivéreztetett, elhanyagolt állami lakásállomány önkormányzati tulajdonba került. A forráshiányos önkormányzat azonban képtelen volt fenntartani, megfelelő színvonalra hozni az 1990-ben 35.357 lakásból álló bérlakásállományt, melyet az 1990-es években a folyamatos leromlás és privatizáció jellemzett

Fél évtized alatt tízezer önkormányzati tulajdonban lévő lakás elidegenítésére került sor, az ezredfordulón pedig már csak 20.000 volt az önkormányzat által fenntartott lakásbérlemények száma. Az önkormányzati tulajdonú lakásállomány fokozatos privatizációja által kibontakozó szabad lakáspiac kiépülésével párhuzamosan jelentősen felgyorsult a lakásmobilitás is, amely a szuburbanizáció révén felerősítette a korábban kibontakozó negatív szegregációs folyamatokat. Az 1990-es években folytatódott a tehetősebbek elvándorlása és az alacsonyabb státuszú népesség beáramlása. Ez a negatív fejlődési spirál, valamint a szegregáció a 2000-es évek elejéig fokozódott.

2011-ben a népszámlálás adatai szerint a kerület lakónépessége mindössze 76.250 fő volt. Józsefváros imázsa az elmúlt közel két évtizedben jelentősen javult, amelyben bizonyára szerepet játszottak a kerület több negyedében a 2000-es évek eleje óta párhuzamosan zajló városrehabilitációs programok. Az évtizedek óta tartó népességcsökkenés trendje 2007-ben megfordult és a kerület lakosságszáma újra növekedésnek indult. A trendforduló mögött markáns népmozgalmi változás mutatható ki (19. ábra).

19. ábra Józsefváros népmozgalmi adatainak alakulása (2000-2017)

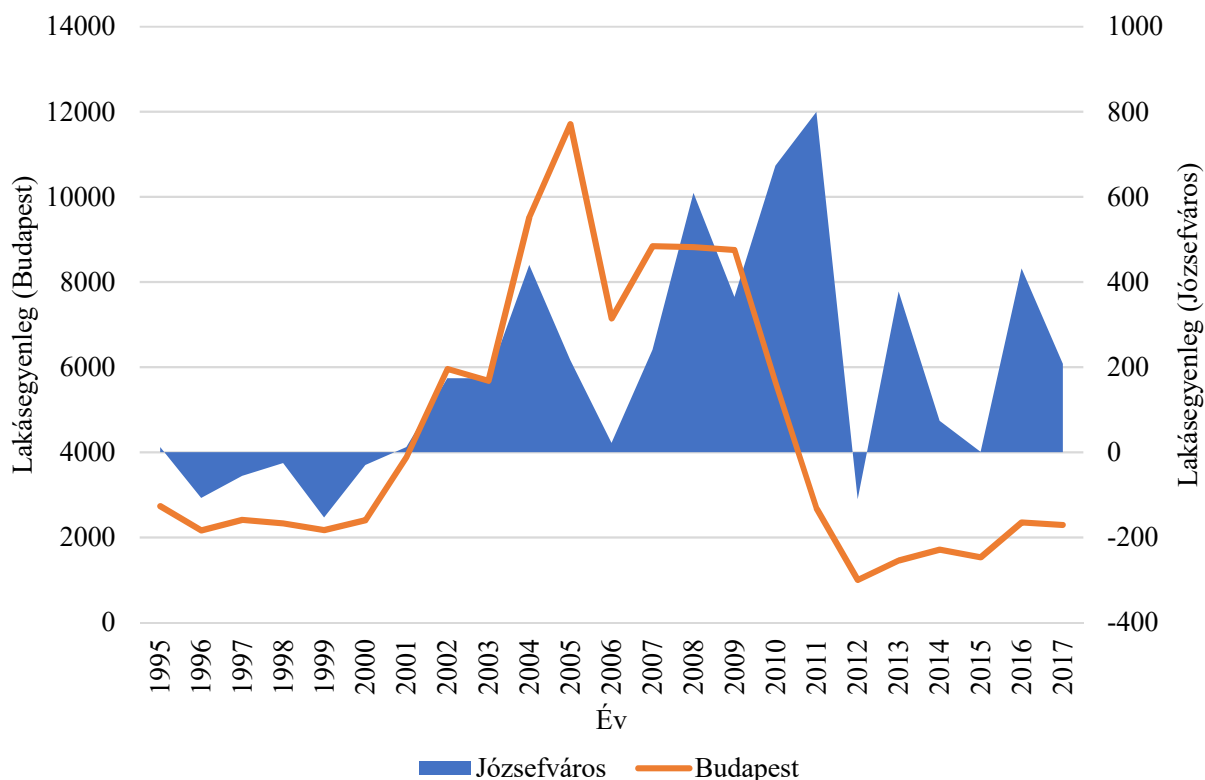
Forrás: KSH, <http://statinfo.ksh.hu/> adatai alapján saját szerkesztés

Józsefváros népmozgalmi jellemzőin belül a vándorlási egyenleg több évtizedes negatív értéke először 2006-ban fordult pozitívba, az elmúlt 10 évben pedig az állandó és ideiglenes bevándorlók száma jelentősen meghaladja a kivándorlók számát. Kiemelendő, hogy egyes években a vándorlási többlet meghaladta az évi ezer főt. Szüksége is van a kerületnek a vándormozgalomból származó jelentős nyereségre, ugyanis számottevő és tartós a népesség természetes fogyása. 2007 és 2015 között minden évben meghaladta a vándorlási nyereség a természetes fogyás mértékét, amely összességében növekvő lakosságszámot eredményezett. Ugyanakkor figyelemztető jel, hogy 2016-ban és 2017-ben kisebb mértékű fogyás jellemző.

A 2016. évi mikrocenzus adataiból szerint a kerület lakosságszáma a 2011-hez képest több mint 2 ezer fővel bővült, így elérte a 78.327 főt. A lakosságszám bővülés a 2000 óta kibontakozó önkormányzat által vezérelt városrehabilitációs akciókkal, továbbá a párhuzamosan kibontakozó jelentős ingatlanfejlesztésekkel magyarázható. A lakófunkciójú beruházásoknak köszönhetően 1995 és 2017 között 6.197 lakás épült Józsefvárosban.

Ezen belül érdemes kiemelni, hogy 2000-ig mindössze 121 lakás létesült a kerületben, melyből látható, hogy a fejlesztések döntően az elmúlt 15 évre koncentrálnak. Még szembeötlőbb a kerületi lakásállomány alakulásában történt változás, amennyiben a lakásépítések számát összevetjük a megszűnt lakások számával (20. ábra).

20. ábra Az épített és megszűnt lakások egyenlege Józsefvárosban és Budapesten

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal, <http://statinfo.ksh.hu> adatai alapján saját szerkesztés

A teljes vizsgált időszak alatt 1.845 lakás szűnt meg Józsefvárosban, melynek egynegyede (közel 500 lakás) még 2000-ben vagy az előtt került lebontásra. 2002 előtt a kerület lakásállománya szinte minden évben csökkent. A lakásépítések száma ebben az időszakban elhanyagolható volt, ugyanakkor a lakásmegszünések számottevő mértéket tettek ki. 2002 és 2011 között szignifikáns bővülés jellemezte a kerületi lakásállományt, annak ellenére, hogy Corvin-negyed területén a városrehabilitáció miatt bontással érintett 1.100 lakás döntő hányada ebben az időszakban szűnt meg. A 2010-es évek elején a gazdasági válság negatív hatása volt érzékelhető a lakásépítések visszaesésében, ami a nagyszámú lakásmegszűnés miatt 2012-ben a lakásállományban összességében csökkenést eredményezett. Összességében megállapítható, hogy a tudatos és szervezett városrehabilitáció jelentősége mutatkozik meg, amennyiben a kerületi folyamatokat a fővárosi tendenciákkal vetjük össze. Józsefvárosban a 2008-2009-es gazdasági válságot kísérő ingatlanpiaci válság később és arányaiban kevésbé érezte hatását, mint általában a fővárosban. Fővárosi szinten a lakáseggyenleg drasztikus visszaesést szenvedett el 2010 és 2012 között, míg Józsefvárosban a lakásszámbővülés éppen ebben az időszakban volt a legmagasabb. A gazdasági konszolidációt követő kilábalás kedvező hatásai, az épített lakások számának bővülése az utóbbi évek statisztikáiban jelentkezik. A lakásszám és a munkahelyek bővülésében kitüntetett szerepet játszik a Corvin Sétány Program, melynek keretében 2008 és 2016 között 1.657 lakás épült. A városrehabilitáció jelentőségét jelzi, hogy ez a lakásszám a Józsefvárosban felépített lakások (4.129 db) 40 százalékát teszi ki.

5.2. Munkaerőpiaci szegmentáció vizsgálat eredményei

Az elméleti fejezetben sor került a társadalmi-gazdasági státuszkategóriák meghatározására, amely azt a célt szolgálta, hogy kutatásom visszatükrözze az újonnan kialakult poszt szocialista társadalom gazdasági alapú differenciálódását, valamint a jövedelmi egyenlőtlenségeket. A csoportosítás szerint a legmagasabb foglalkozási kategóriák (vezetők és értelmiségiek) a magas státuszúak társadalmi-gazdasági csoportját alkotják. Ez a csoport jelentős átfedést mutat azzal a társadalmi réteggel, amely a politikai-gazdasági rendszerváltás nyertesének mondhatja magát (SZELÉNYI I. 1995, FERGE Zs. 1996, KOLOSI T.–SÁGI M. 1996). A közepes státuszúak csoportját a technikusok és a hivatalnokok alkotják. Az alacsony státuszúak csoportjába a szolgáltatásban, kereskedelemben dolgozók, az ipari munkások, gépkezelők és a szakképzetlen munkavállalók tartoznak. A foglalkozási csoportoknak ez a hármas felosztása jól leképezi az európai társadalom társadalmi-gazdasági megosztottságát (EURÓPAI BIZOTTSÁG, 2010).

A 7. táblázat mutatja, hogy miként alakult Józsefvárosban a munkavállalók foglalkozási csoportok szerinti megoszlása, és ezáltal miként változott a kerület lakosságának társadalmi-gazdasági szerkezete a rendszerváltozás óta. Megfigyelhető, hogy bár a vezetők aránya a foglalkoztatottakon belül némileg csökkent 1990 és 2011 között, az értelmiségiek csoportjának részaránya jelentősen bővült. Utóbbi tendenciának tudható be, hogy összességében a magas státuszúak társadalmi-gazdasági csoportjának aránya 23%-ról 31%-ra emelkedett a vizsgált időszakban a kerület lakosságán belül. Összehasonlításként Budapesten azonos időszakban 26%-ról 34%-ra emelkedett a magas státuszúak aránya, ami azt mutatja, hogy a kerület a relatív helyzetén nem tudott javítani – igaz, romlani sem romlott – 1990 és 2011 között, hiszen mind 1990-ben, mind 2011-ben 3 százalékponttal maradt el a fővárosi átlagtól.

7. táblázat A helyi társadalom szegmentációjának változása (1990-2011)

ISCO-08 foglalkozási csoportok	1990		2001		2011	
1 Vezetők	2 934	8,1%	2 320	7,4%	2 195	6,4%
2 Értelmiségiek	5 400	14,9%	5 992	19,1%	8 350	24,3%
3 Technikusok	5 924	16,3%	5 857	18,6%	6 808	19,8%
4 Hivatalnokok	4 364	12,0%	2 863	9,1%	3 489	10,1%
5 Szolgáltatók	2 910	8,0%	5 661	18,0%	5 276	15,3%
6 Iparosok	6 581	18,1%	4 485	14,3%	2 749	8,0%
7 Gépkezelők	3 644	10,0%	1 489	4,7%	1 503	4,4%
8 Szakképzetlenek	4 591	12,6%	2 786	8,9%	4 061	11,8%
Összesen	36 348	100%	31 453	100%	34 431	100%
Társadalmi-gazdasági csoportok						
Magas státuszúak	8 334	22,9	8 312	26,4	10 545	30,6
Közepes státuszúak	10 288	28,3	8 720	27,7	10 297	29,9
Alacsony státuszúak	17 726	48,8	14 421	45,8	13 589	39,5

Forrás: KSH 1990., 2001. és 2011. évi népszámlálás adatai alapján saját szerkesztés

Józsefvárosban a közepes státuszúak aránya, valamint a hozzá tartozó foglalkozási csoportok részesedése lényegesen nem módosult a rendszerváltozást követő időszakban. 1990 és 2011 között 28,3%-ról 29,9%-ra nőtt a közepes státuszú társadalmi-gazdasági csoport aránya. A budapesti átlag azonos időszakban 29,1%-ról 32,1%-ra emelkedett.

Jelentős változás volt tapasztalható az alacsonyabb presztízsű foglalkozási csoportok esetében mind fővárosi, mind kerületi szinten. A legnagyobb csökkenést a foglalkozási csoportok között az ipari dolgozók könyvelhették el a rendszerváltozást követő időszakban, a VIII. kerületen belüli részarányuk a 18,1%-ról 8,0%-ra esett vissza, míg a fővárosi átlag 20,0%-ról 8,5%-ra csökkent. Arányait tekintve a gépkezelők és javításban dolgozók aránya is hasonló csökkenést mutatott, így összességében nem véletlen, hogy az alacsony státuszúak társadalmi-gazdasági csoport részaránya jelentősen, 48,8%-ról 39,5%-ra zsugorodott, ami azonban 6 százalékponttal haladta meg az alacsony státuszúak fővárosi átlagát. Amennyiben a három legmagasabb és a három legalacsonyabb presztízsű foglalkozási csoport munkaerőpiacon belüli részesedését aggregáljuk, szintén jelentős átalakulásnak lehettünk tanúi. Józsefvárosban a legmagasabb presztízsű három foglalkozási csoportban foglalkoztatottak aránya 1990 és 2011 között 39,3%-ról 50,5%-ra emelkedett. A változás fővárosi szinten még markánsabb, hiszen a budapesti érték 42,6%-ról 55,9%-ra nőtt. Azonos időszak alatt az alsó három foglalkozási csoport munkavállalóinak aránya 40,8%-ról 24,1%-ra csökkent Józsefvárosban, ami jelentős csökkenésként értékelhető, de a fővárosi átlagnál (21,0%) még mindig számottevően magasabb.

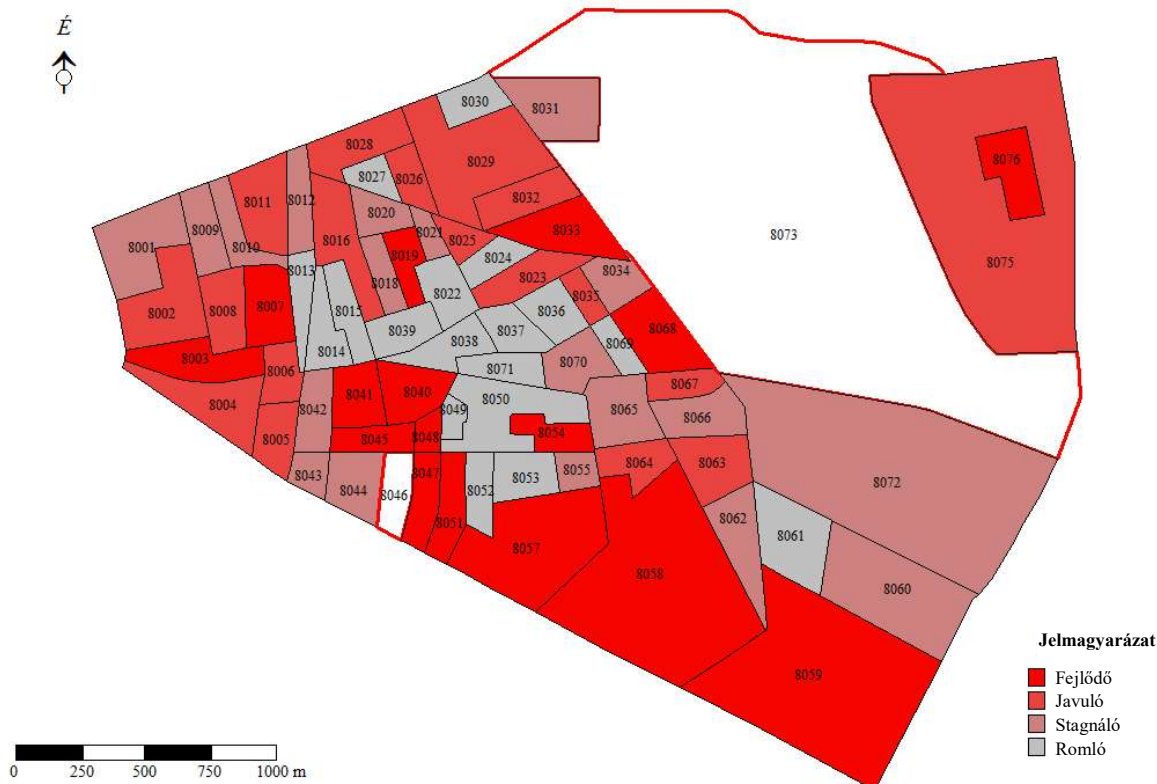
A kerületi szintű vizsgálat alapján megfigyelhető volt a lakosságon belül a társadalmi-gazdasági csoportok között egy felfelé tolódás, amely egybevág a nemzetközi tendenciákkal. Ennek okai elsősorban a gazdasági paradigmaváltást kísérő dezindusztrializáció és a szolgáltató munkahelyek bővülése, valamint a professzionalizáció. A fővárosi – beleértve a kerületi – lakosság markáns foglalkozási átrétegződésének oka egyrészt a gazdasági szerkezetváltás, másrészt a lakosság iskolázottsági szintjének jelentős javulása (KOVÁCS, Z.-SZABÓ, B. 2015).

A munkaerőpiaci szegmentáció vizsgálatából az látszott, hogy Józsefváros társadalma jelentősen átalakult, és az átlaghoz való lassú felzárkózást jelelt mutatta. Ugyanakkor a helyi társadalom foglalkozási szegmentációja alapján fővárosi összehasonlításban a VIII. kerület 2011-ben is egy kevésbé fejlett, a Budapesti átlagtól elmaradó városrész képét mutatta. 2011 óta a kerület helyzete vélhetően tovább javult, hiszen a komplex városrehabilitációs programok a 2010-es évek elején még csak megvalósításuk félidejében jártak. A kerület társadalmi-gazdasági felzárkózásának folyamatát támasztják alá az utóbbi évek ingatlanpiaci (pl. OTP Lakóingatlan Értéktérkép, az OTP Jelzálogbank Nyrt. elemzései) és munkaerőpiaci statisztikái (pl. Nemzeti Foglalkozási Szolgálat havi jelentései.) A helyi társadalom státusz szerinti vizsgálatát városnegyed szintjén is elvégeztem, melynek eredményeit a 12. és 13. melléklet mutatja. A városrészi aggregálást indokolta, hogy a kutatás keretében a sokszínűséget befolyásoló legfontosabb tényezőket is vizsgáltam. A városrészekre kiterjedő komplex városrehabilitációs programok hatása szignifikánsan kimutatható volt a térbeni-társadalmi szerkezet, a diverzitás változásában, ezáltal a városrészi szintű elemzés által érzékelhetővé váltak a negyedek átalakulási folyamatai.

Az elemzés kimutatta, hogy bár jelentősen emelkedett Józsefváros lakosságának általános státusza (alacsony státuszúak arány 1990-ben 48,8%, 2011-ben 39,7%), a városnegyedek szintjén ez az emelkedés roppant egyenlőtlenül ment végbe. A Magdolna és Orczy-negyed esetében átlagosnál kisebb pozitív elmozdulás volt tapasztalható a társadalmi-gazdasági státusz alapján, ami a két negyed további leszakadására utalt. Az Orczy-negyed esetében a városrehabilitáció elmaradása magyarázta ezt az eredményt, a Magdolna-negyed esetében a városrehabilitáció pedig csak a leszakadás mérséklését érte el. A városrészi vizsgálat jól tükrözte a városrehabilitáció különböző típusainak eltérő hatását, hiszen a Corvin-negyedben a városrehabilitáció drasztikusan átalakította a helyi lakosság társadalmi-gazdasági összetételét, melynek eredményeként a negyed felzárkózott a Palotanegyed szintjéhez a 2011. évi adatok szerint is.

A társadalmi-gazdasági státusz átalakulását vizsgáltam körzetszinten is (21. ábra). A helyi társadalom státuszának változását négy kategóriába soroltam: romló, stagnáló, javuló és fejlődő. A vizsgálat valamelyest árnyalta a városnegyed szintű elemzés eredményeit, hiszen kimutatható volt, hogy a prosperáló negyedek is magukban foglalnak stagnáló (akár romló) lakóközösségeket, illetve a romló negyedekben is fellelhetők fejlődő körzetek (pl. Magdolnanegyed / Teleki tér környéke, Orczy-negyed / Orczy tér környéke).

21. ábra Józsefváros lakosságának társadalmi-gazdasági átalakulása (1990-2011)

Forrás: KSH 1990., 2011. évi népszámlálás adatai alapján saját szerkesztés

A munkaerőpiaci szegmentáció változásának körzetszintű elemzése nagyvonalakban visszatükrözte a városrészi szintű vizsgálat eredményeit, hiszen a Palotanegyed, vagy a Corvin-negyed fejlesztéseinek kedvező hatása a helyi társadalom státuszának átalakulásában tetten érhető volt.

5.3. Disszimilitási index számítás eredményei

A doktori kutatás keretében elvégeztem a disszimilitási index számítást is a kerületben lehatárolt körzetekre vonatkozóan, amely feltárta a társadalmi-gazdasági státusz és a földrajzi távolság közötti összefüggéseket. Az indexszámítás eredménye (22. ábra), hogy 1990 és 2001 között körzetszinten nőtt a különböző foglalkozási csoportok közötti térbeli elkülönülés, egyfajta homogenizáció ment végbe a helyi társadalomban. Ez vélhetően összefüggött a kerület 1990-es évekbeli leromlásával, a szegregáció fokozódásával. Míg 2001 és 2011 között a disszimilitási index kerületi értékei csökkentek, ezáltal a helyi társadalom keveredése volt megfigyelhető.

Figyelemre méltó, hogy ezek az eredmények jelentősen eltértek Kovács Z.-Szabó B. (2015) fővárosi szintű eredményeitől, mely szerint Budapesten 1990 és 2011 között a térbeli elkülönülés egyes foglalkozási csoportok között fokozatosan erősödött, emellett egyre szélesebb körben bontakozott ki. Ez azt mutatja, hogy a VIII. kerület és a főváros térbeli-társadalmi folyamatai a társadalmi-gazdasági státuszt vizsgálva 2001-ben elváltak egymástól.

2001 és 2011 között Józsefvárosban a körzetek szintjén a helyi lakosság heterogenizációja következett be, ezzel szemben Budapesten a homogenizáció bontakozott ki. Ebben vélhetően jelentős szerepet játszott Józsefváros átalakulása, a városrehabilitációs programok társadalmi hatása, a magasabb státuszúak beköltözése (dzsentifikáció).

22. ábra A disszimilitási index értékek változása Józsefvárosban (1990-2011)

1990	1	2	3	4	5	6	7	8
Di-In 1	0,00	0,10	0,13	0,18	0,18	0,20	0,22	0,25
Di-In 2		0,00	0,14	0,18	0,19	0,20	0,21	0,24
Di-In 3			0,00	0,12	0,15	0,14	0,15	0,18
Di-In 4				0,00	0,11	0,10	0,11	0,15
Di-In 5					0,00	0,11	0,14	0,16
Di-In 7						0,00	0,10	0,11
Di-In 8							0,00	0,12
Di-In 9								0,00

2001	1	2	3	4	5	6	7	8
Di-In 1	0,00	0,11	0,14	0,17	0,22	0,24	0,26	0,33
Di-In 2		0,00	0,14	0,19	0,24	0,24	0,26	0,32
Di-In 3			0,00	0,11	0,14	0,16	0,18	0,25
Di-In 4				0,00	0,11	0,13	0,16	0,22
Di-In 5					0,00	0,11	0,14	0,19
Di-In 7						0,00	0,11	0,15
Di-In 8							0,00	0,18
Di-In 9								0,00

2011	1	2	3	4	5	6	7	8
Di-In 1	0,00	0,12	0,11	0,14	0,17	0,19	0,19	0,24
Di-In 2		0,00	0,11	0,14	0,22	0,22	0,25	0,26
Di-In 3			0,00	0,10	0,13	0,14	0,16	0,19
Di-In 4				0,00	0,13	0,13	0,15	0,16
Di-In 5					0,00	0,10	0,11	0,14
Di-In 7						0,00	0,10	0,11
Di-In 8							0,00	0,14
Di-In 9								0,00

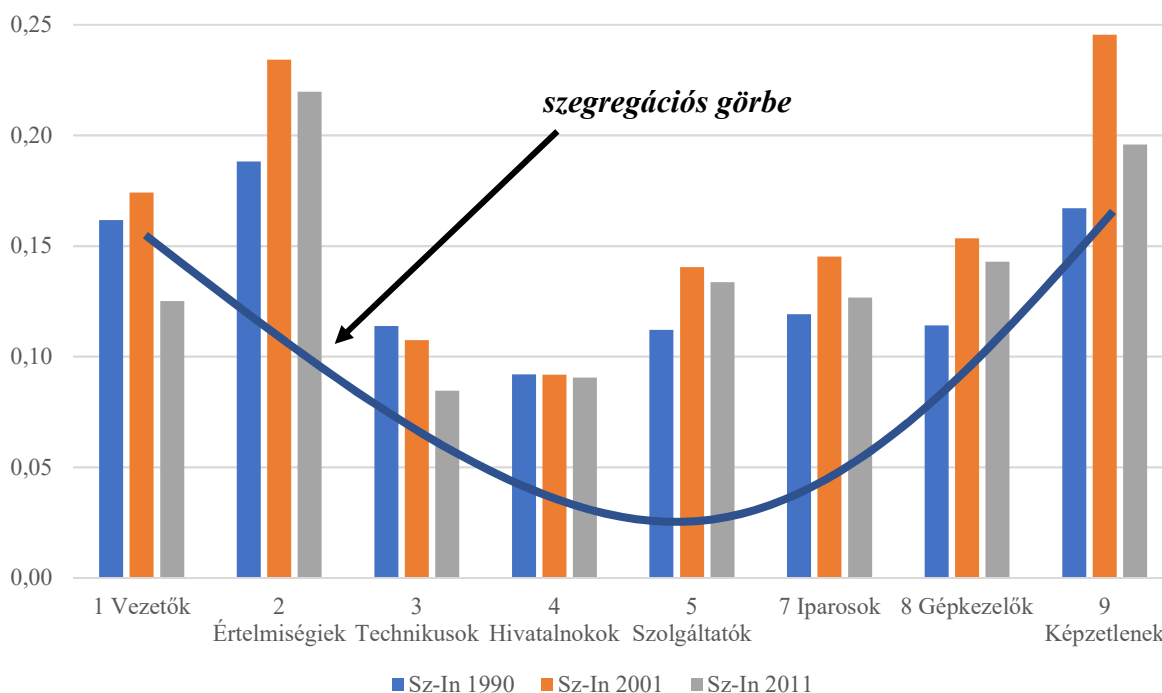
(1 = Vezetők, 2 = Értelmiségiek, 3 - Technikusok, 4 - Hivatalnokok, 5 - Szolgáltatók, 6 - Iparosok, 7 - Gépkezelők, 8 – Képzetlenek)

Forrás: KSH 1990., 2001. és 2011. évi népszámlálás adatai alapján saját szerkesztés

5.4. Szegregációs index számítás eredményei

A disszimilitatási index számítás eredményeit, a helyi társadalom heterogenitásának növekedését támasztotta alá a doktori kutatás szegregációs index számításának vizsgálata is (23. ábra), mely szerint a 2011. évi szegregáció mértéke Józsefvárosban jelentősen elmaradt a 2001-ben mért értékektől. A kibontakozó dzsentifikáció folyamatára utalt, hogy 2011-ben a szegregáció mértéke már magasabb volt a magasabb státuszúak esetében, mint az alacsonyabb státuszú csoportoknál. A szegregációs vizsgálat alátámasztotta azt a nemzetközi és a hazai szakirodalomban ismertett kutatási eredményt, mely szerint a szegregációs index értékei a társadalom alsó és felső rétegei esetében magasabbak (szegregációs görbe U-alakja).

23. ábra A foglalkozási csoportok szegregációs értékeinek alakulása (1990-2011)

Forrás: KSH 1990., 2001. és 2011. évi népszámlálás adatai alapján saját szerkesztés

A disszimilitatási és szegregációs index számítások további részletes elemzése nem képezi a dolgozat tárgyát. A doktori kutatás témája a városi diverzitás és a városrehabilitáció összefüggéseinek vizsgálata a társadalmi kohézió, a társadalmi mobilitás és a gazdasági teljesítmény vonatkozásában, melynek feltárására a bemutatott kvantitatív elemzési módszerek nem alkalmasak, viszont kiindulási alapot nyújtanak a későbbi kvalitatív kutatás számára.

6. A VÁROSI SOKSZÍNŰSÉG KVALITATÍV VIZSGÁLATÁNAK EREDMÉNYEI

6.1. A városi sokszínűséget érintő szakpolitikák kritikai elemzése

6.1.1. A sokszínűség szakpolitikai megközelítései Magyarországon

A multikulturalizmus ideológiája a magyar tudományos és politikai gondolkodásban az 1990-es évek második felében jelent meg (MAJTÉNYI B. 2007). Bár a politikai döntéshozatalban nem szerepel a multikulturalizmus vagy a társadalmi sokszínűség fogalma, ezeknek az elképzeléseknek az elemeit az 1990 utáni időszak szakpolitikai dokumentumai tükrözik. Európai összehasonlításban a magyar társadalom etnikai szempontból viszonylag homogén. Az etnikai kisebbségek aránya 5,6%, míg a lakóhellyel rendelkező külföldi állampolgárok aránya a teljes népesség 1,4%-át teszi ki (KSH, 2011). A csoportok többsége viszonylag jól integrált (a romákat kivéve) a magyar társadalomba, kisebbségi identitásuk elveszett, vagy „kettős identitássá” alakult át. A bevándorlók a népesség 2%-át teszik ki (Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal, 2012). A külföldi állampolgárok mintegy kétharmada és az állampolgársággal rendelkezők 90%-a a szomszédos országokban élő magyar diaszpórából érkezik (pl. Románia, Szerbia, Ukrajna). A sajátos etnikai bevándorlásnak is tulajdonítható, hogy a multikulturalizmus és a sokszínűség jelenségei ritkán képezik a szakpolitikai diskurzusok tárgyát. Különösen pozitív kontextusban jelenik meg ritkán a társadalmi diverzitás kérdése. A jelenlegi helyzet mélyebb történelmi okokra vezethető vissza.

Az államszocializmus időszakában a kormányzat alapvetően asszimilációs irányelveket követett kisebbségi és migrációs kérdésekben. Az akkori ideológia a társadalmi különbségek létét tagadta, és a társadalmi élet szinte minden területe a központi állam irányítása, felügyelete alá tartozott. Ennek eredményeképpen a társadalmi, kulturális, vallási szervezetek lehetőségei nagyon korlátozottak voltak. Noha 1968 után oldódott a határozott ideológiai irányvonal, a liberalizációs folyamat csak az 1980-as években gyorsult fel. A rendszerváltozás jelentős hatással volt a társadalmi sokszínűségre. Az etnikai és vallási közösségek felszínre kerültek, a nyilvánosság számára láthatóvá váltak. A társadalmi egyenlőtlenségek, a cigány lakosság marginalizációja a gazdasági paradigmaváltás hatására nőtt. A migrációs tendenciák is jelentősen megváltoztak. Magyarország korábban kibocsátó ország volt, de 1990 utáni cél- és tranzitország lett (FULLERTON, M. 1997, VILÁGOSI, G. 1997, JUHÁSZ, J. 2003), következésképpen megjelentek az „új” kisebbségek (pl. kínai). A külpolitikában a magyar diaszpóra kérdése már nem volt tabu. Az 1980-as évek vége óta két csoport különös figyelmet kapott a nemzetpolitikában: a külföldi magyarok (különösen a szomszédos országokban) és a cigányok (KOVÁTS A. 2010). Az átmenet korai időszakban (1989-1993) új kisebbségi politikát vezettek be a pluralista és az integrációs / interkulturális jellemzőkkel (SYRETT, S.-SEPULVEDA, L. 2012). A központi kormányzat létrehozta a jogi és intézményi keretét a hazai kisebbségek jogainak és lehetőségeinek széles körű biztosítása és a külföldön élő magyarok támogatása érdekében. A kulturális sokféleséget értékként ismerték el.

1994 és 2004 között a kisebbségekkel és a sokszínűséggel kapcsolatos diskurzust erősen befolyásolta az Európai Unióhoz való csatlakozásra való felkészülés, ugyanis a csatlakozási folyamat egybeesett az Unió közös migrációs politikájának megfogalmazásával (VILÁGOSI, G. 1997, KOVÁTS A. 2005). 2003-ban az Európai Bizottság sürgette például a diszkrimináció elleni törvény megalkotását (MÉSZÁROS J. 2004). A bevándorlási törvény is ebben az évben módosult, amelynek elsődleges célja az illegális migráció és a kapcsolódó szervezett bűnözés elleni küzdelem volt. Szintén ebben az időszakban vált világossá, hogy a jogok biztosítása nem elegendő a romák integrációjához (főleg a hátrányos helyzetük miatt), ezért a „roma kérdés” szociális/jóléti kérdéssé vált. A 1994 és 1998 között regnáló kabinet a romákat „szociálisan hátrányos helyzetű csoportnak” tekintette, és ezt a megközelítést jelentős részben osztották a soron következő kormányzatok is (VERMEERSCH, P. 2003, KÁLLAI E. 2006).

Az EU-csatlakozás óta (2004) az egyik legfontosabb feladat a kisebbségi és migrációs jogszabályok folyamatos harmonizálása az európai normákkal. 2004 után a munkaerő-piaci liberalizáció és a nemzetközi munkaerőáramlás növekvő szerepe releváns témaként jelent meg (HÁRS, Á. *et al.* 2009). Az akkori kormány ösztönözte a szomszédos országokban élő magyarok foglalkoztatását, de nem segítette elő a letelepedést. Továbbá, a magyar munkaerőmozgás EU-n belüli korlátozásaira válaszul a kormányzat szigorúbb szabályokat vezetett be a harmadik országbeli munkavállalók foglalkoztatására vonatkozóan (HÁRS, Á. *et al.* 2009, MÓRICZ, I. 2013). A 2008–2009-es pénzügyi válság hatására jelentősen csökkent a munkaerőkereslet és a magyarországi bevándorlás (MÓRICZ, I. 2013), mely folyamat napjainkban megfordulni látszik.

A jelenlegi kormányzat sokáig fenntartotta a pluralista és az integrációs / interkulturális elvek követésének gyakorlatát, de tevékenységeit erősen befolyásolja a globális gazdasági és a nemzetközi migrációs válság. A kormányzat egyik legfontosabb intézkedése a nemzeti Migrációs Stratégia végrehajtása a 2014–2020-as időszakban. A dokumentum egyszerűsítette a letelepedést és elősegítette a legális bevándorlást, különösen gazdasági céllal. A kormány roma politikája eléggé ellentmondásosnak tűnik. A magyar EU elnökség (2011) alatt javult a romapolitika megítélése, a társadalmi csoport integrációjának kérdései európai szintre kerültek. Ezenkívül a magyar kormány a „roma kérdést” nemzeti ügyként értelmezte és elköteleződött a roma integráció mellett (Nemzeti Társadalmi Felzárkóztatási Stratégia 2011). Ugyanakkor számos tevékenységét (például a jóléti támogatások visszafogásait és szigorúbb szabályait) kritizálják a romákra gyakorolt negatív hatásuk miatt (POLICY SOLUTIONS 2012). A sokszínűséggel kapcsolatos politikai diskurzus és szakpolitikai intézkedések a 2015. évi menekültválság óta erőtejesen a migráció, a bevándorlás témája felé fordultak hazánkban, míg a sokféleség más aspektusai kevesebb figyelmet kaptak. Napjainkban a végrehajtott szakpolitikai intézkedések, a politikai diskurzusok és a kampányüzenetek között nehéz eligazodni, a társadalmi sokszínűség tekintetében meglehetősen bonyolult helyzet alakult ki, amelyben a hivatalos szakpolitikai dokumentumok és a politikai diskurzusok gyakran ellentmondanak egymásnak. Az nagy bizonyossággal állítható, hogy a korábbi pluralista, integrációs és interkulturális alapelvek gyengültek, és gyakran – nem csak hazánkban – a populista, nacionalista és kirekesztő álláspontokkal szemben háttérbe szorultak.

6.1.2. A sokszínűség felfogása, kezelése Budapesten és Józsefvárosban

A 2011. évi KSH adatok szerint Budapesten mintegy 100 ezer fő az etnikai kisebbséghez tartozó lakosok száma, de közülük is 77 ezer fő az úgynevezett nemzeti kisebbséghez tartozik. Mindössze 41 ezer fő tekinthető újonnan érkező bevándorlónak, akik elsősorban a rendszerváltozás utáni bevándorlási hullámok során telepedtek le Budapesten, amely a bevándorlás elsődleges célterülete Magyarországon. A fővárosban koncentrálódik a hazai bevándorlás 40 százaléka. A fővárosi önkormányzat 2013. évi statisztikája szerint a legálisan itt tartózkodó bevándorlók száma 74 ezer fő, közülük 54 ezer fő más európai országból (39 ezer fő a szomszédos országokból érkező magyar nemzetiség), 14,5 ezer fő Ázsiából és 5,5 ezer más régióból származik.

A sokszínűség a budapesti népesség hagyományos jellemzője, azonban a sokszínűséggel kapcsolatos politikai célok és intézkedések ritkák. Az elmúlt évtizedekben számos tényező gyengítette a sokszínűség politikai és közéleti beágyazottságának erősödését. Egyrészt az posztoszocialista sajátosság, hogy az államszocializmus évtizedeinek asszimilációs törekvései, valamint a társadalmi különbségek létezésének tagadása a sokszínűséggel kapcsolatos politikák, vélemények elnyomásához vezetett. Ez jelentős különbség a többségében egykor gyarmatokkal rendelkező nyugat-európai országokhoz képest. Az elmúlt évtizedben a posztoszocialista országok többsége szintén a nyugat-európaiktól eltérő álláspontra helyezkedett a társadalmi sokszínűséget érintő kérdésekben.

A 2008-as gazdasági recesszió, a növekvő társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek, a migrációs válság is hozzájárultak a magyar társadalom toleranciájának és a nyitottságának szűküléséhez. Ennek eredményeként a sokszínűség, a multikulturalizmus gyakran negatív megítélés alá esik a mindennapi diskurzusokban. Emiatt a politikai szereplők, a szakpolitikai diskurzusok ritkán fogalmaznak meg egyértelműen a sokszínűségre vonatkozó célkitűzéseket.

A városrehabilitáció szereplőinek szóló Városi Fejlesztési Kézikönyv (2009) szerint a városrehabilitációs programok olyan városi tereket hoznak létre, amelyek vonzhatják a turistákat, vállalkozókat és bevándorló munkaerőt. A Pest Megyei Területfejlesztési Konceptió (2013) hangsúlyozza, hogy a megye rendkívül változatos terület, amennyiben „természeti, földrajzi, gazdasági, társadalmi és kulturális” jellemzőit vesszük figyelembe. A dokumentum a sokféleséget a gazdasági teljesítmény és a versenyképesség alapjának tekinti, és szorosan összekapcsolja azokat olyan más fogalmakkal, mint az innováció és a kreativitás. Ez a megközelítés összhangban van számos nemzeti szintű dokumentum (Nemzeti Területfejlesztési Konceptió, 2005, Nemzeti Fejlesztés 2030, 2014) célkitűzéseivel, amelyek egy versenyképes budapesti nagyvárosi terület létrehozását tervezik. Az említett városi, regionális és nemzeti szintű dokumentumok általában a kulturális örökséget és a különböző társadalmi identitásokat humán és gazdasági erőforrásként kezelik a budapesti városfejlesztés szempontjából.

A sokszínűség előmozdítása a fővárosi kormányzatnak nem prioritása. Mindazonáltal a Budapestre kiterjedő szakpolitikai stratégiákban és koncepciókban a multikulturalizmus, a sokszínűség és a befogadó társadalom kérdései megjelennek mind a mai napig. Napjainkban a városfejlesztés legfontosabb dokumentuma a Budapest 2030 - Budapest hosszú távú fejlesztési koncepciója (2013). A dokumentum jövőképe szerint Budapest sokszínűsége fontos, értékes tulajdonsága a városnak: *„Budapest adottságait és helyzeti potenciálját tekintve híd szerepet tölt be a környező tájak, civilizációk között, különböző kultúrák, gazdaságok és emberek találkozáshelye. Környezetének fejlesztését megfontoltan, az értékeket és az érintettek érdekeit messzemenően figyelembe véve végzi. Budapest sokszínű, egyedi karakterű főváros, amely magas életminőséget és esélyegyenlőséget biztosít lakóinak.”* (Budapest 2030, 32. oldal).

A budapesti várospolitikai a sokféleséget kifejezetten két fő témakör kapcsán tárgyalja: (1) a helyi gazdasági tevékenység erősítése, és (2) egy koherens, befogadó városi társadalom kialakítása. Az első kérdés a kulturális gazdaság, a kreatív iparágak és a nemzetközi turizmus. A Budapest 2030-as dokumentum egyik konkrét célja például a „kulturális sokszínűség fenntartása és elősegítése”, amelyet a heterogén kulturális környezetet a fenntartható helyi gazdasági fejlődés forrásaként veszi figyelembe. A Budapest 2030 dokumentum kiemeli, hogy Budapest egy multikulturális város, amelyet a történelmi fejlődésben gyökerező hagyományos sokféleség, valamint az aktuális globális változások (pl. nemzetközi migráció) eredményeként létrejött új diverzifikációs folyamatok jellemeznek. A dokumentum szerint ezt a multikulturális jelleget meg kell őrizni. A fővárosi várospolitikai a gazdasági fejlődés szempontjából másfajta sokféleséget is fontosnak tart, a kulturális sokszínűség mellett az épített környezet sokszínűségének védelmét és a kulturális létesítmények minőségének és hozzáférhetőségének javítását is. Ebből a szempontból Budapest Gazdaságélénkítési és Foglalkoztatási Stratégiája a következőképpen fogalmaz: *„A gazdaságpolitika hatékonyan épít a budapesti és a környező területek sokféleségére, koordinálja a gazdasági fejlődés térbeli irányait, a környező területek és kerületek potenciáljára építve, segítve a kerületeket saját gazdasági profiljaik fejlesztésében és a munkahelyek számának növelésében. a városban”* (11. oldal).

A budapesti várospolitikai sokféleséghez kapcsolódó másik fő területe a kohéziót, a befogadó városi társadalom kialakítását célzó intézkedésekben nyilvánul meg. A szakpolitikák ebben a kérdésben elsősorban a jóléti intézkedésekre összpontosítanak.

Ami a társadalmi kohézió és a jóléti biztonság témáját illeti, a Budapest 2030 stratégia egyik kifejezett célja a „befogadó, támogató és aktív társadalom létrehozása”. A tervezett intézkedések célja Budapest népességszökkenésének megállítása, a helyi lakosság életképességének megőrzése érdekében a „társadalmilag pozitív migrációs folyamatok megerősítése”, azaz a fiatalok, különösen a képzett munkaerő megtartása és vonzása. Továbbá az önkormányzat növelni kívánja a helyi lakosok lakhatási és társadalmi mobilitását, és erősíteni a társadalmi kohéziót és a közösségi együttműködést. Több szakpolitikai interjúalany kiemelte a különböző korcsoportok, kultúrák és életmódok közötti kohézió erősítésének szükségességét, amely a gazdaságfejlesztés céljaihoz is hozzájárul. A Budapest 2030 koncepcióban az „ezüst gazdaság” és a „tanulás” kiemelt területek, az idősek és az egyetemi hallgatók egyre növekvő számát és ennek a fogyasztási szokásokra gyakorolt pozitív hatását prognosztizálja.

Az Helyi Esélyegyenlőségi Program (2011) egy másik releváns városi szintű stratégia Budapesten a társadalmi heterogenitás tekintetében. A program a sokféleséget abszolút pozitív jelenségnek tekinti: *„a társadalmon belüli sokféleség ugyanolyan fontos, mint a természeti környezetben a biodiverzitás”; „mindannyian különbözőek vagyunk”; „...A többség a kisebbségek összege; „A sokszínűség az emberiség számára olyan fontos, mint a természeti környezet.” (3. oldal).* Az idézett program megállapítása szerint Budapest egy multikulturális város, melynek társadalmi sokszínűségét meg kell védeni. A befogadó globális város kialakítása érdekében meg kell erősíteni a toleranciát, az interkulturális kommunikációt és a társadalmi kohéziót. A program iránymutatásokat határoz meg az ágazati politikák számára (pl. városfejlesztés, oktatás, egészségügy, foglalkoztatás, szociális területek). Megállapítható, hogy az esélyegyenlőségi program kapcsolatot teremt a sokféleség és az esélyegyenlőség fogalma között, és hatással van a társadalmi kohézió, a társadalmi mobilitás és a gazdasági teljesítmény előmozdítását célzó más programokra és stratégiákra. 2010 óta a főváros önkéntes alapon működteti az esélyegyenlőségi programot, mivel azt követően a kerületek hatáskörébe került.

A budapesti kormányzati sokszínűséggel kapcsolatos diskurzusokkal kapcsolatban ki kell emelni, hogy a politikai döntéshozatal alapvetően a szociális és jóléti kérdésekre helyezi a hangsúlyt. A nemzetközi migráció kezelésére a szakpolitikák 2015-ig nem fordítottak figyelmet. Az interjúk szerint a bevándorlás kérdésének marginális szerepét a bevándorlók alacsony aránya okozza, valamint az, hogy a bevándorlók átlagos társadalmi-gazdasági státusza magasabb a többségi társadalom nagyobb részéhez képest, hiszen többségük gazdasági bevándorló (pl. délkelet-ázsiai vállalkozók). Másik szempont, hogy a bevándorló közösségek többsége jól szervezett, zárt, összetartó közösség, stabil családi és szociális hálózatokkal rendelkeznek, és többségük jól integrálódott a helyi társadalomba. A megkérdezettek közül néhányan megjegyezték, hogy a kínai közösség társadalmi rétegződése és a különböző jövedelmi csoportok térbeli eloszlása nagyon hasonló a magyarokéhoz. A bevándorlók legfontosabb problémája a közszolgáltatásokhoz való korlátozott hozzáférés. A bevándorlás marginális szerepére utalva 2013-ban még az egyik hazai migrációval foglalkozó szervezet képviselője az alábbi magyarázatot adta:

„Az Unió ajánlásai inkább a nemzeti etnikai kisebbségek vagy a romák helyett a bevándorlásra összpontosítanak, mert ez nagyobb probléma. Azonban a bevándorlókkal foglalkozó uniós programok során úgy éreztük, hogy az Unió más országaiban a bevándorlók helyzete többé-kevésbé hasonlít a romákhoz. És hazánkban a bevándorlók életkörülményei ennél jobbak. Legalább bizonyos szempontból, például foglalkoztatásuk tekintetében. Vagy demográfiai összetételük is jobb, mint az EU más országaiban vagy a romáknál Magyarországon. Ezért a politikai döntéshozatalban roma központúak vagyunk, ellentétben az EU ajánlásaival. És azért is, mert itt a valláson alapuló különbségek és sokszínűség talán egy kicsit kevésbé fontos kérdések, mint az Unióban.”

Az utóbbi években azonban a téma fontossága folyamatosan nőtt a várospolitikában, amit tükrözött a Fővárosi Migrációs Kerekasztal tevékenysége is, melyet 2012-ben hívtak életre. A testület létrehozása mérőföldkönek tekinthető a budapesti szintű sokszínűséggel kapcsolatos politikák történetében, melynek jelentőségét a 2013-ban készült interjúkban a válaszadók is kiemelték. A projekt fő célja az volt, hogy a fővárosi önkormányzat koordinálásával, az érintettek bevonásával a bevándorlási kérdésekkel kapcsolat vita indulhatsson. Néhány interjúalany mindennapi munkatapasztalata azt mutatta, hogy Budapesten a politikai szereplők között valamilyen konszenzus alakult ki a témát illetően. 2013-ban elkészült a migrációval, nemzetiségekkel foglalkozó Migrációs Almanach, majd a kerekasztal 2014-ben befejezte tevékenységét. Bár a migráció nem rendelkezett elsőbbségi státusszal a budapesti szakpolitikák között, vannak más csoportok is, amelyekre a fővárosi önkormányzat nagyobb figyelmet fordít. Az Esélyegyenlőségi Program hat társadalmi csoportra vonatkozik, amelyeknek „különleges támogatást és védelmet” irányoz elő: (1) fogyatékkal élők; (2) cigányok; (3) nők, férfiak és családok; (4) hátrányos helyzetű gyermekek és fiatalok; (5) idősebbek (45 év feletti); (6) hajléktalanok. Néhány önálló, fővárosra kiterjedő szakpolitikai stratégia létezik az egyes csoportok felzárkóztatása érdekében (pl. fővárosi hajléktalan-ellátási koncepció [2011]; Budapest Főváros Szociális Koncepciója 2012-2020). A helyzet azonban az egyik megszólaltatott szerint az, hogy *„az intézményi diszkrimináció még a városigazgatási rendszeren belül is fennáll, és akadályt képez a hátrányos helyzetű csoportok számára, hogy egyenlő hozzáférést kapjanak a közszolgáltatásokhoz.”*

A hajléktalanság Budapest egyik legjelentősebb problémája. A társadalmi csoport helyzete és térbeli mozgása nem kötődik a közigazgatási határokhoz, ezért a hajléktalanság problémájának kezelése az országos, a fővárosi és a kerületi önkormányzatok közös felelőssége. Meg kell azonban jegyezni, hogy az utóbbi években a jogszabályi változások (Btk., Alaptörvény) büntethetővé tették a hajléktalanságot, a koldulást, ezzel lehetőséget adtak a helyi önkormányzatok számára a hajléktalanok és a koldusok elleni rendészeti típusú fellépésre, amely tekintetben a józsefvárosi önkormányzat élen járt. Tény, hogy a fővárosban belül leginkább a VIII. kerületben koncentrálódtak a hajléktalansággal, és a koldulással összefüggő közterületi és együttélési konfliktusok a fővárosi hajléktalanellátó intézményi kapacitások egyenlőtlen területi eloszlása miatt. Az etnikai csoportok és a bevándorlók tekintetében hiányzott a Budapestre kiterjedő stratégia. A vizsgált kezdeményezések az EU által támogatott projektek formájában jelentek meg, melyek alapján az a következtetés vonható le, hogy társadalmi szempontból korlátozott lefedettségű, rövid élettartamú, a helyi problémákra reagáló, helyi kezdeményezéseket ösztönző programokról van szó (pl. URBACT II/Roma-Net).

A politikai diskurzusban az etnikai kisebbségi kérdések esetében kiemelt hangsúly helyeződik a cigányság helyzetére. A romák a legnagyobb etnikai kisebbség Budapesten. Jelentős részük Józsefvárosban koncentrálódik, ahol a hivatalos statisztikák szerint a lakosság 4 százalékát éri el részesedésük. Az interjúalanyok és a szakpolitikai dokumentumok szerint a cigány kisebbség integrációja fontos cél, ezt mutatja „A roma lakosság integrációja Budapesten” című helyi akcióterv: *„A magyar társadalom számára az egyik legnagyobb kihívás, hogy a kirekesztett, mélyszegénységben lévő társadalmi csoportokat hogyan tudjuk felzárkóztatni, számukra esélyt teremteni. A roma identitású emberek, családok többsége Budapesten is nagyon rossz társadalmi-gazdasági körülmények között él.”* (4. oldal).

Az akcióterv öt kiemelt területre összpontosít: lakhatásra, oktatásra, egészségügyre, foglalkoztatásra és kultúrára. A terv integrálja a területi alapú és a társadalmi csoport központú megközelítéseket hátrányos helyzetű lakóterületekre vonatkozóan. A terv létrehozott egy helyi támogató csoportot a fővárosi intézményekből, a budapesti cigány kisebbségi önkormányzattól és számos civil szervezetből. A helyi cselekvési terv elfogadása ellenére továbbra is hiányzik a fővárosra vonatkozó átfogó stratégia és annak megvalósítása a cigány csoportok tekintetében.

Józsefváros 2008-ban elfogadott Integrált Városfejlesztési Stratégiája, valamint a számos elemében arra épülő Integrált Teleülésfejlesztési Stratégia (2015) a sokszínűséget értékkeént kezeli, miként azt az alábbi idézet is jelzi. A dokumentum sokszínűség alatt egyrészt a kulturális sokszínűséget, másrészt a funkciógazdagságot érti, de több helyen megjelenik benne a társadalmi egyenlőtlenség kérdése, azaz a társadalmi-gazdasági különbségek is. Az etnikai és kulturális sokszínűség a Magdolna-negyed vonatkozásában jelenik meg hangsúlyosan.

„A stratégia Józsefváros erősségének tekinti a kedvező, központon belüli városi pozíciót, a kerület sokszínűségét és abból fakadó funkciógazdagságát, fokozódó egyetemvárosi jellegét és erős szociális hálóját. (...) A társadalom kulturális sokszínűsége érték, így, a különböző célok és beavatkozások a jelen lévő eltérő igényű társadalmi csoportokra reagál. Cél ugyanakkor a társadalmi egyenlőtlenségek kiküszöbölése, és a leromlott, szegregált területeken élők felzárkóztatása” (ITS, 9. és 14. oldal).

6.1.3. A nem kormányzati szervezetek sokszínűséghez fűződő viszonya

Magyarországon a civil társadalom általában gyenge, azonban Józsefvárosban számos nem kormányzati szervezet létezik, melyek tevékenységük alapján igen heterogének. A kerületben működő nem kormányzati szereplők megközelítése a városi sokszínűség tekintetében sok szempontból hasonló volt a kormányzatihoz. Nem volt egyértelmű értelmezése a sokszínűségnek, ugyanakkor a megkérdezettek általános jellemzője volt, hogy alapvetően probléma orientáltak voltak és elsősorban a sokszínűség negatív aspektusaira összpontosítottak. A jelentősebb sokszínűségen alapuló nonprofit szervezetek tevékenysége kiterjedt a közszolgáltatásokhoz való hozzáférés javítására (kompetenciafejlesztési tréningek, interkulturális kommunikációs kurzusok, fordítási szolgáltatások, érzékenyítő képzések), a diverzitásmenedzsmentre (tudásátadás, készségek fejlesztése), valamint ifjúsági és oktatási integrációs programok szervezésére.

A városi sokszínűségen alapuló NGO-k közül számos szervezet székhelye volt Józsefvárosban, ugyanakkor tevékenységeik csak részben kötődtek a kerülethez. Közülük az Artemisszió Alapítvány 1998 óta működik. A szervezet fő célja a kulturális, etnikai és társadalmi szempontból különböző csoportok közötti folyamatos párbeszéd és kölcsönhatás ösztönzése, kölcsönös megértésük elősegítése; a társadalmi és kulturálisan hátrányos helyzetű csoportok társadalmi integrációjának támogatása; a tudományos és kulturális kapcsolatok nemzetközi megerősítése; valamint az interkulturális képzések, oktatási anyagok és módszerek kifejlesztése és terjesztése. Az Alapítvány különös figyelmet fordít az etnikai vagy szociálisan hátrányos helyzetű csoportok társadalmi beilleszkedésének ösztönzésére. 2012-ben alapították az Edictum Alapítványt, amely az ázsiai bevándorló közösségek érdekeit képviseli. A Menedék Migránsokat Segítő Egyesület 1995-ben alakult, mely széles körű tevékenységi körrel rendelkezik, és országos szinten képviseli a migránsok érdekeit és jogait a politikai, közigazgatási szervek, valamint a média felé és társadalmi-kulturális integrációjukat is elősegítik. Viszonylag új jelenség az egy-egy téma köré szerveződő mozgalmak növekvő aktivitása Budapesten. Az egyik legjelentősebb közülük a „A Város Mindenkié”, amely elsősorban a városi szegénységre, a lakásproblémákra és a hajléktalanságra összpontosít.

Az interjúk során az összesen 10 megkérdezett szereplő között önkormányzati és civil kezdeményezés képviselővel készült interjú a társadalmi sokszínűség témakörében a társadalmi kohézió, társadalmi mobilitás és gazdasági teljesítmény vonatkozásában. A társadalmi kohézió erősítése a Fővárosi Migrációs Kerekasztal, a „Tanulók a migrációról” projekt, a Leonardo közösségi kert és a helyi lakosság bevonásával megvalósuló Teleki téri közterület-rehabilitáció fő céljának volt tekinthető. A kohézió fogalma magában foglalhatja a személyek és csoportok közötti kölcsönhatásokat és társadalmi részvételüket (CHAN, J. *et al.* 2006), ezért ezeket a tevékenységeket olyan programok ösztönzik, melyekben ezek a szempontok hangsúlyosan

jelentek meg (Teleki tér, Leonardo Kert). A marginális vagy kirekesztett csoportok integrációja és beilleszkedése, a tolerancia, a multikulturalizmus és a kultúrák közötti párbeszéd is lényeges a kohézió szempontjából. A kezdeményezések más módon is befolyásolták a kohéziót, például a városi tér fizikai elrendezésén keresztül, mint Leonardo Kert vagy Teleki téri közösségi tervezés alkalmazásával.

Három interjúalany képviselte a társadalmi mobilitást célzó kezdeményezéseket LÉLEK-program, Mentor program és Roma-Net. Általában véve a társadalmi mobilitás egy személy vagy csoport társadalmi-gazdasági helyzetének időbeli változására utal, és a koncepció több tényezőt is tartalmazhat. A fővárosi Roma-Net projekt a cigány népesség foglalkoztatási helyzetének javítására, a Kesztyűgyár Közösségi Ház Mentor programja a hátrányos helyzetű diákok képzettségi szintjének emelésére, a kerületi önkormányzati LÉLEK-program hajléktalanok lakáshelyzetének és életvitelének javítására irányult. A kezdeményezések hozzájárultak a társadalmi tőke létrehozásához a hálózatok létrehozása és a célcsoportok bevonása révén. A felhalmozódó társadalmi tőke fokozhatja egy személy vagy csoport társadalmi mobilitását (TASAN-KOK, T. *et al.* 2013).

A városi sokszínűsége építő interjúalanyok közül három kezdeményezés elsősorban a gazdasági teljesítményre gyakorolt pozitív hatást: a Grund, a MÜSZI közösségi tér és az „Egy falat Kína” vezetett városi séta. A kutatás olyan kezdeményezésekre vonatkozott, melyek hozzájárultak a városrész gazdasági teljesítményéhez. Ezekben az esetekben a városi diverzitás elősegítheti a gazdasági teljesítményt. A Grund és a MÜSZI például infrastruktúrával, programokkal támogatja az induló vállalkozásokat, az innovatív tevékenységeket, a kreatív munkát, valamint megkönnyítik a vállalkozók közötti, valamint a vállalkozók és a társadalom más szereplői közötti kölcsönhatásokat is. A kínai gasztrotúra közvetlen bevételt generál a környéken és javítja a városrész imázsát. Különösen fontos, hogy a kezdeményezések lehetőséget biztosítanak a helyi vállalkozók számára, hogy összekapcsolják tevékenységüket, viselkedésüket és életmódjukat (munka, életvitel, tevékenységi kör), ezáltal jobb lehetőségeket teremtenek maguk számára (TASAN-KOK, T. *et al.* 2013).

6.2. A városi sokszínűség lakossági megítélése a városrehabilitáció tükrében

6.2.1. Lakóhelyválasztás és lakóhelyi mobilitás Józsefvárosban

A lakossági mobilitás a városrészek átalakulása szempontjából releváns folyamat, egyes negyedek társadalmilag sokszínűbbé, míg mások homogénebbé válnak. A városrészek és azok lakóhelyi mobilitásra gyakorolt hatásának kutatása egyre inkább előtérbe került. Nő a jelentősége annak, hogy a lakosság miként értékeli a lakással és a lakóközösséggel kapcsolatos helyi viszonyokat (VAN HAM, M.-CLARK, W.A.V. 2008). A helyi adottságokkal kapcsolatban kiemelhető, hogy Józsefváros rendkívül diverzifikált lakásállománnyal rendelkezik a magánbefektetők városátalakító tevékenysége, valamint az önkormányzat által irányított városrehabilitációs programok következtében. A kerület belső részét többnyire az első világháború előtt épült, 3-4 emeletes bérházak alkotják. Középső-Józsefváros egy részén a századfordulós elavult lakásállományt a szocialista várospolitikai az 1970-es években indított „*slum clearance*” program eredményeként házgyári panellakásokkal helyettesítette. Az 1990-es évek végétől a meglévő épületek felújítása, valamint az újak építése jelentősen felgyorsult.

Az utóbbi két népszámlálás (2001-2011) között mintegy 5.000 új lakás épült a kerületben, többnyire piaci céllal, ami a 33 ezres lakásállomány 12 százalékos növekedését jelentette egy évtized alatt. Ez volt az egyik legmagasabb érték a kerületek között Budapesten, ezért nem meglepő, hogy a lakáspiac bővülése és a városrehabilitáció miatt az átlagosnál nagyobb lakóhelyi mobilitás rögzíthető Józsefvárosban. Budapesten a lakosság 45 százaléka költözött lakóhelyére az elmúlt tíz évben, ami a VIII. kerület esetében 52 százalék volt a 2011-es népszámlálási adatok szerint.

A bérelt lakások (önkormányzati és magán) részesedése Józsefvárosban 20,7 százalék volt 2011-ben, ami kétszerese a budapesti értéknek (10,6%). A kerületben a legmagasabb az önkormányzati tulajdonú lakások aránya, ami 2011-ben 11,5 százalékot tett ki, szemben a budapesti 5 százalékos átlaggal. Az önkormányzati lakások területi eloszlása koncentrált, döntően Középső-Józsefvárosban található, ahol egyes negyedekben a lakásállomány közel egyharmada önkormányzati tulajdonban van. Összefoglalva, a józsefvárosi lakásállomány minősége jelentősen javult az elmúlt két évtizedben. Az újépítésű lakások és a városrehabilitáció megjelenése a magasabb jövedelmű háztartások folyamatos és tartós jelenlétét eredményezték (KOVÁCS Z. *et al.* 2013). Ehhez társult a bérlakások jelentős súlya, ami budapesti szinten átlagon felüli mobilitást tesz lehetővé.

Józsefváros három különálló részre osztható a lakásfeltételek, a társadalmi környezet és a beköltözők lehetséges *motivációi* alapján. A Palotanegyed a belváros része, és a kerület legmagasabb presztízzsel és társadalmi státusszal rendelkező területe. Az interjúalanyok ezt a negyedet otthonosnak ítélték. A kerület keleti szélén a Tisztviselőtelep egy alacsony beépítésű, kertvárosias és viszonylag magas presztízssű lakóövezet. A Tisztviselőtelep és a Nagykörút közötti negyedeket a folyamatos átalakulás, és rendkívül széttagolt térszerkezet jellemzi. Egyes városrészekben (pl. Corvin-negyed) a lakosság társadalmi státusza a városrehabilitáció és más fejlesztések által a közelmúltban emelkedett, míg más negyedek (Orczy- és Magdolna-negyed) presztízse meglehetősen rossz. Középső-Józsefváros töredezettségét jelzi, hogy a városkép, a társadalmi környezet utcáról utcára, sőt lakótömbről lakótömbre jelentősen változik. A kerület változatos beépítettsége, erősen strukturált lakásállománya, társadalmi sokszínűsége jelentős vonzerőt nyújt a kerületbe betelepülők számára. A rendkívül diverzifikált lakásállomány és a bérlakások magas arányára miatt a kerület jó lehetőséget nyújt a menedéket keresők számára is. Az interjúk alátámasztották azt a feltételezést, hogy Józsefváros a betelepülők számára lényegesen könnyebb belépési pontot kínál a fővárosi lakáspiacra, mint Budapest más városrészei.

„Amikor lakást vettem, akkor volt egy fix összegem, és abban az időszakban nem tudtam volna megengedni magamnak a belvárosban egy lakást, tehát jöttem egy kicsit kissebb. Ez volt az egyik oka, hogy erre kerestem lakást, a másik az, hogy nem akartam a belvárosban úgy lakni, hogy nagy forgalmú utak közelében. Ez azért már a VIII. kerület széle, azért már itt a Népliget is.” (L7, 33 éves, pénzügyes, magyar)

Számos tanulmány (NYDEN, P. *et al.*, 1997, MYERSON, D.L. 2001, TALEN, E. 2010) kiemelte a fizikai és társadalmi tényezők szerepét, melyek hozzájárulnak a diverz lakókörnyezet létrehozásához és a sokszínűség fenntartásához. Az interjúalanyok ezek közül a tényezők közül a jó közlekedési kapcsolatokat, az épített környezet sokféleségét, a létesítmények vegyes hasznosítását említették. A Józsefvárossal kapcsolatban sok interjúalany hangsúlyozta, hogy a kerület legfőbb előnye a kedvező – belváros közeli – fekvés, a jó ár-érték arány, valamint a kiváló megközelíthetőség.

“...a városközpontot nagyon könnyen elérjük, mert mindössze három megálló akár a 9-es busszal, akár a 83-as trolival a körút. Azon kívül mindegyik metró elérhető egy járművel. A 99-es busz is itt jár, azzal el tudunk menni a 4-es metróhoz a II. János Pál pápa téren. Tehát jó, így közlekedés szempontjából jó, közel van minden, könnyen elérhető bármi a városközpontban. Emiatt nagyon jónak tartom.” (L8, nő, 66 éves, nyugdíjas tanár, magyar)

Sokan említették, hogy a kerület rossz megítélése miatt a lakóhely választásakor a kerületben lévő lakások megfizethetőbbek voltak, mint Budapest más hasonló adottságú városrészeiben.

„A mi esetünkben, mivel elég szűkösek az anyagi lehetőségeink, főleg ez volt a perdöntő, az anyagi kondíciók. Tulajdonképpen ez egy korrekt, megfizethető árú lakás volt” (L10, férfi, 36 éves, újságíró, magyar)

Egyöntetű volt az a vélemény, hogy a lakosok az alacsonyabb lakásárak vagy a bérleti díjak ellenére élvezhetik a városközpont által nyújtott fejlett szolgáltatási környezet és széleskörű munkahelyi kínálat előnyeit, melyekből profitálhatnak. Számos interjúalany arról is beszámolt, hogy az új lakóhelyként szolgáló megfizethető józsefvárosi lakás a lakáskarrier szempontjából jelentős javulást hozott.

„Az elsődleges szempont a munkahely volt, másodsorban pedig az ár. Ugyanis az albérleti árak itt a VIII. kerületben azért mindig egy kicsit jobbak, mint általában. Úgyhogy mindenképpen az ár, és ugye, most, hogy fejlődik a VIII. kerület, számos olyan projekt valósult meg, gondolok itt a 'Pendula' Kft. által épített különböző lakóparkokra, amelyek lehetőséget biztosítottak arra, hogy, egy szebb környezetben, élhetőbb környezetben, és jó ár-érték arányba lehessen albérletet kivenni.” (L13, férfi, 45 éves, mentor, romániai magyar).

A válaszadók véleménye összhangban van a nemzetközi szakirodalom azon megállapításával, hogy a háztartások jövedelme rendkívül fontos a lakáskarrier szempontjából (ÖZÜEKREN, A.S.-VAN KEMPEN, R. 2002). Több interjúalany megjegyezte, hogy a józsefvárosi lakóhely megtalálása jelentősen javította életkörülményeit. Az életkörülmények javulásában számos megkérdezett kiemelte a városrehabilitáció kedvező hatásait.

“Kezdeném a Corvin-Szigonnyal, aztán utána a Magdolna-projekttel. A Corvin-Szigony a legeslegmeghatározóbb. Az, hogy a környéken lett bevásárlóközpont, szintén a Corvin-negyed program kapcsán a Corvin Pláza, az nagyon sokat dobott a környéken. Itt van a közelben egy pláza. Ez szintén jó, mert nem kell messzire menni. Aztán az oktatás terén, az egyetemek terjeszkedése, és ezáltal itt ennek az egyetemi környéknek a kialakulása. Aztán a Magdolna-negyed a sétálóutcájával, a házrenoválásokkal...” (L4, nő, 47 éves, szociális munkás, magyar)

Józsefvárosban az újonnan érkezők számára fontos motivációt jelentett a bőséges munkahelykínálat, az egyetemek közelsége és a családi tényezők (pl. házasságkötés, gyermekszületés), baráti és rokon kapcsolatok. A kerület nagyon vonzó a diákok számára, akik élvezhetik a megfizethető bérleti díjak és az egyetemek közelségéből származó előnyöket. Józsefváros a Budapesten belüli központhoz közeli elhelyezkedése révén a fiatalok számára jó lehetőséget kínál a „unalmas” peremkerületek és a „pezsgő” városközpont viszonylatában. Az interjúk alapján megállapítható, hogy Józsefváros *kapufunkciót* tölt be, azok számára, akik más országból vagy vidékről Budapestre költöznek. Gyakran Józsefvárosban vásároltak vagy béreltek első lakást azok, akik a fővárosban próbáltak letelepedni. Ennek hátterében elsősorban a relatív alacsony árak és a kiterjedt helyi (piaci és önkormányzati) bérlakásállomány áll.

“...itt a nyolcadik kerületben vannak olcsó lakások, a barátaim is ideköltöznek tipikusan, egyetem után itt szoktak venni az emberek lakást, vagy a munka miatt, ha elkezdene dolgozni. A másik az, hogy közel van a munkahelyemhez, bent van a városban. (...) A harmadik ok pedig szubjektív, én nagyon szeretem a nyolcadik kerületet. Én egyszer voltam itt albérletben majdnem 1 évig. Van egy sajátos hangulata a 8. kerületnek, ami hozzám közel áll.” (L32, férfi, 34 éves, muzeológus/programozó, szlovákiai magyar)

Néhány interjúalany korábbi lakóhelyén nagyobb vagy jobb felszereltségű lakással rendelkezett – nem ritkán jobb környéken –, mielőtt a jobb lehetőség reményében a Józsefvárosba költözött. Következésképpen a pozitívan megélt változás nem a lakás jellemzőiben (pl. lakásméret), hanem az életkörülményekben mutatkozott meg.

A doktori kutatás tapasztalata egybe vág a szakirodalom azon megállapításával, hogy a lakáskarrier nem feltétlenül progresszív folyamat. Az egymást követő lakóhelyváltások nem mindig eredményeznek egyúttal jobb lakásminőséget (PICKLES, A.R.- DAVIES, R.B. 1991, BOLT, G.-VAN KEMPEN, R. 2002). Mások, például az idősebbek, akik családi házból kisebb lakásba, vagy a gyermek nélküli párok, akik kisebb albérlételeből nagyobb lakásba költöztek, szintén pozitív változásként értékelték lakóhelyváltásukat. Ennek magyarázata, hogy az új lakás jobban illeszkedik az aktuális életciklushoz. Számos korábbi kutatás rámutatott arra, hogy a háztartások lakáskarrierjének alakulása milyen szorosan kapcsolódik az életpálya más fordulópontjához, a családi életciklushoz (KLEY, S. 2011, ÖZÜEKREN, A.S.-VAN KEMPEN, R. 2002). Más jellemzők sokkal kevésbé befolyásolták a válaszadók lakásválasztását. A lakosság összetétele és a társadalmi sokféleség ritkán jött elő a lakásmobilitás alakulását meghatározó szempontként. Az interjúalanyok többsége Józsefváros sokféleségét pozitívnak tekintette, de a személyes szempontok nagyobb szerepet játszottak a lakásválasztásban. A tősgyökeres józsefvárosi interjúalanyok a helyben maradás indokaként a városrészhez való kötődést, továbbá azt említették, hogy nem engedhették meg maguknak a Budapesten belüli költözést. Utóbbi vélemény különösen az alacsonyabb komfortfokozatú, főként önkormányzati bérlakásban élők esetében volt jellemző. MUSTERD és VAN KEMPEN (2007) őket a lakáspiac csapdába esett, immobilis társadalmi csoportjaként határozza meg.

„Ő [az interjúalany édesanyja] itt lakott, meg hát nem volt olyan anyagi helyzetben, meg nem is voltunk sosem, hogy sikerült volna elköltözni nagyobb lakásba. Sokáig terveztünk minőségi lakáscserét, de aztán ez megrekedt a ház felújításával.” (L3, férfi, 23 éves, egyetemi hallgató, bissau-guineai/magyar)

A lakossági interjúk alapján összefoglalásképpen megállapítható, hogy az ezredforduló után a Józsefvárosba beköltözők egyértelműen hozzájárultak a növekvő társadalmi és kulturális sokszínűséghez. Az interjúalanyok származás szerinti megoszlása megerősítette, hogy jelentős számú határon túli magyar (pl. romániai, szlovákiai, ukrainai) mellett számos kínai, vietnámi és más külföldi telepedett le. A megkérdezettek válaszaiból kiderült, hogy a kerület társadalmi státuszának emelkedése az elmúlt két évtizedben területileg egyenlőtlenül ment végbe, a Palotanegyedben, a Corvin-negyedben a városrehabilitációval összefüggésben nagyobb léptékben, míg a Középső-Józsefváros más részein lassabb ütemben és kevésbé látványos módon (pl. Magdolna-negyed). Az átalakulások kapcsán több interjúalany megjegyezte, hogy Józsefváros külső megítélése rosszabb, mint amit személyesen tapasztalt. Megjegyzendő, hogy a városrehabilitáció a fiatal, magasan képzett és jómódú népesség betelepülése és az épített környezet megújulása révén markánsan megváltoztatta Józsefváros arcát. A napjainkban megfigyelhető viszonyok nem említhetők egy lapon az 1990-es években tapasztaltakkal. Józsefváros társadalmi-kulturális sokszínűségét az interjúalanyok többsége értéknek kezelte, azonban a diverzitás nem játszott jelentős szerepet a lakosság motivációiban, például a kerületbe való költözés szempontjából. A megkérdezettek a vonzerőt jelentő tényezők között elsősorban Józsefváros kiváló elhelyezkedését és a lakások kedvező ár-érték arányát emelték ki. A kutatás eredményeiből az a következtetés vonható le, hogy a kerület jelenleg olyan heterogén és fragmentált lakásállománnyal rendelkezik, amely a különféle demográfiai és társadalmi-gazdasági háttérrel rendelkező háztartások számára megfelelő lakáskörülményeket tud nyújtani, amivel egyértelműen hozzájárul a helyi diverzitás erősödéséhez. A kerületi lakásállomány diverzifikálódásához a városrehabilitáció pozitívan járult hozzá. A városrehabilitáció különböző típusai hatékonyan egészítették ki egymást a helyi lakásszektor megújítása során. A Corvin-negyedben a leromlott lakásállomány jelentős részének új építésű lakásokkal való pótlása (piaci és bérlakások egyaránt), a Magdolna-negyedben a régi bérlakások korszerűsítése valósult meg, mely egyértelműen kedvezően hatott a társadalmi sokszínűsége.

6.2.2. A városi sokszínűség észlelése a Józsefvárosban

A városi tér társadalmi alapokon nyugszik (LEFEBVRE, H. 1991, HARVEY, D. 1990), emiatt a városrészek észlelt földrajzi határai és a városlakók sokszínűséghez fűződő viszonya számottevően befolyásolja a lakosság napi rutinját. Számos tanulmány (HUNTER, A. 1974, CULTON, C.J. *et al.*, 2001, TALEN, E. 2010) kimutatta, hogy az adminisztratív határok meglehetősen eltérők lehetnek a helyi lakosok által érzékeltékhez képest. A területi kutatások általában a hatóságok által meghatározott határokon alapulnak, azonban a társadalmi interakciókra, az ingatlanárakra az észlelt határok nagyobb befolyást gyakorolnak (SAMPSON R. J. *et al.* 2002). Az észlelt földrajzi határvonalak a helyi gyakorlatokon, kulturális szokásokon és szimbólumokon alapulnak, melyek hosszú távon gyakran nagyon stabilak lehetnek. Ugyanakkor a különböző származású, eltérő képzettségi szinttel vagy jövedelemmel rendelkezők általában különbözőképpen érzékelik ugyanannak a negyednek a határvonalait. Budapesten belül a kerületek nagyon erősen jelen vannak az emberek mentális térképén. A 23 fővárosi kerület önálló, választott önkormányzatokkal rendelkező közigazgatási egység, magas szintű autonómiával. Néhány kerület hosszú történeti fejlődésen esett át, ezáltal erős helyi identitással rendelkezik. Budapest peremén az erős helyi identitás sok esetben a kerületnél alacsonyabb szinten tapintható ki, azokban a városrészekben, melyek az 1950-es közigazgatási határmódosítása előtt önálló települések voltak.

Az interjúk tapasztalata, hogy a kerület határait a lakosok jól érzékelték, a megkérdezettek többsége „józsefvárosi identitással” rendelkezett. A kerületi szint alatt lévő negyedek változó szerepet töltenek be. A lakosság a negyedeket főként morfológiai alapon határozza meg, de gyakran ennek funkcionális és kulturális jellemzői is vannak. Józsefvárosban hivatalosan 11 városrész van kb. 8-10 ezer lakossal. Ezek közül csak néhány (pl. Palotanegyed, Tisztviselőtelep) rendelkezik történelmi hagyományokkal és sajátos helyi identitással. A szomszédság fogalma leggyakrabban a lakosok aktivitási területére utal; az a terület, ahol valaki lakik, naponta megfordul, rendszeresen igénybe veszi a szolgáltatásokat. A szomszédság értelmezése személyenként változik. Az interjúk tapasztalata, hogy az észlelt szomszédság nagysága nagymértékben függött a válaszadók társadalmi-demográfiai jellemzőitől (pl. kor, nem, családi állapot, foglalkozás, jövedelem), a lakónegyed típusától (pl. a kerület belső része vagy külterülete, régi bérházas vagy panellakótelep), valamint a tartózkodási idő hosszától. Józsefváros külső határait a kerület középső és külső részén élők érezték jobban. Józsefváros belső részein (Palotanegyed) a kognitív külső határok elhalványultak, mely részben az ún. „belvárosi” identitással magyarázható. A belső határok közül a Nagykörút jelentette a legjelentősebb választóvonalat, amely elválasztja a Palotanegyedet a kerület többi részétől. A Palotanegyed egyedülálló építészeti környezettel és hagyományosan magas presztízzsel rendelkezik. A válaszadók úgy vélték, hogy a Nagykörút nemcsak funkcionális és morfológiai határ, hanem leképezi a kerület jobb és kevésbé jó részei közötti társadalmi-gazdasági választóvonalat is. A Palotanegyed lakói életvitelükben erős belvárosi orientáltsággal rendelkeznek, melyet az alábbi interjúidézet is mutat:

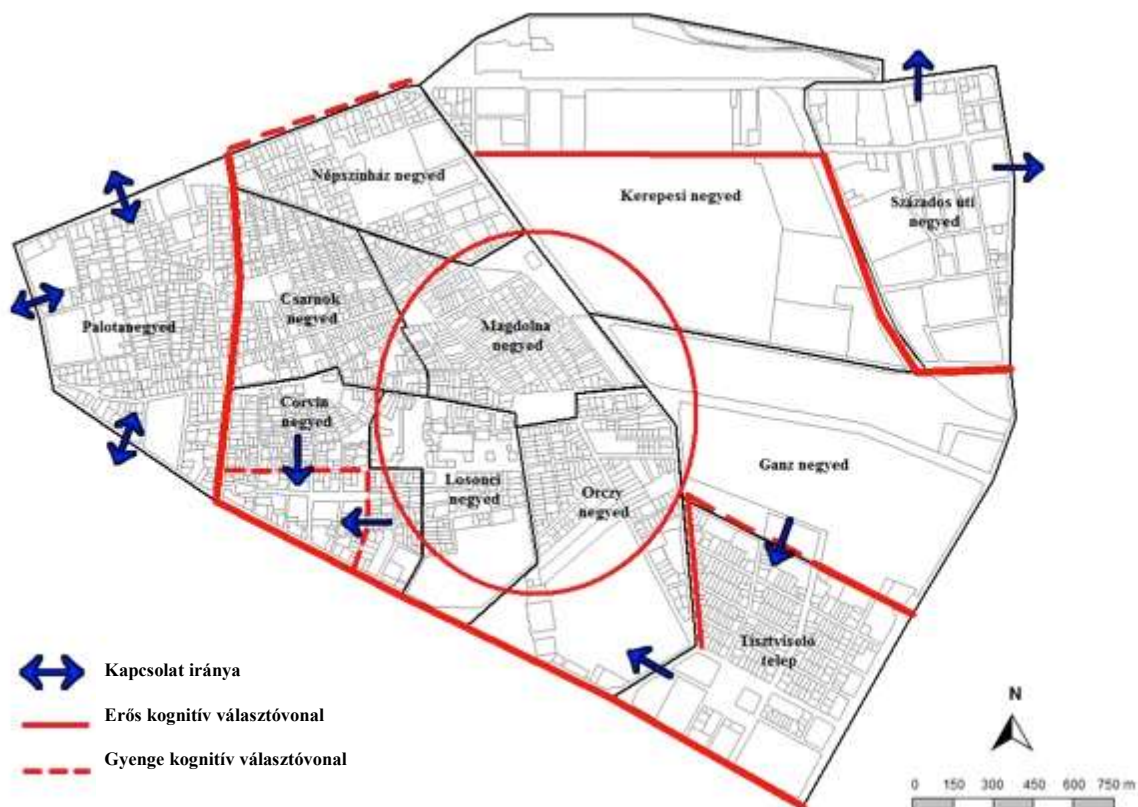
„Én a nyolcadik kerületet abszolút közvetlen lakókörnyezetemnek tekintem, így nem is tudom, hogy mi az, ami kiesik. Mondjuk talán a Körút, meg aztán a Palotanegyed, az már egy másik rész. Az ott egy kicsit puccosabb, egy szóval egy kicsit más, mint a VIII. kerület, ami nekem a nyolcadik kerület.” (L34, nő, 61 éves, dizájnér, zsidó/magyar)

Hasonló térbeli-társadalmi és kognitív választóvonalat lehetett észlelni a Józsefváros külső részén található Tisztviselőtelep és a kerület többi része között. A Tisztviselőtelep és a szomszédos Orczy-negyed között éles határ volt kimutatható, mind építészeti, mind társadalmi szempontból. A legrosszabb megítélés alá az Orczy-negyeden belül található Diószegi utca, valamint a Magdolna-negyedben lévő Lujza utca tartozott:

„Ha azt mondom, Diószegi Sámuel utca és a Lujza utca, akkor ez a két utca nagyon visszataszító. Nem szeretek oda menni, különösen este. Ha tehetem, messze elkerülöm.” (L35, nő, 53 év, ingatlanközvetítő, romániai magyar).

Józsefvároson belül különös helyzetben van a Corvin-negyed. A városrész nagy részét a 2000 évek eleje óta nagyszabású városrehabilitációnak vetették alá, melyen belül a Práter utca éles határt képez a régi, leromlott lakótömbök és az újonnan épített lakóházak, irodák és bevásárlóközpont között (24. ábra).

24. ábra Józsefváros negyedei és a megkérdezettek által észlelt földrajzi választóvonalak

Forrás: saját szerkesztés mélyinterjúk alapján (2015)

Az interjúk alapján összefoglalóan megállapítható, hogy a fiatalok mentális térképén a külső földrajzi határok más csoportokéhoz képest kisebb jelentőséggel bírtak. A fiatalok, az újonnan beköltözők kevésbé kötődtek a kerülethez, napi rutinjuk elsősorban Józsefvároson kívülre kötötte őket. A választóvonalak megítélése a válaszadók lakóhelyétől is erősen függött: letisztultabb határok voltak azonosíthatók a történelmi városrészek (Palotanegyed, Tisztviselőtelep) és az átalakuló negyedek (Magdolna-negyed, Corvin-negyed) esetében. Utóbbit magyarázza, hogy a városrehabilitációs programok által – a beavatkozások jellegétől függően – erősebb vagy gyengébb törésvonalak jöttek létre a negyedek – régi és újépítésű, felújított és nem felújított tömbök – között. Továbbá a programok hozzájárultak az identitásépítéshez, fontos viszonyítási pontokat hoztak létre a földrajzi térben, melyek hozzájárultak a határok pontosabb észleléséhez.

6.2.3. Józsefváros általános megítélése

A megkérdezettek többsége a pozitívumok között elsőként a terület kiváló közlekedési kapcsolatait emelte ki, amely által a munkahelyek és a szolgáltatások könnyen elérhetők. Általános vélekedés volt, hogy Józsefváros központi elhelyezkedése ellenére sokkal csendesebb és kevésbé zsúfolt, mint Budapest más hasonló, sűrűn beépített belső területe.

Több válaszadó a kerületet átmeneti zónának tekintette a forgalmas belváros és a zöld periferia között. A második fontos pozitív jellemző a Józsefvároson belül elérhető szolgáltatások széles köre volt (pl. intézmények, kiskereskedelem, szolgáltatások). A megkérdezettek a kerület pozitív jellemzői között említették a megfizethető bérleti díjakat és az alacsonyabb ingatlanárakat is, melyek a legfontosabb vonzerőt jelentik az újonnan érkezők számára. Az interjúalanyok gyakran említették pozitív kontextusban a kerület közbiztonságának közelmúltbeli javulását. Józsefváros imázsa a magas bűnözési ráta miatt korábban negatív volt, azonban a kerületvezetés új politikát vezetett be azzal a céllal, hogy fenntartsa a „társadalmi rendet” és harcoljon a „deviáns” viselkedési formák ellen. Voltak interjúalanyok, akik üdvözölték az új közbiztonsági intézkedéseket. Több válaszadó pozitívnak értékelte a városrehabilitációs programok hatásait is, például az emelkedő lakásárakat, és a közterületek megújítását.

Az interjúalanyok ritkán említették direkt előnyként a társadalmi sokféleséget. Ugyanakkor számos megkérdezett a kerület kevert társadalmi összetételéhez kapcsolódó pozitív jellemzőket említett. Először is, néhány válaszadó véleménye szerint a sokszínűség hozzájárult a kerület pezsgő miliójének kialakulásához, ami vonzóbbá tette Józsefvárost, különösen a fiatalok számára. Másodszor, mivel a helyi lakosság magyar összehasonlításban roppant heterogén – beleértve a demográfiai, társadalmi-gazdasági, etnikai és kulturális hátteret –, emiatt a tolerancia szintje a mássággal szemben itt magasabb, mint Budapest más részein. Ahogy az egyik válaszadó megfogalmazta, hogy miért szeret Józsefvárosban élni:

„Hát mert rengetegféle ember, rengetegféle élethelyzet van itt, de a legfontosabb az, hogy nyitottak az emberek, tehát hogy sok mindenkit lehet megismerni, sok mindenre nyitottak, beszélgetnek, az emberek nem bizalmatlanok egymással. Itt pezsgő az élet, úgy gondolom, hogy mindig van valami történés, valami izgalom. Nyilván vannak rosszabb dolgok is, de rengeteg jó dolog is van.” (L3, férfi, 23 éves, diák, bissau-guineai/magyar)

Néhány interjúalany számára a sokszínű társadalmi környezet a különböző kulturális háttérrel rendelkező emberek közötti interakcióknak teremt terepet:

„Nagyon jó, hogy négerekkel, kínaiakkal találkozunk, barátságokat kötünk. Van arab barátunk, a virágárus. Kínaihoz megyünk kajálni, pontosan tud rólunk mindent. Tehát olyan szempontból, hogy a lányom olyan népcsoportokba nő bele, hogy ez normális számára, hogy négerekkel, arabokkal, kínaiakkal, cigányokkal élünk együtt, ezt én jónak tartom.” (L4, nő, 47 éves, szociális munkás, magyar)

Józsefváros lakossága erőteljesen változik a spontán beköltözési hullám mellett a városrehabilitációs programok, valamint az ezzel párhuzamosan bekövetkezett dzsentrifikáció hatására, ami jelentősen hozzájárult a kerület sokszínűségének erősödéséhez. Néhány interjúalany számára a folyamat egyik pozitív eredménye a magasabb státuszúak beköltözése volt. Az interjúalanyok szerint a helyi lakosság sokféleségének legfontosabb *negatív* vonása a hátrányos helyzetűek magas aránya és a szegénység látható jelenléte. A válaszadók egy része említette, hogy Józsefvárosban gyakori a hajléktalanok, koldusok jelenléte az utcákon, parkokban vagy közlekedési járműveken. Mások hangsúlyozták a cigány közösség kedvezőtlen helyzetét. Az interjúalanyok olyan tényezőket is említettek, amelyek szorosan kapcsolódnak az alacsony státuszúak koncentrációjához. Például egyesek aggódtak a szomszédok alacsony higiéniai körülményei miatt, és több interjúalany számolt be a droghasználattal összefüggő negatív tapasztalatokról is.

„...a Dankó utcában, nem messze történt a konfliktus, és egy mozgó járműre lőtt rá az egyik csoport egyik tagja. És később tudtuk meg, hogy itt drog elosztási vita áll a háttérben. A közelben működik is a Magdolna utcában egy, vagy talán több ilyen bűnözési, drogelosztó gócpont.” (L10, férfi, 36 éves, újságíró, magyar)

Az idézet jelzi, hogy jelentős konfliktusok is léteznek a kerület különböző kultúrájú és életmódú társadalmi csoportjai között. Néhány interjúalany például hangsúlyozta, hogy bizonyos csoportok (pl. a romák, a bevándorlók) nagy zajjal vannak. Ezek az eredmények összhangban vannak azokkal a konfliktuselméleti megközelítésekkel, amelyek szerint a megnövekedett társadalmi, kulturális, etnikai sokféleség fenyegetőleg hathat bizonyos többségi csoportokra, ami növekvő előítélethez vezethet. A növekvő sokszínűség egyeseknél a társadalomtól (nemcsak más csoportoktól, hanem saját etnikai vagy társadalmi csoportjuktól is) való elvonulást, végül az egyének izolációját eredményezheti (PUTNAM, R.D. 2000, 2007, VALENTINE, G. 2013, SCHMID, K. *et al.* 2014). Mindenesetre az interjúk azt sugallták, hogy a fent vázolt konfliktusok tolerálható szintet érnek el, és Józsefváros diverzitásának megítélése összességében ezek ellenére is inkább pozitív. Negatívumként említették az interjúalanyok a társadalmi kapcsolatok gyengésségét. Számos eltérő kulturális háttérrel rendelkező csoport él a kerületben, de a csoportok közötti interakciók viszonylag ritkák.

„A sokféleséggel akkor nem lenne probléma, ha a különböző félék egymást ismernék és egymás értékeit tisztelnék, ha össze tudnának fogni. Ha felismernék a közös érdekeiket, és azokért együtt lépnének fel. Akkor minél többféle, annál erősebb az a közösség. De ezzel szemben, ha a sokféle társadalom zárványokat alkot, és a saját miliójában mozog, és az összes többi idegen, lenézett, megvetett, utált, gyűlölt, és nem keverednek egymással, nincs közös cél, nincs közös érdek, nincs közös összefogás, akkor az a sokszínűség nem előny, hanem káosz.” (L5, férfi, 47 éves, tanár/szociális munkás)

Az interjúk alapján az egyik fő következtetés, hogy a válaszadók többsége a sokszínűséget Józsefváros meghatározó jellemzőjének tekintette. A diverzitást azonban a lakosság nagyon széles skálán értelmezi, a kerület funkcionális és építészeti jellemzőitől a lakosság társadalmi és kulturális háttéréig. A társadalmi sokszínűség vonatkozásában két eredmény emelhető ki. A toleránsabb és nyitottabb válaszadók a sokféleséget a kerület elsődleges előnyének, értéknek tekintették. Az interjúalanyok azt is érzékelték, hogy Józsefváros sokszínűsége folyamatosan növekszik, ami vonzóvá teszi a kerületet elsősorban a fiatalabb, jobb módú és alternatív életstílusúak számára. Ugyanakkor voltak olyan válaszadók, akik negatív véleményt fogalmaztak meg az újonnan érkezők, a társadalmilag és kulturálisan eltérő csoportok megjelenéséről. Gyakran a cigányokat és néhány esetben az afrikaiakat deviáns viselkedéssel társították, míg egyes bevándorló közösségeket a gazdasági tevékenységükkel (pl. kínai piac, török étterem) hozták összefüggésbe. A válaszadók a kisebbségek különböző csoportjait másképp ítélték meg, ami magyarázható a kisebbségek eltérő létszámával, az egyes csoportokhoz kapcsolódó sztereotípiák különbözőségével. A cigányok esetében a történelmi együttélés is magyarázat lehet, míg például az ázsiai bevándorlók sokkal zártabb, szeparált közösségeket alkotnak, így ritkábban lehet kapcsolatot létesíteni velük. Józsefváros diverzitásának változását a megkérdezettek a társadalmi-gazdasági státusztól függetlenül érzékelték. A legjelentősebb társadalmi folyamatként a fiatalok és a külföldiek beköltözését említették, a városrehabilitációhoz köthető dzsentifikáció és a studentifikáció folyamatához kötve, mely a különböző demográfiai, társadalmi-gazdasági, etnikai és kulturális háttérrel rendelkező lakosság növekvő keveredését eredményezte.

6.2.4. A lakosság kerületen belüli és kívüli aktivitása

A nemzetközi szakirodalom rámutat arra, hogy a társadalmi kapcsolatok elemzése során nem csak a szomszédsági egységek képezhetik a kutatások térbeli keretét. Más helyszínek (pl. a munkahelyek, a fogyasztás helyei, az iskola és a közterületek) ugyanolyan fontos szerepet tölthetnek be a társadalmi kapcsolatok kialakításában, a földrajzi közelség, a közös érdeklődés, a találkozások gyakorisága miatt (PETERS, K.-DE HAAN, H. 2011, VAN KEMPEN, R.-WISSINK, B. 2014). Ezek a helyek a lakókörnyezeten belül és kívül is elhelyezkedhetnek.

A válaszadók térbeli aktivitását jelentősen befolyásolja az életkor. A családi életciklus és a társadalmi-kulturális háttér alapján a megkérdezettek a következő csoportokra oszthatók a napi rutin és a szabadidős aktivitás tekintetében: (1) egyedülálló fiatalok (35 év alattiak); (2) gyermekes családok; (3) idősebbek (50 év felettiek); (4) bevándorlók és etnikai kisebbségek. A negyedik kategórián belül három alcsoportot lehetett meghatározni: a) szomszédos országokban (azaz Szlovákiában, Romániában) született magyarok, akik 1990 után Magyarországra költöztek; (b) cigányok, akik már 1990-ben Budapesten laktak, vagy a rendszerváltozás után költöztek Budapestre; c) 1990 után Magyarországra/Budapestre költözött külföldi bevándorlók (pl. arabok és kínaiak).

Az interjúk alapján kimutatható, hogy a fiatal egyedülállók között az új, rugalmas munkaformák (pl. szabadúszó, távmunka) elterjedtek, emiatt a munkavégzés tényleges helye lehet a lakás, vagy bárhol Budapesten belül, de akár a fővároson kívül is. A fiatal egyedülállók *napi rutinja* elsősorban kerületen kívüli helyeket érintett, Józsefvároson belül szűk területre koncentrálódott (egy-egy épület, lakótömb, utca). Ennek eredménye, hogy a fiatal egyedülállók ritkán keverednek a helyi lakossággal. A gyermekes családok napi aktivitási terét az otthon-munkahely-gyermekintézmény (pl. óvoda, iskola, sportközpont) háromszöge határozta meg, emiatt napi rutinjuk is jobban kapcsolódott Józsefvároshoz vagy a szomszéd kerületekhez. Különösen a Palotanegyedben élő családok esetében volt gyakori, hogy a gyermekeket óvodába vagy iskolába a szomszédos V. kerületbe vitték, melynek oka részben, hogy a csoportlétszámok kisebbek, és a hátrányos helyzetű gyermekek aránya alacsonyabb volt. Az idősebb generációk napi rutinja kötődött leginkább Józsefvároshoz, mivel a szolgáltatásokat (pl. egészségügy, kiskereskedelem) szinte kizárólag Józsefvároson belül, jellemzően a lakókörnyezetükben vették igénybe. Az idősebbek szorosabban kötődtek vallási közösségekhez, több időt töltöttek a barátaikkal és gyakrabban látogatták a kulturális eseményeket. Az etnikai kisebbségek csoportjába tartozók tevékenysége is erőteljesebben kapcsolódott Józsefvároshoz, leggyakrabban a lakóhelyhez. Kevésbé képzettek, gyakran munkanélküliek (főként a romák), vagy a kerületben ideiglenes közmunkára alkalmazták őket. Napi rutinjuk és szabadidős tevékenységük is különbözött a többi csoporttól a kulturális tényezők és hagyományok miatt. Például a hagyományos cigány családmódlben élő nők nem kerestek állandó munkát, erősen korlátozottak voltak társadalmi kapcsolataik. A következő interjúból is érzékelhető, hogy elsődleges napi rutinjuk a gyerekekről, családról való gondoskodás volt.

„...Van olyan férfi, mivel már új században élünk, hogy persze mehet, elmehet vásárolni a barátnőjével, vagy beszélgetni, ruhát venni, de van, aki nem engedi ezt meg. Tehát van olyan ember, aki azt mondja, hogy nem. Sehova. Neked otthon van dolgod. Nem pletykálsz, nem beszélgetsz. Bezárkózva vannak ilyen remeték. Sajnos, ilyen világban élünk. Vagy, ha lemegy az utcára és megféli a férje, érted?” (L44, nő, 40 éves, közmunkás, cigány/magyar).

A négy társadalmi csoport tagjai jelentős különbségeket mutattak a *szabadidős tevékenységek* terén is. A fiatal egyedülállók többsége frissen beköltöző volt. Szabadidős tevékenységeikre ritkán használták Józsefváros közterületeit, kulturális vagy szabadidős létesítményeit, melynek részben oka, hogy általában kevés szabadidővel rendelkeztek. Másodsorban mivel nemrég telepedtek le Józsefvárosban, családjuk, barátaik, valamint munkakapcsolataik révén elsősorban kerületen kívüli kapcsolatokkal rendelkeztek. Csoportspecifikus sajátosság, hogy a szabadidős tevékenységeik szorosan kötődnek a belvárosi kávézókhoz és romkocsmákhoz, különösen Erzsébetvároshoz. A szabadidős lehetőségek tekintetében több válaszadó is említette, hogy Józsefváros pozitívan változott az elmúlt évtizedben, ami a városrehabilitációs programoknak is köszönhető. Józsefváros a korábbiaknál sokkal több olyan helyszínnel rendelkezett (pl. kávézók, éttermek, sportolási lehetőségek), melyek alternatívát nyújtottak a fiatalok számára a szabadidejük hasznos eltöltésére.

A közterületek használata hozzájárul az otthonosság és komfortosság érzésének erősítéséhez. Az otthon és munkahely terein kívüli ún. „harmadik helyek”, a társadalmi lét alakításában fontos szerepet töltenek be (OLDENBURG, R.-BRISSETT, D. 1982). Az interjúk során gyakran említették a közösségi tereket, közöttük is elsősorban a közterületeket, mivel 2010 után a helyi politikákban a közterek biztonságának és minőségének javítása kiemelt célként jelent meg. Józsefváros közterületeit pozitív (pl. fejlesztések, közbiztonság javítása) és negatív (pl. hajléktalanok, kábítószerfogyasztók, prostituáltak) kontextusban is gyakran említették a megkérdezettek, különösen a helyi *közterülethasználat* anomáliáira hívták fel többen a figyelmet. A következő interjúrészlethez hasonlóan számos válaszadó szerint a közterületeket sok esetben antiszociális viselkedésűek használták (pl. droghasználók, hajléktalanok).

„Mondjuk, ami szomorú és negatív ebből a szempontból, az a bordélyházak. Itt a környéken van pár. Meg a junkiek [kábitószer-élvező], azokból is van sok, de nem kell, hogy roma legyen, itt a fehérek is árulnak drogot, úgyhogy az mondjuk kicsapja néha a biztosítékot, hogy hazajövök, és a junkiek itt várják az ellátójukat.” (L7, 33 éves, pénzügyes, magyar)

Az interjúk alapján a lakosság közterület-használati szokásainak jellemzőivel kapcsolatban kiemelhető, hogy minden szomszédságnak saját központi helye alakul ki, ahol az emberek találkozhattak és interakcióba léphettek egymással. Emiatt ezek a közterek elsősorban a városrészek sokféleségét tükrözik, nem az egész kerületet. Ugyanakkor a közterületek jelentős része áramlási helyként funkcionált, melyek az otthon-munkahely-intézmények közötti összeköttetést biztosították, és nem az ott tartózkodást ösztönözték, ezáltal nem kedveztek a társadalmi kapcsolatok kialakulásának sem. A közterületi interakciók viszont szükségesek ahhoz, hogy nagyobb valószínűséggel alakuljanak ki kapcsolatok az életciklus hasonló szakaszaiban lévők (pl. gyermekes szülők, nyugdíjasok) vagy hasonló életmódúak (pl. kocogók, korcsolyázók, kutyások) között. A válaszadók által leggyakrabban említett nyilvános terek a következő típusokba voltak sorolhatók: játszóterek, utcák, terek, parkok és piacok. A hagyományos piacokat (Teleki tér, Rákóczi tér) gyakran, a modern bevásárlóközpontokat a vártnál ritkábban említették, kivételt képez a városrehabilitáció keretében létrehozott Corvin Pláza és Corvin sétány, mely sokszor említésre került nemcsak vásárlási lehetőségei miatt, hanem jelentős társadalmi életük, valamint a különböző kultúrák közötti kapcsolatok helyszínéül.

„Leginkább itt a Costa Cafében szoktunk találkozni. Igen, ez nagyon jól kialakult végül is ebben a bevásárlóközpontban (Corvin Pláza), hogy van ilyen kávézó is, meg van lent is kávézó. Szoktunk találkozni kint a sétányon lévő helyeken is, leginkább ez a mi központi helyünk.” L34, nő, 61 éves, dizájner, zsidó/magyar)

A válaszadók a közterületek használatával kapcsolatban a leggyakrabban a játszóterek használatát, a kutyasétáltatást, a sportolást, a piacok látogatását, a barátokkal való találkozást (kávézó, éttermek) említették. Az interjúalanyok esetében ezek a terek nem elsősorban a különböző kultúrák vagy életmódok közötti társadalmi kapcsolatok színterei voltak. A válaszadók beszámolóiból az látszott, hogy a közelmúltbeli városrehabilitációs tevékenységek fokozták a közterek használatát, amit a magasabb minőség, a jobb köztisztaság és javuló közbiztonság magyaráz.

“Mivel itt a környéken volt jó néhány probléma ezekkel a közterületekkel is, így aztán nemcsak én, hanem hozzám hasonlóan a többség szintén nem használta ezeket a közterületeket. Viszont ezen a téren változás tapasztalható az elmúlt egy-két évben, hiszen a közelben néhány ilyen teret felújítottak, új funkciót kaptak, moderné váltak, és ami a legfőbb szempont talán, és ami engem is és sokakat elriasztott korábban, az a közbiztonság és a köztisztasága volt ezeknek a köztereknek. Ennek javulásával

elképzelhetőnek tartom, hogy a közeljövőben én is gyakrabban fogom használni ezeket a tereket, amik most már új funkciót is kaptak, meg is szépültek, illetve vigyáznak is rá, hogy ne használhassák a korábban itt gyakran megforduló hajléktalanok vagy bűnözői csoportok.” (L10, férfi, 36 éves, újságíró, magyar)

A közterületek sokrétű használata számos konfliktust generált Józsefvárosban. A közterületekhez köthető konfliktusokat a társadalmi kapcsolatokkal összefüggő konfliktusok között a leggyakrabban említették, talán azért, mert a leginkább észrevehetőek. Az interjúk alapján három fő típusú konfliktust lehetett azonosítani: (1) ki jogosult, ki érdemes a nyilvános terek használatára (kizáró magatartások és politikák); (2) a különböző felhasználók és tevékenységeik közötti konfliktusok; (3) a rendelkezésre álló közterületek igényei és minősége és/vagy mennyisége közötti szakadék.

“Nyilván ez előítélet de hát, nyilván több a cigány, mint kéne, ilyen átmenő forgalomban is. Hangosabbak, mint kéne, de ez nyilván alakul, tehát itt ki fog alakulni egy olyan társadalmi réteg, akinek olyan elvárásai lesznek, ja, sok pozitívot várok például a kaszinótól, mert mondtam, hogy itt akkor, azt szerintem nem engedheti meg magának az Andy Vajna kaszinója hogy, itt izé legyen, itt ilyen csöcselék, tehát hogy figyelni fognak egyből a biztonságra meg bármire, hangoskodás nem lesz, de, hát igen ennyi, meg mondjuk azt nem tudom, ez megint a zöld, (...) a Szatmárral szemben mondjuk most már van kutyafuttató. Mondjuk ott amíg nem kezdődik el az építkezés, addig miért kellett lekeríteni?” (L11, férfi, 30 éves, vállalkozó, magyar)

Összességében a válaszadók véleményéből az tükröződött, hogy Józsefvárosban a legfontosabb és leggyakrabban használt közterületek a piacok, parkok és játszóterek voltak, ugyanakkor érzékelhető volt a városrehabilitáció kedvező hatása a közterületek, közösségi terek kialakítása szempontjából, pl. Corvin Pláza, Teleki téri park. A kerület diverzitása a közterületek térbeli eloszlásában és felhasználásában nyilvánult meg, de a sokféleség a különböző helyek viszonylatában érvényesült, nem pedig az egyes tereken belül. Józsefváros közterületei nem működtek „harmadik helyként” (OLDENBURG, R.-BRISSETT, D. 1982), a megkérdezettek ritkán vettek részt az otthonukon és munkahelyükön kívüli tevékenységekben, ezért a helyi társadalom széttöredezett jellege tükröződött a közterület-használatban is. A közterülethez kapcsolódóan a sokféleséget és a multikulturalizmust elsősorban a különböző társadalmi csoportokból származó emberek (pl. cigányok, bevándorlók, hajléktalanok, kábítószerhasználók, kutyások) szokatlan, a többséghez képest „furcsa” viselkedése kapcsán említették. Néhány példa mutatta, hogy a társadalmi csoportok közötti interakciók hozzájárulhatnak a kerület lakosságának magasabb szintű toleranciájához, melyben a közösségi használatú terek kialakítása miatt a városrehabilitációs programokra kulcsszerep hárul.

6.2.5. A nonprofit szerveződések hatása a városi sokszínűségre

Józsefvárosban a civil és önkéntes tevékenységek széles skálája volt megtalálható. Néhány interjúalany említette, hogy a civil tevékenységek, beleértve a helyi egyesületben való részvételt is, fontos szerepet játszottak életükben. Fontos megjegyezni, hogy a civil mozgalmak többsége helyi városrehabilitációs programokhoz kapcsolódik (pl. Palotanegyed, Corvin-negyed és Magdolna-negyed), több esetben pedig állami finanszírozású projektekhez kötődik (pl. tanoda, kulturális programok, tréningek, ifjúsági programok). A kerületi civil szervezeteknek szerteágazó, a sokszínűséghez több ponton kapcsolódó tevékenységi körei voltak. Példaként említhető a Társak a Teleki Térért Egyesület által évente megszervezett “Sokszínű Józsefváros – Hidak a kultúrák között” elnevezésű multikulturális esemény. Az önkormányzattal szoros kapcsolatban álló alulról jövő (bottom-up) kezdeményezések közül két válaszadó a Civilek a Palotanegyedért Egyesület aktív tagja volt. Az egyesület szervesen kapcsolódott az Európa Belvárosa Program megvalósításához.

További két interjúalany a Társak a Teleki Térért Egyesület alapítói közül került ki. A szervezet a Magdolna Negyed Program kapcsán jött létre, és többek között a közterület-rehabilitáció közösségi tervezésében volt aktív szereplő. Az interjúalanyok szerint a helyi civil szervezetek fontos szerepet játszottak a kerületben zajló városrehabilitációs programokban, azok civil ellenőrzésében, valamint a lakossági rendezvények, kulturális és közösségfejlesztési tevékenységek végrehajtásában. Néhány válaszadó különböző egyházak közösségi tevékenységét említette az interjú során. Gazdag hagyománya van a kerületben a zsidó közösségnek, akik a rendszerváltozás után kezdtek visszatérni Józsefvárosba. Budapest második legnagyobb iszlám imaháza Józsefvárosban, a Magdolna utca–Dobozi utca sarkán (Zsibárusház), zsidó kereskedők egykori lakótömbjében található. Két válaszadó régóta tagja a Salétrom utcai református gyülekezetnek, és kiemelte egyházi közösségük jótékonyági tevékenységeit. Egy másik interjúalany a helyi evangélikus gyülekezet vezetője, akik a marginalizált lakosság, különösen a cigányok felzárkóztatását helyezték előtérbe, közösségépítő rendezvényeket szerveztek, valamint oktatási kurzusokat tartottak a Mátyás téri Kesztyűgyár Közösségi Házban.

“...odáig eljutottunk, mielőtt megszületett a kisfiam, hogy már kéthetente találkoztunk egy 15 fős ilyen teammel, akikkel megpróbálunk itt csoportfoglalkozásokat, meg közösségi eseményeket szervezni. Közöttük minden van, pszichológus, szociális munkás, hajléktalan is volt, kettő is, volt közgazdász, volt pedagógus, sokféle ember.” (L2, nő, 32 éves, lelkész, magyar)

Számos interjúalany számolt be arról, hogy részt vett karitatív tevékenységekben (pl. adománygyűjtés, önkéntes tevékenység), lakossági sport és egyéb szabadidős tevékenységek szervezésében (pl. motorsport, labdarúgás), valamint pártpolitikai aktivitásban is többen érintettek voltak. A civil kezdeményezések esetében ugyanaz mondható el, mint a szabadidős tevékenységek vagy a közterületek használata esetén, hogy legtöbb esetben az egyesületek tagjai hasonló társadalmi-kulturális jellemzőkkel rendelkeztek, kevésbé volt jellemző a különböző kulturális háttérrel rendelkező, vagy eltérő társadalmi-gazdasági státuszú lakosság keveredése. A vizsgálatok alapján megállapítható, hogy Józsefváros változatos közterületeket és városi funkciókat kínált lakosai számára, még a Budapest más városrészeiben élők számára is. A közelmúltbeli városrehabilitációs tevékenységek eredményeként a civil aktivitás fokozódott, a nonprofit szolgáltatások spektruma egyértelműen nőtt a kerületben. A hagyományos közterületek (piacok, parkok, terek) újfajta terekkel (közösségi kertek, közösségi házak) keveredtek, amelyek széleskörű lehetőségeket nyújtottak a szabadidős foglalkozásokra, kapcsolódásra egyaránt. Az elmúlt évtizedben a városrehabilitációs tevékenységek miatt a helyi szabadidős létesítmények száma és minősége egyértelműen javult, ami hozzájárult Józsefváros jobb megítéléséhez, különösen a fiatalok körében.

6.3. A városi sokszínűség hatása a társadalmi kohézióra a városrehabilitáció tükrében

6.3.1. A helyi társadalmi kapcsolatok általános jellemzői

A posztiszocialista városokban az államszocializmus idején a központilag tervezett, állam által irányított lakáselosztási rendszer különböző demográfiai és társadalmi-gazdasági háttérrel rendelkező lakosságú, rendkívül sokszínű városrészek kialakulásához vezetett (pl. lakótelepek). 1990 után a szabad lakáspiac megjelenése új folyamatokat indított el a lakossági mobilitásban. A fokozódó privatizáció hatására a magasabb státuszú lakosság elhagyta a belvárost és a külvárosokba, az elővárosokba költözött, míg a belvároshoz közeli negyedekben számos probléma halmozódott fel: a szegénység, a hajléktalanság, a bűnözés és a gettósodás (KOVÁCS Z. 1998). Az ezredforduló után fokozódó városrehabilitáció eredményeként dzsentrifikáció bontakozott ki, amely egyik oldalról növelte a társadalmi sokszínűséget (mix), ugyanakkor gyengülő szociális kapcsolatokhoz vezetett (SZEMZŐ H.-TOSICS I. 2005, TOSICS I. 2005; 2006).

A társadalmi kohézió az elmúlt évtizedekben a társadalompolitikában nagyon népszerű kifejezéssé vált, de mind a fogalom magyarázata (MALOUTAS, T.-MALOUTA, M.P. 2004), mind a sokszínűséggel való kapcsolata (TASAN-KOK, T. *et al.* 2014, VAN KEMPEN, R.-BOLT, G. 2009) problematikus. Mindazonáltal a szakirodalomban egyetértés mutatkozik a társadalmi kohézió összetevőinek (társadalmi kapcsolatok, hálózatok, interakciók és részvétel) jelentőségéről (CHAN, J. *et al.* 2006, KEARNS, A.-FORREST, R. 2000, TASAN-KOK, T. *et al.* 2014). A józsefvárosi interjúalanyok személyes hálózatai igen változatosak voltak. Az interjúalanyok nagy részénél a *családi, rokon kapcsolatok* a társadalmi hálózataik legfontosabb elemei közé tartoztak, azonban meg kell jegyezni, hogy a megkérdezettek városi vagy még magasabb szintű hálózatokról tettek említést. Csak néhány válaszadó számolt be a lakókörnyezetben élő rokonokról. Főként a szegényebb és a cigány származású interjúalanyok említették a közeli családtagokat, de esetükben is gyenge kapcsolatokról tettek említést.

“Nyolcan vagyunk testvérek. Egy húgom lakik Törökszentmiklóson, egy Szabolcsban, a többi mind itt Budapesten. Ritkán szoktunk találkozni, mert akivel tartom igazából a kapcsolatot, az Szabolcsban lakik, néha jön föl, két havonta, három havonta egyszer. Akik a szomszéd utcákban laknak, velük csak köszönőviszonyban vagyunk.” (L12, férfi, 55 éves, biztonsági őr, cigány)

A baráti és ismerősi kapcsolatokat tartották másodsorban fontosnak az interjúalanyok, azonban ezek a kötelékek is elsősorban kerületen kívülre orientáltak a megkérdezetteket. Különösen igaz az újonnan beköltözőkre, valamint a bevándorlókra, akik más városból vagy külföldről érkeztek és több korábbi, szülőföldi barátságot megtartottak.

“Az erdélyiekkel mostanában úgy vagyunk, hogy akkor keressük egymást, ha szükségünk van valamilyen támogatásra. Vagy nekünk, vagy nekik. Olyan szövetség van az erdélyi vonalon, akár rokon, akár baráti, hogy ha valaki bajban van, akkor összefogunk, összezárunk.” (L35, nő, 53 éves, ingatlanközvetítő, romániai magyar)

A megkérdezettek szerint a szomszédokkal való kapcsolat a legkevésbé fontos a személyes hálózatokban. Ezt támasztja alá, hogy sokan a szomszédokkal való gyenge, vagy gyengülő kapcsolatokról és a szomszédokkal való közös tevékenységek ritkulásáról számoltak be. Az interjúk alapján ez leginkább a növekvő mobilitással, a dzsentifikáció révén a lakosság kicserélődésével magyarázható. A szomszédokkal való kapcsolatok szempontjából jelentős eltérés volt tapasztalható az őslakosok és az újonnan érkezők között. Az utóbbi csoport esetében a megnövekedett mobilitás és a gyengébb helyhez kötődés volt akadály a intenzív társadalmi kapcsolatok kialakulásának.

“Szomszédokkal kevésbé jellemző a kapcsolat, hiszen, mivel mi speciális helyzetben vagyunk, és szinte a közelmúltban évente, vagy két évente kellett új helyre költöznünk, ez jelentős akadály volt a mélyebb szomszédsági kapcsolatok kialakulásának is, de azért ez egyén és szomszédfüggő is. Ebben a házban a közeli szomszédok között vegyes a kép. Van nagyon nyitott és pozitív hozzáállású, illetve van nagyon negatív és ellenséges hozzáállású szomszédunk is.” (L10, férfi, 36 éves, újságíró, magyar)

Hosszabb ideje együtt élő lakóközösségek esetében mélyebbek és kiterjedtebbek voltak a társadalmi kapcsolatok.

“Ez más szomszédság. Itt olyan emberek laknak együtt, akik együtt gyakorolják a vallásukat, akik évtizedek óta együtt laknak, akik ismerik egymást nagyon régóta. Ez egy más hely.” (L2, nő, 32 éves, lelkész, magyar)

A szomszédok viszonylatában a gyerekek katalizátorként működhetnek a társadalmi kapcsolatok kialakításában, mivel gyakran járultak hozzá új kapcsolatok, barátságok kialakításához gyerekek és szülők között egyaránt.

“A szomszédban a gyógyszerészlány meg a barátja velük hát azt nem mondanám, hogy szoros a kapcsolat, de kulcsot mi is szoktunk otthagyni, ilyesmi, beszélünk pár szót, ha látjuk egymást a folyosón. Az olasz gyerekek elég sokszor át szoktak jönni már csak azért is, mert nagyon érdeklődő gyerekek, és ahogy nyitott ajtót találnak oda bemennek. Ez engem meg nem zavar, tehát hogyha átjönnek, én örülök neki és akkor itt eljátszanak 1-2 órát.” (L18, nő, 36 éves, ingatlanközvetítő, magyar)

6.3.2. A szomszédokkal való együttélés jellemzői

A szomszédokkal való együttélés jellemzőit az interjúkban a bizalom és a kölcsönös támogatáson keresztül igyekeztem feltárni. A megkérdezettek válaszai nagyon sokfélék voltak. Számos megkérdezett senki iránt sem volt bizalommal és senkitől sem kapott segítséget, míg mások kedvezőbb tapasztalatról számoltak be. A bevándorlók esetében például a kapott anyagi és nem anyagi támogatás javította integrációs lehetőségeiket és nagyobb biztonságot nyújtott számukra. A szomszédságon belüli kapcsolati tényezőkkel és támogatással kapcsolatos tapasztalatok is változatosak voltak. Néhány interjúalany (többnyire újonnan érkező) rávilágított a közösség szellemének hiányára a környéken, míg mások (többnyire az őslakosok) hangsúlyozták, hogy a lakóközösségük összetartó.

“A 11 lakóból mindenkivel nagyon jó viszonyban vagyunk. (Feleség: Így van!) Főleg a mostani szomszédunk az (szomszéd neve), de nagyon jó az egész udvar, a lakók, a közösség, mind. Nagyon aktívan részt vesznek bármiben.” (L12, férfi, 55 éves, biztonsági őr, cigány)

Az interjúkból látható, hogy az idős emberek több és erősebb szomszédsági kapcsolattal rendelkeztek. Ez a megfigyelés összhangban van GUEST és WIERZBICKI (1999) megállapításával, mely szerint jelentős különbség van a régi és az új lakosok között. Utóbbiak általában kevesebb helyi kapcsolattal rendelkeznek, ezért nem számítanak egymásra sem. Mivel az új lakosok személyes hálózatai Józsefváros határain kívülre orientálódtak, általában a szomszédságukon kívül nyújtottak és kaptak segítséget. A lakosság erős fluktuációja akadályozta a mélyebb kapcsolatok kialakulását, különösen olyan épületekben, ahol a diákok vagy más bérlők aránya magas volt. A legtöbb interjúalany esetében, függetlenül a társadalmi-gazdasági státusztól, etnikai hovatartozástól vagy életkortól, a családi kapcsolatok jelentették a segítségnyújtás és a támogatás elsődleges forrását. A különbség abban mutatkozott meg, hogy a válaszadó a családon kívül számíthatott-e más segítségforrásra: „A szűk baráti körben (kérnék és nyújtanék segítséget). Tehát család először, aztán utána baráti körből nyitnék egyre inkább, logikusan.” (L22, férfi, 48 éves, építész, magyar). Néhány hátrányos helyzetű interjúalany nagyon sérülékeny helyzetről számolt be, mivel nem rendelkeztek támogató kapcsolatokkal: *“Nincs ilyen, nincs-nincs. Önmagunkat támogassuk!”* (L43, nő, 38 éves, közmunkás, cigány/magyar).

A társadalmi kohézió alacsony szintjét mutatta a kutatás azon eredménye, mely szerint Józsefvárosban a szomszédok elsősorban kisebb ügyekben segítették egymást (pl. kulcs megőrzés, élelmiszer beszerzés, étel felajánlás). A válaszadók esetében a szomszédok közötti segítség legegyszerűbb formája az élelmiszerek, szerszámok kölcsönadása volt. A segítségnek ezek a formái fordultak elő a leggyakrabban az interjúkban, melyek nem igényeltek erős bizalmat vagy szoros kapcsolatot. Ezek a gesztusok elsősorban a közvetlen szomszédsági létén és a viszonyosságon alapultak, ugyanakkor lényegesek voltak az erősebb kapcsolatok kialakulása szempontjából. A szomszéd gyermekek vagy háziállatok gondozása, lakáskulcs megőrzése, továbbá az étel kölcsönös megosztása már erősebb és mélyebb kapcsolatra utalt. Az interjúk alapján érzékelhető volt, hogy az étel megosztása leggyakrabban a hátrányos helyzetű, kevésbé jómódú és a hosszú ideje együtt élő lakóközösségekben fordult elő.

“Nem láttál olyan hétvégét, hogy cigányasszonyok ne álltak volna sorba és vitték volna haza tálca számára a krémest. A szomszédék mindig szoktak hozni ennivalót, kéretlenül, csak úgy, mert ők nem kérik és hogy együk meg mi. Meg akkor tőlünk szokta gyakran kölcsön kérni, meg mi is szedtünk tőlük kölcsön kérni, például létrát. (...) Meg van az a szomszéd, aki mindig megkéri anyut, hogy menjen ki neki a boltba, meg mosogasson el neki, meg ilyenek.” (L3, férfi, 23 éves, diák, magyar).

A segítségnyújtás időigényesebb formája volt az adminisztratív ügyekben nyújtott segítség, például hivatalos dokumentumok átolvasása, írása, vagy a jogi kérdésekben nyújtott segítség. A segítségnyújtásnak ez a formája a jól képzett, magasabb státuszú lakosok és a hátrányos helyzetűek, valamint a bevándorlók segítése esetén fordult elő.

“Én nagyon sok embert megismertem itt a boltból, és akinek tudtam, segítettem. Van ez az arab barátom, aki helyiséget akart bérelni. Ez a szegény eljött még nagyon fiatalon Egyiptomból, aztán egy erdélyi kisasszonykával ismerkedett meg 20 éve, azzal él együtt. Ez a szegény az üzleteit elveszítette, mert rossz helyen nyitott. Na most, én mentem vele az ügyvédhez, hogy segítsen már neki.” (L23, férfi, 65 éves, nyugdíjas, magyar).

Néhány interjú alapján kimutatható volt Józsefvárosban, hogy valakinek a foglalkoztatása szintén lehet a segítségnyújtásnak egy formája. Amennyiben a foglalkoztatott személy egy másik társadalmi-kulturális csoportból származik, ez a helyzet hozzájárulhat a kulturális, társadalmi-gazdasági sokszínűség elfogadásához.

„Egyik szomszédunk jár hozzánk időnként takarítani. Ez nem látszik a lakáson, mert már szegény rosszul lát, de nem küldjük el. Ez részünkről egy ilyen szociális jótét, amivel tudjuk támogatni. A házban laknak többen, akiket, ha van valami kisebb munka, akkor hívunk.” (L4, nő, 47 éves, szociális munkás, magyar).

Az interjúk alapján összefoglalásképpen megállapítható, hogy bár a családi kapcsolatok bizonyultak a legfontosabb személyes kapcsolatnak, a hasonló életmód, státusz és életciklus növelte a kötelékek kialakulásának esélyét a lakosok körében. Ez a megfigyelés rámutat a társadalmi, kulturális és korcsoportok közötti különbségek fontosságára a társadalmi kapcsolatok elemzése terén. A szolidaritás és a kölcsönös segítségnyújtás nagyobb valószínűséggel működött csoporton belül, mint a különböző társadalmi és kulturális csoportok tagjai között. Az újonnan érkezők és a régi lakosok támogató hálózatai többnyire egymás mellett léteztek (párhuzamos élet). A bizalom és a támogatás elsősorban a közvetlen szomszédok között, lakóépületek szintjén nyilvánult meg. Másodsorban a személyes hálózatok is szerepet játszottak a támogató kapcsolatok kialakításában, azonban ezek nem korlátozódtak egy adott negyedhez. A legtöbb interjúalany személyes hálózata más kerületre is kiterjedt.

6.3.3. A városnegyed jelentősége a társadalmi kohézió szempontjából

Az emberek közötti kapcsolatok minőségét és természetét erősen befolyásolták a környék jellemzői. A válaszadók szerint erősebb társadalmi kohézió volt, ahol a régi lakosok felülreprezentáltak, valamint ahol a hagyományos városi helyek (pl. piacok, üzletek, kávézók) teret biztosítottak a társadalmi kapcsolatoknak. A Teleki tér környezete kapcsán például több interjúalany kiemelte a negyed falusias jellegét, ahol a lakosok ismerik egymást és vannak napi kapcsolataik. A Magdolna-negyedben jó példák voltak arra, hogy a közösségfejlesztési intézkedéseket magukban foglaló városrehabilitációs programok hogyan erősíthetik a helyi közösség társadalmi kohézióját. A különböző társadalmi csoportok közötti kölcsönhatásokat erősen befolyásolják az önkormányzati kezdeményezések és intézmények is. Ahogyan egy idős hölgy említette, az utóbbi évtizedekben erősen leépültek a lakossági kapcsolatai, de úgy érezte, hogy a környéken lakók új inspirációt kaptak a társadalmi kohézió erősítésére a piac, a közösségi ház, valamint a közterületek felújítása által.

“A környéknek van egy varázsa. Hogy úgy működnek itt a családok meg az emberek, mint egy faluba. Tehát napi szinten tartják szinte a kapcsolatot a piac miatt, ugye nagyon sokat összetalálkozunk a piacba, a közértbe ugye, és most, hogy a tér (Teleki tér) elkészült, így a tér is egy olyan közösségi találkozóhellyé vált, ahol az ember szívesen leül és elbeszélget egy negyedórát, félórát, és mind a közösségépítés és a társadalmi igényeket nagyon jól kielégíti.” (L21, nő, 72 éves, nyugdíjas vállalkozó, zsidó/magyar)

Gyengébb társadalmi kohézió volt jellemző azokban a városrészekben, amelyek intenzív átalakulásoknak (városrehabilitáció) voltak kitéve, mint például a Corvin-negyed és más nemrégiben átépített lakóterületek, ahol a lakosság összetétele drasztikusan megváltozott. A korábbi lakossághoz képest eltérő korú és társadalmi-gazdasági státuszú lakosok érkezése nagyobb társadalmi különbségeket és a helyi közösségek polarizációját eredményezte. Ez negatívan befolyásolta a szomszédok (horizontális kapcsolatok) és a különböző társadalmi csoportok (függőleges kapcsolatok) közötti kapcsolatok kialakításának lehetőségét. Középső-Józsefvárosban az elmúlt 20 évben számos lakófunkciójú fejlesztés valósult meg leromlott negyedek helyén. Számos megkérdezett szerint az újjépítésű lakóépületek és a régi leromlott lakótömbök között, nem csak városképi, hanem társadalmi-gazdasági szempontból is, hatalmas különbségek alakultak ki, melyek gyengítőleg hatottak a helyi társadalom kohéziójára. A doktori kutatásban ezen felül azt is sikerült kimutatni, hogy az újjépítésű tömbökben alacsony szintű kohézió jellemezte a lakóközösségeket. Miként az egyik interjúalany megerősítette, a zárt bevándorló közösségek jelentős részben az új lakóépületekben koncentrálódnak.

“Most a Fecske utcában. Újjépítésű. Albérlet. Két régi, 19. században épült épület közé betettek egy lakóparkot. A kettő ég és föld egymáshoz képest. Ugye a megjelenésről nem kell beszélni, de, hogy maga a lakóközösség is. Általában a mellettiünk lévő lakóközösség túlnyomó része roma lakos. Itt meg egyáltalán nem. Mindenki mindenhol jött, de zárt. Nincs az, hogy átkopogok, és átmegyek, hogy haver vagy valami. Egy kicsit olyan ez, mint egy börtön.” (L13, férfi, 45 éves, mentor, romániai magyar).

“Épül-szépül, fejlődik, de vegyes ez, erre én is azt mondom, hogy az egyik utca még újonnan épült, meg szép, a másik utca meg, megkéselnek” (L6, nő, 36 éves, vegyészmérnök, magyar)

Összességében a doktori kutatás eredményei alátámasztották számos tanulmány következtetését, mely szerint a közvetlen lakókörnyezetnek csak korlátozott szerepe van a társadalmi kohézió erősítésében, különösen a társadalmilag vegyes közösségekben (VAN BECKHOVEN, E.-VAN KEMPEN, R. 2003, WISSINK, B.-HAZELZET, A. 2012). Emiatt a szomszédsági kapcsolatokat kontextuális nézőpontból, szélesebb térbeli-társadalmi hálózatokon keresztül érdemes elemezni (GUEST, A.M.- WIERZBICKI, S.K. 1999, KEARNS, A. - FORREST, R. 2000). A vizsgálat kimutatta, hogy a lakosság társadalmi hálózatai tekintetében a családi kapcsolatokra épülő kötődések a legfontosabbak, bár ezek alig játszottak szerepet a lakónegyed társadalmi kohéziója szempontjából, hiszen a legtöbb esetben az interjúalanyok családtagjai, rokonai, valamint barátai más kerületben vagy vidéken éltek. A családi és a rokoni hálózat a cigányok és más etnikai csoportok számára nagyobb jelentőséggel bírtak. Az interjúk alapján megállapítható volt, hogy a kisebbségi közösségek erős belső kapcsolatait jelentősen akadályozták a külső kapcsolatok kialakítását, és mivel a bevándorlók lakóhelyei térben erősen koncentráltak, így a szomszédság etnikai jellege a társadalmi kohézió szempontjából meghatározó jelentőségű volt. Az interjúk alapján a lakóhelyen, etnikai hovatartozáson, életmódon, foglalkozáson és iskolán alapuló kapcsolatok szintén kimutathatók voltak, de alárendelt szerepet tölthettek be a családi kapcsolatokhoz képest, viszont szerepük a társadalmi kohézióban kiemelkedő volt.

Józsefvárosban a sokszínűség csak korlátozott szerepet játszott a társadalmi kohézió erősítésében. Az idősek, akik hosszabb ideje tartózkodtak Józsefvárosban, és az alacsonyabb társadalmi-gazdasági státuszúak szélesebb és erősebb kerületspecifikus társadalmi hálózatokkal rendelkeztek. Ugyanakkor a fiatalok és a kerületbe újonnan beköltözők társadalmi kapcsolatai főként az iskolatársakhoz, a szabadidőhöz vagy az életmódhoz kapcsolódtak, és kevésbé kötődnek a kerülethez, többnyire Budapest más részeihez vonzódnak. Az alacsonyabb társadalmi-gazdasági státuszú, szegényebb negyedek (pl. Magdolna-negyed, Orczy-negyed) lakosai között a hálózatok általában erősebbek voltak, mint a középosztálybeli városrészekben (pl. Palotanegyed, Tisztviselőtelep). A leromlott negyedekben az önkéntesség, a szociális munka és az egyházi tevékenységek nagyobb szerepet játszottak, a szociális hálózatok és a személyes kapcsolatok sokkal intenzívebbek voltak, mint a közelmúltban intenzívebben rehabilitált városrészekben (Corvin-negyed). Az interjúk alapján a városi sokszínűség, a városrehabilitáció és a társadalmi kohézió közötti kapcsolat egyértelműen kimutatható volt.

Az újonnan érkezők jellemzően gyenge helyi kötődésekkel rendelkeztek, emiatt esetükben negatív kapcsolat állt fenn a sokféleség és a társadalmi kohézió között, különösen az újonnan diverzifikált, dzsentrifikálódó területeken. Az interjúk egyik fő tanulsága, hogy a közelmúltban kialakult új funkciók társadalmi kohézióra gyakorolt hatása ellentmondásos: az új, magas színvonalú közösségi terek, az intézmények és a szabadidős lehetőségek megkönnyíthetik ugyan a különböző társadalmi csoportok közötti interakciót, ugyanakkor az új lakosok beáramlása, gyengíti Józsefváros társadalmi kohézióját. Mindemellett a beköltések hatására Józsefváros Budapesten belüli társadalmi kapcsolatai erősödtek, ezáltal fővárosi szinten a kohézió erősödéséről lehet beszámolni. A doktori kutatás eredménye, hogy érdemes nagyobb figyelmet fordítani a városrehabilitációba integrált társadalmi, szociális és közösségfejlesztési eszközökre, melyek alkalmazása elengedhetetlen a városrehabilitáció társadalmi kohézióra gyakorolt negatív hatásainak tompítására.

6.4. A városi sokszínűség hatása a társadalmi mobilitásra a városrehabilitáció tükrében

6.4.1. A karrier lakóhelyi tényezői

A válaszadók karrierjét általában számos kontextuális és személyes tényező befolyásolta. A szélesebb társadalmi-gazdasági kontextus tekintetében a poszt szocialista jellemzők fontos szerepet játszottak az idősebb lakosság életében. A rendszerváltozás és a gazdasági szerkezetváltás az 1990-es évek elején jelentős hatást gyakorolt az interjúalanyok életére. Először is, a szocializmus idején elterjedt "teljes" foglalkoztatás évtizedei után az átmenet gyakran a munkahely elvesztésével járt. Ugyanakkor a privatizációs folyamat lehetővé tette, hogy egyesek vállalkozóvá váljanak. Másodszor, több képzetlen és alulfizetett munkakörben (pl. közalkalmazott) dolgozó interjúalany megemlítette, hogy több munkahelyre van szüksége ahhoz, hogy többletbevételhez jusson.

„Aztán elvégeztem a szociálpedagógiai főiskolát, és hivatásos gondnok lettem. Tehát az is szociális terület, és ahhoz, hogy meg tudjak élni, van egy, ez a másik, ez az ingatlanközvetítői munkám. Csak a szociális állás béréből nem lehetne megélni (L35, nő, 53 éves, ingatlanközvetítő, magyar).

Az interjúk alapján az informális gazdaságnak is jelentős szerep jutott. Magyar sajátosság, hogy az új gazdasági mechanizmus bevezetése (1968) után az informális szektor fellendülése jóval az átmenet előtt elkezdődött, és az emberek hozzászoktak. Az informális gazdaság részesedése a nagyvárosokban, miként Budapesten is, az átlagosnál nagyobb, különösen a szegénységgel küzdő városrészekben, például a Józsefvárosban (SIK E. 2002). A kontextuális mellett a személyes tényezők is befolyásolják az interjúalanyok karrierjét. Például számos esetben a gyermek születése az anya munkájának átmeneti vagy végleges elvesztéséhez vezetett, vagy legalábbis a mindennapi élet átalakítását igényelte.

Az interjúalanyok a karrierjük alapján négy csoportba sorolhatók. (1) A legnagyobb csoportba azok a válaszadók tartoztak, akiknek horizontális karriertörténetük volt, folyamatos felfelé irányuló mobilitással. Ugyanabban a munkában vagy nagyon hasonló munkakörben dolgoztak aktív éveik során, néha még időskorukban is. Ezeknek a válaszadóknak a többsége régóta (20 vagy több éve) józsefvárosi lakos, de volt közöttük néhány újonnan érkező is. (2) A csoport azokból állt, akik marginális munkaerőpiaci pozícióban voltak, hasonló típusú munkahelyeken dolgoztak, de az általuk említett munkahelyek többnyire alacsony presztízsűek voltak. Többségük hosszú ideje Józsefvárosban élt. Általában alacsony iskolai végzettséggel rendelkeztek, és a helyi munkaerőpiac alacsony szintjén csapdába estek. A roma népesség aránya meglehetősen magas közöttük. (3) A csoport tagjai változatos, néha hektikus pályafutásokat mutattak, melyeket radikális változások és megszakítások jellemeztek. A kerületi tartózkodási idejük lényegesen alacsonyabb, mint a korábbi csoportokban. (4) A csoport képzett, fiatal felnőttekből állt, akik még a felsőoktatásban és/vagy a karrierjük elején voltak, jó kiindulási lehetőségekkel az elsődleges munkaerőpiac és a felfelé irányuló mobilitás terén. Az egyes csoportok között vannak átfedések, és néhány válaszadót a karrierútja alapján nem lehetett egyértelműen besorolni egyik csoportba sem.

6.4.2. A szomszédok szerepe a munkahelykeresésben

A megkérdezettek több technikát is említenek az egzisztenciájuk megteremtése szempontjából, melyek közül az elsődleges fontosságú a foglalkozás, a munkahely volt. A munkakeresés kapcsán több interjúalany arról számolt be, hogy a hagyományos eszközök útján, reklámon és állaspályázaton keresztül jutott álláshoz. Számos megkérdezett számára a munka megszerzésében a társadalmi kapcsolataik jelentős segítséget jelentettek. Különböző típusú hálózatokat említettek: szakmai, baráti, családi, szomszédsági és más alkalmi kapcsolatok. A válaszadók tapasztalatai nagyon eltérők voltak. A szakmai alapú hálózatok (pl. oktatás, munkahely) nagyobb jelentőséggel bírtak a magasan képzett és kvalifikált válaszadók körében. A személyes kapcsolatok a szegényebbek és az alacsonyabb iskolai végzettségűek számára jelentettek többet. Az ilyen kapcsolatok szerepét ugyanakkor több magasabb státuszú lakos is hangsúlyozta, így a két csoport között nem lehet egyértelmű különbséget tenni. A szomszédsági és alkalmi kapcsolatok ritkán nyújtottak segítséget az interjúalanyok számára a munkakeresésben, de ezeknek a kapcsolatoknak is van jelentősége. Egyes interjúalanyok a helyi cigányok közti alkalmi, kölcsönös segítséget említették:

„Persze, hogyha itt vagy ott van munkaerőfelvétel, akkor szólunk egymásnak, „Nem dolgozol?”, „Dolgozol?”, akkor mondják, hogy „Ide tudsz jönni dolgozni” vagy amoda. Igen, így segítünk.” (L44, nő, 40 éves, közmunkás, cigány/magyar)

A válaszadók gyakran utaltak a kerületben rejlő lehetőségekre, amikor a munkájukról beszéltek. Néha ezek a kontextusfaktorok nagyobb hatást gyakorolnak egy adott feladat elvégzésére, mint a munkahely megtalálására. Például az alkalmi kapcsolatok és a helyspecifikus tudás értékes eszközként működött. Mind az alacsonyabb, mind a magasabb státuszú válaszadók számára a kerületben lévő társadalmi kapcsolataik segítettek munkájuk során. A szociális szektor alkalmazottai több történetet mondtak arról, hogy a lakosokkal való jó kapcsolataik megkönnyítették a munkájukat. Az interjúkból megállapítható volt, hogy a társadalmi hálózatokon belül a szakmai és személyes kapcsolatok játszották a legnagyobb szerepet a munkakeresés szempontjából. Ugyanakkor a szomszédsági és alkalmi kapcsolatokat is (ún. „gyenge kapcsolatok”, GRANOVETTER, M. S. 1973) relevánsak voltak a válaszadók körében. Az utóbbi típusú kapcsolatok elsősorban az alacsonyabb státuszúak végső eszközét jelentették, nem pedig a jobb munkahelyek megtalálásának eszközeként hasznosultak (ELLIOT, J. 1999). Néhány esetben a magas státuszúak is használták a helyhez kötődő gyengébb társadalmi kapcsolatokat a munkakeresés során.

6.4.3. A lakóhely, mint a társadalmi mobilitás eszköze

A városi környezet munkaerőpiacra gyakorolt hatására vonatkozó szakirodalom gyakran hangsúlyozza a szomszédság szerepét, különösen az etnikai szegregáció tekintetében (FRIEDRICHS, J. *et al.* 2003, MUSTERD, S. *et al.* 2008). Ugyanakkor a tágabb kontextus (városra, régióra, országra vonatkozó tényezők) figyelembevétele is lényeges, mivel az intenzív globális kapcsolatokkal rendelkező nagyvárosok jobb karrierlehetőségeket kínálnak. A szomszédsági hatások kimutathatók a lakosság munkaerőpiaci megbélyegzésében, a környéken lévő erőforrások hiányában, a környéken élő emberek attitűdjeiben és viselkedésében, valamint a negatív társadalmi kapcsolatokban (HEDBERG, C.-TAMMARU, T. 2010). Az interjúk alapján megállapítható, hogy nem volt kimutatható szoros kapcsolat a szomszédság megítélése és a társadalmi mobilitás között. A lakosok többsége nem érezte, hogy Józsefváros imázsa hatással lett volna a karrierlehetőségeire vagy a társadalmi státuszára. Józsefváros imázsa általában negatív, de a folyamatban lévő városrehabilitációs programok, az új funkciók és a kerület átalakuló népeisége miatt változott. Az imázsváltozás térben differenciáltan jelentkezett: egyes negyedek (Corvin-negyed, Teleki tér) képe jelentősen javult, míg mások lényegesen nem változtak, megítélésük negatív maradt (Népszínház utca, Orczy-negyed).

„Szerintem az utóbbi időben láthatóan, látványosan épül-szépül a kerület. Ha nem is úgy, hogy új épületeket építenek, hanem a régi kis utcákat újítyák fel például. Emellett nagyobb rend van.” (L6, nő, 36 éves, vegyész-mérnök, magyar)

Megállapítható volt, hogy Józsefváros térbeli széttöredezettségére nemcsak objektív adatok (pl. társadalmi-gazdasági státusz) utalnak, hanem a lakosság észlelései és mentális térképe is. A szomszédságok megítélését és szerepét több kérdés is érintette az interjúkban, pl. a szomszédság pozitív és negatív aspektusait, a szomszédság változásait, a kerületbe költözés motivációját, a foglalkozás és a karrierútjait, illetve a kormányzati politikákat. Az interjúkban háromféle hatás különböztethető meg: pozitív, negatív és semleges (vagy nem létező). A társadalmi mobilitás és az ingatlanpiac közötti kapcsolatot említették a leggyakrabban, mind pozitív, mind negatív értelemben. Számos interjúalany kiemelte, hogy Józsefváros a közelmúltban vonzóbbá vált, ugyanakkor csak kevesen számoltak be arról, hogy ez bármilyen közvetlen hatással lett volna lehetőségeikre. Józsefváros negatív megítélésének egyik pozitív hatása ambivalens módon a rossz imázsához kapcsolódott. A kerületben az ingatlanárak alacsonyabbak, mint a szomszédos kerületekben, emiatt Józsefváros megfizethető lakóhelyet nyújtott azoknak, akik Budapestre költöztek. A kerület jó belépési lehetőséget biztosított a fővárosi lakás- és munkaerőpiacára, ezzel segítette a társadalmi mobilitást.

„Azért költöztünk ide, mert lelkesz vagyok, ennek a kerületnek a lelkesze, tehát evidens, hogy a Józsefvárosban lakom. Az is jó lett volna, amíg a IX. kerületben dolgoztam egy évet, hogy addig a IX.-ben lakjak, de már akkor is a VIII. kerületben laktam. Egyébként a férjem is és én is soproniak vagyunk, és hát, azért vagyunk Budapesten, mert mind a ketten itt tanultunk. Én itt maradtam, meg hát a férjem is itt talált megfelelően munkát. Végzettségnek megfelelő munkát a nagyvárosban lehet találni, és Budapest egy ilyen hely.” (L2, nő, 32 éves, lelkesz, magyar)

Mind a régi lakosok, mind az újonnan érkezők számára a Józsefvárosba költözés elsődleges oka a jobb oktatáshoz és/vagy munkahelyhez való hozzáférés volt. Az „ugródeszka funkció” a kerület legfontosabb pozitív hatása a helyi társadalom mobilitására nézve, nem csak a megkérdozettek saját karrierére, hanem a gyermekeik boldogulása szempontjából is.

„A gyerekek boldogulása szempontjából mindenképpen a belváros kell, ha például a későbbiekben jobb iskola kell, esetleg gimnázium vagy szakközépiskola, vagy amilyen orientációja lesz a gyereknek.” (L19, nő, 37 éves, diszpécser, magyar)

Néhány, alacsonyabb státuszú válaszadó hangsúlyozta az informális gazdaság által kínált lehetőségeket, amelyek szintén hagyományosan fontos jövedelemforrások Józsefváros leginkább rászoruló részein, amiről az egyik interjúalany is beszámolt: *„Iskolába jártam, aztán paprikát árultunk lent a metróaluljárókban. Abból éltünk. Hosszú-hosszú évekig.”* (L43, nő, 38 éves, közmunkás, magyar)

Az interjúkból úgy tűnt, hogy a Józsefvárosban a társadalmi keveredés nem csökkenti a térbeli-társadalmi egyenlőtlenségeket, a kerületben élés sok tekintetben tágítja a lakosok életlehetőségeit, és segítséget nyújt a pályafutásuk kiteljesedésében.

„Szerintem mindenféleképpen segített azáltal, hogy sok élettapasztalatot szereztem. Sokkal több mindenről hallottam és tapasztaltam meg akár közvetlenül, akár közvetve, mintha egy csendes kertvárosban élnék.” (L3, férfi, 23 éves, diák, magyar)

A válaszadók szerint Józsefváros megítélésének negatív hatásai érezhetők, de a társadalmi mobilitásra nézve nem túl erősek. Az interjúkban a leggyakrabban említett negatív hatás a generációk közötti társadalmi mobilitásban és az ingatlanárakban nyilvánult meg. Egyes kutatások (ANDERSSON, E. 2004) utaltak arra, hogy a városnegyed jelentős hatással lehet az iskolai végzettségre, ami szintén tükröződik az interjúkban. Az egyik fiatal válaszadó hangsúlyozta, hogy a józsefvárosi lakóhely számos fontos dolog elérését nehezítette, többek között a magas fokú szegregáció, a kerület rossz híre és a lakosság negatív önképe miatt.

„Szerintem sokkal több kell ahhoz, hogy az ember itt sikeres legyen, itt sokkal többet kell tenni, mint mondjuk, aki a II. kerületben él. Ez a kiválasztódás nagyon fontos, hogyha innen sikerül valakinek kitörnie, akkor az biztos, hogy az életben sikeres lesz. Mivel alapvetően itt kevesebb rá az esély, ha itt sikerül, akkor az már jó, akkor az már jó úton halad.” (L3, férfi, 23 éves, diák, magyar)

Különösen a Józsefváros leginkább leromlott területein élő interjúalanyok számára a negyed biztonsága és a helyiek életmódja volt a kérdéses. Attól tartottak, hogy ha gyermekeik a városrészben nőnek fel, rossz modellt látnak, nem valósul meg a generációk közötti társadalmi mobilitás. Miként egy cigány interjúalany fogalmazott: *„Van egy fiam és egy lányom, és nem akarom, hogy kábítószkereskedők vagy prostituáltak legyenek. Mert ezt látod itt.”* (L37, nő, 38 éves, konyhai asszisztens, cigány). Bizonyos városrészekben (Magdolna-negyed, Orczy-negyed) egyes utcák nagyon rossz megítélés alá estek, a lakásokat nehezen vagy egyáltalán nem lehetett értékesíteni, ezért a lakosok egy része csapdába került a lakáspiacon.

„Hogy miért jó itt lakni? Hát most nem mondanám, hogy jó itt lakni. Mármint ezen a környéken, mert a kerületnek is vannak különböző részei, amik például mennek. Hiába szép ez a ház, eladhatatlanok a lakások. Itt az emeleten van egy 130 m²-es lakás, amiből le van választva egy garzonlakás, és nem tudják eladni. Vagy például itt a Lujza utcában vagy a Diószegi utcában olyan a környék, hogy ott sem lehet eladni semmit. Kimegy valaki a környékre, meglátja az állapotokat, és köszöni szépen elmegy.” (L17, férfi, 70 év, nyugdíjas, cigány).

Az oktatásra, az életmódra és a gyermekek jövőjére vonatkozó állítások alátámasztják a korábbi kutatások következtetéseit (ELLEN, I.G.-TURNER, M.A. 1997), amelyek hangsúlyozzák, hogy a lakóhelyi környezet nagyobb befolyással lehet azokra, akik kevesebb társadalmi, kulturális és gazdasági erőforrással rendelkeznek. Az interjúk alapján érzékelhető volt, hogy az alacsony státuszúak mivel nem férnek hozzá más erőforrásokhoz, emiatt a lakóhelyük által biztosított lehetőségekre tudnak támaszkodni. Számos megkérdezett arról számolt be, hogy nem tapasztalt a városrész megítéléséből adódóan pozitív vagy negatív hatást karrierjére vagy életpályájára. A megkérdezettek nem tapasztalták a munkaerőpiacon a diszkriminációt lakóhelyük negatív megítélése miatt.

Összességében megállapítható, hogy a munkakeresés klasszikus formái (pl. hirdetések, állaspályázatok) jellemezték a válaszadók munkaerőpiaci karrierjét, de a társadalmi hálózatok is fontos szerepet játszottak, főként az alacsony végzettségű és társadalmi-gazdasági státuszú interjúalanyok esetében. A társadalmi hálózatokon belül a szakmai és az interperszonális kapcsolatok bírtak a munkaerőpiaci karrierben a legnagyobb jelentőséggel. A családi és baráti kapcsolatok elsősorban a leginkább rászoruló és a cigányok esetében játszottak fontos szerepet a munkakeresés és a társadalmi mobilitás szempontjából. A lakóhely, a szomszédok és az egyéb alkalmi kapcsolatok szintén kimutatható jelentőséggel bírnak, de csak alárendelt szerepet játszottak a válaszadók karrierútja során. Eredményeim azt mutatták, hogy a válaszadók többsége nem tapasztalt szoros kapcsolatot a társadalmi státusz és a kerület rossz megítélése között. Ennek magyarázata, hogy a helyiek személyes hálózatai és napi tevékenységei nem csak Józsefvárosra korlátozódtak. Az interjúk megerősítették, hogy a személyes kapcsolatok és az erőforrások rendelkezésre állása erősebb hatást gyakorol a társadalmi mobilitásra, mint Józsefváros megítélése és a lakóhelyi sajátosságok. A mintaterület reputációja a legnagyobb hatást az újonnan érkezők (magyarok és külföldiek) társadalmi mobilitására gyakorolta, mivel Józsefváros a fővárosi lakás- és munkaerőpiachoz (pl. munkahelyek sokfélesége, informális tevékenységek) könnyebb hozzáférést biztosított számukra. A kerület ún. „ugródeszka funkciója” különösen az alulképzett, alacsonyabb társadalmi-gazdasági státuszú, a szociális és gazdasági erőforrásokhoz korlátozottan hozzáférő interjúalanyok számára volt hatással. Az interjúk általános tapasztalata volt, hogy a kerület sokfélesége (pl. lakás, munkahelyek, lakosok, funkciók) jelentős segítséget nyújtott a különböző társadalmi-gazdasági, kulturális háttérrel rendelkező lakosok számára a helyi társadalomba való beilleszkedésben.

6.5. A városi sokszínűség vállalkozói megítélése a városrehabilitáció tükrében

6.5.1. A sokszínűség szerepe a vállalkozásindítás terén

A várospolitika egyik fő célkitűzése a magas szintű helyi gazdasági növekedés és a helyi társadalom számára a növekvő jólét elérése és biztosítása (BODAAR, A.-RATH, J. 2005; FAINSTEIN, S. 2005). Ezek a célok szorosan kapcsolódnak a lakosság vállalkozói képességéhez. A szakirodalom hangsúlyozza, hogy a sokszínűségekre nyitottabb városok a vállalkozók szélesebb körét vonzzák, mint zártabb társaik (ERAYDIN, A. *et al.*, 2010, FAINSTEIN, S. 2005; FLORIDA, R. 2002; TASAN-KOK, T.-VRANKEN, J. 2008), ezáltal versenyképesebbek. A gazdasági versenyképesség és a városi diverzitás kapcsolódásának empirikus kutatási eredményei azonban meglehetősen korlátozottak, és általában csak makroszintű adatokkal szolgálnak, pedig általános tendencia, hogy a városi társadalmak sokszínűbbé válásával párhuzamosan a városok helyi gazdasági diverzifikációnak is tanúi lehetünk.

Az utóbbi években számos tanulmány foglalkozott a vállalkozási formák bővülésével (pl. részmunkaidős, startupok), hangsúlyozva a különböző életstílusok, az időráfordítás és az üzleti célok szerepét a vállalkozásformák kialakításában. A változó üzleti struktúra, a tudás és a kreativitás növekvő szerepe is új vállalkozás típusok kialakulását indította el, mint például a kreatív vállalkozások és a technológiai cégek (FLORIDA, R. 2002, FAINSTEIN, S. 2005, ANDERSSON, TH. *et al.* 2010, JAKOBSEN, L. 2011). A fejlett országok népességének előregedése rávilágított az úgynevezett „ezüst vállalkozók” szerepére, akik 50 éves koruk felett, gyakran nyugdíjba vonulás után kezdtek vállalkozásba (KAUTONEN, T. 2008, WEBER, P.-SCHAPER, M. 2004). Végül, de nem utolsósorban, a bevándorlás és a városok növekvő diverzitása az etnikai és bevándorló háttérrel rendelkező üzletemberek növekvő megjelenéséhez vezetett, mely új vállalkozástípusok kialakulását eredményezte (ERAYDIN, A. *et al.* 2010). Józsefváros társadalmi-gazdasági környezete lehetőséget biztosít arra, hogy az etnikai jellemzők mellett a hiperdiverzitás szempontjait figyelembe véve a vállalkozások más vonatkozásaira is (pl. az életkor, a társadalmi státusz, a képzettség) figyelmet fordítsak a doktori kutatás során.

A vállalkozóvá válás egyrészt bizonyos képességeket, készségeket (pl. társadalmi és pénzügyi tőkét) igényel, továbbá a vállalkozásindításra való hajlandóságot, melyben a motiváció kulcsszerepet játszik (VERHEUL, I. *et al.* 2010). A vállalkozói motivációkról szóló szakirodalom (AMIT, R.-MULLER, E. 1995) szerint megkülönböztetjük a „push” és a „pull” típusú vállalkozókat. Az első kategóriába tartozó vállalkozók kényszerűségből hagyták el korábbi munkájukat, és külső (pl. gazdasági vagy politikai körülmények, munkanélküliség) vagy belső motivációk (pl. korábbi tevékenységtől való elidegenedés) miatt döntöttek a vállalkozásindítás mellett. A családi vállalkozás folytatása, így a hagyomány fenntartása vagy megteremtése szintén fontos „tolótényező” (pl. öröklés). A push-típusú tényezők kiemelt szerepet játszanak az alulfejlett gazdaságokban a szűkös foglalkoztatási lehetőségek miatt. A „pull”-típusú tényezők között az üzleti lehetőségek, a függetlenség vagy a társadalmi mobilizációs lehetőségek említendők (AMIT, R.-MULLER, E. 1995, GILAD, P.-LEVINE, B. 1986, SHAPERÓ, A.-SOKOL, L. 1982). A női vállalkozók esetében a rugalmasság fontos húzó tényező lehet, mivel vállalkozóként a családi élet és a karrier könnyebben összeilleszthető (GERE, I. 1996). A bevándorlók esetében a vállalkozóvá válás gyakran a marginalizáció és a munkanélküliség elkerülését szolgálja (BAYCAN-LEVENT, T. *et al.* 2003). A bevándorlók hajlamosak arra, hogy kisléptékű és munkaerőigényes tevékenységet végző vállalkozást indítsanak, melyek kifejezetten etnikai keresletre építenek (pl. élelmiszer, ruházat, lakossági szolgáltatás), alacsony képzettséget, továbbá viszonylag kis beruházást igényelnek.

Budapesten és Józsefvárosban a rendszerváltozás után a tolótényezők miatt sokan kezdtek vállalkozásba, mert a tervutasításos gazdasági rendszer összeomlása után elvesztették munkájukat, és az új munkahelyek korlátozottan álltak rendelkezésre. Az interjúk alapján kimutatható volt, hogy a VIII. kerületben a vállalkozók számottevő része napjainkban is kényszervállalkozó. Józsefvárosban a vállalkozások indítása alapján négy kategóriát lehetett meghatározni a megkérdezett vállalkozások között. A politikai átmenet előtt és 1990-ben, a hagyományos vállalkozói szektorokban (kisiparos, kiskereskedő) hat vállalkozás indult el. A vállalkozások túlnyomó többsége (12) 15-25 éve működött, ezeket a cégeket 1990 és 1999 között hozták létre. A vállalkozások második legnagyobb csoportja 10 vállalkozásból állt, amelyeket 2000 és 2009 között hoztak létre. Végül, az újonnan alapított vállalkozások aránya is magas volt a mintában, hiszen kilenc megkérdezett 2010 után indította el vállalkozását Józsefvárosban. Két tényező magyarázza az új vállalkozások markáns jelenlétét a kerületben. Egyrészt több vállalkozó a Corvin-negyedben telepedett le, ahol a városrehabilitációnak köszönhetően látványos átalakulás ment végbe. A megújult városrész vonzó helyet biztosított az új vállalkozások számára. Másrészt a Palotanegyedben, a helyi városrehabilitációs program keretében kialakított H13 Diák- és Vállalkozásfejlesztési Központ inkubátorházként széleskörű szolgáltatásokat nyújtott ügyfelei számára, hogy induló vállalkozását Józsefvárosban hozza létre.

A megkérdezettek válaszai alapján megállapítható volt, hogy Józsefvárosban a vállalkozásindítás legfontosabb motivációi a családi tényezők, a munkaerőpiaci pozíció és a társadalmi státusz (*tolótényezők*), továbbá az üzleti lehetőségek, a függetlenség és önmegvalósítás iránti vágy, valamint a magasabb jövedelem, a befektetési célok elérése (*húzó tényezők*). Természetesen egy vállalkozás elindítása szempontjából több tényező is motivációs tényezőt jelenthet. Bizonyos esetekben a vállalkozók nyugdíjba vonulásuk után is folytatták üzleti tevékenységüket, mert hivatásuknak érzik azt, amivel foglalkoznak. Más esetekben az interjúalanyok folytatták a családi vállalkozást, melyet szülőiktől örökölték, így fenntartva a családi hagyományokat. Esetükben erős volt a helyi kötődés.

„Ez a cukrászda évtizedek óta a szüleim tulajdonában volt. Apám cukrász volt, és ezt a szakmát tanultam ki és folytattam az üzletet, amikor apám visszavonult.” (V25, férfi, 37 éves, cukrászda, magyar/magyar).

Számos kisvállalkozó kényszervállalkozóként kezdte, mert az állásuk elvesztését követően nem találtak új munkahelyet. Emiatt a fő motiváció számukra a társadalmi státusz és a munkaerőpiaci helyzet megőrzése volt, és az interjúk alapján a jövedelemszerzésre egyetlen megoldásnak a saját vállalkozás indítása tűnt.

„Józsefvárosban nagyon sok kényszervállalkozó van, akik részben elvesztették állásukat, vagy a lehetőséget, hogy másba kezdjenek. Most a kettő együtt jár. Ezek az emberek, vagy kénytelenek voltak saját vállalkozásba belevágni, vagy akartak, nem akartak, de végül elmentek külföldre.” (V5; férfi, 62 éves, BKIK, műszaki tanácsadás, magyar/magyar).

A kényszervállalkozásként működő cégeket rendszerint a rendszerváltozás után, az 1990-es évek elején alapították, családi tulajdonban voltak, és kevés alkalmazottat foglalkoztattak. Abban az időszakban a piacgazdasági környezet kialakulása is arra ösztönözte a tulajdonosokat, hogy saját vállalkozásba kezdjenek. Számos interjúalany kiemelte, hogy Budapesten és a kerületben a rendszerváltozás környékén egészen másfajta üzleti környezet volt, másfajta vállalkozói készségekre volt szükség. Az állami tulajdonban lévő vállalatok sorra bezártak, és volt rá példa, hogy az alkalmazottak a munkahelyük megmentése érdekében adott cég privatizációjában is részt vettek. Ennek eredményeként számos vállalkozás magánkézbe került. A korábbi vállalatok maradványain újjáépített vállalkozások létrehozását mind a tolotényezők (pl. munkahely elvesztése), mind a húzótenyezők (pl. függetlenné válás) motiválták.

„Csoportosan váltunk ki. A rendszerváltáskor hoztak egy törvényt, hogy ki lehet válni a szövetkezetből, és nemcsak egyénileg. Akkor itt összefogott kilenc ember és kihoztuk ezt az épületrészt a vállalatból. Az volt a szerencsénk, hogy itt olyan dolgozók voltak, akik 30-40 éve itt dolgoztak, így közel egy milliós önrészüket, vagy részjegyük volt, amivel meg tudták váltani a részüket.” (V34; férfi, 53 éves, autószerelő, magyar/magyar).

A kisvállalkozások tulajdonosai gyakran említették a lehetőségek felismerésének fontosságát. Például, hogy valaki felajánlotta, hogy megvásárolta üzletrésztét, vagy partnerként beszállt az üzletbe, vagy ígéretes helyen jutott hozzá üzlethelyiség bérleti- vagy tulajdonjogához. A helyi etnikai- és bevándorlóhálózatok gyakran szerepet játszottak ezekben a lehetőségekben, mivel a tulajdonosváltások gyakran ezeken a hálózatokon belül zajlottak. Az interjúkból kimutatható volt, hogy ezek a hálózatok Józsefvárosban összpontosultak, de kiterjedtek a szomszédos kerületekre is, elsősorban Erzsébetvárost, Kőbányát említették az interjúalanyok. Lényeges volt a lehetőségek szerepe akkor is, amikor a vállalkozó piaci rést látott, és kihasználta azt. Józsefváros sokszínűsége a vállalkozások lehetőségeit bővítette, mivel a kereslet is változatos volt. Ezek a vállalkozók megtalálták azokat a piaci igényeket, melyeket például a külföldi, etnikai termékekkel elégíthetők ki. Az egyik bevándorló interjúalany (V35; férfi, 47 éves, élelmiszerüzlet; perzsa/iráni) a céget 14 éve alapította a kerületben egy társával, elmondása szerint azért, mert akkoriban kevés olyan bolt volt Budapesten, ahol közel-keleti élelmiszereket lehetett kapni.

A függetlenné válás a fiatalok számára jelentett elsősorban motivációt, akik rugalmasabb időbeosztásra törekedtek. Amikor gyermekük lett, a nagyobb, gyakran multinacionális cégek munkarendje megnehezítette számukra a családi élet és a munka összehangolását. Számukra megoldást jelentett saját vállalkozás indítása, korábbi munkatapasztalatuk és kapcsolataik felhasználásával. Mivel az újonnan beköltözők száma Józsefvárosban folyamatosan emelkedik, ezért ez a típusú vállalkozói aktivitás az interjúk alapján egyértelműen erősödik. Az interjúk alapján megállapítható, hogy a magasabb jövedelem elérése nem volt kifejezetten erős motiváló tényező. Főként a bevándorló vállalkozókat motiválták befektetési célok. Többen közülük a jó üzlet reményében jöttek Budapestre, és hozták létre vállalkozásuk telephelyét Józsefvárosban. Számukra jelentős segítséget jelentett a korábban Budapestre települt etnikai közösség, melyben a városrészi tényező azonban nem volt kimutatható.

Lakóhelyeik és üzleti kapcsolataik elsősorban a szomszédos pesti kerületeket fedték le, valamint a szülőföldön, illetve Európa más országaiban tartózkodók hálózataira támaszkodtak. A kulcsinterjúalanyok egyike megerősítette az interjúknak ezt a tapasztalatát.

“A kínai vállalkozók pontos ismeretekkel rendelkeznek a piaci lehetőségekről, a vállalkozás megkezdéséhez szükséges forrásokról, a bürokratikus eljárásokról. Az információ zökkenőmentesen folyik a hálózataikban.” (V39, nő, kora nem releváns, tanár/kutató, magyar/magyar).

Azokat a megkérdezetteket, akik konfliktusos régiókból származtak, Budapest nyugalma és a nyugati nagyvárosokhoz képest alacsonyabb megélhetési és beruházási költségek szintén motiválták a józsefvárosi vállalkozásindítás szempontjából. Ebben a tekintetben a városrész jellege meghatározó, hiszen az alacsony indulóköltségek miatt Józsefváros a legjobb lehetőséget kínálta számukra a vállalkozás elindításához.

Összefoglalva az interjúk tapasztalatait, nem lehetett meghatározni tipikus fejlődési pályákat a helyi vállalkozások számára. Az interjúalanyok bővülő, csökkenő és stabil (változatlan) üzleti profilról és ügyfélkörrel egyaránt beszámoltak. Az ágazat, az etnikai háttér, a vállalkozásméret erősen befolyásolta a vállalkozások tevékenységi körét, fejlődési pályáját az indulás óta. Például az etnikai vállalkozások általában bizonyos ágazatokra összpontosítottak: a közel-keleti és észak-afrikai bevándorlók általában a szolgáltatásokra (pl. pénzváltás, internetskávészó, vendéglátás) összpontosította, a török vállalkozók a vendéglátás mellett általában a kereskedelembe váltak érdekelté (pl. ruhaárusítás), míg az ázsiai vállalkozások egyre inkább az elektronikus berendezések kereskedelmére összpontosítottak. A profilban vagy az ügyfélkörben bekövetkezett változásokat gyakran említették. Tényezőként kiemelték a gazdasági válságok, a csökkenő vásárlóerő, a változó vásárlói igények, az éles verseny és bizonyos esetekben az innovatív hozzáállás szerepét. A városrehabilitáció pozitív szerepe is megmutatkozott az interjúkban. Egyrészt a Corvin-negyedben a városrehabilitációnak köszönhetően látványos átalakulás ment végbe, amely vonzó helyet biztosított az új vállalkozások számára. Másrészt a Palotanegyedben, a helyi városrehabilitációs program keretében kialakított vállalkozásfejlesztési központ széleskörű szolgáltatásai szintén hatékonyan járultak hozzá az új cégek megtelepedéséhez.

6.5.2. Józsefváros sokszínűségének szerepe a telephelyválasztás során

A vállalkozók számára az egyik legfontosabb döntésnek a telephely kiválasztása bizonyult. A telephelyválasztás különböző szempontjai (pl. helyi verseny, társadalmi környezet, megközelíthetőség, infrastruktúra, munkaerőpiac, közbiztonság) között a prioritást a vállalkozás típusa határozta meg (pl. méret, tevékenységi kör, ügyfélkör). Az interjúk szerint több tényező is szerepet játszott a telephely kiválasztásában. A válaszadók első csoportját a kisiparosok és a kereskedők alkották (pl. asztalos, kárpitos, virágárus). Ebben az esetben a vállalkozás helye gyakran a családtagoktól örökölt. Az ilyen típusú vállalkozások Józsefváros hagyományos részén (pl. Baross utca, Népszínház utca) koncentráálódtak.

„Már a papám 1953 óta itt volt kárpitos és én itt voltam nála tanuló érettségi után, és az a helyzet, hogy kitanultam, nagyon jó szakma volt egy bizonyos ideig. Abbahagyni nem akarom, mert lényegében örököltam a papámtól és hát a rá való tekintettel nem akarom ezt megszüntetni.” (V18; férfi, 65 éves, kárpitos, magyar/magyar).

A hely kiválasztásának döntését a vállalkozók lakóhelye is befolyásolta. Bizonyos esetekben szoros kapcsolat állt fenn a vállalkozás telephelye és a vállalkozó lakóhelye között. Számos tulajdonos úgy döntött, hogy Józsefvárosban hozza létre vállalkozását, mert már a kerületben élt. Egyes esetekben a vállalkozás telephelye is átköltözött, ha a vállalkozó lakóhelye megváltozott.

„Nem itt hoztam létre (a vállalkozásomat). Amikor én ezt létrehoztam, akkor én az 5. kerületben laktam, aztán kiköltöztem Újpestre, aztán Újpesten volt bejelentve a vállalkozásom, és amikor ideköltöztem a Palotanegyedbe, akkor hoztam át ide.” (V5; férfi, 62 éves, mérnöki tanácsadás, magyar/magyar).

Néhány válaszadó esetében a telephely posztiszocialista örökségnek volt tekinthető. A privatizáció időszakában az egykori alkalmazottaknak sikerült magánkézbe venni az állami vállalatokat vagy azoknak egy részét. Az alacsonyabb státuszú alkalmazottak elsősorban a kevésbé értékes vállalatrészekhez, és a rosszabb állapotú budapesti ingatlanokhoz férhettek hozzá, melyek felülreprezentáltak voltak Józsefvárosban. A kerületnek ez a jellemzője jelentős részben hozzájárult Józsefváros rendszerváltozás utáni kevésbé fejlett gazdaságszerkezetének kialakulásához, és az alacsony színvonalú üzleti infrastruktúra, továbbá az alacsony presztízsű gazdasági tevékenységek miatt a helyi gazdaság gyenge teljesítményéhez.

“A vállalkozás a rendszerváltás után alapult, de előtte is autójavító volt itt. Tehát gyakorlatilag a hely adott volt, nem mi választottuk, nem ide születtünk. Ez AUTÓSZÖV volt. Az AUTÓSZÖV-nek volt egy csomó telephelye. A rendszerváltozáskor a jókat lenyúlták a főnökök, ilyen volt például a pasaréti, ezek így eltűntek, ahogy én így hallottam. Először onnan vonultak ki, és akkor gyakorlatilag ez maradt itt nekünk. Én még ott kezdtem a Vajdahunyad utcában, ahol most a Corvin Pláza hátulja van, onnan kerültem át ide.” (V34; férfi, 53 éves, autószerelő, magyar/magyar)

Számos válaszadó hangsúlyozta, hogy az ügyfelek és a beszállítók közelsége, valamint a helyiségek költsége (beleértve a vásárlási vagy bérleti díjat, az adókat) a kulcsfontosságú tényezők közé tartozott, amikor Józsefvárost választották telephelyük számára. Szerintük Józsefváros közel fekszik a városközponthoz, forgalmas utak szelik át, nagyon jó földrajzi elhelyezkedésű. Ezen túlmenően a legtöbb esetben Józsefváros kiválasztásának fő oka között említették az üzlethelyiségek alacsony bérleti díját és vételi költségét. A kerület megfizethetőségét emelte ki egy török élelmiszerbolt vezetője is:

„Azért választottuk a Népszínház utcát, mert forgalmas hely, jó a megközelíthetősége, belvárosi, de a bérleti díja jóval alacsonyabb, mint a belsőbb területeken. Mivel nagy a bolt területe, ezt nem tudnánk máshol kitermelni. Fontos tényező volt a megtelepedésnél, hogy az utcában sokféle üzlet van.” (V36, férfi, 43 éves, élelmiszerüzlet, kurd/török).

Az épített környezet és a helyi társadalom átalakulása új tényezőként jelent meg a telephelyválasztási döntésekben. Ez a szempont a kreatív ágazatokban működő vállalkozók, a vendéglátás és a turizmus területén tevékenykedő vállalkozások esetében volt tetten érhető. Az egyetemek közelsége fontos helymeghatározó tényező volt, különösen egy startup vállalkozás esetében. Tulajdonosa szerint az egyetemek közelsége megkönnyítette cégük számára a fiatal tehetségek vonzását:

„Szerintem az egyetemek közelsége miatt egyértelműen nagyon jó terep Józsefváros, Budapest is, de abban azért nem érzek olyan nagy különbséget, akár Péccsel vagy Győrrel szemben, tehát a nagyvárosokkal szemben. Szerintem az egyetem közelsége kifejezetten egy előny, itt a H13-ban több olyan cég is van, aki pont ezeket az előnyöket használja ki, és olyan végzős, végzés előtt álló diákokat foglalkoztat már aktívan, akik amúgy még nincsenek kint a munkaerőpiacon, de az egyetemek közelsége miatt tudnak ide jönni dolgozni. (V38; nő, 38 éves, egészségügyi startup, magyar/magyar)

A helyi társadalmi-gazdasági sajátosságok is jelentősen befolyásolták a vállalkozók döntését, mikor vállalkozást indítanak. Például a cigányzenészek gazdag hagyománya, valamint a kulturális intézmények nagy száma vonzotta a hagyományos mesterséget űző vállalkozásokat (pl. hegedűkészítő).

6.5.3. A sokszínűség és a gazdasági teljesítmény kapcsolata Józsefvárosban

A kerület vállalkozásainak gazdasági teljesítményét meglehetősen nehezen volt felmérni, ugyanis a megkérdezettek többsége vonakodott attól, hogy az üzleti teljesítményről konkrétan beszéljen, különösen, hogy pontos számokat mondjon. Ehelyett elsősorban azt az eszközt választották, hogy összehasonlították magukat más vállalkozókkal vagy konkrét jellemzés helyett helyzetüket körbe írták („rosszabban megy, mint korábban”, „ingadozik”, „semmi sem változott”). Az interjúk tapasztalata szerint a mikro-, és kisvállalkozások többsége kényszervállalkozásként működött, a vállalkozók többsége számára a túlélés jelentette a sikert. A pénzügyi mutatók és az alkalmazottak száma stagnált vagy csökkent, többen az üzletük bezárását, vállalkozói tevékenységük beszüntetését fontolgatták. Különösen jellemző volt ez a helyzet a hagyományos tevékenységeket végző vállalkozásokra (pl. virágbolt, asztalos, barkácsbolt), melyek a városrehabilitációt kísérő funkcionális átalakulás (pl. Corvin Pláza), a környék lakosságának kicserélődése (pl. studentifikáció), a változó piaci kereslet (pl. javítás helyett új termék vásárlása), megváltozott vásárlói igények, szokások (pl. online kereskedelem), továbbá a jellemzően nemzetközi, tőkeerős vállalatok megjelenésével fokozódó verseny áldozatai lettek, ügyfélkörük jelentős részét elveszítették.

“A 80-as évek közepétől a 90-es évek közepéig nagyon jó, könnyű időszak volt, a 90-es évek közepétől a 2000-es évek elejéig még valahogy mentek a dolgok, nem volt rossz, utána megváltozott a világ, ahogy jött a válság, általában a kisvállalkozók nehéz helyzetbe kerültek, meg átalakult, kereskedelmi szempontból kiüresedett a város. Az ügyfélkör is megváltozott, meg a bevásárlóközpontok is jöttek és elszívták a vásárlókat.”
(V22, férfi, 62 éves, asztalos, magyar/magyar)

A válsággal sújtott ágazatokban is a vállalkozások forgalma és a foglalkoztatottak száma jelentősen csökkent. A nemzetközi tendenciákhoz hasonlóan az építőipar ezen ágazatok egyike volt. Ahogy az interjúban egy építőipari vállalkozó említette: *“2008 előtt 20-22 alkalmazottat foglalkoztattunk. Jelenleg alvállalkozókat bérlünk, és csak én és a fiam vagyok a társaságban. A munkavállalókat ideiglenesen alkalmazzuk a projektekhez. Az alvállalkozóink közül sokan évekig a cégem alkalmazottai voltak.”* (V12; férfi, 65 éves, építési vállalkozó, magyar/magyar).

Hasonló folyamatokat említettek a lakossági szolgáltatást nyújtók, az autószerelők vagy a boltosok is. Több interjúalany arról számolt be, hogy vállalkozása helyzetét állandó válságként éli meg. A megkérdezettek szerint a vállalkozások legnagyobb nehézségei a 2000-es évek közepére nyúlnak vissza, azóta a helyzetük folyamatosan romlott. A válság hatása és a növekvő verseny mellett bizonyos esetekben a korrupció, a szürke- és informális gazdaság is veszélyezteti a vállalkozások működését. Az interjúk tapasztalata, hogy az újszerű és nagyobb vállalkozások általában jobban teljesítettek a foglalkoztatás és a jövedelmezőség szempontjából.

Többen említették a városrehabilitáció hatását, melyek közül a legjelentősebb változást a Corvin-negyed rehabilitációja jelentette. A Baross utca mentén működő, hagyományos tevékenységet végző vállalkozók a rehabilitációnak elsősorban az árnyoldalát említették, ugyanakkor a nagyobb és újszerű vállalkozások megjelenésére kedvező hatást gyakorolt. A városrehabilitáció kedvező üzleti környezetet teremtett a növekedéshez. A két terület vállalkozási környezetének különbségeire a Corvin sétányon turizmussal és vendéglátással foglalkozó vállalkozás tulajdonosa a következőképpen világít rá:

“A Corvin sétányon kívüli terület nagyon, nagyon maradt a régi. Tehát az a hagyományosabb kisvállalkozós. Itt a sétány jellegéből adódóan egy kicsit erőteljesebbeknek, erősebb vállalkozásnak kell lenni, mert a számok, az árak, a bérleti díjak, itt minden magasabb, mint két utcával arrébb. Ugye, ami gondolom, jó pár évvel ezelőtt jellemző volt a kerületre, az a régi területeken valószínűleg nagyjából meg is

maradt, vagy lassan fejlődik, lassan alakul át. Itt ez egy gyökeresen más típusú vállalkozói kört és más vállalkozásokat kreált, vagy hozott ide, itt nagyobb vállalkozásnak kell lenni ahhoz, hogy oda tudja magát tenni az ember, vagy legalábbis tőkeerősebbnek kell lenni. (V13; férfi, 64 éves, turizmus-vendéglátás; magyar/magyar)

A megkérdezettek többsége szerint a sokszínűség és az üzleti sikerei között nem mutatható ki közvetlen összefüggés. Néhány esetben azonban a sokszínűséget és az etnikai jelleget előnyösnek ítélték a vállalkozás teljesítménye szempontjából. A török élelmiszerbolt vezetője elmondta, hogy vállalkozásuk multikulturális jellege hozzájárult a magasabb üzleti teljesítményhez, mivel a bevándorlók komfortosabbnak érzik magukat egy nem magyar cégnél:

„Először érdeklődtek a törökök, majd utána, ahogy fejlődött a bolt is, egyre többen jöttek ide, nem messze van innen a piac, nagy kínai piac. És mivel mi este nyolc, fél kilencig vagyunk nyitva, mire bezár ott a nagy piac, olyan öt óra, hat óra felé, még mi mindig nyitva vagyunk, úgyhogy elkezdtek ide járni a kínaiak, mongolok, arabok, törökök vegyesen, ... A külföldieknek mindig alsóbbrendűségi érzésük van, de itt nyugodtabbak lehetnek; látják, hogy én is külföldi vagyok, és beszélgetni kezdünk. Honnan jöttél? Mit csinálsz? Vannak olyan ügyfelek, akik nem tudnak magyarul beszélni, és elkezdnek gesztikulálni. Tartanak attól, hogy egy magyar boltban talán ellenségesek lennének velük szemben.” (V36; férfi, 43 éves, élelmiszerbolt, kurd/török)

Az interjúalanyok különbözőképpen határozták meg, hogy mit jelent számukra a siker. A kisebb cégek számára a vállalkozás túlélése jelentette a legfontosabb sikertényezőt. *„Siker, hogy mondjam, tehát működik a cég, az már siker részünkről. Tehát, hogy még mindig itt vagyunk.”* (V15; férfi, 33 éves, környezetvédelmi labor, magyar/magyar).

Több vállalkozó kiemelte a bizalmat a siker jeleként. Ezt különösen a kisvállalkozások tulajdonosai emelték ki. Számukra a bizalom fontos erőforrás a túléléshez és a növekedéshez. Egy jól működő csapat építésekor a különböző etnikai háttérrel rendelkező emberek integrációját is egyes interjúalanyok sikerként említették (pl. multinacionális vállalatnál). A növekedés, mint a siker mutatója a nagyobb és újabb cégekre volt jellemző. Ez részben a vállalkozások életciklusához kapcsolódik; az új cégek esetében a forgalom növekedése gyakran elengedhetetlen ahhoz, hogy visszafizessék hitelüket, amelyek befektetésre kerültek a cég elindításához. Az induló vállalkozások esetében a sikert a forgalom gyors növekedése és a fejlődés határozza meg: *„tíz induló vállalkozásból hét vagy nyolc rövid időn belül csődbe jut. A túlélés érdekében minden évben meg kell dupláznunk a forgalmat”.* (V38; nő, 38 éves, egészségügyi startup; magyar/magyar).

Összefoglalásként kijelenthető, hogy a doktori kutatás szerint a diverzitás közvetlenül viszonylag gyenge szerepet játszott abban, hogy a vállalkozók Józsefváros mellett döntöttek a vállalkozás indításakor és a tevékenységük fenntartása során. Közvetetten azonban az interjúk alapján kimutatható volt az összefüggés a sokszínűség és a telephelyválasztás, a vállalkozás működése, valamint a gazdasági teljesítmény között. A vállalkozások viszonylag magas területi koncentrációja főként a jó megközelíthetőségnek, valamint a városrész alacsony presztízséből adódó megfizethető költségeknek az eredménye. Józsefváros megfizethetősége sok olyan vállalkozó számára biztosított megélhetési forrást, akik Budapest más részein nem tudták volna gazdasági tevékenységüket létrehozni és folytatni. A vállalkozások sokféleségét, az etnikai vállalkozások számottevő jelenlétét pozitív tényezőként csak egy kurd boltvezető említette, azonban a diverzitás megélésének és megítélésének bonyolultságát szemlélteti egy zsidó-magyar étterem (V21; férfi, 72 éves, zsidó-magyar/magyar) tulajdonosa által adott válasz, aki megjegyezte, hogy amikor megnyitotta éttermét a keleti pályaudvar közelében, néhány barát figyelmeztette, hogy *„egy zsidó étterem létrehozása Józsefváros egyik legrosszabb részén, és ráadásul az arab pénzváltóval szemben, több mint hülyeség”.*

A látszólag kedvezőtlen környezet ellenére azonban az étterem az elmúlt 20 évben sikeresnek bizonyult, a kerületen kívüli ügyfeleket is vonzza. Az interjúkból levonható következtetés, hogy a városrehabilitáció közvetlenül és közvetetten is jelentős szerepet játszik a józsefvárosi vállalkozói környezet alakításában, és a válaszok alapján inkább pozitív hatást gyakorol. A városrehabilitáció elsősorban a Corvin-negyedben, másodsorban a Palotanegyedben új, pezsgő vállalkozói környezetet hozott létre, mely érzékelhető módon átalakította Józsefváros helyi gazdaságát. A helyi társadalom átalakulása (pl. dzsentifikáció, studentifikáció) keretében beköltöző fiatalabb, képzettebb lakosság által újszerű vállalkozásformák, prosperáló cégek is növekvő számban jelennek meg a kerületben, jelentősen fokozva Józsefváros vállalkozói sokszínűségét, a kerület gazdasági teljesítményét. A hagyományos tevékenységeket végző vállalkozások jellemzően kényszervállalkozásként működnek, azonban hanyatlásuk okait kevésbé a józsefvárosi sajátosságokban (pl. átalakuló városi környezetben, változó helyi társadalmi összetétel) kell keresni. A megkérdezettek véleménye alapján megállapítható, hogy lényegesebb hatással vannak működésükre a makrogazdasági tényezők (pl. vásárlói igények és szokások változása, nagyvállalatok megjelenése).

5. ÖSSZEGZÉS

A városrehabilitáció társadalmi hatásainak vizsgálatát középpontba helyező kutatások hazánkban eddig kevés figyelmet fordítottak a társadalmi sokszínűség vizsgálatára, valamint a városrehabilitáció különböző típusainak eltérő társadalmi-gazdasági hatásainak feltárására, mely részben koncepcionális (pl. a vizsgálat célja, a városrehabilitáció értelmezése), részben módszertani (pl. kvantitatív módszerek túlsúlya, makroszintű elemzések) okokra vezethető vissza. A doktori kutatás során elemeztem a nagyvárosokat érintő térbeli-társadalmi kutatások elméleti és módszertani jellemzőit, valamint a városrehabilitáció elméletének és gyakorlatának átalakulását Nyugat-Európában és Budapesten, különös tekintettel az 1980-as évektől bekövetkezett változásokra. Feldolgoztam Budapest és Józsefváros térbeli-társadalmi átalakulását, kitekintve a posztoszocialista sajátosságokra.

Vizsgálataim azt mutatták, hogy a hazai *városrehabilitáció* az elmúlt három évtizedben jelentősen átalakult, bár számos tekintetben (pl. jogszabályi környezet hiányosságai, szervezeti háttér kihívásai, forráshiány) megőrizte évtizedes lemaradását. Az 1980-as évek épület-, és infrastruktúrafejlesztésre irányuló városrekonstrukciós beavatkozásaitól, a 2000-es évek jellemző integrált, szociális típusú városrehabilitációkig a városmegújító beavatkozások összetettebbé, sokszereplőssé váltak. Napjainkban Budapesten az eltérő rehabilitációs gyakorlatok egymásra tolódása figyelhető meg. A városrészek társadalmi-gazdasági differenciálódásával párhuzamosan a városrehabilitáció diverzifikálódása is kimutatható (környezet-, gazdaság-, és társadalomfejlesztő rehabilitáció). A 2010-es években a városrehabilitáció új korszaka azonosítható, melyben újabb sajátosságok jelentek meg (pl. állami szerepvállalás erősödése, központosítás, egyfajta „párhuzamos” városfejlesztés), mindemellett néhány modellprogram révén a gyakorlat jelentős részben felzárkózott a nyugat-európai szinthez. Az átalakulásban meghatározó szerepet játszott az Európai Unió támogatási rendszere. Az EU-s elvek alkalmazása (pl. integrált megközelítés, társadalmi bevonás) azonban gyakran idegen volt a megvalósításban résztvevők – a szakmai szervezetek, az önkormányzatok, a lakosság és a civil szervezetek – számára. Egy integrált, városnegyed szintű, közösségi bevonásra épülő városrehabilitációs program végrehajtásához még nem minden feltétel adott. A városrehabilitációs kezdeményezések sikeres megvalósítását számos kihívás nehezíti, melyeket az értekezésben a műszaki-környezeti, társadalmi, gazdasági és szervezeti-együttműködési hiányosságként azonosítottam. Ez a négyes tagolás illeszkedik abba a városrehabilitáció típusairól alkotott keretrendszerbe, melyet TÓTH J. (1981) nyomán egy sajátos teatraéder-moddellel jellemeztem. Mindenekelőtt a sikeres programok megvalósításához nélkülözhetetlen az alapvető szemléletváltás meghonosítása (HORVÁTH D. 2009), valamint a hazai szabályozási viszonyok megváltoztatása (BABUSIK F. 2014).

Az elmúlt évtizedekben a városokat érintő *térbeli-társadalmi vizsgálatok* jelentős változáson mentek keresztül, változott a kutatások területi szintje és az elemzések fókusza is. Kezdetben a vizsgálatok nem tettek lényegi különbséget a városrehabilitáció különböző típusai között, és nem vették/vehették figyelembe a különböző típusú városépítészeti és társadalmi beavatkozások eltérő hatásait, a vizsgálatok egyoldalúan a szegregációra összpontosítottak. Később a kutatások középpontjába a dzsentifikáció vizsgálata került. Manapság a vizsgálatoknak figyelembe kell venniük a városi társadalom növekvő sokszínűségét, valamint a városrehabilitációs beavatkozások változatosságát. A *városi sokszínűség* lakóegységeken, személyeken, hálózatokon és társadalmi kapcsolatokon keresztül tárható fel. Az elemzések során a statisztikai adatokra épülő hagyományos kvantitatív módszerek mellett, kvalitatív módszerekre is egyre inkább szükség van. Ezeket a tényezőket, sajátosságokat felismerve született meg a 2010-es évekre a városi diverzitás elméleti és módszertani koncepciója, amely a városi társadalom sokszínűségét helyezi az elemzések középpontjába.

A diverzitáskutatáson belül megjelent hiperdiverzitás elmélete (TASAN-KOK, T. *et al.* 2013) azért előremutató, mert a diverzifikált társadalom átalakulásának feltárására a társadalmi kohézió, a társadalmi mobilitás és a gazdasági teljesítmény szempontjainak alkalmazásával komplex megközelítésű, és átfogó vizsgálatra nyílik lehetőség, ezáltal pontosabban feltérképezhetők a városrehabilitáció összetett társadalmi-gazdasági hatásai.

A doktori kutatás Józsefvárosban, Budapest VIII. kerületében zajlott, amely egyike a főváros társadalmilag és etnikailag legváltozatosabb, egyúttal leglátványosabban átalakuló területeinek. A történelmi fejlődésnek köszönhetően a városi tér, beleértve az épített környezetet, a helyi társadalmat és gazdaságot, nagyon heterogén képet mutat. Budapest történelmében mind a diverzifikáció, mind a homogenizálás időszakai jól azonosíthatók, amelyek a különböző belső és külső tényezők kölcsönhatásának eredményei (pl. a 19. század végi tőkés modernizáció, a világháborús időszakok stagnálása, a rendszerváltozást követő globalizálódás). Általában Budapesten a második világháború és az azt követő államszocialista rezsim időszaka negatív hatást gyakorolt a városi sokszínűségeire. A rendszerváltozás óta új folyamatok figyelhetők meg (pl. transznacionális tőke beáramlása, növekvő nemzetközi migráció, dzsentrifikáció, bővülő idegenforgalom). Részben ennek köszönhető, hogy a különböző társadalmi-gazdasági csoportok együttélése fontos jellemzője a budapesti társadalomnak, ugyanakkor számos, a sokszínűség ellen ható tényező ma is fennáll (pl. lakáspiaci kirekesztés, szegregáció). Az általános budapesti trendek Józsefvárosra is igazak, de helyi sajátosság, hogy a kerület – még a homogenizáció időszakaiban is – az átlagnál jobban megőrizte sokszínűségét, éppen ezért Budapesten különösen Józsefvárosban indokolt a sokféleség újraértelmezése és a városi diverzitásban rejlő lehetőségek bemutatása.

A kutatás módszertana komplex megközelítésen alapult, kvantitatív és kvalitatív elemzési módszereket egyaránt alkalmaz. A kutatás kvantitatív, statisztikai adatokon alapuló része rámutatott arra, hogy Budapest, és ezen belül Józsefváros esetében messze nem jellemző olyan mértékű etnikai heterogenitás, mint számos nyugat-európai nagyvárosban. Mindazonáltal kétségtelen, hogy Budapest Kelet-Közép-Európa egyik legváltozatosabb városa. A kutatás azt is alátámasztotta, hogy Budapest a migráció egyik fő célpontja, ahol a nem magyar nemzetiségű népesség aránya magasabb, mint az országos átlag, vagy a poszt szocialista országok más nagyvárosában. Budapesten belül Józsefváros társadalma különösen változatos, melyben szerepet játszik, hogy a VIII. kerület hagyományosan a külföldről vagy az ország más részeiből Budapestre költözők célterülete (“kapuja”) volt. Józsefvárosban a nem magyar nemzetiségűek és az alacsony társadalmi-gazdasági státuszúak átlagosnál magasabb koncentrációját lehetett kimutatni, ugyanakkor a 2000-es évek elején kibontakozó városrehabilitáció eredményeként egyes városrészekben a társadalmi-gazdasági felemelkedés jelei voltak tapasztalhatók és a helyi társadalom heterogenitása nőtt. A városrehabilitáció egyértelműen hozzájárult a növekvő társadalmi keveredéshez, amely azonban városrészenként – az alkalmazott városrehabilitációs eszközök különbségéből adódóan – roppant eltérő mértékű (pl. a Corvin Sétány Program területén ugrásszerű, a Magdolna Negyed Program területén jóval enyhébb változás következett be).

A városi sokszínűség és a városrehabilitáció kapcsolatát, a pozitív és negatív hatásokat a társadalmi kohézió, társadalmi mobilitás és gazdasági teljesítmény oldaláról tártam fel (TASAN-KOK, T. *et al.* 2013). A *társadalmi kohézió* esetében lényeges hangsúlyozni, hogy Budapesten a történelem során a más országokból és vidékről érkezők befogadása fontos szerepet játszott. A sokszínűség hagyományos értéknek volt tekinthető. Az államszocializmus évtizedei bizonyos mértékig erodálták ezeket a hagyományokat, de a rendszerváltozás óta a lakosság diverzitása újra növekedni kezdett.

A magyar jogalkotás a sokszínűséget 1990 óta alapvető értéknek tekinti, és a különböző etnikai, kulturális és vallási csoportok jogainak védelme alkotmányos alapjog. Ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy hazánk nem egy korábbi gyarmattartó állam jelentős számú tengerentúli bevándorlóval, ezért a sokszínűség felfogása nagymértékben eltér a nyugat-európai társadalmaktól. Ennek tulajdonítható, hogy a politikai diskurzusba nem épült be a sokszínűség kultúrája. A 2015-ös menekültválság óta pedig a társadalmi sokszínűség kormányzati és közmegejtése tovább romlott.

Városi szinten a társadalmi kohézió szempontjából a sokszínűségnek más tartalma volt kimutatható. A stratégiák, szakpolitikai dokumentumok szerint Budapest befogadó környezetet biztosít. A város kiemelt célja a társadalmi kohézió megteremtése a különböző korosztályok, a lakosok régi és új csoportjai között. A sokszínűség azonban gyakran negatív kontextusban, a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok felzárkóztatásában jelenik meg. A sokszínűség pozitív jelenséggé váló felismerése gyakrabban fordult elő a nonprofit szereplők körében, akik kiemelt figyelmet fordítottak a közösségépítésre, a társadalmi kohézió erősítésére. A lakosság számára a sokszínűség társadalmi kohézióra gyakorolt hatásai ellentmondásosak voltak. Egyrészt Józsefváros hagyományosan befogadó kerület, ahol a szegénység mindig is jelen volt, és a kohézió, a szolidaritás mindig erősebb volt az alacsonyabb státuszú és régi lakosok körében. Másrészt a városrehabilitáció következtében kibontakozó dzsentrifikáció és studentifikáció által fokozódó társadalmi diverzifikációs folyamatok gyengítették a társadalmi kohéziót, mivel a népességcsere hozzájárult a korábbi társadalmi kapcsolatok gyengüléséhez, olykor megszűnéséhez.

A városrehabilitáció különböző típusai eltérő mértékben járultak hozzá a lakosság kicserélődéséhez, ezáltal a társadalmi kohézió változásához. A szociális városrehabilitáció a lakosság megtartására törekedett, így esetében a társadalmi kapcsolatok felbomlásának kisebb volt az esélye, sőt számos jó példa bizonyította, hogy a városrehabilitáció a kohézió erősödéséhez járult hozzá (pl. a közösségi tervezések megvalósítása, lakossági és civil szerveződések létrejötte, a közösségi ház programjai). A Corvin-negyed – és bizonyos tekintetben a Palotanegyed esetében – a társadalmi keveredés magas foka volt tapasztalható, és jelentős kihívást jelentett a társadalmi kohézió gyengülése (pl. régi és új lakosok, alacsonyabb és magasabb jövedelműek között).

Az interjúalanyok kivétel nélkül felismerték, tisztában voltak Józsefváros sokszínűségével, de a legtöbbször úgy vélte, hogy a sokszínűség gyengébb kohézióhoz vezet. Ettől eltekintve számos interjúalany pozitív és a jövőre nézve optimista véleményt fogalmazott meg a sokszínűség tekintetében. Ezek az álláspontok elsősorban Budapestre, mint a kultúrák találkozási helyére vonatkozóan megfogalmazott elképzelésekkel mutattak összhangot. Budapesti szinten a társadalmi kohézió szempontjából pozitív hatású, hogy Józsefváros a növekvő beköltözések, és a fokozódó társadalmi keveredés következtében olyan aktív, és magasabb státuszú népességgel bővül, akik társadalmi kapcsolataik révén nagyobb részben Budapest más részeihez kötődnek. Ezáltal Józsefváros Budapesten belüli elkülönülése oldódhat. Számos megkérdezett hangsúlyozta a sokszínűség negatív aspektusait is (pl. antiszociális viselkedés, bűnözés), ezért Józsefváros esetében nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy a sokféleség előnyt vagy hátrányt jelent a társadalmi kohézió szempontjából.

Az interjúk tapasztalatai egyrészt alátámasztják azokat a negatív előjelű nemzetközi kutatási eredményeket, melyek szerint a városrészek heterogenitása inkább gyengíti a kohéziót (BOLT, G.-VAN KEMPEN, R. 2013; BOND, L. *et al.*, 2011). Másrészt a kutatás eredményei alapján az a pozitív következtetés vonható le, hogy a helyi társadalmi kohézió összehangolt, területileg koncentrált szakpolitikai intézkedésekkel (pl. az ún. jó kormányzás) javítható (DELHAY, J.-NEWTON, K. 2005).

Hatékony intézkedéscsomag lehet a szociális városrehabilitáció, melynek megítélése az interjúk során pozitív volt. Általában a városrehabilitáció, különösen a kezdeti szakaszában, jelentősen növeli a társadalom heterogenitását, ezáltal a fenti következtetés szerint gyengíti a társadalmi kohéziót. Ezért lényeges hangsúlyozni a városrehabilitáció diverzitásban játszott szerepét, a városrehabilitációs beavatkozásokon belül a társadalmi, szociális és közösségfejlesztési elemek növekvő fontosságát, melyek tompítják a városrehabilitáció negatív hatásait különösen a társadalmi kohézió szempontjából.

Az interjúk alapján nem állítható, hogy a sokszínűség egyértelműen pozitív hatással volt a józsefvárosi lakosság *társadalmi mobilitására*. A válaszadók a kerület társadalmi heterogenitását általában nem tekintették a társadalmi mobilitás fontos tényezőjének. A megkérdezettek a munkakeresés során a szomszédsági, ún. gyenge kapcsolataik helyett általában személyes kapcsolataikra (pl. rokonok, barátok) támaszkodtak. Ezek a kapcsolatok gyakran Budapest más városrészeihez vagy más településhez kötötték a megkérdezetteket. Különösen az alacsony státuszú interjúalanyok esetében játszottak fontos szerepet a kerületen belüli kapcsolatok a társadalmi mobilitás szempontjából. A kerületi lakásállomány és a városi funkciók diverzitása lényeges tényező volt a társadalmi mobilitás szempontjából, melyre a városrehabilitációs programok jelentős hatást fejtettek ki. Az alacsony színvonalú épületek aránya magas a kerületben, de a folyamatban lévő városrehabilitáció eredményeként nagy számú új vagy megújított lakás áll rendelkezésre a helyi lakáspiacon. A lakáspiaci sajátosságoknak (pl. az önkormányzati lakások magas aránya, a megfizethető lakásbérleti díjak, a viszonylag alacsony ingatlanárak) köszönhetően a Budapestre költözők közül sokan Józsefvárost választják belépési pontként. A kerület számos oktatási- és álláslehetőséget kínál az újonnan érkezők számára, emiatt Józsefváros ún. „ugródeszka” funkciót is betölt a fővárosban belül. A felsőoktatási intézmények magas koncentrációja és a megfizethető bérleti díjak az egyetemi hallgatók beáramlását, a studentifikációt eredményezték. A helyi lakáspiac és a funkcionális sokféleség pozitívan járult hozzá a józsefvárosi társadalmi mobilitáshoz.

A társadalmi mobilitás tekintetében a következtetés a társadalmi kohézióhoz hasonló. A társadalmi mobilitás és a sokszínűség közötti kapcsolat Józsefvárosban nem egyértelmű. A kutatás eredményei összhangban vannak azokkal az elemzésekkel (BRÄNNSTRÖM, L.-ROJAS, Y. 2012; GALSTER, G. *et al.*, 2008; GORDON, I.R.-MONASTIRIOTIS, V. 2006; URBAN, S. 2009), amelyek szerint a személyes tényezők szerepe meghaladja a szomszédsági jellemzők fontosságát. A budapesti lakosság átlagos mobilitási szintje jelentősen nőtt az elmúlt három évtizedben. Különösen igaz ez a Józsefvárosra, ahol a dzsentrifikáció és a studentifikáció folyamata zajlik, jelentős népességváltozást és gyengébb társadalmi kapcsolatokat eredményezve. A helyi közösségi kezdeményezések támogatása és a lakosság bevonására irányuló programok megoldást jelenthetnek a helyi szomszédsági kapcsolatok erősítése szempontjából. A komplex városrehabilitációs programok ebben a tekintetben is központi szerepet töltenek be.

A kutatás fontos tanulsága, hogy a városok számára a sokszínűség a társadalmi szempontok mellett a *gazdasági teljesítmény* növekedésének is lehetséges forrása. A szakpolitikai stratégiák elsősorban a kulturális és kreatív gazdaságot, az idegenforgalmat tekintik a sokszínűséghez leginkább kötődő gazdasági tevékenységnek. A budapesti és a kerületi szintű döntéshozatalban a sokszínűség és a gazdasági teljesítmény kapcsolata kevésbé volt kimutatható. A helyi vállalkozókkal folytatott interjúk alapján megállapítható, hogy a kerület sokszínűsége nincs közvetlen hatással a vállalkozások megtelepedésére, de Józsefváros városrészei számos kedvező lehetőséget kínálnak a vállalkozók számára (pl. városközponti fekvés, megfizethető bérleti díjak, alacsony ingatlanárak, változatos kereslet).

Más tényezők (pl. családi hagyományok, készségek, munkaerőkínálat) felülmúlják a sokszínűség jelentőségét a vállalkozás indítása szempontjából, ugyanakkor a megkérdezettek szerint a vásárlók és a gazdasági teljesítmény szempontjából a diverzitásnak érzékelhető szerepe van. Keresleti oldalon a népesség átalakulása új termékeket és szolgáltatásokat generált, a kínálati oldalon a hagyományos és az újszerű, a kisvállalkozások és a nagyvállalatok keveredése növelte a vállalkozások diverzitását. Ez egyértelműen pozitív a helyi szükségletek változatos kiszolgálása és a külső gazdasági kapcsolatok szempontjából. Józsefvárosban miként a lakosságon belül az alacsony státuszúak, úgy a vállalkozói szférán belül a kényszervállalkozók is felülreprezentáltak. Az interjúk alapján a kisvállalkozások számára a siker többnyire a túlélést jelentette, kevesen számoltak be növekedésről. Növekedett viszont a prosperáló vállalkozások száma, melyek jelentős részben a Corvin-negyedben és környékén működtek, ami megmutatta a városrehabilitáció helyi gazdaságra gyakorolt kedvező hatását. A hagyományos kisiparos és kiskereskedő vállalkozások a stagnáló vagy romló helyzetük kialakulásának okai között ritkán említették a városrehabilitációt, esetükben sokkal inkább makrogazdasági, strukturális, technológiai szempontok voltak azok, melyek hátrányosan érintették őket. Összefoglalva elmondható, hogy Józsefvárosban a diverzifikáció a vállalkozói szféra fiatalodását és korszerűsödését eredményezte, és a városrehabilitáció számos pozitív hatást fejtett ki a helyi gazdaság kínálati és keresleti oldalára. Az interjúk alapján elsősorban az új vállalkozások profitáltak a változásokból. Az interjúkból az is kiderült, hogy a helyi vállalkozók között az együttműködés, a kohézió gyenge, ezért a vállalkozások nem profitálnak a kerületi hálózatokból. Néhány helyi sajátosság (pl. alacsony bérleti díjak, magas etnikai vállalkozói szellem) miatt Józsefváros a magyar és a nem magyar vállalkozók számára egyaránt a jövőben is elsőszámú belépési pontot jelenthet a budapesti piacra.

A doktori kutatásom alapján megállapítható, hogy a városrehabilitáció erőteljes hatást gyakorol a városi sokszínűségre, legkevésbé a társadalmi mobilitásra, leginkább a társadalmi kohézióra és a gazdasági teljesítményre van hatással, előbbire negatív, utóbbira pozitív előjellel. Általában a városrehabilitáció kezdeti szakaszában erősíti egy városrész sokszínűségét, hosszú távon azonban a homogenizáció irányába hat. A diverzitáskutatás alapján azonban megállapítható, hogy érdemes figyelembe venni a városrehabilitáció gyakorlatának diverzifikációját. Különböző típusú városrehabilitációs beavatkozások eltérő hatást gyakorolnak a városi sokszínűségre. A dolgozatomban bemutattam, hogy a diverzitáskutatás, és azon belül a hiperdiverzitás társadalmilag érzékeny koncepciója alkalmas arra, hogy a társadalmi kohézió, a társadalmi mobilitás és a gazdasági teljesítményen keresztül rámutasson ezekre az eltérő társadalmi hatásokra.

A doktori kutatás rámutatott arra, hogy a városrehabilitáció negatív társadalmi hatásainak ellensúlyozása miatt a beavatkozások szerves részének kell tekinteni a társadalmi, szociális, közösségfejlesztési eszközöket, melyek hozzájárulhatnak a társadalmi kohézió erősödéséhez. A helyi társadalom megerősítése, a sokszínűség megőrzése és erősítése érdekében javasolt különböző szereplők bevonása a városrehabilitációs programok végrehajtásába a nyilvánosság biztosítása, szervezési technikák, közösségi tervezési módszerek, társadalmi programok és közösségi akciók által (HORVÁTH D. *et al.* 2018). A különböző szereplők közötti információáramlás, interakciók elősegítése kedvezően hat a társadalmi kohézió erősítése mellett a társadalmi mobilitásra és a gazdasági teljesítményre egyaránt. Az alulról felfelé irányuló kezdeményezések ösztönzése, a városrehabilitációs programokba való becsatornázása a diverzitást erősíti, és a társadalmilag fenntartható városok létrehozásának irányába hat. Mindezek eredményeként a társadalmilag érzékeny városrehabilitáció a diverzitás tartós erősítése révén megdöntheti azt a széles körben elfogadott nézetet, mely szerint a városrehabilitáció hosszú távon egyértelműen a homogenizációt erősíti.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen átadott szakmai alapokért és inspirációért, az elmúlt másfél évtized szakmai-tudományos témájú közös munkákért, valamint természetesen a disszertáció elkészítéséhez kapott iránymutatásokért és végtelen türelméért mindenekelőtt köszönetemet szeretném kifejezni témavezetőmnek, Kovács Zoltánnak.

Köszönetemet szeretném kifejezni az Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék tanári karának, akik közül az elmúlt tíz évben sokukkal megismerkedhettem. Külön köszönöm Boros Lajosnak és Fabula Szabolcsnak a közös munkát, jelentős részben hozzájárultak a dolgozatom empirikus eredményeihez. A kvantitatív kutatáshoz nyújtott segítségért, külön köszönetemet szeretném kifejezni Szabó Balázsnak a MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpontból. Nagyon hálás vagyok oppenenseimnek, Egedy Tamásnak és Hegedűs Gábornak az értékes tanácsokért, a gondos, alapos opponenciájukért. Építő kritikáik jelentősen hozzájárultak az értekezés szakmai és tudományos kiforrottságához.

A Rév8 Zrt. szakmai műhelyében kapott ismeretekért, az átadott sajátos városszemléletért elsősorban Alföldi Györgynek, Sárkány Csillának és ifj. Erdősi Sándornak szeretnék köszönetet mondani. Büszke vagyok rá, hogy velük egy csapatban dolgozhattam. Nagyon köszönöm az Óbuda-Békásmegyer Városfejlesztő csapatának, főleg Virág Dániel Benedeknek és Czékó Gábornak a rugalmas hozzáállást és ösztönzést, amellyel az elmúlt két évben hozzájárultak a doktori tanulmányaim befejezéséhez.

Természetesen köszönettel tartozom szüleimnek a folyamatos biztatásért. Hálával tartozom nekik azért, hogy már az általános iskolától kezdve lehetővé tették számomra, sőt támogatták a földrajz iránti elköteleződésemet. Végül, de egyáltalán nem utolsó sorban feleségemnek, Németh Adriennek szeretném megköszönni a kitartását, az állhatatosságot, amellyel folyamatosan tartotta bennem a lelket és továbblendített a hullámvölgyeken. Köszönöm azt a sok türelmet és erőfeszítést, amit kislányaink, Vera és Bori eget-földet rengető energiáinak lekötésére, nevelésére fordított, ezzel lehetővé téve a dolgozat elkészítését.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ACZÉL G. (2007) A Középső-Ferencváros rehabilitációjának társadalmi hatásai. In: Enyedi Gy. (szerk.) A történelmi városközpontok átalakulásának társadalmi hatásai, Budapest: MTA Társadalomkutató Központ, pp. 151-170
- ALESINA, A.-LA FERRARA, E. (2005) Ethnic diversity and economic performance. *Journal of Economic Literature* 43 (3): 762-800
- ALESINA, A.-BAQIR, R.-HOXBY, C. (2004) Political jurisdictions in heterogeneous communities. *Journal of Political Economy* 112: 348-396
- ALFÖLDI GY. (2007) *Építés szerepek a városfejlesztésben: Budapest – Józsefváros, Futó utca megújítása*. DLA Értekezés, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építészmérnöki Kar, Budapest
- ALFÖLDI GY.-CZEGLÉDY Á.-HORVÁTH D. (2007) Egy ébredő városrész – részvételi típusú városmegújítás a Józsefvárosban. In: Kondor A. Cs.–Egedy T. (szerk.): *Városfejlődés és városrehabilitáció: budapesti és lipcsei tapasztalatok*, Magyar Földrajzi Társaság, Budapest, pp. 101-110
- ALFÖLDI GY.-HORVÁTH D. (2009) Hogyan tovább? Egy részvételi folyamat fenntarthatóságának kérdései: Tapasztalatok Budapest-Józsefvárosból. *Földrajzi Közlemények* 133 (4): 510-515
- AMIN, A. (2002) Ethnicity and the multicultural city: living with diversity. *Environment and Planning A: Economy and Space*. 34 (6): 959-980
- AMIT, R.-MULLER, E. (1995) "Push" and "pull" entrepreneurship. *Journal of Small Business and Entrepreneurship*, 12 (4): 64-80
- ANDERSSON, E. (2004) From valley of sadness to hill of happiness: the significance of surroundings for socioeconomic careers. *Urban Studies*, 41 (3): 641–659
- ANDERSSON, TH.-FORMICA, P.-CURLEY, M.G. (2010) *Knowledge-Driven Entrepreneurship*. Springer, New York
- ANGRIST, J.-KUGLER, A. (2003) Protective or counter-protective? Labor market institutions and the effect of immigration on EU natives. *Economic Journal*, 113 (488): 302-331
- ATKINSON, R.-KINTREA, K. (2000) Owner-occupation, social mix and neighbourhood impacts. *Policy and Politics*, 28 (1): 93–108
- BALÁS G.-CSITE A.-SZABÓ-MORVAI A.-SZEPES B. (2010) *Bizalom és vállalkozás Magyarországon. Kiindulópontok*. HÉTFA Kutatóintézet, Budapest
- BARNEKOV, T.-BOYLE, R.-RICH, D. (1989) *Privatism and Urban Policy in Britain and the United States*. Oxford: Oxford University Press
- BAYCAN-LEVENT, T.-GÜLÜMSER, A.A.-KUNDAK, S.-NIJKAMP, P.-SAHIN, M. (2003) *Diversity and ethnic entrepreneurship: dialogue through exchanges in the economic arena*. Sustainable Development in a Diverse World (susdiv.org), Position Paper of Research Task 4.4, Accessed at http://www.susdiv.org/uploadfiles/RT4_4_PP_Tuzin.pdf, 25 January 2016.
- BECK, U. (2002) The cosmopolitan society and its enemies. *Theory, Culture, and Society*, 19 (1-2): 17-44
- BELL, J.M.-HARTMANN, D. (2007) Diversity in everyday discourse: the cultural ambiguities and consequences of "happy talk". *American Sociological Review*, 72 (6):895–914

- BELLINI, E.-OTTAVIANO, G.I.P.-PINELLI, D.-PRAROLO, G. (2008) *Cultural Diversity and Economic Performance: Evidence from European Regions*. Hamburg: Hamburg Institute of International Economics.
- BERÉNYI B. E. (2010) *Történelmi városrészek átalakulásának társadalomföldrajzi vizsgálata Budapest belvárosában*. Doktori értekezés, ELTE TTK, Budapest, 125 p.
- BERKES L. (2010) A multikulturalizmus fogalmának kialakulása és jelentése. *International Relations Quarterly* 1 (4): 1-7
- BERKI M. (2014) Visszatérés a kapitalizmus útjára: a posztoszocialista városfejlődés főbb jellemzőinek áttekintése (kézirat). Eötvös Loránd Tudományegyetem, Regionális Tudományi Tanszék, Budapest
- BERLIANT, M.-FUJITA, M. (2004) *Knowledge Creation as a Square Dance on the Hilbert Cube*. Kyoto University, Kyoto (vitairat)
- BLUMENTHAL, P.-WOLMAN, H.L.-HILL, E. (2009) Understanding the economic performance of metropolitan areas in the United States. *Urban Studies* 46 (3): 605-627
- BODAAR, A.-RATH, J. (2005) Cities, diversity and public space. *Metropolis World Bulletin* 5: pp. 3-5
- BOURDIEU, P.-WACQUANT, L.J.D. (1992) *An Invitation to Reflective Sociology*. Chicago: University of Chicago Press
- BOLT, G.-VAN KEMPEN, R. (2002) Moving up or moving down? Housing careers of Turks and Moroccans in Utrecht, the Netherlands. *Housing Studies* 17 (3): 401-422
- BOLT, G.-VAN KEMPEN, R. (2013) Neighbourhood based policies in the Netherlands: counteracting neighbourhood effects?. In: D. Manley, M. van Ham, N. Bailey, L. Simpson and D. MacLennan (eds.). *Neighbourhood Effects or Neighbourhood Based Problems?* Dordrecht: Springer, pp. 195-213
- BOND, L.-SAUTKINA, E.-KEARNS, A. (2011) Mixed messages about mixed tenure: do reviews tell the real story? *Housing Studies* 26 (1): 69-94
- BOOTH, C. (1888) Conditions and occupations of the people in East London and Hackney. *Journal of the Royal Statistical Society* 51 (2): 276-331
- BOROS L.-FABULA SZ. (2017) A sokszínűség érzékelése és megítélése Józsefvárosban. *REGIO* 25 (4): 80-107
- BOROS, L.-FABULA, SZ.-HORVÁTH, D.-KOVÁCS, Z. (2016) Urban diversity and the production of public space in Budapest. *Hungarian Geographical Bulletin* (2009-) 65 (3): 209-224
- BRÄNNSTRÖM, L.-ROJAS, Y. (2012) Rethinking the long-term consequences of growing up in a disadvantaged neighbourhood: lessons from Sweden. *Housing Studies* 27 (6): 729-747
- BULMER, M. (1984) *The Chicago School of Sociology: Institutionalization, Diversity, and the Rise of Sociological Research*. University of Chicago Press, Chicago
- CASTELLS, M. (1973) *Luttes urbaines*. Librairie François Maspero, Paris
- CASTELLS, M. (1977) *The Urban Question: A Marxist Approach*. Edward Arnold, London
- CASTELLS, M. (1989) *The informational city*. Oxford, UK: Blackwell
- CHAN, J. H.-CHAN, T.E. (2006) Reconsidering social cohesion: developing a definition and analytical framework for empirical research. *Social Indicators Research* 75 (2): 273-302

- CZIRFUSZ, M.–HORVÁTH, V.–JELINEK, CS.–PÓSFAL, ZS.–SZABÓ, L. (2015) Gentrification and Rescaling Urban Governance in Budapest-Józsefváros.
- CZIRFUSZ M.-PÓSFAL ZS. (2015) Kritikus ponton? Önkormányzati lakásgazdálkodás a gazdasági világválság után. *Területi Statisztika* 55 (5): 484–504
- CSANÁDI G.-CSIZMADY A.-KÖSZEGHY L.-TOMAY K. (2006) Belső-erzsébetvárosi rehabilitáció. *Tér és társadalom* 20 (1): 73-92.
- CSANÁDI G.-CSIZMADY A.-KÖSZEGHY L.-TOMAY K. (2007) A városrehabilitáció társadalmi hatásai Budapesten. In: Enyedi (szerk.): *Történelmi városközpontok átalakulásának társadalmi hatásai*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, pp. 93-118
- CSANÁDI G.-CSIZMADY A.-KÖSZEGHY L.-TOMAY K. (2008) A városrehabilitáció társadalmi hatásai Budapesten. In: Csanádi G.-Csizmady A. (szerk.): *Társadalom-tér-szerkezet*. ELTE, Budapest. pp. 205-229
- CSANÁDI G.-CSIZMADY A.-KÖCSIS J. B.-KÖSZEGHY L.-TOMAY K. (2010) *Város Tervező Társadalom*. Sík Kiadó, Budapest 484 p.
- CSANÁDI G.-CSIZMADY A.-OLT G. (2011) A városrekonstrukció és a társadalmi fenntarthatóság dilemmái. In: Kerekes S. et al. (szerk.): *A fenntartható fogyasztás környezeti dimenziói: tanulmánykötet* / Aula Kiadó, Budapest, pp. 171-196
- CSANÁDI G.-LADÁNYI J. (1992) Budapest térbeni-társadalmi szerkezetének változásai. *Tér és Társadalom* 6 (3-4): 279-302
- CSÉFALVAY Z. (1990) Az irányított dzsentifikáció egy budapesti rehabilitációs program példáján. *Területi kutatások* (9): 27-37
- CSÉFALVAY Z. (1995) In: Lichtenberger et. al., Cséfalvay Zoltán, Michaela Paal: *Várospusztulás és -felújítás Budapesten*, Magyar Trendkutató Központ, Budapest, pp. 157-173
- CSIZMADY A. (2011) Városrehabilitáció és sebezhetőség. In: Tamás P.-Bulla M. (szerk.): *Sebezhetőség és adaptáció: a reziliencia esélyei*. MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest, pp. 115-131
- DELHAY, J.-NEWTON, K. (2005) Predicting cross-national levels of social trust: global pattern or Nordic exceptionalism. *European Sociological Review* 21 (4): 311-327
- DUNCAN, O.D.-DUNCAN, B. (1955) A Methodological Analysis of Segregation Indexes. *American Sociological Review* 20 (2): 210-217
- EGEDY T. (2005) A városrehabilitáció hatásai a lakásmobilitásra és a társadalmi mozgásfolyamatokra. In: Egedy T. (szerk.) *Városrehabilitáció és társadalom*. MTA FKI, Budapest, pp. 103-158
- EGEDY T. (2008) A városrehabilitáció lehetséges hatásai a helyi társadalomra és az életminőségre In: Alföldi Gy.-Kovács Z. (szerk.): *Városi Zöld Könyv – Urban Green Book*, ÉTK-MTAFKI-Rév8, Budapest, pp. 26-50
- ENYEDI GY. (szerk.) (2007) *Történelmi városközpontok átalakulásának társadalmi hatásai*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 320 p.

- ERAYDIN, A.-TASAN-KOK, T.-VRANKEN, J. (2010) Diversity matters: immigrant entrepreneurship and contribution of different forms of social integration in economic performance of cities. *European Planning Studies* 18 (4): 521-543
- FABULA, SZ.-BOROS, L.-HORVÁTH, D.-KOVÁCS, Z. (2017) DIVERCITIES: dealing with urban diversity: the case of Budapest, Utrecht University, Utrecht, 172 p.
- FABULA, SZ.-BOROS, L.-KOVÁCS, Z.-HORVÁTH, D.-PÁL, V. (2017) Studentification, diversity and social cohesion in post-socialist Budapest. *Hungarian Geographical Bulletin*, 66 (2): 157-173.
- FAINSTEIN, S. (2005) Cities and diversity: should we want it? Can we plan for it? *Urban Affairs Review* 41 (1): 3-19
- FAIST, T. (2009) Diversity: a new mode of incorporation? *Ethnic and Racial Studies* 32 (1): 171-190
- FERGE ZS. (1996) A rendszerváltás nyertesei és vesztesei. in: Andorka R.-Kolosi T.-Vukovich Gy. (szerk.): Társadalmi riport, Budapest: TÁRKI, Századvég. pp. 414–443.
- FLORIDA, R. (2002) *The Rise of the Creative Class*. New York: Basic Books
- FORREST, R.-KEARNS, A. (2001) Social cohesion, social capital and the neighbourhood. *Urban Studies* 38 (12): 2125-2143
- FÖLDI, ZS. (2000) A lakókörnyezet minőségének szerepe Budapest migrációs folyamataiban a 1990-es években. *Tér és Társadalom* (2-3): 219-228
- FÖLDI, ZS.-KOVÁCS, Z. (2014) Neighbourhood dynamics and socio-spatial change in Budapest. *Europa Regional* 19 (3-4): 7-20
- FÖLDI, ZS.-VAN WEESEP, J. (2007) Impacts of globalisation at the neighbourhood level. *Journal of Housing and the Built Environment*, 22 (1): 33-50
- FRIEDRICHS, J.-GALSTER, G.-MUSTERD, S. (2003) Neighbourhood effects on social opportunities: the European and American research and policy context. *Housing Studies* 18 (6): 797-806
- FULLERTON, M. (1997) Hungary, Refugees, and the Law of Return. In: Fullerton, M.-Sik, E.-Tóth, J. (eds.): *From Improvisation toward Awareness? Contemporary Migration Politics in Hungary*. Budapest: Institute for Political Science of the Hungarian Academy of Sciences. pp. 128-144
- GALSTER, G.-ANDERSSON, R.-MUSTERD, S.-KAUPPINEN, T.M. (2008) Does neighborhood income mix affect earnings of adults? New evidence from Sweden. *Journal of Urban Economics* 63 (3): 858-870
- GENTILE, M.-SJÖBERG, Ö. (2010) Spaces of priority: The geography of Soviet housing construction in Daugavpils, Latvia. *Annals of the Association of American Geographers* 100 (1): 112–36
- Gentile, M.-Tammaru, T.-van Kempen, R. (2012) Heteropolitanization. Social and Spatial Change in Central and East European Cities (Guest Editorial). *Cities*, (29): 291–299
- GIDDENS, A. (2002) *Runaway World*. Cambridge: Polity Press.
- GIDDENS, A. (2009) *The Politics of Climate Change*. Cambridge: Polity Press.
- GORDON, I.R.-MONASTIRIOTIS, V. (2006) Urban size, spatial segregation and inequality in educational outcomes. *Urban Studies* 43 (1): 213–36

- GRANOVETTER, M.S. (1973) The strength of weak ties. *American Journal of Sociology* 78 (6): 1360-1380
- GUEST, A.M.-WIERZBICKI, S.K. (1999) Social ties at the neighborhood level: two decades of GSS evidence. *Urban Affairs Review* 35 (1): 92-111
- HARVEY, D. (1973) *Social justice and the city*. Baltimore: John Hopkins University Press
- HARVEY, D. (1989) From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation in Urban Governance in Late Capitalism. *Geografiska Annaler, Series B*, 71 (1): 3–17
- HARVEY, D. (1990) *The condition of postmodernity: An inquiry into the origins of cultural change*. Malden, Massachusetts: Blackwell Publishers.
- HALL, S. (1993) Culture, community, nation. *Cultural Studies* 7 (3): 349-363
- HEGEDÜS J. – TOSICS I. (1991) ‘Gentrification in Eastern Europe: The case of Budapest’ In: van Weesep, J.-Musterd, S. (eds): *Urban Housing for the Better-Off: Gentrification in Europe*, Stedelijke Netwerken, Utrecht. pp. 124-136
- HEGEDÜS J. (2008) A nagyvárosi kormányzatok és az önkormányzati rendszer. *Tér és Társadalom* 22 (1): 159-176
- HELD, D. (2010). *Cosmopolitanism: Ideals and Realities*. London: Polity Press.
- HORVÁTH D. (2009) Egy új városrehabilitációs gyakorlat első tapasztalatai. In *Falu-Város-Régió* 11 (2): 81-83.
- HORVÁTH D.-KERESZTES-SIPOS A.-LUKÁCSHÁZI G.-AVAR Z.-VIRÁG D. B.-HÁMORI P. (2018) *Navigátor – Kézikönyv a társadalmi bevonáshoz*. Budapest, Budapest Főváros Önkormányzata Főpolgármesteri Hivatala, 40 p.
- HORVÁTH D.-TELLER N. (2008) Egy városmegújítási modell tapasztalatai, In: Alföldi Gy.-Kovács Z. (szerk.): *Városi Zöld Könyv - kulcs a fenntartható városhoz*, Építésügyi Tájékoztató Központ-MTA FKI-Rév8 Zrt, Budapest, pp. 51-57
- HUNTER, A. (1974) *Symbolic Communities: The persistence and change of Chicago's local communities*. Chicago: The University of Chicago Press.
- JELINEK CS.-BODNÁR J.-CZIRFUSZ M.-GYIMESI-Z. (szerk.) (2013) *Kritikai városkutatás*. L'Harmattan Kiadó, 507 p.
- JOSEPH, M.-CHASKIN, R.-WEBBER, H. (2007) The theoretical basis for addressing poverty through mixed-income development. *Urban Affairs Review*, 42 (3): 369-409
- KÁLLAI E. (2006) Kormányzati romapolitika az elmúlt négy évbe. In: Kállai E.-Törzsök E. (szerk.) *Átszervezések kora. Cigánynak lenni Magyarországon. Jelentés 2002–2006*. Budapest: EOKIK: 187-203
- Keresztély K. (2007) Kulturális fejlesztések és fenntartható városi rehabilitáció In: Enyedi Gy. (szerk.) *A történelmi városközpontok átalakulásának társadalmi hatásai*, Budapest: MTA Társadalomkutató Központ, pp. 171-198
- KERESZTÉLY, K.-SCOTT., J.W. (2012) Urban Regeneration in the Post-socialist Context: Budapest and the Search for a Social Dimension. *European Planning Studies* 20 (7): 1111–1134
- KLEINHANS, R. (2005) *Sociale Implicaties van Herstructureren en Herhuisvesting* [Social Implications of Restructuring and Rehousing]. Delft: Delft University Press.

- KLOOSTERMAN, R.-VAN DER LEUN, J. P. (1999) Just for starters: commercial gentrification by immigrant entrepreneurs in Amsterdam and Rotterdam neighbourhoods. *Housing Studies* 14: 659-677
- KONDOR A. CS. - SZABÓ B. (2007) A lakáspolitikai hatása Budapest városszerkezetére az 1960-as és az 1970-es években. *Földrajzi Értesítő* 56 (3-4): 237-269
- KONRÁD GY.-SZELÉNYI I. (1971) A késleltetett városfejlődés társadalmi konfliktusai. *Valóság* 14 (12): 19-35
- KOVÁCS, Z. (1994) A city at the crossroads: social and economic transformation in Budapest. *Urban Studies*, 31 (7): 1081-1096
- KOVÁCS Z. (1998) Ghettoization or gentrification? Post-socialist scenarios for Budapest. *Netherland Journal of Housing and the Built Environment* 13 (1): 63-81
- KOVÁCS, Z. (2004) Socio-economic transition and regional differentiation in Hungary. *Hungarian Geographical Bulletin* 53 (1-2): 33-49
- KOVÁCS Z. (2005) Budapest funkcionális átalakulásának főbb vonásai a rendszerváltozás után. *Földrajzi Közlemények* 79 (1-2): 83-102
- KOVÁCS, Z. (2006) Social and Economic Transformation of Historical Districts in Budapest. In: Enyedi, Gy.-Kovács, Z. (eds.). *Social changes and social sustainability in historical urban centres*. Pécs: Centre for Regional Studies, pp. 39-64
- KOVÁCS, Z. (2009) Social and economic transformation of historical neighbourhoods in Budapest. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie / Journal Of Economic And Social Geography* 100 (4): 399-416
- KOVÁCS, Z.-SZABÓ, B. (2016) Urban restructuring and changing patterns of socio-economic segregation in Budapest. In: T. Tammaru, S. Marcińczak, M. van Ham and S. Musterd (eds.). *Socio-Economic Segregation in European Capital Cities: East meets West*. London; New York: Routledge. pp. 238-260
- KOVÁCS Z.-SZABÓ B. (2017) A városi diverzitás jellemzői Budapesten a rendszerváltozás után. *REGIO*, 25 (4): 57-79
- KOVÁCS Z.-SZIRMAI V. (2006) Városrehabilitációs beavatkozások és a térbeli társadalmi kirekesztés: a társadalmilag fenntartható városfejlődés budapesti lehetőségei. *Tér és Társadalom* 20 (1): 1-19
- KOVÁCS Z.-WIEßNER, R. (1999) Stadt-, und Wohnungsmarktentwicklung in Budapest. Zur Entwicklung der Innerstädtische Wohnquartiere im Transformationprozeß, Leipzig: Institute für Länderkunde, Beiträge zur regionalen Geographie 48.
- KOVÁCS, Z.-WIEßNER, R.-ZISCHNER, R. (2013) Beyond gentrification: Diversified neighbourhood upgrading in the inner city of Budapest. *Geografie-Sbornik Ceske Geograficke Spolecnosti*, 120 (2): 251-274
- KOVÁTS A. (2005) A magyarországi bevándorlás-politika problémái. in: Tamás P.-Erőss G.-Tibori T. (szerk.) *Kisebbség-többség*. Budapest: Új Mandátum-MTA SZKI: 308-321
- KOVÁTS A. (2010) Bevezető. in: Örkény A.-Székelyi M. (szerk.) *Az idegen Magyarország: bevándorlók társadalmi integrációja*. Budapest: Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet: ELTE Eötvös Kiadó: pp. 7-14

- LADÁNYI, J. (1989) Changing Patterns of Residential Segregation in Budapest. *International Journal of Urban and Regional Research* 13 (4): 555–572
- LADÁNYI, J. (1992) Gondolatok a Középső-Józsefváros Rehabilitációjának Társadalmi Összefüggéseiről. *Tér és Társadalom* 3–4: 75–88
- LADÁNYI J. (2008) A lakóhelyi szegregáció változó formái In: Ladányi J.: *A lakóhelyi szegregáció Budapesten*. Új Mandátum Kiadó, Budapest, pp. 163-176
- LADÁNYI, J. (2014) Changing patterns of social and ethnic residential segregation in Budapest. *International Journal of Urban and Regional Research* 13 (4): 555-572
- LEES, L. (2008) Gentrification and social mixing: towards an inclusive urban renaissance? *Urban Studies* 45 (12): 2449-2470
- LEFEBVRE, H. (1991) *The production of space*. Oxford: Basil Blackwell.
- LICHTENBERGER, E.-CSÉFALVAY Z.-PAAL M. (1994) Várospusztulás és városfelújítás Budapesten. – Az átmenet trendjei 2., Magyar Trendkutató Központ, 216 p.
- LOCSMÁNDI G. (2005) Városmegújítás a Ferencvárosban. In: Egedy T. (szerk.) *Városrehabilitáció és társadalom*. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest. pp. 201-228.
- LUGOSI, P.-BELL, D.-LUGOSI, K. (2010) Hospitality, culture and regeneration: Urban decay, entrepreneurship and the 'ruin' bars of Budapest. *Urban Studies* 47 (14): 3079-3101
- LUKOVICH T. (1997) *A posztmodern kor városépítészetének kihívásai*. Szószabó Stúdió Budakalász, 200 p.
- MACLEOD, G. (2011) Urban Politics Reconsidered: Growth Machine to Post-democratic City? *Urban Studies* 48 (12): 2629–2660.
- MACLEOD, G.-JONES, M. (2011) Renewing urban politics. *Urban Studies* 48 (12): 2443-2472
- MAJTÉNYI B. (2007) *A nemzetállam új ruhája: multikulturalizmus Magyarországon*. Gondolat Kiadó, Budapest
- MALOUTAS, T.-FUJITA, K. (eds.) (2012) *Residential segregation around the world: Why context matters*. London: Ashgate
- MALOUTAS, T.-MALOUTA, M.P. (2004) The glass menagerie of urban governance and social cohesion. *International Journal of Urban and Regional Research* 28 (2): 449-465
- MARCIŃCZAK, S. (2012) The evolution of spatial patterns of residential segregation in Central European Cities: The Łódź Functional Urban Region from mature socialism to mature post-socialism, *Cities* 29 (5): 300-309
- MARCIŃCZAK, S.-TAMMARU, T.-NOVÁK, J.-GENTILE, M.-KOVÁCS, Z.-TEMELOVÁ, J.-VALATKA, V.-KÄHRIK, A.-SZABÓ, B. (2015) 'Patterns of Socioeconomic Segregation in the Capital Cities of Fast-Track Reforming Postsocialist Countries'. *Annals of the Association of American Geographers* 105 (1): 183–202
- MOLOTCH, H. (1976) The City as a Growth Machine: Toward a Political Economy of Place. *American Journal of Sociology* 82 (2): 309-332
- MORGAN, B. (1975) The segregation of socio-economic groups in urban areas: A comparative analysis. *Urban Studies* 12 (1): 47–60

- MORGAN, B. (1980) Occupational segregation in metropolitan areas in the United States, 1970. *Urban Studies* 17 (1): 63–69
- MÉSZÁROS, J. (2004) Kisebbségpolitika kis lépésekben. *Hadtudomány*, 14 (3-4): 133-141
- MUSTERD, S.-ANDERSSON, R.-GALSTER, G.-KAUPPINEN, T. M. (2008) Are immigrants' earnings influenced by the characteristics of their neighbours? *Environment and Planning A* 40 (4): 785–805
- MUSTERD, S.-VAN KEMPEN, R. (2007) Trapped or on the springboard? Housing careers in large housing estates in European cities. *Journal of Urban Affairs* 29 (3): 311-329
- MYERSON, D. L. (2001) *Sustaining urban mixed-income communities: the role of community facilities*. A land use policy report prepared for the Urban Land Institute, Charles H. Shaw Annual Forum on Urban Community Issues, Chicago
- NATHAN, M. (2011) *The long term impacts of migration in British cities: diversity, wages, employment and prices*. SERC Discussion Papers. Spatial Economics Research Centre (SERC), London School of Economics and Political Sciences, London
- NÉMETH Á. (2016) Diversity Studies: új társadalomtudományi paradigma? *REGIO* 24 (2): 203-218
- NEMES NAGY J. (1998) *A tér a társadalomkutatásban*. Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, 261 p
- NIGHTINGALE, C. H. (2012) *Segregation: A global history of divided city*. Chicago: University
- NYDEN, P.-MALY, M.-LUKEHART, J. (1997) The emergence of stable racially and ethnically diverse urban communities: a case study of nine U.S. cities. *Housing Policy Debate* 8 (2): 491–533
- ONGJERTH R. (1986) *Javaslat Budapest belső területei rehabilitációjának koncepciójára*. Budapest Főváros Tanácsa VB. Ingatlankezelési és Építési Főigazgatósága, Budapest, 18. p.
- OOSTERLYNCK, S.-SWYNGEDOUW, E. (2010) Noise reduction: the post-political quandary of night flights at Brussels airport. *Environment and Planning A* 42 (7): 1577-1594
- PROBÁLD, F. (1975) A study of residential segregation in Budapest. In: *Budapest: Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae - Sectio Geographica*, pp. 103-112
- PUTNAM, R.D. (2000) *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. New York: Simon and Schuster.
- PUTNAM, R.D. (2001) Community-based social capital and educational performance. in: D. Ravitch, D.-Viteritti, J. P. (eds.). *Making Good Citizens, Education and Civil Society*. New Haven: Yale University Press: pp. 58-95
- PUTNAM, R.D. (2007) E pluribus unum: diversity and community in the twenty-first century. *Scandinavian Political Studies*, 30 (2): 137-174
- RACO, M. (2013) The new contractualism, the privatisation of the welfare state, and the barriers to open source planning. *Planning, Practice and Research* 28 (1): 45-64
- ROBERTS, P.-SYKES, H. (2000) Urban regeneration. – A Handbook, SAGE Publications, London, 320 p.

- SAILER-FLIEGE, U. (1999) Characteristics of post-socialist urban transformation in East Central Europe. *GeoJournal* 49 (1): 7–16
- SAMPSON, R.J.-MORENOFF, J.D.-GANNON-ROWLEY, T. (2002) Assessing neighborhood effects: social processes and new directions in research. *Annual Review of Sociology* 28 (1): 443–478
- SASSEN, S. (1991) *The global city: New York, London, Tokyo*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- SAUNDERS, P. (1986) *Social Theory and the Urban Question*. Hutchinson, London
- SAVAGE, M.-WARDE, A.-WARD, K. (2003) *Urban Sociology, Capitalism and Modernity*. Macmillan, London p. 256
- SEPULVEDA, L.-SYRETT, S. (2007) Out of the Shadows? Formalisation Approaches to Informal Economic Activity. *Policy and Politics* 35 (1): 87–104
- SIK, E. (2002) Informal economy. In: Fazekas, K.-Koltay, J. (eds.) *The Hungarian Labour Market*. Budapest: Hungarian Academy of Sciences, Institute of Economics: 98–101
- SCOTT, A. J. (2006). Creative cities: conceptual issues and policy questions. *Journal of Urban Affairs* 28 (1): 1–17.
- SMITH, A.-STENNING, A.-ROCHOVSKA, A.-SWIATEK, D. (2008) The emergence of a working poor: Labor markets, neoliberalisation and diverse economies in post-socialist cities. *Antipode* 40 (2): 283–311.
- SMITH, N. (1979) Toward a Theory of Gentrification: A Back to the City Movement by Capital, not People. *Journal of the American Planning Association* 45 (4): 538–548
- SMITH, N. (1982): Gentrification and Uneven Development. *Economic Geography* 58 (2): 139–155
- SMITH, N. (1984) *Uneven development: Nature, capital and the production of space*. Basil Blackwell, New York
- SMITH, N. (1996) *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*. New York: Routledge
- SMITH, N. (2002): New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy. *Antipode*, 34 (3): 427–450. Magyar kiadás: Smith, N. (2011): Új globalizmus, új urbanizmus: a dzsentifikáció mint globális városi stratégia. *Fordulat* (13): 28–53
- SÝKORA, L. (2009). Post-Socialist Cities. In: R. Kitchin & N. Thrift (Eds.) *International Encyclopedia of Human Geography*. Oxford: Elsevier (8): 387–395
- SYRETT, S.-SEPULVEDA, L. (2012) Urban governance and economic development in the diverse city. *European Urban and Regional Studies* 19(3): 238–253.
- SWYNGEDOUW, E. (2009) The antinomies of the postpolitical city: in search of a democratic politics of environmental production. *International Journal of Urban and Regional Research* 33 (3): 601–620
- SCHUCHMANN J.-SZÉLPÁL M.-HORVÁTH SZ. (2006) Szükség van-e Józsefvárosban a rehabilitációra? A VIII. kerületi lakásállomány mennyiségi és minőségi jellegzetességei 1990–2005 között. *Tér és Társadalom* 20 (1): 137–145
- SZAMUELY L. (2004) A „haldokló” jóléti állam az 1990-es években. *Közgazdasági Szemle*, 60 (10): 948–969.

- SZELÉNYI, I. (1983) *Urban inequalities under state socialism*. New York: Oxford University Press.
- SZELÉNYI I. (1995) *The rise of managerialism: the „new class” after the fall of communism*. Discussion Paper, no 16. Collegium Budapest/Institute for Advanced Study
- SZELÉNYI I. (1996) Cities under socialism and after. In: Andrusz, G.-Harloe, M.-Szelényi, I. (eds.) *Cities after socialism: Urban and regional change and conflict in post-socialist societies*. Oxford: Blackwell, pp. 286–317
- SZEMZŐ, H.-TOSICS, I. (2005) Hungary, In: Van Kempen, R.-Vermeulen M.-Baan, A. (eds.). *Urban Issues and Urban Policies in the New EU Countries* (Chapter 3). The Netherlands: Euricur, Ashgate: pp. 37-60
- SZIRMAI V. (2007) A magyar történeti belvárosok társadalmi sajátosságai In: Enyedi György (szerk.): *A történeti városközpontok átalakulásának társadalmi hatásai*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ, pp. 23-50
- TALÉN, E. (2010) The context of diversity: a study of six Chicago neighbourhoods. *Urban Studies* 47 (3): 486-513
- TEMELOVA, J. (2007) Flagship developments and the physical upgrading of the post-socialist inner city: The Golden Angel project in Prague. *Geografiska Annaler Series B: Human Geography* 89 (2): 169–81
- TEMELOVÁ J.-NOVÁK, J.-OUŘEDNÍČEK M.-PULDOVÁ P. (2011) Housing estates in the Czech Republic: Various trajectories and inner differentiation. *Urban Studies* 48 (9): 1811–34
- TIMÁR J.-NAGY E. (2007) A középvárosi dzsentifikáció és társadalmi hatásai a poszt-socialista Magyarországon. In: Enyedi (szerk.): *Történelmi városközpontok átalakulásának társadalmi hatásai*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest
- TIMÁR, J.-VÁRADI, M. M. (2001) The uneven development of suburbanization during transition in Hungary. *European Urban and Regional Studies* 8 (4): 349-360
- TOMAY K. (2006) Slumosodás és városrehabilitáció Budapesten. In: *Tér és társadalom* 20 (1): 93-107
- TOMAY K. (2007) Városrehabilitáció és dzsentifikáció Budapesten – a rehabilitációs stratégiák szerepe a térbeli-társadalmi mintázat átalakulásában. In: Enyedi (szerk.) *Történelmi városközpontok átalakulásának társadalmi hatásai*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, pp. 119-149
- TOMAY, K. (2008) *Dzsentifikáció Budapesten az ezredfordulón – a belső pesti területek átalakulása*. PhD disszertáció, ELTE TáTK Szociológia Tanszék, Budapest
- TOSICS, I. (2005) The post-socialist Budapest: the invasion of market forces and the attempts of public leadership. in: Hamilton, F.E.I.-Dimitrowska-Andrews, K.-Pichler-Milanovic, N. (eds.). *Transformation of Cities in Central and Eastern Europe: Towards Globalization*. Tokyo: United Nations University Press: pp. 248-280
- TOSICS I. (2006) A nagyvárosok fenntartható fejlődése és Budapest jövőképe. In: Bulla M.-Tamás P. (szerk.): *Fenntartható fejlődés Magyarországon*. Új Mandátum Kiadó, Budapest pp. 420-445
- TASAN-KOK, T.-VAN KEMPEN, R.-RACO, M.-BOLT, G. (2013) *Towards Hyper-Diversified European Cities: A Critical Literature Review*. Utrecht: Utrecht University.

- TÓTH J. (1981) A településhálózat és a környezet kölcsönhatásának néhány elméleti és gyakorlati kérdése. *Földrajzi Értesítő* 30 (2-3) 267-292
- TUROK, I. (1987) Continuity, change and contradiction in urban policy. – In: Donnison, D.-Middleton, A. (eds.) *Regenerating the Inner City*, Routledge&Kegan Paul, London
- URBAN, S. (2009) Is the neighbourhood effect an economic or an immigrant issue? A study of the importance of the childhood neighbourhood for future integration into the labour market. *Urban Studies* 46 (3): 583-603
- VAN KEMPEN, R.-WISSINK, B. (2014) Between places and flows: towards a new agenda for neighbourhood research in an age of mobility. *Geografiska Annaler: Series B Human Geography* 96 (2): 95–108
- VAN KEMPEN, R.-BOLT, G. (2009) Social cohesion, social mix, and urban policies in the Netherlands. *Journal of Housing and the Built Environment* 24 (4): 457-475
- VAN LEEUWEN, B. (2010) Dealing with urban diversity: Promises and challenges of city life for intercultural citizenship. *Political Theory* 38 (5): 631–657
- VERHEUL I.-THURIK, R.-HESSELS, J.-VAN DER ZWAN, P. (2010) Factors Influencing the Entrepreneurial Engagement of Opportunity and Necessity Entrepreneurs. Zoetermeer: *EIM Research Reports*.
- VERMEERSCH, P. (2003) EU Enlargement and Minority Rights Policies in Central Europe: Explaining Policy Shifts in the Czech Republic, Hungary and Poland. *Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* 4 (1): 1-32
- VERTOVEC, S. (2007) Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies* 30 (6): 1024-1054
- VERTOVEC, S. (2010) Towards post-multiculturalism? Changing communities, conditions and contexts of diversity. *International Social Science Journal* 61 (199): 83-95
- VILÁGOSI, G. (1997) “A Politician’s Reflections on Hungary’s Migration Policy”. In: Fullerton, M.-Sik, E.-Tóth, J. (eds.): *From Improvisation toward Awareness? Contemporary Migration Politics in Hungary*. Institute for Political Science of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest. pp. 151-154
- WEBER, P.-SCHAPER, M. (2004) Understanding the grey entrepreneur. *Journal of Enterprising Culture* 12 (2):147-164.
- WESSENDORF, S. (2013) Being open but sometimes closed. Conviviality in a super-diverse London neighbourhood. *European Journal of Cultural Studies* 17 (4): 392-405
- WIMMER, A. (2013) *Ethnic Boundary Making: Institutions, Power, Networks*. Oxford: Oxford University Press.
- WISSINK, B.-HAZELZET, A. (2012) Social networks in ‘neighbourhood Tokyo’. *Urban Studies* 49 (7): 1527-1548
- ZELINSKY, W.-LEE, B.A. (1998) Heterolocalism: an alternative model of the socialspatial behaviour of immigrant ethnic communities. *International Journal of Population Geography* 4 (4): 281-298

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

- ALFÖLDI GY. (2018) *Urbanista Felsőfokú Szakirányú Továbbképzés 2018. évi tematika*. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Urbanisztika Tanszék, Budapest
- ALFÖLDI GY.-JUHASZ R.-SÁRKÁNY CS.-HORVÁTH D.-IFJ. ERDŐSI S.-TIBOR T. (2008) *Budapest-Józsefváros - Integrált Városfejlesztési Stratégia*. Rév8 Zrt., Budapest
- BABUSIK F. (2014) *A Magdolna Negyed Program értékelése*. Rév8 Zrt., Budapest
- BEDŐCS B.-BALÁS G.-BARANYAI ZS. (2015) *Józsefváros - Integrált Településfejlesztési Stratégia*. HÉTFÁ Kft.-BFVT Kft.-Városkutatás Kft., Budapest
- BUDAPESTI VÁROSÉPÍTÉSI TERVEZŐ VÁLLALAT (1975) *A Józsefváros rekonstrukciója*. Terv., Fővárosi Építőipari Beruházási Vállalat, Budapest
- CBRE (2017) *Property Investment Market View*. Budapest
- DEÁK K. E.-ERŐ Z.-HORVÁTH D. (2013) *TÉR_KÖZ 2013 pályázati rendszer*. Budapest Főváros Önkormányzata, Főpolgármesteri Hivatal, Budapest, http://budapest.hu/Documents/ter_koz_palyazat_2013/20130503_ter_koz_palyazati_kiiras.pdf
- ERŐ Z.-HORVÁTH D. (2012) 27/2013.(IV.18.) Főv. Kgy. rendelet a Fővárosi Városrehabilitációs Keret felhasználásának szabályairól megalapozó tanulmány, Budapest Főváros Önkormányzata, Főpolgármesteri Hivatal, Budapest
- FÖLDI, ZS.-HORVÁTH, D. (2010) *The Social Rehabilitation Programme for the deprived Magdolna neighbourhood in Budapest – the involvement of the Romany population present there*. (konferencia előadás) Multilevel Urban Governance Conference - Integrated development of neighbourhoods, Liege
- HÁRS, Á.-BALOGI, A.-BERNÁT, A.-FEISCHMIDT, M.-KOVÁTS, A.-NYÍRI, P.-PÉTERI, GY.-ZAKARIÁS, I. (2009) *Immigration countries in Central and Eastern Europe. The Case of Hungary*. IDEA Working Papers. http://www.idea6fp.uw.edu.pl/pliki/WP12_Hungary.pdf
- JACQUIER, C.-BIENVENUE, S.-SCHLAPPA, H. (2007) *Urban Regeneration of Deprived Areas across Europe*. Final report. REGENERA, Lyon
- KOSZORÚ L. (2010) *Versenyképes városszövet, vita a Corvin Sétány Programról*, 2010. május 25., Kortárs Építészeti Központ Tálaló című beszélgetéssorozat keretében, <http://epiteszforum.hu/versenykepes-varosszovet>
- KÖZPONT STATISZTKAI HIVATAL 1990., 2001., 2011. évi népszámlálás adatai
- KÖZPONT STATISZTKAI HIVATAL Budapesti Statisztikai Adatok Rendszere éves vándorlásmozgalom és lakás adatok forrás: <http://statinfo.ksh.hu>
- MÓRICZ, I. (2013) *An overview of the migration policies and trends – Hungary. Migration to the Centre*. Accessed at <http://www.migrationonline.cz/en/an-overview-of-the-migration-policies-and-trends-hungary>
- NEHOM – NEIGHBOURHOOD HOUSING MODELS: evaluating housing initiatives to improve the quality of life of deprived urban neighbourhoods and assessing their transferability across Europe. 5th Framework Program

- PÁLYÁZATI TÁMOGATÁSOK felhasználásának adatforrása: https://www.palyazat.gov.hu/tamogatott_projektkereso
- POLICY SOLUTIONS (2012) *A romák helyzete Magyarországon.* forrás: <http://www.policysolutions.hu/userfiles/elemzesek/A%20rom%C3%A1k%20helyzete%20Magyarorsz%C3%A1gon.pdf>
- SÁRKÁNY CS.-ALFÖLDI GY.-ERDŐSI S.-KOLOSSA J. (2004) Józsefváros - 15 éves Kerületfejlesztési Stratégia. Rév8 Rt., Budapest
- SZAKPOLITIKAI DOKUMENTUMOK listáját és forrását a 4. melléklet tartalmazza
- SZEMEREY S. (2010) Promenádnál a Grundra - A rettentő Corvin Sétányról. *Magyar Narancs* 2010/4 forrás: https://magyarnarancs.hu/kepzmuveszet/promenad_a_grundra_-_a_rettento_corvin_setanyrol-73031
- TOSICS I. (2015) *A SEM IX. Budapesten – Egy fenntartható városrehabilitáció anatómiája.* Kortárs Építészeti Központ konferencia előadás. forrás: <http://kek.org.hu/projekt/sem-ix-budapesten/>
- VARGA-ÖTVÖS B. (2008) *A városfejlesztés rehabilitációja.* Építészfórum. forrás: <http://epiteszforum.hu/a-varosfejlesztes-rehabilitacioja>
- 287/1974. számú törvény: „287. Bundesgesetz vom 3. Mai 1974 betreffend die Assanierung von Wohngebieten (Stadterneuerungsgesetz)
1993. évi LXXVIII. törvény a lakások, helyiségek bérletére, és az elidegenítésükre vonatkozó egyes szabályokról.
1997. évi LXXVIII. törvény az épített környezet alakításáról és védelméről
- 46/1997.(VIII.13.) Fővárosi Közgyűlés rendelete a Fővárosi Városrehabilitációs Keretből juttatható támogatás feltételeiről és a pályázati eljárás rendjéről

SUMMARY

Budapest is a traditionally diverse city of the post-socialist region, and the 8th district called Józsefváros is one of the most heterogeneous parts of the Hungarian capital. Despite these local conditions, research focusing on the social impact of urban renewal programmes has paid limited attention to the role of urban diversity and the socio-economic consequences of the different types of urban renewal interventions. In the dissertation, theoretical and methodological approaches studying urban transformations were analysed, as well as the changes of the scope and practice of urban renewal models in Western Europe as well as in Budapest, with special attention to the main characteristics since 1980s. Changes of the socio-spatial pattern of Budapest and Józsefváros were analysed focusing on the post-socialist characteristics.

My doctoral research has shown that the theory as well as the practice of urban renewal activities has significantly changed in Budapest over the past three decades, but it has preserved previous disadvantages in many respects (e.g. shortcomings of legal regulation, challenges of organizational system, lack of financial resources). The urban renewal interventions have become more complex and multi-layered since the infrastructure-oriented urban reconstructions of the 1980s to the integrated socially sensitive urban renewals of the 2000s. Nowadays there is an overlap of different periods of urban renewal in Budapest. One of the main findings of the doctoral research that parallel with the socio-economic differentiation of residential neighbourhoods in Budapest the diversification of urban renewal activities (environmentally, economic, and socially oriented) took place. A new era of urban development could be identified including several new features (e.g. increasing role of the central government, centralization) since 2010. However, at the same time the practice has caught up with Western Europe due to some pilot programmes. The European Union subsidies have played a key role in this transformation process, but the application of EU principles (e.g. area-based and integrated approach, public participation) was often unusual to the majority of the main actors. It can be stated, that not all preconditions are accessible to carrying out an integrated urban renewal programme based on community involvement. The successful realisation of urban renewal initiatives is hindered by several challenges such as physical, social, economic and organizational deficiencies. This four-part layout fits into the framework of urban renewal what was shown in a theatrical model following TÓTH J. (1981). First of all, it is essential to realise a fundamental change in the attitude in order to implement successful programmes (HORVÁTH D. 2009) and to change the regulatory environment (BABUSIK F. 2014).

In recent decades, urban spatial and social studies have undergone significant transformation with changes in the territorial level of research as well as the focus of analyses. Initially, urban investigations typically did not make any significant difference between the different types of urban renewal, and did not take the effects of different types of physical and social interventions into account. Most research focused on residential segregation and population exchange. Later on, the process of gentrification was put into the centre of urban researches. Nowadays, urban studies increasingly consider the growing diversity of urban societies and the variety of urban renewal interventions. Urban diversity can be revealed through housing units, individuals, networks and social relationships explaining the increasing importance of qualitative methods in urban research methodology. Recognizing these factors and peculiarities, the theoretical and methodological concept of urban diversity emerged for the year 2010, putting diversity of urban society at the centre of the analysis. The theory of hyper-diversity published within diversity research (TASAN-KOK, T. *et al.* 2013) is advanced since it is a complex approach to explore the transformation of a diversified society through the investigation of social cohesion, social mobility and economic performance. The complex socio-economic effects of urban renewal can be mapped more accurately.

My doctoral research took place in Józsefváros which it is one of the most socially and ethnically diverse and swiftly transforming areas in Budapest. Budapest is also considered to be a diverse city in many respects, and despite its small territory Józsefváros is one of the most diverse districts. Due to its historical development the urban landscape shows a very heterogeneous picture including the built environment, the local society as well as the economy. The periods of diversification and homogenization can be clearly identified in the history of Budapest which are the results of the interaction of various internal and external factors (e.g. capitalist modernization of the late 19th century, stagnation of world war periods, globalization after the change of regime). In Budapest, the period of World War II and the state-socialist regime had a negative impact on urban diversity. New diversification processes have been observed since the transition (e.g. influx of transnational capital, increasing international migration, expanding tourism). This is partly due to the fact that the coexistence of different socio-economic groups is an important feature of the society of Budapest, but at the same time negative consequences of diversity can also be observed (e.g. exclusion on the housing market, segregation). The general trends of Budapest are also relevant for Józsefváros, but the district - even during the periods of homogenisation - has preserved its diversity more than other parts of Budapest. For this reason, it is important to redefine diversity and recognize the potential of urban diversity in Budapest and especially in Józsefváros.

The methodology of the research was based on a complex approach using quantitative and qualitative research methods. The quantitative part of the research highlighted that in Budapest and in particular in Józsefváros, the ethnic heterogeneity is not so characteristic as in many Western European cities. However, Budapest is one of the most diverse cities in Central and Eastern Europe. The doctoral research also confirmed that Budapest is one of the main targets of international migration, where the proportion of non-Hungarian population is higher than the national average or in other major cities of post-socialist countries. The society of Józsefváros is particularly diverse within Budapest. The 8th district has traditionally been a target area for foreigners moving from abroad or Hungarians moving from other parts of the country to Budapest ("gateway function"). It could be detected that the concentration of non-Hungarians as well as people with low socio-economic status in Józsefváros is much higher than the average. The urban renewal interventions have resulted a rise of the socio-economic status in some parts of the district after 2000 and the heterogeneity of local society has also increased. The urban renewal programmes have clearly contributed to the growing social mix, that has taken place to a very different extent in the different neighbourhoods of the district depending on the urban development tools (e.g. there has been a radical change in the area of the Corvin Promenade Programme, but a very limited change could be detected in the Magdolna quarter).

The relationship between urban diversity and urban renewal was revealed regarding social cohesion, social mobility and economic performance, including both the positive and the negative effects. It is important to emphasize that regarding social cohesion the inclusion of those coming from other countries and regions has played an important role in the history of Budapest. Diversity has been a traditional value though it was eroded in the period of state socialism. However, the diversity of the population started to grow again since the change of regime. The Hungarian legislation considers diversity to be a fundamental value since 1990, and the protection of the rights of different ethnic, cultural and religious groups is a constitutional fundamental right. It can be emphasized that Hungary is not a former colonial state. For this reason, the concept of diversity significantly differs from some of the Western European societies. As a result, the culture of diversity has not been incorporated into the political and public discourses. Additionally, the perceptions of social diversity have deteriorated after the refugee crisis in 2015.

The study showed that Budapest provides an inclusive environment according to the evaluation of sectoral strategies and policy documents. The city's primary goal is to create social cohesion between different demographic groups as well as the newcomers and the long-term inhabitants. However, diversity often appears in a negative context and it is meant the inclusion of marginalised social groups. The recognition of diversity as a positive phenomenon has occurred most frequently among non-profit actors, who have paid attention to community building and social issues (e.g. the perception of effects caused by diversity on social cohesion are contradictory from the point of view of inhabitants).

On the one hand, Józsefváros is a traditionally inclusive district within Budapest, where poverty has always been existed, so the social cohesion as well as the solidarity has always been stronger among lower status and long-term inhabitants. On the other hand, the intensification of gentrification and studentification caused by urban renewal programmes have produced stronger social diversification but weaker social cohesion, since the population change has contributed to the impairment and sometimes the disappearance of former social relationships. The different types of urban renewal interventions have contributed to population exchange and lowering social cohesion to a varying degree. The socially sensitive urban renewal programme intended to keep the present population, so there has been less chance of breaking social relations and several good examples proved that some elements of this kind of urban renewal activities contributed to the strengthening of social cohesion (e.g. implementation of community planning events, establishment of civil organizations, programs provided by the community centre). The Corvin-quarter and in many respects the Palace-quarter experienced a high degree of social mixing and one of the main challenges has been the weakening of social cohesion (e.g. linkages between inhabitants with lower and higher incomes).

Respondents recognized the diversity of Józsefváros during the interviews, but most of them thought that diversity resulted in weaker cohesion. Apart from this perception, many interviewees have expressed positive and future-oriented opinions on diversity. These attitudes were primarily consistent with the ideas for Budapest as a meeting place for cultures. The 8th district receives continuously higher status people, and experiences an increasing social mixity. It became also clear that the social relationships and networks of newcomers are mostly related to other parts of Budapest. This trend has a positive impact on social cohesion at the Budapest-level. Thereby, the separation of Józsefváros within Budapest is loosening. Many respondents also stressed the negative aspects of diversity (e.g. antisocial behaviour, crime), therefore, it cannot be clearly stated whether diversity is an advantage or disadvantage for social cohesion in Józsefváros.

The experiences of the interviews confirmed the results of previous international researches that growing heterogeneity of neighbourhoods weakens cohesion (BOLT, G.-VAN KEMPEN, R. 2013; BOND, L. *et al.*, 2011). However, based on the results of my doctoral research it can also be concluded that social cohesion can be improved through coordinated, area-based urban policy interventions (e.g. good governance) (DELHAY, J.-NEWTON, K. 2005). Socially sensitive urban renewal can be an effective way for better cohesion, and the perception of the local action was positive based on the interviews. It can be highlighted in general that urban renewal, especially in its early stages, significantly increases the heterogeneity of society, thus, undermines social cohesion. Therefore, it is important to emphasize the role of the diversification of urban renewal interventions, the increasing importance of social elements within urban renewal programmes, which are able to diminish the negative social effects of urban development activities especially regarding social cohesion.

Based on the doctoral research, the positive effect of the the diversity on the social mobility of the people of Józsefváros can not be clearly confirmed. Respondents generally did not consider the social heterogeneity of the district as an important factor in social mobility.

The inhabitants usually used their personal networks (e.g. relatives, friends) instead of the relationships within their own neighbourhoods during job search. These relationships were often linked to other parts of Budapest or other settlements outside Budapest. In particular, in the case of low-status interviewees, relations within the district played an important role in social mobility. The diversity of local housing stock as well as the urban fabric has been an important factor in social mobility which were highly affected by urban renewal programmes. The proportion of substandard housing units is high in the district, but as a result of ongoing urban renewal activities many new or renewed dwellings are available on the local housing market. Several people moving to Budapest choose Józsefváros as an entry point due to the local characteristics of the housing market (e.g. high proportion of public housing, affordable rents, relatively cheap dwelling prices). Additionally, the 8th district offers various educational and job opportunities for newcomers, which results a “springboard” function for Józsefváros within Budapest. The high concentration of universities as well as the affordable local rent attract many university students. The local housing market and functional diversity have contributed positively to social mobility in Józsefváros according to my investigations.

The conclusion of my research concerning social mobility is similar to social cohesion. The link between social mobility and urban diversity was not clear in Józsefváros. The results of my research are in harmony with previous analyses (BRÄNNSTRÖM, L.-ROJAS, Y. 2012; GALSTER, G. *et al.*, 2008; GORDON, I.R.-MONASTIRIOTIS, V. 2006; URBAN, S. 2009), which highlighted the greater importance of personal characteristics than those of the neighbourhood. The mobility of the inhabitants has increased significantly in Budapest over the past three decades. This is especially relevant in the case study area, where the process of gentrification and studentification resulted in significant population change as well as weakening social relationships. Supporting local community initiatives to involve the inhabitants might provide a solution for strengthening social relations within neighbourhoods. Integrated, socially sensitive urban renewal interventions also play a key role in this respect.

An important finding of my doctoral investigations is that urban diversity can be a potential source of economic performance in cities. The cultural and creative economy as well as tourism are primarily considered in policy strategies as the most relevant economic activities from the aspect of diversity. The relationship between diversity and economic performance was less visible in the decision-making process on the city as well as district-level. The diversity of Józsefváros did not play a key role in the establishment of businesses, but its neighbourhoods offer many favourable opportunities for entrepreneurs (e.g. central location, affordable rents, relative low price of properties, varied demand). Several factors outweigh the importance of diversity in starting a business (e.g. family traditions, skills, labour supply) but it can be highlighted that diversity had a key role in terms of customers and economic performance according to the respondents. The population change has generated new functions and services in the district, a mix of traditional and innovative firms as well as a great variety of small businesses and large companies. These trends resulted an increasing diversity of businesses which is a positive phenomenon considering the creation of diverse residential services as well as the strengthening external economic relations.

Forced entrepreneurs were overrepresented in our sample covering the local business sector as lower-status inhabitants are highly concentrated in Józsefváros. The survival was a success for most of the small (single person) businesses, only a few interviewees reported growth. However, several prosperous businesses settled down in the Corvin Quarter and nearby

which showed the positive impact of urban renewal on the local economy. Urban renewal was rarely mentioned by traditional craftsmen and retailers among the causes of their stagnating or worsening situation. They were rather negatively affected by macroeconomic, structural, and technological factors.

The study also found that the diversification of Józsefváros has resulted the rejuvenation and modernization of local business sector and urban renewal had many positive effects on the local economy. The new businesses benefited a lot from the transformation of the urban fabric and the arrival of new functions. The interviews revealed that cooperation and cohesion among local entrepreneurs is poor, so businesses do not benefit from local networks in Józsefváros. However, due to some local features (e.g. low-level of rents, high concentration of ethnic entrepreneurs) the district could be the first entry point for many non-Hungarian entrepreneurs, too.

Based on my doctoral research it can be stated that urban renewal has a strong impact on urban diversity, it has less impact on social mobility, and somewhat more impact on social cohesion (negative) and economic performance (positive). As many of the researches, I can also emphasize that the urban renewal interventions strengthen the urban diversity in its initial stages, but it leads to homogenization long-term. It can be concluded on the basis of diversity research that it is necessary to consider the diversification of urban renewal practices. The doctoral investigations showed that different types of urban renewal interventions have different impacts on urban diversity. It was demonstrated by the dissertation that the socially sensitive concept of diversity studies is a useful tool to observe the social effects of different urban renewal.

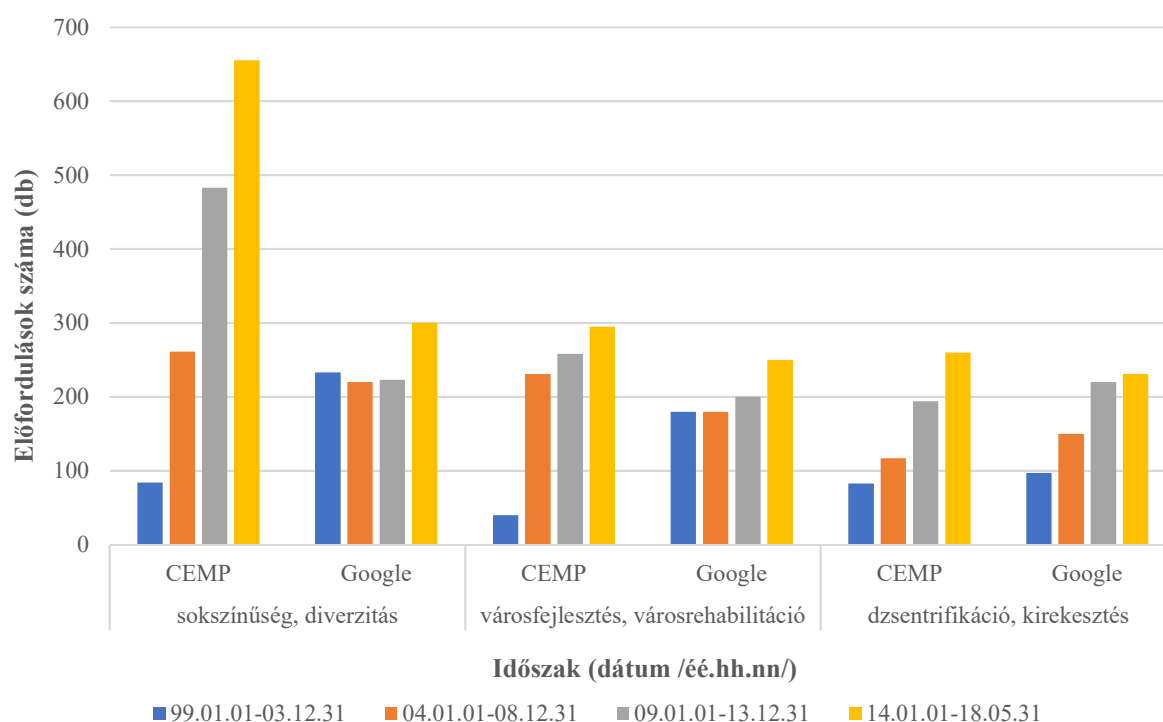
The doctoral research highlighted that social and community improvements, which contribute in particular to strengthening social cohesion, should be an integral part of interventions to counteract the negative social effects of urban renewal activities. In order to strengthen local society, preserve and enhance social diversity, the involvement of different actors in the implementation of urban renewal programmes is recommended through ensuring publicity, with organizational techniques, applying community planning methods, social programs and community actions (Horváth D. *et al.* 2018). It can be stressed that the flow of information as well as the interaction between different actors has a positive impact on strengthening social cohesion, social mobility and economic performance. The doctoral research also showed that stimulating bottom-up initiatives and channelling them into urban renewal programmes can strengthen urban diversity, and it can lead to the development of socially sustainable cities. The main result of my doctoral research is that integrated and socially sensitive urban renewal can challenge the widely accepted statement that urban renewal interventions necessarily strengthen the homogenisation of local society in long-term.

MELLÉKLET

1. melléklet A digitális tartalomelemzés eredményei

A globális és hazai városfejlődési trendek vonatkozásában tett állításaim alátámasztását szolgálja a digitális tartalomelemzés, amelynek során annak igyekeztem utánajárni, hogy a dolgozat témája szempontjából lényeges kifejezések, fogalmak, milyen gyakorisággal fordultak elő az elmúlt két évtizedben a különböző online tartalmakban. A sajtóelemzésre a legnagyobb olvasottsággal¹⁰ rendelkező hazai online sajtótermékek kiadójának, a Central European Media & Publishing (CEMP) érdekeltségébe tartozó digitális kiadványok médiatermékeit választottam. Közülük az index.hu azon kevés hírportál közé tartozik, amely 20 éve, 1999-től megszakítás nélkül működik. Az online keresőoldalak közül a Google-t választottam az elemzés számára, amely a világon és hazánkban is az elsőszámú¹¹ online keresőnek számít. A vizsgálatot 1999.01.01-től végeztem el, egyrészt mert az internethasználat tömegessé válása alapvetően az elmúlt húsz év terméke, és például az elemzés szempontjából meghatározó index.hu hírportál is ekkor kezdte meg működését. Természetesen az adatok elemzése kapcsán figyelembe kell venni azt a tényt, hogy az elmúlt húsz évben jelentősen bővültek az online tartalmak, amely természetszerűleg együtt jár egyes kifejezések gyakoribb megjelenésével. Így a konkrét értékek helyett elsősorban a tendenciák alakulását érdemes vizsgálni. Az egyes fogalmak előfordulását külön-külön is vizsgáltam (25. ábra).

25. ábra A dolgozat egyes tárgyszavainak előfordulása digitális tartalmakban

Forrás: index.hu¹² és google.hu elemzése alapján saját szerkesztés

¹⁰ A Digitális Közönségmérési Tanács által publikált 2016.01.01.-2018.01.31. közötti valós felhasználók számáról (87.963.480 fő) és oldal letöltések számáról (7.851.072.552 db) szóló adatok alapján is országos első a CEMP által kiadott digitális sajtótermékek.

¹¹ Alexa-rangsor (Alexa Top 500 Global Sites) alapján. Hazánkban a felhasználók 90%-a a Google-t használja.

¹² Index.hu adatai tartalmazzák egyrészt az index.hu weboldalon történő előfordulások számát, másrészt az index.hu környékéről, azaz a CEMP által kiadott további online sajtótermékekben (pl.: napi.hu) való előfordulások számát.

Az ábrán jól látható, hogy a sokszínűség és a diverzitás fogalmának sajtó általi említése exponenciálisan nőtt az elmúlt két évtizedben, és az elmúlt 4 évben 655-öt ért el. A két fogalom előfordulása között jelentős eltérés van, hiszen a diverzitás szó 2009 előtt szinte egyáltalán nem jelent meg, azt követően viszont jelentősen megnőtt az előfordulása, különösen az utolsó vizsgált időszakban. A keresőoldal adatai szerint a sokszínűség fogalmának hazai előfordulása 1999 és 2013 között lényegesen nem változott, ugyanakkor az utóbbi években, főleg 2015-től csaknem másfélszeresére nőtt.

A vizsgált fogalmak közül a második leggyakrabban a városfejlesztés, városrehabilitáció szavak fordultak elő az online médiában és a keresőoldalon. A fogalmak előfordulásának alakulása erős korrelációt mutat a városrehabilitáció hazai fejlődéstörténetével. Míg 2004 előtt szinte meg sem említették ezt a két szót a hírportálok, addig az Európai Unióhoz való csatlakozást követően ugrásszerűen megnőtt az előfordulásuk száma. Ez a trend feltehetően összefüggésben van azzal, hogy a városrehabilitációs programok döntően uniós támogatási forrás felhasználásával valósultak meg.

A városrehabilitáció, városfejlesztés fogalmak előfordulása összességében jelentősen bővült, ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy az utolsó két vizsgálati időszakban (2009-től) önmagában a városrehabilitáció kifejezés előfordulása a sajtótermékekben a felére esett vissza, miközben a városfejlesztés fogalom előfordulása jelentősen bővült. Utóbbi tendenciának köszönhető a fogalompár összességében növekvő előfordulása. Ez a trend szoros korrelációt mutat az országos várospolitikában tapasztalható hangsúlyeltolódással, amelynek keretében a városrehabilitáció háttérbe szorult a városfejlesztési célú beruházások mögött. A legkisebb számú sajtó és kereső előfordulással a dzsentifikáció és kirekesztés fogalompár rendelkezik, amely ettől eltekintve időszakról időszakra növekvő előfordulást mutat. Részben meglepő, hogy a fogalmak sajtó általi említése az utolsó vizsgált időszakban megközelítette a városrehabilitáció, városfejlesztés keresőoldalon való előfordulását ugyanebben az időszakban.

2. melléklet Az egyes foglalkozási csoportokhoz társítható képzettségi szintek

	ISCO-08 foglalkozási csoportok	FEOR-08 megfelelője	Képzettségi szint	Iskolai végzettségi szintek
1	Vezetők	Gazdasági, igazgatási, érdek- képviselési vezetők, törvényhozók	3+4	Egyetemi, főiskolai (vagy azzal egyenértékű) végzettség, illetve egyes esetekben felsőfokú vagy érettségire épülő szakképzésben szerzett végzettség, gimnáziumban, szakközépiskolában, technikumban szerzett képesítés
2	Értelmiségiek	Felsőfokú képzettség önálló alkalmazását igénylő foglalkozások	4	Egyetemi, főiskolai (vagy azzal egyenértékű) végzettség
3	Technikusok	Egyéb felsőfokú vagy középfokú képzettséget igénylő foglalkozások	3	Felsőfokú vagy érettségire épülő szakképzésben szerzett végzettség, gimnáziumban, szakközépiskolában, technikumban szerzett képesítés
4	Hivatalnokok	Irodai és ügyviteli (ügyfélkapcsolati) foglalkozások	2	Érettségire épülő szakképzésben szerzett végzettség, gimnáziumban, szakközépiskolában szerzett képesítés, szakiskolai (szakmunkásképző iskolai) szakképesítés alapfokú (általános iskolai) végzettség
5	Szolgáltatók	Kereskedelmi és szolgáltatási foglalkozások	2	
6	Képzett mező-, erdőgazdasági és halászati dolgozók	Mezőgazdasági és erdőgazdálkodási foglalkozások	2	
7	Iparosok	Ipari és építőipari foglalkozások	2	
8	Gépkezelők	Gépkezelők, összeszerelők, járművezetők	2	Nem igényel szakmai végzettséget
9	Szakképzetlenek	Szakképzettséget nem igénylő (egyszerű) foglalkozások	1	
0	Fegyveres erőknél dolgozók	Fegyveres szervek foglalkozásai	1 + 2 + 4	Az egyes csoportok különböző kézségsszintekbe tartoznak

Forrás: ISCO módszertani útmutatója (2012) alapján saját szerkesztés

3. melléklet Az egyes képzettségi szintekhez tartozó iskolai végzettségek

Képzettségi szint	Végzettségi szint	Legmagasabb befejezett iskolai végzettség
4	6 A felsőfokú oktatás második szakasza, kutatói végzettséghez vezető szint	MSc
	5a A felsőfokú oktatás középső szakasza, alap felsőfokú végzettség	BSc
3	5b A felsőfok első szakasza	felsőfokú továbbképzés
2	4 Középfoknál magasabb szintű, de nem felsőfokú oktatás	középfokú továbbképzés
	3 Felső középfokú oktatás	érettségi
	2 Alsó középfokú oktatás	szakmunkás
1	1 Alapfokú oktatás	általános iskola 8. osztály

Forrás: ISCO módszertani útmutatója (2012) alapján saját szerkesztés

4. melléklet Az elemzéssel érintett szakpolitikai stratégiai dokumentumok listája

	Cím	Elfogadás dátuma	Területi relevancia	Forrás
1	Józsefváros Integrált Városfejlesztési Stratégia	2015.	Józsefváros	https://jozsefvaros.hu/dokumentumok/549_its_strate%CC%81gia_ke%CC%81pviselo-testu%CC%88let_207-2015_ix.pdf
2	Budapesti Szociális Charta	1997.	Budapest	nyomtatott
3	Budapest Területfejlesztési Konceptiója	2012.	Budapest és agglomeráció	http://www.terport.hu/teruletfejlesztes/megyek/fejlesztési-dokumentumok/konceptiok/budapest/budapest-teruletfejlesztési-ko
4	A roma lakosság integrációja Budapesten (helyi akcióterv)	2012.	Budapest	budapest.hu/Documents/20121122_roma_net_helyi_akcióterv.docx
5	Budapest 2030 - Hosszútávú városfejlesztési koncepció	2013.	Budapest	http://budapest.hu/Lapok/Hivatal/Varosfejlesztes.aspx
6	Budapest 2020 - Integrált Településfejlesztési Stratégia	2014.	Budapest	http://budapest.hu/Documents/ITS%20Integralt%20Varosfejlesztési%20Strategia/BP_ITS_Strategia_Megalapozo.pdf
7	Budapest Főváros Települési Esélyegyenlőségi Programja	2014.	Budapest	http://www.pestesely.hu/?pageid=eselyegyenloseg_a_fovaros_telepulesi_eselyegyenlosegi_programja
8	Pest megye területfejlesztési koncepciója - helyzetfeltárás	2012.	Pest megye	http://www.pestmegye.hu/elkeszult-megyei
9	Országos Területfejlesztési Koncepció	2005.	országos	http://www.nfu.hu/orszagos_teruletfejlesztési_koncepcio
10	Városfejlesztési kézikönyv (2. javított kiadás)	2009.	országos	http://www.terport.hu/webfm_send/3989
11	Nemzeti Fejlesztés 2020 - Az Országos Fejlesztési Koncepció és az Országos Területfejlesztési Koncepció társadalmi egyeztetési változata	2012.	országos	http://www.nth.gov.hu/files/download_files/504/ofik_tarsadalmi_egyeztetes_1217.pdf
12	Migrációs Stratégia	2013.	országos	http://www.kormany.hu/hu/dok?page=4&source=1&type=302&year=2013#!DocumentBrowse
13	Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkóztatási Stratégia	2014.	országos	http://www.kormany.hu/download/1/9c/20000/Magyar%20NTFS%20II%20_2%20mell%20_NTFS%20II.pdf

5. melléklet A megkérdezett kormányzati és nem kormányzati szereplők listája

Országos szintű kormányzás (governance)

- 1) Helyettes államtitkár – Belügyminisztérium
- 2) Főosztályvezető-helyettes – Emberi Erőforrások Minisztériuma, Szociális Ügyekért és Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkárság
- 3) Vezető tervező – Nemzetgazdasági Tervezési Hivatal

Városi szintű kormányzás (governance)

- 4) Alelnök – Budapest Főváros Önkormányzat Közgyűlése, Városfejlesztési és Környezetvédelmi Bizottság
- 5) Esélyegyenlőségi referens, vezető tanácsos – Budapest Főváros Önkormányzata, Főpolgármesteri Hivatal
- 6) Irodavezető – Budapest Esély Nonprofit Kft., Fővárosi Esélyegyenlőségi Módszertani Iroda
- 7) Építész, főtanácsadó – Budapest Főváros VIII. kerület, Józsefvárosi Önkormányzat Polgármesteri Hivatala
- 8) Ügyvezető, tanácsadó – REG-INFO Kft.

Nem kormányzati szervezetek (governance)

- 9) Osztályvezető – Központi Statisztikai Hivatal, Lakásstatisztikai Osztály
- 10) Projektasszisztens – Magyar Máltai Szeretetszolgálat
- 11) Ügyvezető, urbanista – Magyar Urbanisztikai Társaság, Magyar Urbanisztikai Tudásközpont Nonprofit Kft.
- 12) Szakértő, tanácsadó, aktivista – Artemisszió Interkulturális Alapítvány, A Város Mindenkié csoport
- 13) Szakpolitikai szakértő – Habitat for Humanity Magyarország Nonprofit Kft.
- 14) Igazgató – Magyar Vöröskereszt Budapest Fővárosi Szervezet
- 15) Vezető tervező – Újirány Csoport (Újirány Tájépítész Kft.)
- 16) Humanitárius specialista – Magyar Afrika Társaság
- 17) Igazgató – Magyar–Vietnami Baráti Társaság
- 18) Igazgató – Menedék-Migránsokat Segítő Egyesület
- 19) Közgazdász, szociológus – Városkutatás Kft.

6. melléklet A vizsgált helyi kezdeményezések listája

Kód	Kezdeményezés	Kezdeményezés jellege	Szervezet	Interjúalany pozíciója
1	Fővárosi Migrációs Kerekasztal	önkormányzati / fővárosi	Jövőkerék Közhasznú Alapítvány	projektkoordinátor
2	Roma-Net	önkormányzati / fővárosi	Budapest Esély Nkft.	projektvezető
3	„Egy falat Kína”	nem kormányzati / piaci	Hosszúlépés Kft.	sétavezető
4	Migrációról iskolásoknak	nem kormányzati / nonprofit	Menedék-Migránsokat Segítő Egyesület	projektfelelős
5	MÜSZI közösségi tér	nem kormányzati / piaci (közösségi)	Művelődési Szint Kft.	művészeti vezető
6	LÉLEK-program	önkormányzati / kerületi	Józsefvárosi Szociális Szolgáltató és Gyermekjóléti Központ	programvezető
7	Leonardo közösségi kert	nem kormányzati / nonprofit	Kortárs Építészeti Központ Alapítvány	koordinátor
8	Teleki tér közösségi tervezés	önkormányzati / kerületi	Újirány Tájépítész Kft. / Társak a Teleki Térért Egyesület	tervező, koordinátor, egyesületi tag
9.	Mentor program	önkormányzati / kerületi	Józsefvárosi Községi Házak Nkft. Kesztyűgyár Községi Ház	szakmai felelős
10.	A Grund	nem kormányzati / piaci (közösségi)	A Grund Kft. / Leonardo41 Alapítvány	ügyvezető, alapító

7. melléklet A lakossági interjúalanyok főbb jellemzői

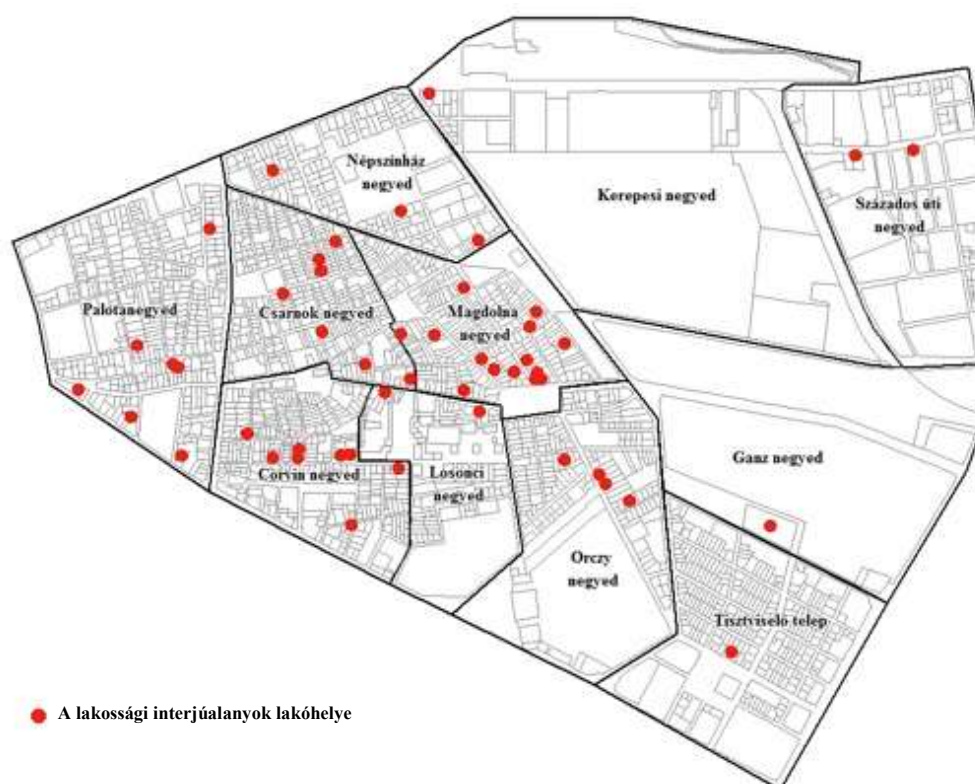
Kód	Életkor	Nem	Háztartásban betöltött szerep	Foglalkozás	Etnikai hovatartozás*/ Származási ország
L1	63	N	Feleség, 2 személyes háztartásban	Időskori nyugdíjas	Magyar / Magyarország
L2	30	N	Feleség, 1 gyermek édesanyja	Evangélikus lelkész	Magyar / Magyarország
L3	23	F	Egyedülálló	Hallgató	Magyar / Bissau-Guinea
L4	47	N	Feleség, 1 gyermek édesanyja	Szociális munkás	Magyar / Magyarország
L5	47	F	Férj, 3 gyermek édesapja	Szociális munkás, tanár	Magyar / Magyarország
L6	36	N	Egyedülálló	Vegyésszmérnök	Magyar / Szlovákia
L7	33	N	Egyedülálló	Könyvelő	Magyar / Magyarország
L8	66	N	Egyedülálló anya, 1 gyermekkel	Időskori nyugdíjas	Magyar / Magyarország
L9	66	N	Feleség, 2 személyes háztartásban	Időskori nyugdíjas	Magyar / Magyarország
L10	36	F	Egyedülálló, édesanyjával közös háztartásban	Újságíró	Magyar / Magyarország
L11	30	F	Egyedülálló	Egyéni vállalkozó (programozó, weblapszerkesztő)	Magyar / Magyarország
L12	55	F	Férj, 2 személyes háztartásban	Peronőr	Cigány / Magyarország
L13	45	F	Férj, 2 személyes háztartásban	Mentor	Magyar-román / Magyarország
L14	29	N	Feleség, 2 személyes háztartásban	Tanár	Magyar / Magyarország
L15	37	F	Férj, 3 gyermek édesapja	Társasházi közös képviselő	Magyar / Magyarország
L16	42	N	Egyedülálló	Konzuli tisztviselő, tolmács	Magyar / Magyarország
L17	70	F	Férj, 2 gyermek édesapja	Időskori nyugdíjas	Cigány / Magyarország
L18	36	N	Feleség, 2 gyermek édesanyja	Ingatlanközvetítő	Magyar / Magyarország
L19	37	N	Feleség, 2 gyermek édesanyja	Diszpécser	Magyar / Magyarország
L20	40	F	Férj	Physioterapeuta	Magyar / Magyarország

L21	63	N	Egyedülálló, 3 felnőtt gyermek édesanyja	Időskori nyugdíjas	Magyar / Magyarország
L22	48	F	Férj, és 2 gyermek édesapja	Építész	Magyar / Magyarország
L23	65	F	Férj, és 1 gyermek édesapja	Időskori nyugdíjas	Magyar / Magyarország
L24	81	F	Férj, négy felnőtt gyermek édesapja	Időskori nyugdíjas	Magyar / Magyarország
L25	50	F	Férj, és 1 gyermek édesapja	Szakács	Egyiptomi / Egyiptom
L26	45	N	Egyedülálló	Társasházi közös képviselő	Magyar / Magyarország
L27	59	F	Egyedülálló	Közmunkás	Magyar / Magyarország
L28	37	N	Feleség, 1 gyermek édesanyja	Közösségszervező	Magyar-zsidó-lengyel / Magyarország
L29	58	N	Feleség, 2 személyes háztartásban	Festő	Cigány / Magyarország
L30	25	F	Egyedülálló, édesanyjával közös háztartásban	Egyéni vállalkozó (pénzügyi üzletkötő)	Magyar / Magyarország
L31	58	N	Feleség, 2 személyes háztartásban	Titkárnő	Magyar / Magyarország
L32	34	F	Egyedülálló, élettársi kapcsolatban	Muzeológus, weblapszerkesztő	Magyar / Szlovákia
L33	37	F	Férj, 2 gyermek édesapja	Zenész	Magyar-cigány / Magyarország
L34	61	N	Egyedülálló anya, 1 gyermekkel	Stylist, dizájnér	Magyar-zsidó / Magyarország
L35	53	N	Egyedülálló anya, 1 gyermekkel	Ingatlanközvetítő	Magyar / Románia
L36	23	N	Egyedülálló	Hallgató	Magyar / Románia
L37	38	N	Feleség, 2 gyermek édesanyja	Konyhai kisegítő	Cigány / Románia
L38	58	F	Férj, 2 gyermek édesapja	Közmunkás	Magyar / Magyarország
L39	26	N	Egyedülálló, élettársi kapcsolatban	Grafikai tervező	Magyar / Magyarország
L40	30	N	Egyedülálló anya, 1 gyermekkel	Közmunkás	Magyar / Magyarország
L41	55	N	Egyedülálló	Takarító	Magyar-cigány / Magyarország
L42	23	F	Egyedülálló	Közmunkás	Magyar / Magyarország
L43	38	N	Egyedülálló anya, 1 gyermekkel	Közmunkás	Magyar / Magyarország

L44	40	N	Feleség, 2 gyermek édesanyja	Közmunkás	Magyar-cigány / Magyarország
L45	32	N	Feleség, 2 gyermek édesanyja	Ingatlanközvetítő	Magyar / Románia
L46	60	N	Feleség, 2 gyermek édesanyja	Időskori nyugdíjas	Magyar-szlovák / Magyarország
L47	78	N	Feleség 2 személyes háztartásban	Időskori nyugdíjas	Magyar / Magyarország
L48	28	N	Egyedülálló élettársi kapcsolatban	Hallgató, ügyvédjelölt	Magyar / Magyarország
L49	51	N	Feleség 2 személyes háztartásban	Vezető tisztviselő nonprofit szervezetnél	Magyar-német- szlovák / Magyarország
L50	35	N	Egyedülálló	Kutató	Magyar / Magyarország

*Önkéntes önbevallás alapján

8. melléklet Az interjúalanyok lakóhelyének területi eloszlása

Forrás: mélyinterjúk alapján saját szerkesztés

9. melléklet A megkérdezett vállalkozók, vállalkozások főbb jellemzői

Kód	Életkor	Nem	Alapítás éve	Cég-forma	Vállalkozás típusa* (méret*; főtevékenység**)	Vállalkozó jellemzői (etnikai hovatartozás *** / nemzetiség; iskolai végzettség)
V1	63	F	1991	Bt.	Mikrovállalkozás; Egyéb oktatás, fordítás, tolmácsolás (nyelviskola és fordítóiroda)	Magyar / magyar; egyetemi végzettség
V2	64	F	2004	Kft.	Mikrovállalkozás; Építési terület előkészítés (építőipar, épületbontás)	Cigány / magyar; középiskolai végzettség
V3	37	N	2012	Kft.	Mikrovállalkozás; Élelmiszer jellegű bolti vegyes kiskereskedelem (biobolt)	Magyar / magyar; egyetemi végzettség
V4	35	F	2005	Kft.	Kisvállalkozás; Éttermi mozgó vendéglátás (étterem, kávézó)	Magyar / magyar; középiskolai végzettség (szakmunkás)
V5	62	F	1990	Kft.	Mikrovállalkozás, Ingatlan-ügynöki tevékenység, (érdekképviselő) – Kulcsszemély (gyakorlati szakértő)	Magyar / magyar; egyetemi végzettség
V6	38	F	2003	Kft.	Középvállalkozás; Üzletviteli, egyéb vezetési tanácsadás (ingatlanfejlesztés) Kulcsszemély (gyakorlati szakértő)	Magyar / magyar; egyetemi végzettség
V7	34	F	2011	Szöv.	Mikrovállalkozás; Rendezvényi étkeztetés és egyéb vendéglátás, (romkocsmá)	Magyar / magyar; egyetemi végzettség
V8	68	F	1999	Kft.	Mikrovállalkozás; Kőmegmunkálás (kőfaragó)	Magyar / magyar; középiskolai végzettség
V9	41	N	1993	Zrt.	Large-sized; Könyv kiskereskedelem (könyvkiadó)	Magyar / magyar; egyetemi végzettség
V10	40	F	2006	Kft.	Kisvállalkozás; Szállodai szolgáltatás (szálloda)	Magyar / magyar; főiskolai végzettség
V11	74	F	1962	EV	Mikrovállalkozás; Hangszergyártás (hegedűkészítő kisiparos)	Magyar / magyar; egyetemi végzettség
V12	65	F	1996	Bt.	Mikrovállalkozás; Építési terület előkészítés (építőipar, épületfelújítás)	Magyar / magyar; középiskolai végzettség (szakmunkás)
V13	64	F	2010	Kft.	Kisvállalkozás; Szállodai szolgáltatás (turizmus-vendéglátás)	Magyar / magyar; főiskolai végzettség

V14	45	F	2011	Kft.	Mikrovállalkozás; Éttermi mozgó vendéglátás (étterem, rendezvényhelyszín)	Magyar / magyar; egyetemi végzettség
V15	33	F	1991	Kft.	Kisvállalkozás; Műszaki vizsgálat (környezetvédelmi labor)	Magyar / magyar; egyetemi végzettség
V16	51	F	1995	EV	Mikrovállalkozás; Sütőipari- és cukrászati termékek kiskereskedelme (cukrászda)	Magyar / magyar; középiskolai végzettség (szakmunkás)
V17	44	F	2001	Kft.	Mikrovállalkozás; Nyomdai előkészítés (nyomda)	Magyar / román; középiskolai végzettség
V18	65	F	1979	EV	Mikrovállalkozás; Vasáru-, festék-, üveg-kiskereskedelem (barkácsbolt)	Magyar / magyar; középiskolai végzettség
V19	53	F	2008	Kft.	Mikrovállalkozás; Festés, üvegezés (üveges műhely)	Magyar / magyar; középiskolai végzettség (szakmunkás)
V20	56	F	1998	Bt.	Mikrovállalkozás; Bútor, világítási eszköz, egyéb háztartási cikk kiskereskedelme (ajándékolt)	Magyar / magyar; középiskolai végzettség
V21	72	F	2004	Kft.	Kisvállalkozás; Éttermi mozgó vendéglátás (kóser-magyar étterem)	Magyar-zsidó / magyar; középiskolai végzettség
V22	62	F	1980	EV	Mikrovállalkozás; Bútorgyártás, -javítás (bútorasztalos)	Magyar / magyar; középiskolai végzettség
V23	43	F	2008	EV	Mikrovállalkozás; Állatkozmetika (kutyakozmetika)	Magyar / magyar; egyetemi végzettség
V24	65	F	1975	EV	Mikrovállalkozás; Kalap-készítés, -javítás (kalapüzlet és műhely)	Magyar / magyar; középiskolai végzettség
V25	37	F	2011	Kft.	Mikrovállalkozás; Éttermi mozgó vendéglátás, sütőipari- és cukrászati termékek kiskereskedelme (cukrászda)	Magyar / magyar; középiskolai végzettség
V26	47	N	1990	EV	Mikrovállalkozás; Zöldség, gyümölcs kiskereskedelme (zöldséges)	Magyar / magyar; középiskolai végzettség
V27	50	F	2013	EV	Mikrovállalkozás; élelmiszer kiskereskedelem (ázsiai élelmiszerbolt)	Vietnámi / vietnámi; egyetemi végzettség
V28	63	N	1992	EV	Mikrovállalkozás; Dísznövény, vetőmag kiskereskedelme (virágbolt)	Magyar / magyar; főiskolai végzettség

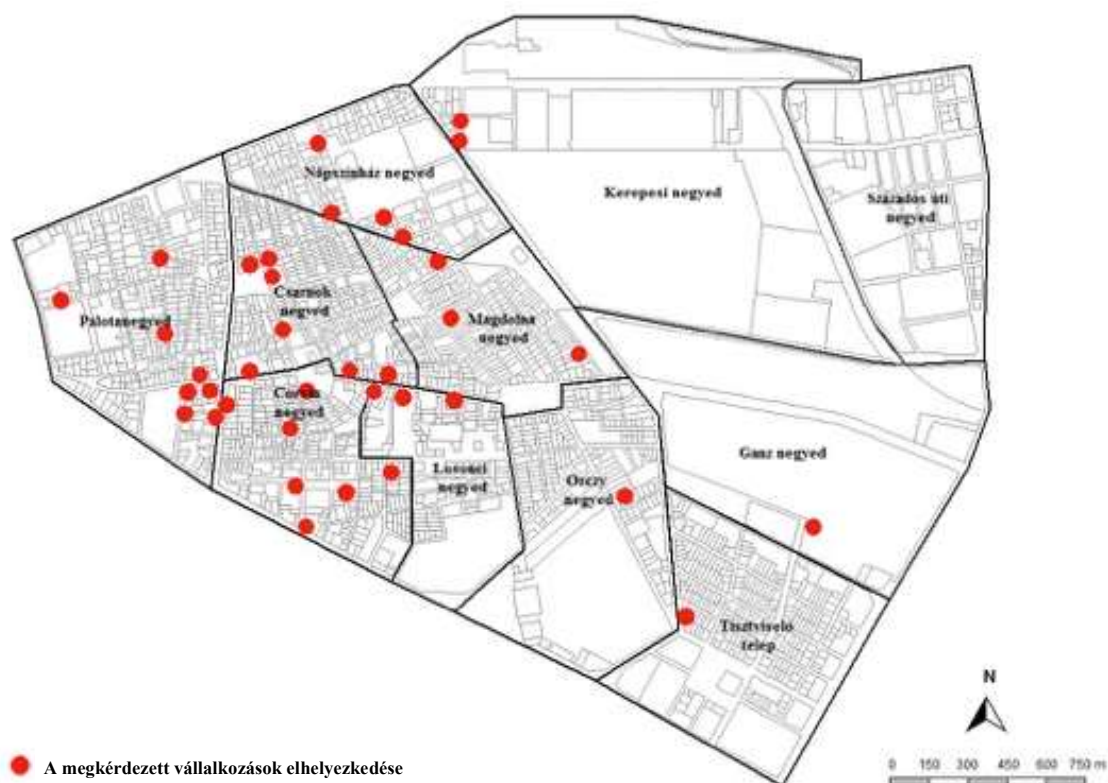
V29	47	F	1997	Kft.	Mikrovállalkozás; fémmegmunkálás (kulcs és zárszaküzlet)	Magyar / magyar; középiskolai végzettség
V30	46	N	1998	EV	Mikrovállalkozás; papír, írószer kiskereskedelem (papírbolt)	Magyar / magyar; középiskolai végzettség
V31	51	F	1995	Kft.	Mikrovállalkozás; Lábbeli, egyéb bőrúru javítása (bőrdíszműves)	Magyar / magyar; középiskolai végzettség (szakmunkás)
V32	65	F	1979	EV	Mikrovállalkozás; Ötvös, órajavítás (Óra-, ékszerszaküzlet, szervíz)	Magyar / magyar; középiskolai végzettség (szakmunkás)
V33	30	F	2013	Kft.	Mikrovállalkozás; Hús-, húсарu kiskereskedelem (Török hentes-, élelmiszerüzlet)	Török / török; középiskolai végzettség
V34	53	F	1991	Szöv.	Mikrovállalkozás; Gépjárműjavítás, -karbantartás (autószerelő műhely)	Magyar / magyar; középiskolai végzettség (szakmunkás)
V35	47	F	2001	Bt.	Mikrovállalkozás; Élelmiszer, ital, dohányáru vegyes nagykereskedelem (perzsa gyorsétterem)	Perzsa / iráni; középiskolai végzettség
V36	43	F	2007	Kft.	Kisvállalkozás; Textil- nagykereskedelem (török élelmiszerüzlet)	Kurd / török; középiskolai végzettség
V37	40	N	2011	Kft.	Mikrovállalkozás; Éttermi mozgó vendéglátás (kínai gyorsétterem)	Kínai / kínai; középiskolai végzettség (szakmunkás)
V38	38	N	2011	Kft.	Mikrovállalkozás; Világháló- portál szolgáltatás (egészségügyi startup)	Magyar / magyar; egyetemi végzettség
V39	nem releváns	N	-	nem releváns	Oktató, kutató (szociológus, szociálintropológus) – Kulcsszemély (elméleti szakértő)	Magyar / magyar; PhD jelölt
V40	nem releváns	N	-	nem releváns	Független kutató, Ázsia szakértő (szociálintropológus) – Kulcsszemély (gyakorlati szakértő)	Magyar / magyar; PhD jelölt

* A vállalkozások típusa a Kis- és középvállalkozásokról, fejlődésük támogatásáról szóló 2004. évi XXXIV. törvény alapján a munkavállalók létszáma szerinti kategóriát jelenti: mikrovállalkozás (kevesebb mint 10 alkalmazott); kisvállalkozás (10-49 alkalmazott); középvállalkozás (50-249 alkalmazott); nagyvállalkozás (250 vagy több alkalmazott).

** A vállalkozások főtevékenysége a TEÁOR'08 rendszer alapján meghatározott tevékenység típusokat jelenti.

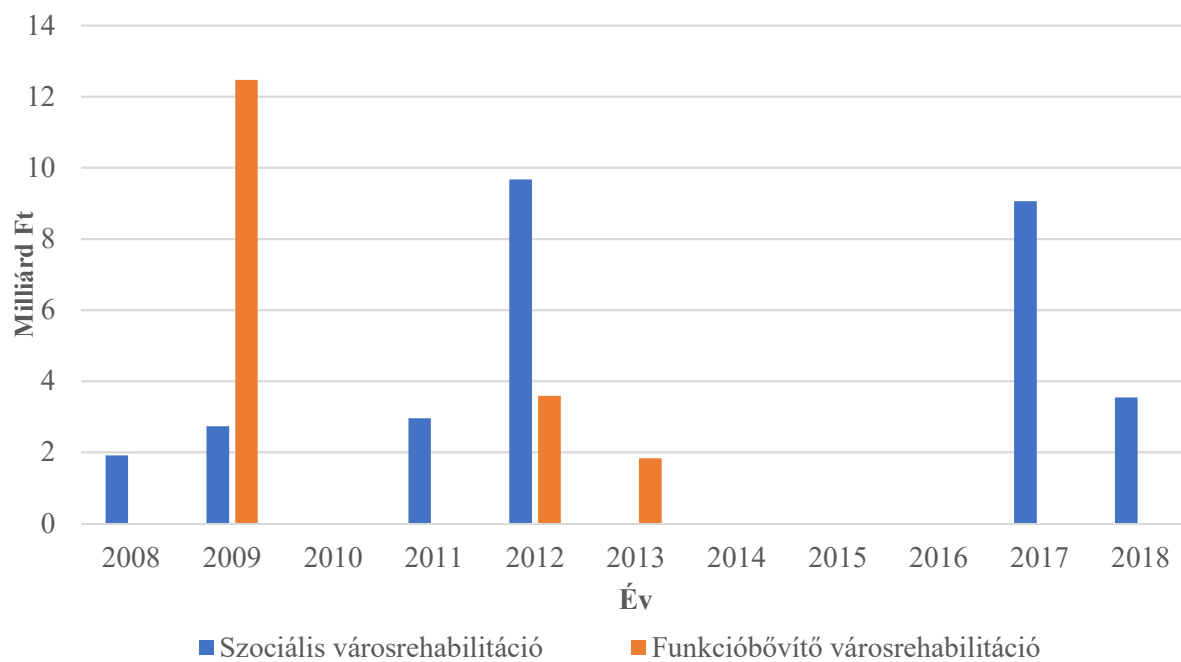
*** Önkéntes önbevallás alapján

10. melléklet A vállalkozások telephelyeinek területi eloszlása

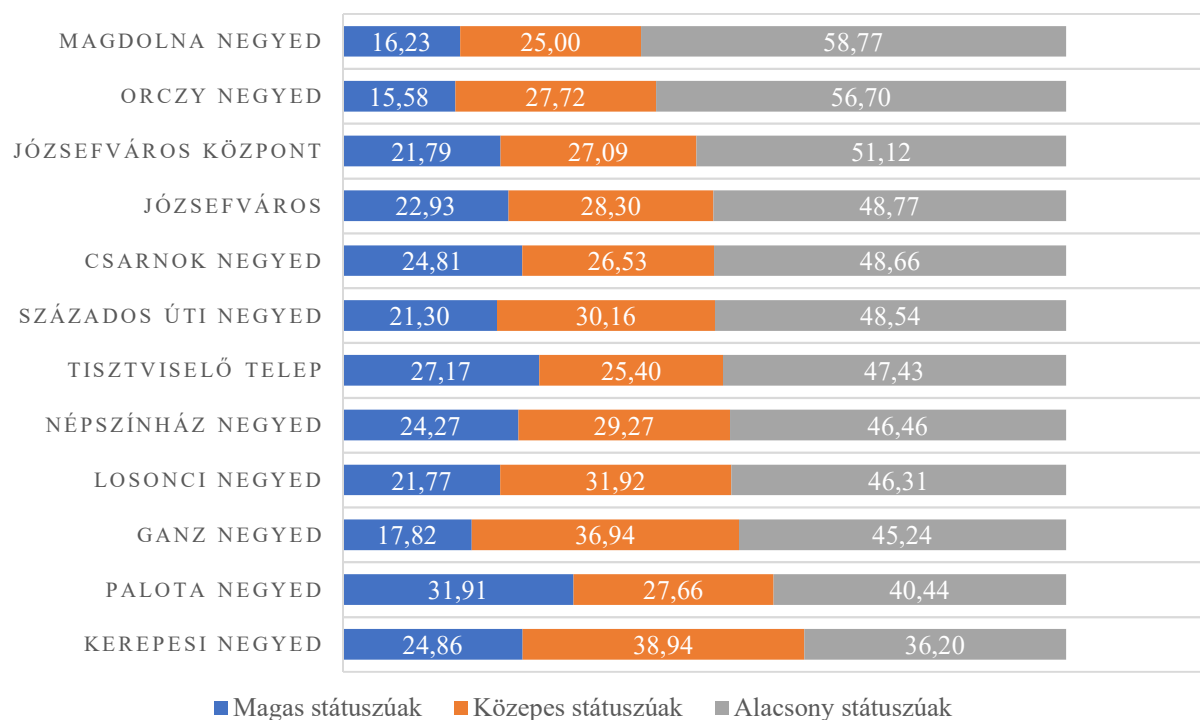
Forrás: mélyinterjúk alapján saját szerkesztés

11. melléklet A városrehabilitációra megítélt támogatási összeg a fővárosban (mrd. Ft)

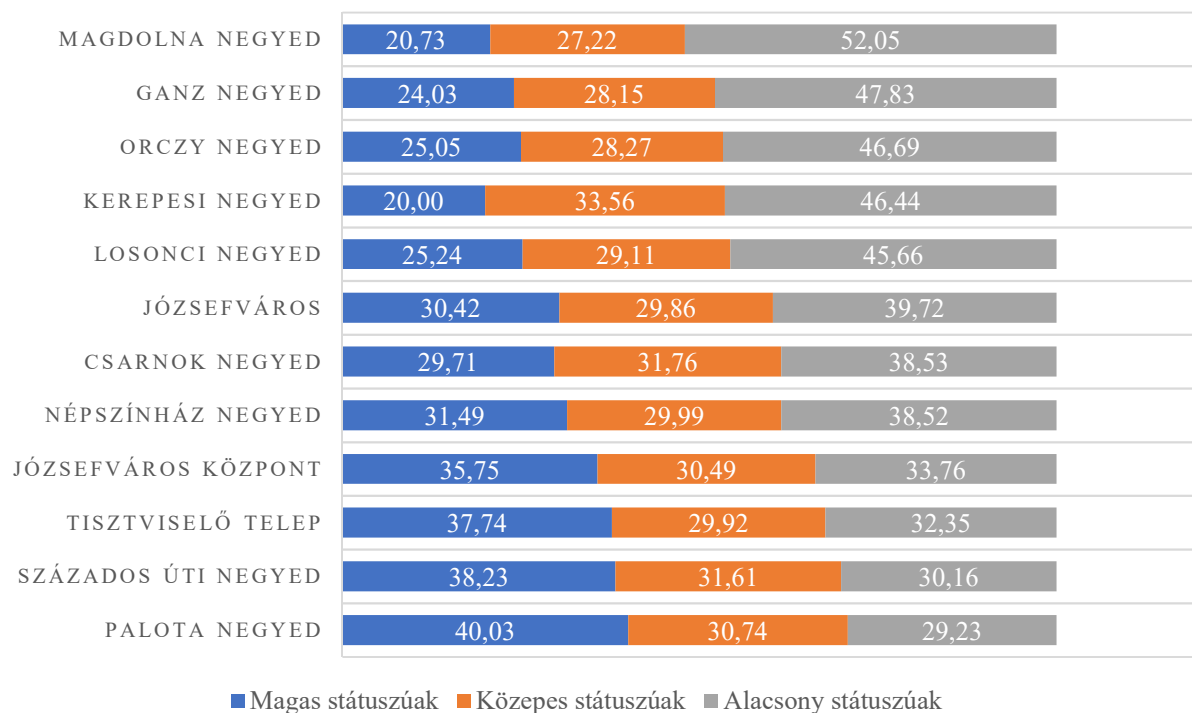
Forrás: <https://www.palyazat.gov.hu> adatai alapján saját szerkesztés

12. melléklet A munkavállalási korú népesség társadalmi státusz szerinti megoszlása (1990)

Forrás: KSH 1990, 2011. évi népszámlálás adatai alapján saját szerkesztés

13. melléklet A munkavállalási korú népesség társadalmi státusz szerinti megoszlása (2011)

Forrás: KSH 1990, 2011. évi népszámlálás adatai alapján saját szerkesztés